La 5 mai 2006, în Duminica Mironosițelor, a trecut la cele veșnice Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. La pomenirea de 11 ani a marii profesoare, adevărată purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu, Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta" reeditează volumul de interviuri și dialoguri *Să nu pierdem verticala*, cu nădejdea că, astfel, continuă slujirea pe care Maica Benedicta a împlinit-o cu toată dăruirea: creșterea spirituală a unor generații întregi, chemate rodnic înspre cugetul drept și credință.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta

Să nu pierdem verticala

Interviuri şi dialoguri

Ediţie îngrijită de protos. Dosoftei Dijmărescu,
monah Iustin Taban şi ierom. Anania Vatamanu,
cu o prefaţă semnată de arhim. Melchisedec Velnic

– ediţia a doua –

Editura Nicodim Caligraful
2017

Coperta I: Gheorghe Anghel, *Rugăciune*, 1954, colecția Mănăstirii Pasărea.
Lucrare inspirată de chipul doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga.
Fotografie copertă: monah Timotei Tiron
Grafică: monah Iachint Sabău
© Fundația „Credință și Creație. Academician Zoe Dumitrescu Buşulenga – Maica Benedicta", 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMITRESCU-BUŞULENGA, ZOE
Să nu pierdem verticala : interviuri și dialoguri /
Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta; ed. îngrijită de protos. Dosoftei Dijmărescu, monah Iustin Taban și ierom. Anania Vatamanu [text tipărit]; cu o pref. de arhimandrit Melchisedec Velnic; lucrare apărută cu binecuvântarea IPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. - Ed. a 2-a, rev. - Putna: Editura Nicodim Caligraful, 2017
ISBN 978-606-93481-7-8

I. Dosoftei Dijmărescu, protosinghel (ed.)
II. Iustin Taban, monah (ed.)
III. Anania Vatamanu, ieromonah (ed.)
IV. Melchisedec Velnic, arhimandrit (pref.)

821.135.1.09
008

Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a născut în 1920 la București, în familia lui Nicolae Dumitrescu și a Mariei Apostol. De mică a fost familiarizată de tatăl ei cu literatura clasică franceză și germană, iar prin bunicul preot și o soră a bunicii au venit deprinderile timpurii ale vieții spirituale în Biserică. A dorit să urmeze Conservatorul și să îmbrățișeze o carieră muzicală, dar, din motive de sănătate, a studiat Dreptul și Literele la Universitatea din București. Între 1948 și 1982 a fost profesor la catedra de Literatură Universală și Comparată a Universității din București, unde i-a avut ca modele profesionale și pedagogice pe George Călinescu și Tudor Vianu. În perioada de dinainte de 1989 a apărat marile nume ale literaturii române: Eminescu, Eliade, Cioran, Vulcănescu și Blaga. Înfruntând presiunile timpului, a înscris Biblia în bibliografia studenților săi. Din 1975 a început să petreacă verile la Mănăstirea Văratec. Contribuțiile de autor cele mai însemnate sunt: *Ion Creangă* (1963), *Renașterea, umanismul și dialogul artelor* (1971), *Valori și echivalențe umanistice* (1973) și seria Eminescu: *Eminescu. Viața*; *Eminescu și romantismul german*; *Eminescu. Creație și cultură*. După 1990, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a onorat funcțiile de vicepreședinte al Academiei Române și director al Accademiei di Romania din Roma. Meritele culturale i-au fost recunoscute prin mai multe premii și distincții, precum: Premiul Special al Uniunii Scriitorilor, Premiul Internațional Herder, Comandor al Ordinului de Merit al Republicii Italiene. După moartea soțului, Apostol Bușulenga, a intrat în cinul monahal, primind numele de Benedicta și a viețuit la Mănăstirea Văratec. A trecut la cele veșnice la 5 mai 2006 și a fost înmormântată, conform dorinței testamentare, la Mănăstirea Putna.

Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta" a publicat următoarele volume ale acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – maica Benedicta: *Eminescu. Viața*; *Eminescu și romantismul german*; *Eminescu. Creație și cultură*; *Credințe, mărturisiri, învățăminte*; *Să nu pierdem verticala*; *Eminescu. Orizontul cunoașterii, Ion Creangă*.

Purtătoarea de mir a cuvântului

– cuvânt înainte la prima ediție –

În ziua de 5 mai 2006, în Duminica Mironosițelor, cea pe care Mitropolitul Bartolomeu Anania nu și-o putea imagina altfel decât „plutind în văzduhul sufletului românesc" se înălța către cele de sus. Știam de ceva vreme că Maica Benedicta trăiește ultimele momente ale acestei vieți și că, potrivit dorinței ei, exprimate în scris, urma să fie înmormântată la Putna.

Ca foarte mulți români, o cunoșteam pe Zoe Dumitrescu-Bușulenga datorită anvergurii sale culturale unice; știam și despre osârdia cu care slujise Biserica înainte de 1989, cât și despre retragerea la Văratec și intrarea în cinul monahal.

După rânduiala creștinească, până la îngropare, la căpătâiul celui adormit se citește Psaltirea. Unul dintre părinții care a fost rânduit să citească Psaltirea noaptea, timp de mai multe ore, a mărturisit după aceea: „Niciodată în viața mea nu am putut să fiu atât de adunat la rugăciune, la Psaltire, cum m-am simțit în prezența maicii acesteia; niciodată nu m-am rugat atât de viu, atât de puternic". Se ruga acolo și simțea prezența lui Dumnezeu. Au fost o bucurie și o pace deosebite în preajma Maicii Benedicta, a trupului ei neînsuflețit. Era o stare care continua odihna pe care o simțeau în timpul vieții cei din jurul ei, când, odihnindu-se în Dumnezeu, îi odihnea pe ceilalți.

Am ascultat apoi cuvintele ei, demne și ferme, adânci și pline de adevăr, cuvinte cu putere multă, care pătrund în inima omului și o pot schimba, care nu pot fi contestate, ci sunt cuvinte ale vieții.

Astfel, încetul cu încetul, ni s-a arătat omul duhovnicesc, omul lăuntric. Așezarea la Putna, cuvintele și atitudinile avute s-au vădit ca nefiind întâmplătoare, ci urmarea unei vieți trăite cu Hristos, pentru

Hristos, înveșmântate în smerenia lui Hristos. Prin mărturisirile ei și prin mărturisirile altora despre ea, bobul ascuns în pământul Putnei și-a arătat rațiunea pentru care poate deveni spic bogat, cu mult rod, și, odată cu aceasta, am înțeles că acest om alesese Mănăstirea Putna pentru rosturi pe care aveam a le împlini, adevărate ascultări orânduite de sus.

Pentru a continua slujirea culturală și duhovnicească a Marii Profesoare, cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen, la inițiativa unor discipoli, în primul rând a acad. Dan Hăulică, la Mănăstirea Putna s-a înființat Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta".

Precum în cazul marilor oameni duhovnicești, veșmântul smereniei a tăinuit partea profundă a chipului duhovnicesc al Maicii Benedicta. La suprafață, asemenea vârfului munților, era văzut și admirat marele om de cultură, dar adâncul omului duhovnicesc, temelia pe care s-a înălțat acest pisc, a rămas ascunsă pentru mulți. Abia la vederea unor roade, a mărturiilor celor care au primit sprijin duhovnicesc de la ea, putem să înțelegem adevărata ei dimensiune sufletească și să o cunoaștem ca fiind o mărturisitoare a lui Hristos, cu smerenie acoperită în veșmântul culturii. Gândul se îndreaptă la asemănarea cu marele domn și ctitor al Putnei, Sfântul Ștefan cel Mare, la care omul de stat a fost veșmântul pe care l-a purtat omul tainic al inimii.

În ultimii ani, Maica Benedicta spunea: „Simt din ce în ce mai mult nevoia suverană a înălțării către cele de sus, pentru că acolo este patria noastră cea adevărată". Avea această dorință pentru că se simțea împlinită. Mare lucru este să te simți împlinit în Dumnezeu, să ajungi la acea măsură când ți-ai împlinit scopul aici și de acum trebuie să pleci dincolo! Aceasta este măsura la care marii părinți ai Bisericii au ajuns. Prin această simțire, maica Benedicta s-a dovedit a fi asemenea unui mare părinte bisericesc, o aleasă maică duhovnicească.

De unde a luat ea puterea necesară acestei deveniri? Din puterea lui Hristos, pe care a avut înțelepciunea să o găsească și smerenia ce dă putința de a o păstra. Înzestrată de Dumnezeu cu măsuri înalte ale pătrunderii în cele ale culturii și ale credinței, și-a cultivat darul prin slujire. Neobosită, oriunde a fost solicitată, a știut să slujească, și mai ales celor care aveau mai multă nevoie – tinerilor. A înțeles măreția tainei slujirii, dată nouă de Mântuitorul Iisus Hristos atunci când a

spălat picioarele apostolilor, și cu smerenie s-a plecat asupra sufletelor a multor generații, cu ștergarul dragostei de aproapele a vindecat răni sufletești, cu puterea cuvântului a chemat spre „cugetul drept și credință" (academician Dan Hăulică).

A vestit Învierea pentru că o purta în suflet. Nimeni nu poate să-L dăruiască celorlalți cu adevărat pe Hristos dacă nu Îl are întru el. Maica Benedicta L-a văzut fără putință de tăgadă pe Iisus cel înviat, Dumnezeul-Om, prin curăția inimii. L-a trăit neabătut, în smerită ascultare: „duhovnicii mei pot da mărturie că niciodată nu m-am despărțit de Biserică". L-a mărturisit într-un mediu potrivnic, cu un curaj care este al mărturisitorilor. Ceea ce a reușit profesoara universitară, în centrul unui spațiu public ostil Bisericii, este o adevărată mărturisire de credință și, dacă nu a îndurat martirajul, ea a trecut proba apartenenței la ceata mărturisitorilor.

Citirea și ascultarea cuvintelor ei a arătat limpede necesitatea editării lor, pentru a fi la dispoziția celor dornici de a trăi o viață întru lumină, și mai ales a generației tinere. Nu am reușit până acum și conștiința ne-a mustrat pentru vina de a ține lumina sub obroc. Acum însă, cu smerenie și bucurie mulțumim lui Dumnezeu că, la pomenirea de șapte ani, s-a reușit publicarea volumelor *Credințe, mărturisiri, învățăminte* și *Să nu pierdem verticala*.

În cuvintele Maicii Benedicta, sufletul deopotrivă se odihnește și se întraripează, simte lucrarea harului oglindindu-se din sufletul maicii în el și i se ivește dorința de a fi și el un trăitor și un mărturisitor al lui Hristos, precum maica. Ele sunt ca o rouă dumnezeiască pentru cei cu sufletul însetat de adevăr și dragoste.

Având-le în fața ochilor, ne întărim în convingerea că numele ei va rămâne scris pentru totdeauna în istoria culturii și spiritualității noastre. Nu spunem „pentru totdeauna" din optimism, ci din realism. De ce? Pentru că ceea ce Maica Benedicta a lăsat în urma ei va dăinui. Cunoaștem până astăzi cuvintele de la părinții duhovnicești din primele secole ale creștinismului și știm că ele se vor păstra cât va fi lumea. Citim în *Pateric* „a zis avva Pamvo", „a zis avva Pimen", și ne hrănim sufletește din cuvintele unor părinți care au trăit acum un mileniu și jumătate. Tot așa se va spune: „a zis maica Benedicta", „a spus tinerilor academicianul Zoe Dumitrescu-Bușulenga", căci cuvintele rostite de omul ce trăiește adevărul sunt vii și lucrătoare peste timp.

Astăzi ele reprezintă un mesaj către tineri și către societatea românească. Un mesaj care arată că există valori și modele, care trezește la realitate: avem un suflet, iar acesta este scânteie de dumnezeire; să-l cultivăm. Fericit tânărul care o va lua de model! Acest tânăr va fi însoțit mereu de gândul că a avut un astfel de model, va tinde către el și, prin aceasta, fără să își dea seama, va deveni el însuși un model.

Criticul literar Alex. Ștefănescu a scris un articol intitulat „Ce urât ne-am purtat cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga", în care a deplâns atitudinea nerecunoscătoare ori nepăsătoare a unor oameni de cultură față de profesoara lor. În ceea ce privește partea duhovnicească, avem vina de a nu prețui darul pe care Dumnezeu ni l-a făcut prin îndoita vocație a Maicii Benedicta și jertfelnica ei slujire. Să răscumpărăm vremea, folosindu-ne sufletește de ceea ce putem primi de la Maica Benedicta, înțelegând că viața ei este un cuvânt aparte al lui Dumnezeu pentru timpurile noastre, care arată cum să trăim în Hristos în societatea contemporană, cum să intrăm în lucrarea Lui.

Obștea mănăstirii mulțumește tuturor celor care au participat la realizarea și tipărirea acestor cuvinte. Mai sunt și alte conferințe pe teme duhovnicești în posesia cărora nu am reușit să ajungem, precum cele din București (la Primul Congres al Ortodoxiei Românești, 1990), Iași (*Măicuța milelor – Maica Domnului ca icoană vie a Bisericii*, 12 decembrie 1997), Galați (*Lumina crucificată*, aprilie 2001)[1], Suceava, Bacău, Moinești, Milano, Alba Iulia (partea de întrebări și răspunsuri a conferinței din 1 aprilie 2004), ori a căror existență nu am identificat-o. Rugăm pe cei care au astfel de înregistrări să ne sprijine în alcătuirea unei noi ediții, cu conștiința că avem nevoie de aceste cuvinte inspirate de Dumnezeiescul Duh.

Fie ca inimile cititorilor să fie un pământ roditor pentru cuvintele cuprinse în aceste cărți și fiecare să poarte mai departe, cu smerenie, mesajului duhovnicesc al acestei „purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu" (Preafericitul Teoctist).

Arhimandrit Melchisedec Velnic,
Starețul Mănăstirii Putna

[1] Text inclus în ediția de față.

Chemări, drumuri și vocații

„Aveam o grădină splendidă în spatele casei. Acolo am trăit până la 29 de ani”

Stimată doamnă profesor, cineva din familia dumneavoastră s-a ocupat de arborele genealogic, nu-i așa?

Da, e adevărat, spre marele nostru haz… Noi ne amuzam când unchiul meu, fratele mai mic al tatălui meu, colonelul Dumitrescu-Jipa, a făcut un arbore genealogic după foarte multe cercetări. Fiindcă el era singurul care-și adăugase la nume și numele străbunicului, care, neavând băieți, i-a cerut fetei lui celei mai mari ca unul dintre băieții ei să poarte numele lui. Și el se numea Dumitrescu-Jipa, așa cum se numea străbunicul meu și bunicul lor. În arborele lor genealogic ramurile se desfășoară până la curtea lui Caragea. Străbunica, Ana Lambru, era fiica unui boier de la curtea lui Caragea, care se numea Grigore Lambru. Și, firește, mai înainte toți ai lor au fost cu ranguri de boierie. Era o femeie foarte frumoasă, foarte înțeleaptă. A făcut căsătoria cu străbunicul Nicolae Jipa, care era mare comerciant din marea familie a comercianților din Șcheii Brașovului, ctitori ai Bisericii Sfântul Nicolae din Șchei, ai Școlii lui Anton Pann și așa mai departe. Ei erau de peste o sută de ani acolo, aveau o enormă extensie a activității lor și în toată Europa, erau mari „comersanți”, cum se spunea pe vremea aceea. Și ea a acceptat să se mărite cu el, deși ea era boieroaică iar el negustor, dar făcea parte dintr-o familie mare de negustori. El era un om adorabil! Întâi că vorbea cinci limbi străine, începând cu turca și terminând cu germana, ca un mare comerciant ce se afla. De la Leipzig la Istanbul, el trebuia să se descurce prin toate țările, să-și trimită mărfurile… Și ea,

care era foarte frumoasă, a acceptat să se căsătorească cu el. Bineînțeles, a fost o căsătorie foarte fericită, s-au iubit foarte mult! Și au avut mulți copii, dintre care, din nenorocire, n-au rămas decât fetele.

Câte fete?

Au rămas doar trei, pentru că, pe vremea aceea, angina diftherică și bolile de copii făceau prăpăd. Și se uitau cum le piereau copiii, n-aveau ce le face… De altfel și celorlalți bunici, pe linie maternă, din treisprezece copii le-au rămas șase. Acesta era cursul vieții atunci. Din cele trei fete, una a fost bunica mea. Cea mai mare, Ecaterina (Catherine) s-a măritat cu moșierul Matache Dumitrescu care avea trei-patru moșii, nu mai știu câte: Glina, Catrina – îi pusese numele soției lui, Cățelu, toate astea erau moșii în București. Cât despre Ferentari, pot să spun și eu – pentru că am asistat în copilăria mea – că cei care cumpărau parcelele îi plăteau tatălui meu ratele pentru terenuri. Oamenii își construiau case. Era foarte bogat bunicul și i-a plăcut să ducă o viață răsfățată, și din această cauză a și murit. Singurul din familie care a murit la 75 de ani, cum zic eu, din motive de șampanie și icre negre. Le ținea în seif, ca să nu-l vadă bunica.

Avea tot soiul de finețuri. Avea niște rafinamente culinare pe care astăzi nici nu le mai știe lumea… Mă gândesc la meniurile franțuzești. Când era Sfântul Dumitru, venea, probabil, la el un *cuisinier* francez care făcea grozăvii. Bunica era o femeie foarte elegantă – fata lui Nicolae Jipa – și era o originală, în felul ei. Celelalte două surori nu i-au semănat, au fost altfel, am să vă spun îndată despre ele. Atâta vreau să vă spun, ca să înțelegeți personalitatea ei. Când a împlinit optzeci de ani și-a invitat doamnele, prietenele ei, căci era membră în consiliul de conducere al Societății Ortodoxe Române, cu doamna Didina Cantacuzino, cu doamna Brancovici, și noi toți eram acolo în salonul cel mare. Cu mobilă Ludovic XV, mă rog, cum era la vremea aceea. Și la un moment dat a intrat ea, în rochie de seară, de dantelă neagră, bineînțeles, și cu toate bijuteriile – avea niște bijuterii superbe! – și, când a intrat, a spus „bună-seara", s-a așezat la pian și a cântat *Une valse brillante* de Durant, pe care îl învățase la pension. Cânta foarte bine la pian. Asta este persoana. La optzeci de ani cânta la pian cu fantastică ușurință, mie de-abia îmi mai merg mâinile. Și eu am făcut Conservatorul. În sfârșit, sunt lucruri care dovedesc niște personalități puternice.

Unde a făcut școala bunica dumneavoastră?

Ca toată lumea la maici, la Pitar-Moș, unde am fost și eu, după aceea. O tradiție în familie.

Ce învăța bunica acolo?

Franceza, germana, literaturile, gramatică și pianul.

Deci un învățământ umanist și artistic.

Da, este același pe care l-am făcut și eu ulterior, dar, bineînțeles într-un chip mai modern. Pentru că atunci fetele se pregăteau pentru gospodărie, or noi ne pregăteam pentru cariere. A doua soră, draga mea tanti Zoe, era de-o smerenie, de-o blândețe, de-o bunătate și de-o credință rar întâlnite! A fost măritată cu un bărbat foarte bogat și casa lor a devenit casa mea de naștere, casa mea părintească.

De ce?

Pentru că la bunica, în casa lor foarte frumoasă de pe Ionescu-Gion, de pe Columbelor, sora mai mare a tatei se căsătorise și ea, și era cu soțul acolo. Și fratele lui mai mic, colonelul Dumitrescu-Jipa, era tot acolo. Nu mai puteau intra încă doi locatari. Atunci tanti Zoe a spus: eu nu am copii, soțul ei murise de doi-trei ani, era în doliu, îi iau ca pe copiii mei. Și i-a luat pe tata și pe mama la ea, a fost fericită. Acolo m-am născut eu: Dorobanți 77. Nu mai pot trece prin fața casei de acolo. Cred că sunt singurul om care nu și-a cerut casa înapoi.

Cum arăta casa?

O casă boierească, cu fața în curte, cu patru coloane dorice foarte înalte, cu scară interioară în sus spre salon și dormitoare în jos spre sufragerie și bucătărie. Am auzit că au desființat cele două scări și au făcut sală de biliard…

Păcat.

Da, cred că de aceea nu aș mai putea să intru, cred că mi s-ar face rău. Aveam o grădină splendidă în spatele casei. Acolo mi-am petrecut viața până m-am căsătorit, la 29 de ani.

Să revenim la mătușa dumneavoastră, sora bunicii.

La tanti Zoe, draga de ea! A doua soră, prima soră în ordinea nașterii. A treia era Elvira, naşa Elvirei, sora mea. Tanti Zoe, după moartea soțului ei, a trăit ca o sfântă! N-a scos doliul până la moartea ei, a umblat în negru. Drumurile ei erau la biserică, unde se întâlnea cu prietenele ei – tot așa femei distinse și credincioase. Mi-aduc aminte cum veneau duminica de la biserică, în trăsură – așa era pe vremea aceea –, își aducea prietenele acasă și luau dulceață și cafea. După ce luaseră anafura, că nu mâncau când plecau dimineața la biserică, bineînțeles. Și stăteau de vorbă. De fapt eu ei îi datorez educația mea religioasă, care nu s-ar fi putut face cu tatăl meu și nici chiar cu mama mea, care era fiică de preot. Voi reveni după aceea la bunicul dinspre mamă pe care l-am iubit, iarăși, foarte mult! Tata era un voltairian *à outrance*, a umblat până la sfârșitul vieții, era bătrân de tot, se ducea în parc la Herăstrău, stătea pe bancă și-și lua pe Rousseau, *Les rêveries d'un promeneur solitaire* în buzunar… Nu se dezicea, el rămânea cu iluminiștii.

Era foarte puternic la dumnealui raționalismul iluminist.

Da, și avea și *penchant*-ul ăsta un pic frondist, contestatar… Am să spun imediat ce mi-a dat el, mai întâi spun ce mi-a dat ea, ca să spun ce m-a apărat.

Dimensiunea religioasă de la această soră a bunicii o aveți.

Da, sora bunicii… Ea a fost de fapt bunica mea, cea care m-a călăuzit. Omul care m-a iubit cel mai mult pe lume, așa spun eu, m-a iubit mai mult decât părinții mei, m-a adorat! Ea n-a mai avut pe nimeni după moartea soțului ei. Și a început să mă ducă la biserică. Primul meu duhovnic fusese bunicul după mamă care era preot paroh la Mărășești. De la doi ani de zile el mă punea pe biroul lui și mă spovedea, mă întreba dacă am fost cuminte, dacă am supărat pe mama, pe tata, mă rog, dacă mi-am băut ceaiul, dacă mi-am mâncat covrigul… Și îmi dădea sfaturi: să fii cuminte… Îmi plăcea foarte mult, o să revin la acest capitol al legăturilor mele cu Mărășeștiul, cu Vrancea, de care sunt foarte mândră. Și Tanti Zoe a început să mă ducă la biserică de foarte devreme. Avea o bucătăreasă a lor foarte veche, care i-a fost foarte credincioasă și care a murit la noi, la bătrâneți foarte adânci. Când

primea musafiri, era adorabilă Neaga! Ea era țărancă, dar așa se șlefuise încât atunci când primeam musafiri își punea mănuși albe. Avea un haz, un humor! Foarte mult folclor de la ea am învățat, știa atâtea basme, atâtea snoave, atâtea lucruri extraordinare! Neaga mă lua întâi în brațe, apoi de mânuță, când am început să merg, și mergeam la biserică la Precupeții Noi. Acolo era întâi preot – și el mi se pare că m-a botezat – părintele Florea Busuioc, coleg de seminar cu bunicul – cu tataia, cum spuneam noi –, pe urmă părintele Antipa Florescu, iarăși un distins preot. După aceea părintele profesor Paraschiv Dumitrescu. Asta când am ajuns mai departe. Și ultimul la care am mai poposit sub patrafir a fost părintele Niculăiță Cosma, din Humulești, rudă cu Creangă. Căsătorit cu doamna Veronica, profesoară de matematică, o doamnă foarte distinsă, o mai văd rar când mă mai duc la biserică la Precupeți. Era o ființă cu totul deosebită părintele Cosma, era un preot extrem de plin de rigoare lăuntrică spirituală, duhovnicească. Și altfel era un om „monden", fiindcă îi plăcea să aducă alături intelectuali de peste tot. La el am cunoscut o sumedenie de oameni de știință, de savanți. Era o mare bucurie a lui să vadă intelectuali schimbând idei între ei.

Crea un loc al întâlnirilor spirituale.

Sigur, o întâlnire intelectuală și spirituală. După aceea, bineînțeles, schimbând domiciliul din Dorobanți m-am dus către alte biserici. Vom intra și în acest capitol, în altă etapă – enclavă, cum spun eu. Fiindcă viața mea nu e formată din etape succesive, ci din enclave, fiecare avându-și specificitatea ei și rotunjimea ei închisă, contrazicând total pe cea anterioară sau pe cea succesivă. Deci aici experiențele mele cu tanti Zoe au fost religioase, edificatoare, educative. Mă ducea de pildă la Joia Mare, joia celor douăsprezece Evanghelii. Ea avea prima strană, fiindcă era ctitor, și lângă prima strană mi-adusese un scăunel, un taburet. Stăteam pe un scăunel de la început, aveam vreo trei-patru anișori. Și îmi cumpăra, pe vremea aceea, niște coșulețe cu buchete de ceară foarte frumoase, cu culori, care se desfăceau – ceara era foarte subțire și se desfăcea. Pe măsură ce Evangheliile avansau în lectură, noi stingeam lumânarea și o aprindeam. Mie îmi plăcea foarte mult, o spun cu toată sinceritatea! Nu înțelegeam despre ce e vorba, dar îmi plăcea că stingeam și aprindeam, stingeam și aprindeam! Mai și adormeam…

M-a luat o dată la o Înviere și am adormit și a doua oară nu m-a mai luat. Dar oricum mi-a inculcat puternic această obișnuință. Copilul nu știe despre ce e vorba, dar îi creezi reflexul, ca să spun așa, reflexul necesității de a merge la sărbătoare la biserică și de a se împărtăși.

De a fi în spațiul eclezial, pentru că mai târziu l-ați conștientizat.

Bine, după aceea l-am schimbat, dar spațiul eclezial mi l-am însușit nu cu indiferență, ci cu o plăcere deosebită. Aveam mici bucurii, dar nițel cam ieșite din spațiul duhovnicesc. Era spațiul copilăriei care se bucura de micile jucării ale momentului. Deci obișnuința se crease. Lecția mare am avut-o de la bunicul din partea mamei, Gheorghe Apostol, care era din Vrancea, născut într-un sat cu Simion Mehedinți, prieten bun și coleg de seminar cu Mehedinți, fiindcă Mehedinți a vrut să se facă preot și să rămână în sat. Și au fost prieteni buni până la sfârșitul vieții. Bunicul era plin de umor și de o bunătate cum n-am întâlnit adesea. Și de-o candoare copilărească… Avea ochii albaștri, curați, pe care numai Elvira îi moștenește, singura din toată familia lui, dintre toți copiii și nepoții lui. El a avut șase copii, doi băieți și patru fete, atât au trăit din treisprezece. Și niciunul n-a avut ochi albaștri, fiindcă toți copiii au avut la rându-le copii. Numai soru-mea i-a moștenit ochii și culoarea părului. Era un om, cum spun, fermecător! Dar așa era ziua și în spațiul casnic. În biserică era transfigurat! Mi-aduc aminte o noapte din Vinerea Mare, la Prohod, parcă văd și acum, purta pe spate – el era parohul – epitaful Mântuitorului și plângea, îi curgeau lacrimi. Și eu eram mititică și întrebam: dar bunicul de ce nu se uită la mine, nu mă cunoaște sau ce are în seara aceasta, e supărat? Nu realizam. Trăia pe Hristos cu o putere cum rar am mai văzut preot. Și a avut o moarte de sfânt, o moarte unică. O moarte din acelea care se știu dinainte. Să spun? Poate e interesant?

Da, desigur.

Era o noapte de februarie, în 1932. Se trezește pe la două-trei și o strigă pe bunica: „Ileană, Ileană!" Bunica era dincolo. „Ce-i, părinte?". „Du-te repede la finul Ion și spune să aducă pe preoți, pe Andrei și pe Gheorghe". „Părinte, dar ce-i asta? La ora asta?". Era o zăpadă afară! Erau troiene. „Ileană, te rog, du-te imediat! Că eu mă duc!". „Ce spui, părinte?" „Du-te și nu mai…". Săraca bătrână și-a tras un șal pe umăr.

S-a dus la fin – noroc că finul stătea alături – l-a sculat, a adus preoții. „Ce s-a întâmplat, părinte?". „Începeți slujba, părinților, începeți slujba, vă rog începeți slujba!" – să-i facă stâlpii. „Părinților, un pic mai repede, dacă se poate, un pic mai repede, că trebuie!". Ei se grăbeau și erau și năuci, nu știau ce e și despre ce e vorba. Nu le dădea prin gând că el a primit vestea. Și la un moment dat a zis: „Uite, părinților, mai repede și dați-mi împărtășania, trebuie să iau împărtășania înainte să plec." Și i-au dat cuminecătura, s-a ridicat greu pe perne, s-a închinat și a spus: „Părinților, vă las cu bine. Dumnezeu să vă binecuvânteze! Ileană, să îmbrățișezi copiii de la mine! Te îmbrățișez și-ți mulțumesc pentru tot! Vă mulțumesc și vă las." S-a întins și a murit ca un înger. A fost anunțat că vine Arhanghelul să-l ia. Eu nu am mai auzit la noi la țară de așa ceva…

A trăit în sfințenie.

Da, și avea o curăție și o puritate a gândirii… N-a gândit rău despre nimeni în viața lui. Cu atâtea suferințe, a fost extraordinar! Deci și de aici am primit o rază, dinspre mătușă, tanti Zoe, și dinspre el. Și s-au contopit, au rămas acolo, s-au ascuns în inimă. Dar, treptat, am început să mă schimb. Eram un copil foarte timid, foarte rezervat, nu m-am jucat niciodată cu niciun copil, nici mama nu mă lăsa să fiu sociabilă. Mergeam la băi, cum era moda pe atunci, și vedeam copiii cum se joacă, aleargă. Eu stăteam lângă băncuța mea, aveam și eu o gălețică și o lopățică și mă căzneam în nisip. Moda era atunci ca în fiecare vară să se plece la o stațiune balneară sau climaterică. Și am fost pe rând. Am o poză… Nu-mi amintesc decât cum coboram pe o scăricică la Slănic, aveam trei ani. Pe urmă, pe la patru-cinci, am fost prin niște localități din Transilvania, la Sovata, la șase ani am fost la Govora, la șapte ani am fost la Mangalia. La opt ani, mi-aduc aminte, am fost la Olănești, la Călimănești. Mergeam în fiecare an în altă parte, și încet-încet, se trezea în mine o oarecare maturitate, o sămânță de personalitate. Fiindcă până pe la șase ani mă cam lăsam dusă, făceam ce mi se spunea… N-aveam nicio dorință de a mă îndepărta de banca pe care stătea mama cu prietenele ei. După aceea am început să-mi exprim propriile dorințe. Printre ele era, bineînțeles, Mărășeștiul. De când am intrat la școală, vacanțele de Crăciun și mai ales de Paște nu le-aș fi făcut în niciun alt loc decât la Mărășești. Era o bucurie pentru mine extraordinară! Casa era

vizavi de biserică, era o casă modestă dar foarte frumoasă, în curățenia ei și în curăția ei, înconjurată de mai multe curți. De-a lungul fațadei de la stradă era curtea cu flori. În față, la geamlâc, era aleea pietruită frumos, brazdele de verdeață, mărginite cu stânjenei… După aceea urma grădina cu fructe, sub care se ascundea beciul moldovenesc în care bunicul avea murăturile și vinul – ca în Moldova veche. Mai departe era grădina de porumb, iar mai departe era grădina de salcâmi… care îmi provoca niște spaime metafizice. Avea un parfum special…

Un parfum narcotic…

Da, și mai era și oarecare întuneric. Pădurea de salcâmi – nu știu cum se întâmpla – dădea o lumină mai slabă. Parfumul era însă amețitor. Iar în partea cealaltă era curtea cu cățeii care păzeau bucătăria, magazia. Aveam o treabă cu cățeii, erau niște căței fermecători: Oscarache, Parizache, călăream pe câte unul… Pentru mine era marea bucurie a libertății. Mă duceam și mă băgam cu capul în fântână. Bineînțeles că erau scandaluri nemaipomenite când eram găsită iar cu capul la fântână. Dar era o lume altfel. La cinci după masă bunica venea și ne scula din somn cu tablaua cu chiselele de dulceață. Și nu numai din cireșe albe, care, de altfel, era cea mai importantă… Așa spunea bunica: „când ai cel mai important oaspete, îl tratezi cu cireșe albe. Dulceață de cireșe amare mai pui, dar pe cea de cireșe albe o pui la loc de cinste". Și ea, bunica, făcea dulcețuri de coarne, de coacăze, ce astăzi nu se mai fac. Erau niște lucruri minunate! Și bucătăria… Îmi plăcea bucătăria bunicii, era nemaipomenită! Nimeni nu mai gătește cum gătea ea. Bine, erau amintiri din copilărie, dar sunt permanente și adevărate.

Și era, presupun, un aer bun în toată casa.

Casa era frumos mobilată, era comod. N-avea confortul de astăzi, bineînțeles, dar la vremea aia, în copilărie, nu simți că n-ai un confort cu gresie și faianță.

Importantă era atunci libertatea de mișcare, libertatea de manifestare.

Da, libertatea de mișcare… Și acolo am cunoscut florile, speciile de flori, fiindcă grădina cu flori a bunicii era nemaipomenit de bogată. De la mărgăritar, care era cea mai mică, până la moțul curcanului,

care era cea mai mare. Toate felurile de flori. Înghesuite în așa un fel neobișnuit pentru ochi, așa de liniștitor în același timp și purtător în alte spații… pentru că, mă gândeam eu, această copilărie este o copilărie și a spațiilor exterioare, și a celor interioare. Foarte multe lucruri se desfășoară înăuntru, pe temeiul celor din afară, e vorba și de afectivitate, și de tot ceea ce este senzorial, de obiecte… Imaginarul lucrează tot pe temeiul senzorialului și al amestecului între afectivitate, religiozitate și senzorialitate.

De fapt, spațiul exterior pătrunde în cel interior inconștient, se păstrează acolo și apoi marchează ființa.

Da, e adevărat. Și prin amestecul de imaginar și sentiment religios am trăit o copilărie foarte tonică lăuntric. Pe de altă parte, eu am fost un copil foarte bolnăvicios. Am avut toate bolile copilăriei, aveam doctorii mei. Mi-aduc aminte că aveam un doctor bătrân, evreu, doctorul Șoru. Un om admirabil! Pe vremea aceea doctorul venea cu gentuța de instrumente și cu cupeul. Bolile îi îngrozeau pe părinții mei, săracii, eram singurul lor copil! Tata atâta mă dorise că era întotdeauna disperat când mă îmbolnăveam. De la trei ani am început cu tuse măgărească, patru – pojar, cinci – scarlatină, șase – angină diftherică și așa am ținut-o tot timpul… Dar în vremea acelor boli în mine se coceau niște lucruri, se melanjau, se…

Se plămădeau…

Da, se îngemănau în același timp… De pildă gustul sărbătorii. Gustul sărbătorii mă ajuta să trec peste aceste perioade negre. Pentru mine Crăciunul și Sfântul Nicolae erau sărbători nemaipomenite! Pe tata îl chema Nicolae, patronul casei noastre era Sfântul Nicolae și mătușile noastre și bunicile veneau și ne-aduceau tot felul de cadouri. Mama lăsa ușa la sobă deschisă, eu aveam pătucul spre sobă, pantofeii erau lângă sobă, auzeam eu niște fâșâit de hârtie pe sus, pe scara interioară, dar mă gândeam că o fi Sfântul Nicolae din sobă. Totdeauna găseam niște cadouri admirabile de la mătuși, mai ales de la cea de-a treia, Elvira, care era foarte generoasă. Ea mi-aducea tot felul de jucării: mobilă de păpuși, case de păpuși… Se făceau pe vremea aceea niște jucării nemaipomenite, fermecătoare!

Cu mai multă imaginație!

Într-adevăr, erau o frumusețe! De Crăciun, pomul era pentru mine sacru! Acolo am avut sentimentul sacrului. Știind că Mântuitorul S-a născut, aveam un fel de extaz… un fel de spaimă admirativă, fericită. Am făcut și o ispravă într-o zi, fiindcă pomul se punea în salon. Pomul era foarte mare, salonul înalt și elegant, cu covoare de Beauvais și cu mobilă Ludovic XVI – ce s-o fi ales de ele, nu mai știu! –, oglinzi venețiene… Acest salon se închidea după ce se orna pomul, căci sobele albe de faianță din salon nu trebuiau încinse foarte mult, pentru că se mai și stricau. Și eu eram tot timpul cu mintea acolo, de la mine, de jos – salonul era sus, în dreapta, pe scară. Într-o zi, mi-am spus că nu se poate, trebuie să mă duc să văd, e globul acela… Era un glob care mă fascina, era multicolor și culorile erau ușor transparente, prin sticluțe care imitau vitraliile. Erau niște culori superbe! Mi-am luat inima în dinți și m-am suit pe scări, două rânduri de scări: o dată în sus, a doua oară în sus și am deschis. Era deschis! Și am intrat. Am fost fericită! Am ridicat mânuța, am vrut să ajung la glob și am tras pomul care a căzut peste mine! Am ieșit și am închis ușa, lovită, prăpădită… M-am băgat în pat și m-am îmbolnăvit de amărăciune. Și atunci eram tot așa de hipersensibilă ca și acum. Ei nu știau ce s-a întâmplat cu mine, că n-au intrat vreo două-trei zile în salon. Iar când s-au dus și au văzut isprava… și-au dat seama că din pricina asta sunt bolnavă.

Dar, vă spun, sărbătorile aveau o priză asupra mea extraordinară! Le trăiam cum nu mai trăim astăzi, cum nu mai trăiesc astăzi nici eu… Trăiesc cu rațiunea și cu spiritul, dar sentimental, afectiv, nu mai am arderea aceea a inimii. Mai interesant e că noaptea mă ridicam în pătuc. Uneori îmi făceau un brăduț la mine în cameră. Și mă uitam noaptea, firește, fiindcă iarna sunt curenți de căldură în casă iar globurile se mai mișcă puțin. Eu eram convinsă că sunt îngerașii care mișcă globurile. Și aveam o dragoste de îngeri, o sete de îngeri și o credință că sunt îngerașii!… Iar când am fost bolnavă de scarlatină și era foarte grav, era să mor, am visat un vis cu îngeri. M-am sculat, m-am ridicat în piciorușe și am spus: „Mamă, mamă, ține-mă, eu vreau să zbor!”. „Ce ai, mamă dragă, ce s-a întâmplat?”. „Vreau să zbor! Am visat un vis cu îngerașii și ei zburau și zburam și eu! Aveau un fel de aripi, vreau și eu să zbor cu îngerașii!” Mama s-a uitat așa disperată la mine, a crezut că mor. Dar nu, a fost spre binele meu acel vis.

Pe de altă parte, plictisindu-mă de atâta boală, învățasem să citesc, singură-singurică! Și știți după ce? După ziarul Universul! Ziarul Universul circula atunci foarte mult. De la majuscule am început să citesc. Și am început să citesc așa de bine, încât după câteva luni de zile citeam primul foileton din Universul. Și care credeți că era? O fi și asta treabă de destin? *Jane Eyre* al lui Charlotte Brontë, despre care aveam să scriu peste 60 de ani.

A fost un semn al destinului, într-adevăr. Și când au aflat părinții dumneavoastră că știți să citiți?

Mama a descoperit. Era cu mine în tren și mergeam la Mărășești. Cu o stație înainte de Mărășești, la Gugești, am început să spun pe litere: g, u, g, e, ș, t, i… Mama m-a întrebat de unde știu, căci ai mei nu știau că știu să citesc. Am învățat singură. Și atunci tatăl meu, care voia să mă facă cu orice preț un geniu – numai că eu așa îl dezamăgeam! – voia să mă pună să recit în fața musafirilor, a prietenilor. Și eu eram timidă, îngrozitor de timidă! Și mă împiedecam, uitam și tata spunea: „Iar m-a făcut de râs! Iar m-a făcut de râs!" Apoi tata a început – de fapt amândoi au început – să lucreze cu mine. Tata cu o anumită direcție, iar mama, tot la imboldul lui taică-meu, mi-a pus în mână pe Eminescu, ediții pentru copii, Sadoveanu… Mama era filolog, fusese studenta lui Densușianu, și biblioteca noastră era foarte mare și foarte bună. Mama avea biblioteca ei de literatură română și franțuzească, tata avea biblioteca lui de jurist. Deci română, franceză, dar și filosofie. Atunci, treptat, treptat, au început să-mi facă mie bibliotecă. Iar mama avea toată opera lui Sadoveanu, fiindcă în vremea aceea, în fiecare an Sadoveanu scotea o carte, ceea ce era pentru mine o bucurie deosebită! Erau anii poate ai operei lui celei mai plăcute, mai accesibile.

Între timp am intrat la școală la maici, la Pitar Moș. Nu mi-a plăcut școala defel! Cum nu-mi place nici acuma. Nu mi-a plăcut niciodată! Mă întrebau toți: „Ce vrei să te faci când o să fii mare?". „Orice vreau să mă fac, numai profesoară nu!" răspundeam. Profesoară am fost. Pe de altă parte, îmi spuneau unii: „Unde ai vrea să stai când o să fii mare?". „Oriunde, numai pe Calea Griviței nu!" Și acolo am stat aproape toată viața!

Formidabil! Probabil alt semn al destinului.

Da, sunt niște chestii… Am vrut să fac muzică și nu s-a putut. La 18 ani m-am îmbolnăvit de plămâni și gata, s-a dus muzica!

Deci am intrat la maici. Cu franceza nu mi-a fost greu, pentru că în casa noastră se vorbea franțuzește în mod curent. Venise de la Paris și Tante Sofia, sora mai mică a mamei, care-și făcuse la Sorbona doctoratul cu Mario Roques. Se vorbea la noi franțuzește curent. Cu germana a fost mai greu, pentru că am învățat să scriu mai întâi cu litere gotice, de aceea scriu așa de urât până acum. Atunci se scria nemțește gotic, n-a fost foarte ușor… Bineînțeles gramatică masiv, și la franceză, și la germană. Era bine că am învățat gramatica la maici, pentru că la liceu, după aceea, eram cea mai bună elevă la franceză, la doamna Pogoneanu, care era absolventă de École Normale de Sèvres.

Era exigentă!

Da, eram cea mai bună la ea deși era foarte exigentă! Aveam toți această superioritate a stăpânirii foarte bune a gramaticii, chiar dacă știusem franțuzește așa cum vorbește toată lumea. Întâi m-am adaptat greu la școală la maici. Mi-aduc aminte de Maica Edwine, draga de ea! Era maica de germană. Ele aveau plastroanele acelea albe, apretate foarte tare. Și mie mi se făcea rău aproape în fiecare zi. Ea mă scotea afară și mă lua cu capul pe pieptul ei: „Was hast du, Mein Kind?"[2] Iar eu răspundeam „Ich weiss nicht, ich fühle so…"[3]. Și mă lua în grădină și-mi spunea tot felul de lucruri. Pe urmă mi se făcea bine și mă întorceam în clasă. Dar aveam așa o stare… nu-mi plăcea! Sculată dimineața la șapte, mă făceam că mi-e rău, dar mama, nimic: „Lasă, lasă, du-te, uite, te încalț eu". Mă încălța ea, mă îmbrăca frumos. „Te duci la maici!" Mă băgau în mașină și mă duceam la școală. Între timp tata devenise demnitar de stat, era ministru secretar de stat în guvernul Maniu. Și tot atunci l-am cunoscut și pe Maniu.

Câți ani aveați atunci?

Cred că șapte sau așa ceva. Stăteam la poartă, îmi plăcea să stau

[2] Ce ai, copilul meu?

[3] Nu știu, mă simt așa…

la poartă, spre disperarea părinților. Era obicei țărănesc. Stăteam la poartă dar înăuntru, nu afară. Mă țineam de grilaj – și acum este aceeași poartă. Atunci se depuneau cărțile de vizită când se cunoșteau niște oameni și intrau în niște relații mai strânse. Maniu a venit cu mașina și a depus cărțile de vizită la cutia poștală care era înăuntru. Și eu în poartă, înțepenită, încremenită! El drăguț, cu ochii lui albaștri, avea ochii albaștri, foarte gentil. Eu, fără grai…

Tata începuse deci cu mine, încet-încet, operația de orientare pe calea raționalismului. Încet-încet… Nu chiar atunci. Dar, bineînțeles, în conversații. El lucrase și la Geneva, la Bureau International du Travail, la Liga Națiunilor, cu Albert Thomas, un francez foarte cunoscut pentru activitatea lui pentru muncitori. Tata venise încărcat de cărți de acolo și începuse să-mi pună în mână poveștile mai accesibile: poveștile lui Voltaire.

Zadig, Candide.

Zadig, *Candide* etc. Citeam. El mă întreba dacă mi-a plăcut. Discutam despre fiecare în parte… După aceea, de la maici, unde nu făceam atâta literatură, am intrat la Școala Centrală și acolo a început literatura. Și, cum zic, Madame Pogoneanu, pe care am avut-o profesoară șapte ani de zile – în al optulea s-a pensionat – avea obiceiul să ne controleze lecturile în vacanță. Trebuia să-i prezentăm în prima zi după vacanță carnețelul cu lecturi. Și fetele, colegele mele, veneau cu *Bibliothèque Rose*, cu *Semaine de Susette*, ceea ce se publica pe vremea aceea pentru copii, *La Comtesse de Ségur*, bineînțeles. Madame era cu *Bibliothèque Rose*. Și hop și eu cu Voltaire al meu. Ea: „Ce n'est pas possible, Zoe! Qu'est-ce que tu sais, qu'est-ce que tu as compris?"[4] Și reieșea că: „J'ai compris quelque chose, quand meme."[5] Și ea: „Raconte-moi quelque chose!"[6] I-am povestit, a rămas impresionată. Anul următor tata mi-a pus în mână *Siècle de Louis XIV*. Era și mai greu. Dar îmi băga cu bună știință și comenta cu mine, ca să vadă dacă am citit și ca să-mi inculce treptat, cum să zic, o viziune negativă despre absolutismul monarhic. Fiindcă el era cam

[4] Nu se poate, Zoe! Ce știi, ce ai înțeles?

[5] Am înțeles, totuși, ceva.

[6] Povestește-mi ceva.

de stânga, întrucât țărăniștii erau de stânga. Pe urmă el avea idei chiar ușor socializante, așa, din aripa lor socializantă. Al treilea an, nu mai țin minte ce-a fost. Știu că am ajuns până în clasa a șaptea la Auguste Comte, *Philosophie positive*.

Deja filosofia pozitivistă!

Da. Iar Madame Pogoneanu: „Mais c'est impossible! Dis-moi alors quelles sont les étapes…"[7]. Și i le-am spus. Nu mai știa ce să zică, era foarte exigentă și foarte severă. Dar vedea că nu poate să mă prindă cu nicio lectură nefăcută, căci taică-meu îmi băga bine în cap. Nu vă spun că la 15 ani mi l-a pus pe Descartes în mână. Am ediția Descartes. Îi sunt recunoscătoare, atunci îl bombăneam. Dar acum îi sunt foarte recunoscătoare pentru ce-a făcut pentru mine. Și o prietenă de școală: „Zozi, mare părinte a fost tatăl tău, că te-a orientat și s-a ocupat de tine. Tatăl meu nu s-a ocupat de mine. Și ți-a făcut cultura asta franțuzească deplină". Mi-a luat toată colecția Flammarion. *A, voilá*, le vedeți pe acelea urâte, galbene din bibliotecă? Raftul de jos. Acolo sunt un sfert din cărțile Flammarion pe care mi le lua tata. Dacă vă puteți apleca, ați vedea Racine, Corneille, Molière, complete toate. Ce ai luat în mână?

Corneille, Théâtre*, 1928.*

Corneille… Uite în ce hal arată! Pe asta a și legat-o săracul tata, din două volume a făcut unul. Tata mi-a făcut o cultură franțuzească temeinică, solidă, și literară și filosofică. Eu am făcut specialități: engleza-germana. Toată lumea mă întreba: „Cum, dragă, când tu ești așa de stăpână pe franceză, faci germană și engleză?" Și să vedeți de ce nu am făcut franceză.

Voiați să faceți ce nu știați, nu?

Da, să vedeți… M-am dus la facultate să mă înscriu la Litere, că la Drept mă înscrisesem, începusem deja. Tatei nu-i făcuse plăcere, pentru că el voia să fiu medic. Am făcut științe juridice, tot ca el, era doctor în drept, încă erau portarii de pe vremea lui și bibliotecarul de pe vremea lui, la facultate… Deci m-am dus la Filologie, iar cel mai faimos atunci

[7] Dar e imposibil! Spune-mi atunci care sunt etapele…

era Perieţeanu. Era fantastic! Am zis să mă duc şi eu să văd cum e. Dacă îmi convine, dacă îmi place, dacă… Mă duc eu la un seminar, făcea gramatică – „l'imparfait du subjonctif". Noi ştiam asta, vorba aceea, de la maici, „l'imparfait du subjonctif". Am zis „pa", am ieşit şi am plecat. Ce să fac, ce ştiu? Să fac ce nu ştiu! Englezeşte ştiam mai puţin. Învăţasem englezeşte tot la Şcoala Centrală, de la clasa a cincea în sus, a cincea, a şasea, a şaptea, a opta – patru ani. Făcusem şi greacă doi ani sau trei. Opt ani de latină. Învăţam atunci, se făcea carte! Am ieşit de acolo oameni de cultură. Bineînţeles că nu toată lumea, nu toate fetele…

Aşa este, dar sistemul era făcut pentru aşa ceva, pentru cultură solidă.

Într-adevăr. Te uiţi astăzi… eu sunt disperată, dragă Dora, boala mea şi de aici e hrănită, din această disperare. Se duce neamul ăsta, măi copii, cade în deriziune! Cineva a zis acum câteva zile: „Oare ne-am prostit noi sau cineva e pus să ne distrugă?" Sunt convinsă că cineva e pus să ne distrugă, nu se mai poate! Să ne tâmpească aşa! Nu este cine să mai vorbească despre aceste lucruri. Dar eu am spus: eu nu mă mai tem. Ce o să-mi facă mie? Şi aici, în România! Elvira, soră-mea, se teme, eu nu mă tem.

Şi cei de la Alba Iulia zic la fel. Uite, acolo, pe servantă sunt scrisorile de la „fanii" mei de la Alba Iulia. Acolo este şi un interviu trimis de unul dintre ei pentru revista liceului. Este în ultimul an şi vrea să încheie şefia lui de redacţie la revistă, întrucât pleacă. Termină clasa a XII-a şi vrea să termine apoteotic… Mă întreabă ce cred eu despre postmodernism, cred că ştie el ce o să-i spun! Dar mă cheamă toţi acolo, la Alba Iulia. Şi acum ce-au născocit, ca să mă aducă… Mă sună rectorul Blaga: „Doamnă, pe ziua de 13 mai vă facem Doctor Honoris Causa al Universităţii noastre". Zic: „Domnule Blaga, dar nu merit eu o chestie din aceasta, fugiţi de-aici!".

Cum adică? De ce nu meritaţi?

„Lăsaţi-mă, eu sunt necăjită, un om prăpădit, sunt ca o umbră, nu pot sui nici pe scenă". „Nu se poate – zice el – nu se poate! Toată lumea se roagă aici pentru dumneavoastră". Toţi îmi spun asta. Toată lumea se roagă. Pentru ce? Că am ţinut o conferinţă acolo?

Era cuvântul dumneavoastră care-i fascina.

Poate pentru că le-am spus lucruri care nu se spun…

Au un orizont de așteptare, și se mai întâmplă ceva: unii teologi au doar știință teologică, unii literați, doar literară. Or, la dumneavoastră vin în albia aceasta a erudiției toate.

Copiii ăștia de la Alba Iulia plângeau și veneau și mă pupau. Băieții ăștia de 18–19 ani! „Doamnă, nu ne-a spus nimeni ceea ce ne spuneți dumneavoastră" Și studenții de la teologie, la fel, veneau și mă îmbrățișau. Și plângeau! Eu n-am văzut copii plângând după conferințe! Dragii de ei!…

Formidabil!

Și-am zis Doamne, Doamne ferește! Să nu creadă Dumnezeu că-mi fac prozeliți!

A fost o energie a cuvântului și un adevăr pe care l-au absorbit, mai degrabă l-au sorbit… Ca și cei de la Iași. Mi-ați spus odată că ați fost și la Iași.

Da, și la Iași a fost la fel. Au vrut să vie încoace, săracii, cei de la Iași. Când am auzit… La Alba Iulia m-au invitat pe 24 octombrie, la sărbătoarea Sfinților Români. Le-am zis că dacă o să trăiesc o să viu. „Veniți, veniți, că ne rugăm noi pentru dumneavoastră." Să vezi de ce: mi-au acordat titlul de Doctor Honoris Causa. Pe 12 octombrie ei au un colocviu internațional, „Intelectualul față cu secularizarea".

O temă de actualitate.

Și ei țin neapărat să merg eu acolo…

Teodora Stanciu

„România literară", nr. 34, an XXXIX, 31 august 2007 (partea I).
„România literară", nr. 51–52, an XLI, 26 decembrie 2008 (partea a II-a)

Despre anii copilăriei

Să revenim, doamnă profesor, la ceea ce ne povesteați. Vorbeam despre bunicii din partea mamei, bunicii din partea tatălui. Ați spus că bunicul din partea mamei v-a marcat mai mult.

I-am povestit moartea.

Și bunicul din partea tatălui cum era?

Să vorbim despre rudele din ambele părți. Cine au fost ei, fiecare. Mă gândesc cum să vă prezint familia.

Vorbeam despre experiența spațiului exterior pentru un tânăr. Tot tatăl meu a fost o îndrumare în acest sens. El avea o pasiune ambulatorie, îi plăcea să umble, îi plăcea să umble prin munți. Era foarte sportiv, deși nu mai avea un umăr, că a fost rănit la Mărășești în război. Dar a rămas cu pasiunea asta a drumeției și a cunoașterii locurilor țării. Era un mare patriot! Pentru el, patria, țara erau sfinte. Zicea: „Mi-am dat trupul pentru ea și deci nu pot să nu iubesc pământul ăsta, în care e și sângele meu". Îi plăcea să ne plimbe, în fiecare vară mergeam într-altă parte. Aveam ocazia să mergem în alte orașe, din alte provincii românești. Pentru că frații mamei, de pildă, familia mamei se împrăștiase puțin. Fratele mamei, cel dintâi, era Panait Georgescu.

Mi se pare că v-am mai povestit eu ce se petrecea cu fenomenul acesta al numelor de familie. La sfârșitul secolului al XIX-lea era o teamă să se poarte nume fără „-escu", fiindcă se părea că e o rămășiță fanariotă sau mai știu eu ce. Pe vremea aceea băieții bunicului – adică frații mamei – și fetele se chemau Apostol, pe bunicul îl chema preotul

Gheorghe Apostol, și fetele erau Apostol: Ecaterina, Maria, Sofia, Elena Apostol. Băieții însă s-au numit Georgescu. Panait Georgescu a rămas avocat la Focșani, iar Constantin Georgescu-Vrancea – și-a pus el „Vrancea" ca să fie deosebit de un „Vâlcea" tot de la Casație – a devenit magistrat și apoi primul președinte al Curții de Apel din Chișinău. Drept care tatăl meu toată ziua ne ducea la Chișinău. Am cunoscut și noi orașul, când eram copii, și viața de acolo. Mătușa – soția lui nenea Costi – era Nadiușa, fiica lui Moldoveanu-Untu, boier vechi moldovean, și în casă la ei se mânca rusește, într-un fel, fiindcă ea era din generația aceea care stătuse sub ruși, sub țari. La ei samovarul fierbea într-una, la orice oră te duceai la ei, erai la masă. Zacuștile circulau, crușoanele erau nemaipomenite, de mandarine, de fragi etc. Apoi nenea Costică a ajuns la Casație, a fost un mare magistrat. Dincoace, la familia Jipa – frații străbunicii – era Anicuța Lambru, fata lui Grigore Lambru, iar frații ei au luat numele Grigorescu. Ca să nu fie Lambru, fiindcă era nume grecesc, Lambros. Era o tendință generală de a introduce acest sufix în „-escu" în nume.

Deci iată, mergeam la Chișinău. Pe de altă parte, cealaltă soră mai mare a mamei, tanti Ecaterina – Tincuța, cum îi spuneau – s-a căsătorit cu un vrâncean, Matei Dimitriu, care și el, magistrat, a devenit președintele Curții de Apel din Oradea. Iarăși, haide la Oradea! De la șapte ani până la 15–16 ani mergeam la Oradea. Pe urmă s-a dat Ardealul și ei, săracii, s-au întors la casa lor de la Focșani, în 1940.

Cu ce mergeați în țară?

Cu trenul, nu cu mașina. Pe vremea aceea nu se circula cu mașini, erau trenurile foarte bune. Erau și vagon-lit și vagon-restaurant. Taică-meu avea o mare plăcere să stea la vagon-restaurant, nu-i plăcea să stea în compartiment. Și mi-aduc aminte de o scenă foarte drăguță. Tata era un om foarte elegant. Unde apărea, era înalt, subțire, frumos, provoca un fel de…

Admirație, respect…

Da. Toți veneau la el, toți *maîtres d'hotel*, să-l întrebe, să comande etc. „Și domnișoara ce vrea?", mă întrebau, după ce comanda tata. „Păi întrebați-o pe ea!" zicea tata, ca să mă pună veșnic la încercări. Și mă

întreabă: „Domnișoară, ce vreți?" Încă nu știam englezește, aveam vreo 7–8 ani. Englezește, pe de o parte, am învățat singură după 11 ani, că învăța tata englezește, Maniu i-a pus să învețe engleza, o să vă povestesc eu! Și vine *maître d'hotel* la mine: „Mademoiselle, ce doriți? Avem cutare, cutare, ham and eggs…". „Ce spune?" întreb eu. Iar tata îmi șoptește: „Nu mă face de râs, șuncă cu ouă înseamnă". M-am rușinat îngrozitor. „Ham and eggs!" Dar *maître d'hotel* nu putea să-i spună altfel decât așa. Sau mergeam la hotel Coroana, la Brașov, și era acolo un *maître d'hotel* neamț, sas, care când venea tata se dădea peste cap, că știa că tata era colosal de generos, spre deosebire de familia lui care era colosal de calică. El a semănat cu bunicul, nu cu bunica. El mă scotea în lume. Știa că sunt timidă, și el fusese un timid în tinerețe și-și învinsese, cu oarecare orgoliu, această stare. Eu sunt mai puțin orgolioasă…

Cred că aveați dimensiunea religioasă și probabil că orgoliul acela nu s-a manifestat.

Da, cred că asta a fost. Deci făceam contact cu diverse regiuni, mă ducea pretutindeni. Am cunoscut Basarabia, am cunoscut Ardealul, mă ducea peste tot… La Sovata, la Băile Felix, la Oradea, la Cluj, unde era fratele lui cel mare, Vasile Dumitrescu, generalul, săracul! Ce soartă a avut! S-a căsătorit cu nepoata patriarhului Miron Cristea. Dacă voi mai trăi am să scriu un portret al patriarhului Miron Cristea. Nepoata patriarhului, soția unchiului Vasile, tanti Miluța, și-a făcut nunta la Toplița dar ei s-au stabilit la Cluj. Hop-hop la Cluj, cu tata! Am fost cam în toată țara… În Muntenia n-am prea fost. În Oltenia am fost în stațiuni: Govora, Olănești, Călimănești, toate stațiunile. Dar taică-meu pentru Ardeal avea o mare dragoste. Zicea: „Noi am câștigat Ardealul!"

Elvira și cu mine sufeream îngrozitor pentru tata, săracul, el a murit aproape la 90 de ani. În vremea comuniștilor el nu a ieșit din subsol, a fost singurul demnitar, el și cu Răducanu, fostul lui ministru, care nu au fost închiși fiindcă au fost ascunși. După câțiva ani, când a venit la putere Ceaușescu, lucrurile se mai înmuiaseră și nu mai era vorba de pușcărie. Atunci l-am scos prima dată, Elvira l-a forțat să iasă. Și a mers pe stradă cu ochii închiși, n-a vrut să vadă, n-a vrut să vadă! Avea o oroare de treaba asta!

Cum s-au cunoscut părinții dumneavoastră?

Au fost colegi de facultate, erau de aceeași vârstă. La vremea aceea Facultatea de Drept nu era separată de Facultatea de Litere, erau tot aici, în corpul Universității. Tata era la Drept, mama era la Litere și Geografie, ea făcut și româna și geografia. Geografia a făcut-o pentru că era Mehedinți, care era prieten cu tataia și simțea nevoia să fie sub o tutelă. Ea era provincială, venită în capitală și a fost o vreme profesoară, după ce a ieșit din Facultate, la Liceul „Regina Maria". L-a avut profesor pe Ovid Densușianu, cum vă spuneam, pe Mihail Dragomirescu, și a fost colegă cu o mulțime de profesoare de-ale mele. Toate profesoarele mele fuseseră colege cu mama. Și la noi în casă au intrat oameni de mare calitate – în afară de faptul că ei au fost colegi – de pildă Nae Ionescu. Însă tata nu-l iubea, pentru că spunea: „Nae are o doză de fățărnicie în el pe care eu nu i-o suport". Taică-meu era foarte direct. Pe urmă Nae și-a lăsat nevasta cu cei doi băieți, doamna Fotino, care a fost colegă și prietenă cu mama. Despre cei doi băieți nu mai știu ce s-a întâmplat, au murit amândoi în Germania, nu mai știu, și biata doamnă Fotino mai venea pe la mama… Sau de pildă Jana Pop, soția fostului director al Colegiului Sfântul Sava – ce om șarmant, Ștefan Pop! –, tot colegă cu mama, profesoară de română și ea. Toate profesoarele la vremea aceea se cunoșteau, erau generații legate între ele de cultură. Acum nu se cunosc între ele…

Era un fenomen cultural și spiritual coagulat! Acum este fragmentat totul și comunicarea nu se petrece.

Asta e, din păcate!

Se face foarte mult caz de comunicare, dar ea, de fapt, nu există!

Nu mai există comunicare, nu mai există posibilitatea comunicării… Eh, singura care ne-a mai rămas este Biserica. Dar am uitat să vă spun că tata era și cu Banatul, la Buziaș, la celebrele băi. Eram acolo cu Jana și Ștefan Pop și mergeam seara la un cinematograf improvizat. Tata mergea în fiecare an la Buziaș pentru băile de acid carbonic, întrucât avea o nevroză cardiacă. Și asta l-a păstrat până la aproape 90 de ani.

Eu propun să ne oprim aici astăzi, și să continuăm data viitoare cu adolescența, cu fiecare etapă, fiecare „enclavă", cum spuneți dumneavoastră.

O să intrăm la muzică. Până acum a fost enclava copilăriei, urmează enclava muzicii, care e foarte importantă.

Ea a clădit foarte mult din personalitatea dumneavoastră.

Nu știu dacă ți-am spus de fata aceea care voia să-și dea masteratul cu Enescu, și care a venit la mine să mă întrebe dacă l-am cunoscut pe Enescu și cum l-am cunoscut? Păi, zic, la Conservator, că venea la noi la Conservator să ne viziteze. De altfel eu am scris despre el în cartea mea[8]. Îmi pare rău că nu am să pot termina volumul al doilea din *Portrete*. Am impresia că mă duc și n-am să pot termina…

Nu cred, nu cred. Îl veți scrie, sunt sigură.

Zici și tu ca cei de la Alba Iulia… Și mai era o soră a mamei, cea mai mică, farmacista de la Cotești, care s-a măritat cu un moșier, cel mai mare moșier din județul Râmnicu-Sărat. Cu vii la Cotești, cu moșii la Grebănoasa, la Blidari, și care a luptat în munți. Și l-a omorât Securitatea, l-au ucis, o sută de gloanțe au tras în el. L-a trădat cineva și… Iar ea a intrat în pușcărie și băiatul ei cel mare, Nicușor, care acum e la Galați, săracul, băiatul a intrat în mina de plumb! Dar pe ea au luat-o și o băteau ca să spună unde este, și ea nu știa unde e… Monștri!… Au fost lucruri îngrozitoare!

A, începusem să spun de fratele lui tata, Vasile Dumitrescu, care a murit general. Interesant este că omul ăsta – care era un *jouisseur* și-i plăceau femeile, chefurile – era vesel tot timpul, frumos de pica, era cel mai frumos din familie la față. Unchiul acesta, ca sublocotenent ieșit proaspăt în 1917, a intrat în Budapesta, și a fost citat pe ordin de zi pe armată. Mi se pare că el a pus opinca pe Parlament. Și după aia, sărăcuțul, a fost cu gradul de colonel în Rusia, a fost în Crimeea și a fost singurul colonel care și-a adus înapoi divizia sau regimentul. I-a pus pe sanie și i-a salvat pe toți. I se spunea eroul de la Sevastopol. Iar cumnatul meu, fratele lui Apostol Bușulenga, îmi spunea: „Ne vorbiți mereu despre un general, Dumitrescu. Nu cumva este eroul de la Sevastopol?" Eu nu am știut ce să-i spun iar cumnatul meu mi-a adus

[8] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Portrete*, Editura Elion, Bucureşti, 2002; eadem, *Contemporanii mei. Portrete*, Editura Niculescu, București, 2008.

a doua zi o fotografie cu el, locotenent, și generalul Vasile Dumitrescu: „Eroul de la Sevastopol!" Mi l-a arătat cu mare mândrie! Bineînțeles, după aceea a fost considerat criminal de război, a făcut pușcărie, și-a mâncat fecalele… Ce ne povestea! Din frumusețea aia de bărbat a ieșit o ruină! A murit imediat după ce a ieșit.

Unde a făcut închisoare? La Aiud?

Cred că pe aici, pe la Jilava, pe aproape de București. Ceva îngrozitor, a fost ceva… Mamă dragă, pe de o parte, știi, eu sunt creștină și zic să nu ne mai… dezbinăm. De aceea am vorbit de nenea Puiu, pe el îl chema Vasile, dar noi îi spuneam nenea Puiu, el spunea însă că această răutate a noastră, a românilor, n-o să se termine niciodată.

Teodora Stanciu
„România literară", nr. 37, an XL, 19 septembrie 2008

„Am transmis tineretului tot ceea ce știam eu”

Familia dumneavoastră a suportat multe necazuri după 1945.
Foarte multe, foarte multe…

Și unchiul, și tatăl?
Unchii sunt în pușcărie. Unchiul-general a fost eroul de la Sevastopol, așa era numit Vasile Dumitrescu, singurul general care și-a adus divizia întreagă în țară.

Și totuși a fost considerat criminal de război după 1945.
L-au considerat criminal de război comuniștii, când au venit, sigur.

Și pe tatăl dumneavoastră?
Tata era ascuns în subsol, săracul, ani de zile n-a ieșit până în perioada 1964–1965.

Cum a fost posibil să vorbiți în plină perioadă de presiune ideologică despre Biblie?
Asta e o chestie care uimește pe toată lumea. Era bietul Pompiliu Marcea secretar de organizație pe universitate și eu am dat bibliografia – ni se cerea bibliografia la începutul anului –, și am pus în capul listei Biblia. Când a văzut, vine la mine: „Doamnă Zoe, m-ați nenorocit, mă dă afară, mă închide și pe dumneavoastră la fel! Ce faceți?” Zic: „Dragă, n-ai decât să spui așa: Bușulenga nu vrea să renunțe, ea zice că este cartea

cea mai mare a omenirii și că niște ignoranți imbecili o refuză". Zice: „Am să încerc așa" și într-adevăr a izbutit. S-au temut să fie imbecili sau ignoranți și au acceptat chestia asta. Și am început să fac niște cursuri cum știam eu, cum am învățat eu, așa… pe neștiute, în complicitate cu copiii. Aveam chiar opt teologi care veneau la mine, se așezau în ultimul rând – parcă-i văd și acum – stăteau cuminți și ascultau.

Mai aveați o modalitate de a atrage studenții la cursurile dumneavoastră despre Biblie. Prezentați tipurile umane veterotestamentare, precum Dreptul și Profetul.

Exact, făcusem această separație: Dreptul, care era Iov, și Profeții, și toate lucrurile mergeau, se îmbinau așa într-un fel care-mi permitea să mă mișc în libertate. Căci trebuie să spun un lucru și asta n-o poate contesta nimeni, iar duhovnicii mei pot să mărturisească și au mărturisit toți: nu m-am depărtat o clipă de Biserică, am botezat 11 copii în văzul tuturor, nu m-am sinchisit și m-a apărat Dumnezeu. Am trăit așa, având niște duhovnici admirabili! La un moment dat, comuniștii m-au pus să mă înscriu în partid ca să mă poată trimite în străinătate, căci ei n-aveau oameni care să știe atâtea limbi câte știam eu și aveau nevoie de intelectuali. De-aceea m-au băgat și pe mine, pe Paler, pe Breban, pe Beligan în Comitetul Central, și m-au acceptat probabil așa cum am fost, fiindcă nu se putea să nu fi ajuns la urechile lor că eu mă duc să mă spovedesc la duhovnic. Când m-au propus pentru partid am bocit… mi-era rușine să mă duc acasă la tata – era și ziua lui, Sfântul Nicolae – , cum să mă duc eu acasă la tata înscrisă în partid, mă dă pe ușă afară!

Și m-am dus la părintele Nicolae Mateescu, la Biserica Visarion – era duhovnicul meu, Dumnezeu să-l ierte! – și sub patrafirul lui am început să plâng. Era lângă mine și Mioara Verceloveanu, de la Catedra de slavă, terminase Facultatea de Filologie, era discipola părintelui Stăniloae… Și plângeam acolo înnebunită: „Părinte, ce să fac, îmi dați voie, nu mă scoateți din biserică?" Părintele Mateescu, care era un om foarte înțelegător, mi-a zis: „Doamna Bușulenga, să știi nu numai că nu te acuz, dar eu te trimit să te înscrii în partid, pentru că, poate dacă s-ar fi înscris în partid cine ar fi trebuit – adică intelectuali, oameni cinstiți, credincioși – nu s-ar fi ajuns unde s-a ajuns". M-am mai liniștit eu – vorba vine – și am acceptat, și așa biserica mea m-a acceptat așa

cum am fost, fiindcă m-am dus și-am spus ce fac. „Noi te știm, ești a noastră…" Niciodată n-am părăsit biserica, n-am contestat; totdeauna, cât am putut, am făcut educația religioasă a studenților. O făceam pe diverse căi, cu tot felul de posibilități: cu poezia mistică a cutăruia, la Eminescu eram cu cosmogoniile lui, cu luceferii lui și cu apocalipsa lui, era exact ce-mi trebuia… cu melancolie și cu moartea sufletului – în momentul în care pierzi credința moare sufletul –, pe urmă cu postumele către Maica Domnului, către Mântuitorul, parcă predam religia… și așa am mers. Ioan Alexandru, mititelul – Dumnezeu să-l odihnească! – mă seconda perfect, că eu atunci ajunsesem profesor și el era cu seminarul.

La Catedra Eminescu, ce a funcționat o perioadă în facultate.

S-a terminat cu ea când am plecat eu și a murit Ioan, s-a sfârșit.

Păcat.

Ceea ce s-a întâmplat în viața mea, acea mare nenorocire care m-a făcut să mă prăbușesc, nu a fost o întâmplare.

A fost un semn al destinului.

A fost o intervenție a providenței în viața mea. Eu trebuia să merg pe această cale, nu pe aceea, nu aș fi făcut nimic cântând – poate încântam un public în sală –, dar cu ceea ce am făcut eu am format suflete și asta era esențial. Am comunicat cu tineretul, am transmis tineretului tot ceea ce știam eu – și știam câte ceva –, le-am dat cultură universală, am încercat să-i ridic până la nivelul culturii universale.

Teodora Stanciu

„Fonoteca de aur", Radio România, ianuarie 2006

„Un om credincios poate sa facă lumină într-un loc întunecat”

Care a fost partea din destinul dat de Dumnezeu care v-a influențat existența și v-a ghidat-o spre cariera prodigioasă pe care ați avut-o, și care a fost efortul dumneavoastră de a realiza sau de a vă împotrivi acestui destin?

Fiecare ființă are traseul ei, parcursul ei; cu suișuri și coborâșuri, cu aspirații și dezamăgiri, cu renunțări… fiecare dintre noi rămâne câteodată cu câte o nostalgie dintr-o pasiune care s-a stins sau a fost stinsă de împrejurări. La mine, pasiunea care a fost stinsă de împrejurări a fost muzica. În general, le spun interlocutorilor mei: „Dragii mei, pentru ființa mea lăuntrică, eu sunt o ratată, pentru că eu n-am dorit cariera de profesor”. Am detestat-o! Nu-mi plăcea școala nici de frică, și nici cariera de profesor. Când am ajuns profesor, am fost zdrobită, deznădăjduită! Acum însă recunosc mâna Proniei în drumul pe care am fost condusă. S-a urmărit ceva cu mine, nu ce voiam eu – succese muzicale sau să-mi rezolv în sonorități iubirea pentru această mare artă. Mă uit retrospectiv și îmi spun: „Într-adevăr, suntem conduși de Sus”. Dacă ne lăsăm conduși de Sus, suntem conduși bine, împotriva voinței noastre, care uneori șchioapătă. Esențial e să ne supunem voii lui Dumnezeu și poruncilor Lui, iar cu mine s-a întâmplat acest lucru.

Doamnă profesor, după ce vi s-a interzis cariera muzicală, ați urmat studii juridice. Din punct de vedere pitagoreic ar trebui să fie o armonie și în drept și în muzică, dar practic există vreo asemănare?

Niciuna. Pentru mine a fost un moment cumplit, tragic, dar a

trebuit să iau această hotărâre datorită problemelor cauzate de munca prea intensă. Munceam foarte bine la școală – pian, vioară, o școală de euritmie – când… m-am îmbolnăvit de tuberculoză. A fost o prăbușire! Doctorului Marius Nasta, marele ftiziolog care m-a îngrijit, i-am spus: „Domnule profesor, săptămâna viitoare am examen la Conservator…" El mi-a răspuns: „Conservator? Cel puțin doi-trei ani n-ai să poți pune mâna pe un instrument muzical!" De atunci încolo mi-a devenit total indiferent ce aveam să fac, așa ca i-am spus tatălui meu: „Uite, am să iau ce ai făcut tu și ce a făcut mama" – tata era jurist, mama era filolog. M-am înscris la Drept și la Filologie, specialitățile germanistica și istoria artelor. Am plecat cu o indiferență totală față de ceea ce făceam, dar treptat-treptat am intrat în ritm… La Drept am ajuns la doctorat în Drept International, iar la Filologie – cum știți – la un doctorat cu „Renașterea umanismului și dialogul artelor".

Totuși este limpede că în filologie ați făcut o carieră strălucită în cultura română.

Poate că da, dar eu tot mă socot ratată dacă mă gândesc din punctul de vedere al tinereții mele. A rămas o nostalgie, fiindcă am iubit muzica foarte mult și o iubesc încă…

Haideți să vorbim acum, doamnă profesor, despre muzică. Mulți spun că muzica este idealul artelor sau arta supremă. Aș vrea să aflu și părerea dumneavoastră, mai ales că iubiți această artă.

Muzica este arta supremă sau este regina artelor pentru că ea are capacitatea de a te fermeca, de a te vrăji. Ea lucrează cu o atmosferă sonoră care te învăluie, care îți hrănește sufletul și spiritul, și te înalță. Vorbesc despre muzica-muzică, nu despre manele și ceea ce se obișnuiește… Muzica cea mare a marilor creatori, cei care au fost într-adevăr cei mai mari creatori ai lumii! Adică mințile lor, capacitățile lor creatoare au fost mult-mult deasupra celorlalți, chiar deasupra celor vârstnici din punct de vedere spiritual. Fiindcă aici ți se modelează orizontul, mișcarea minții… Muzica are această capacitate de-a te transporta în alt orizont, în altă zonă a trăirii interioare care este cea mai apropiată de trăirea spirituală, de cea duhovnicească; adică îți dă liniștea aceea, îți dă deschiderea către mai sus, către altceva… Poate unii nu înțeleg sau nu simt, dar simți că

în tine se deschide ceva când auzi *Patimile după Matei* sau *Patimile după Ioan* ale lui Bach… Simți că prinzi ceva din eterul ceresc!

Această pasiune pentru arta sunetelor are explicațiile ei, de natură mai degrabă interioară; la cea exterioară, sigur, ajungi degrabă, dar la intrarea lumii zonale în tine nu mai ești chiar tu stăpân, ești dus pe alte căi de sus. Și vreau să vă spun că, de pildă, e atât de puternică fascinația pe care o exercită muzica încât când îl vedeam pe Enescu… Am avut șansa să-l ascult foarte mult pe Enescu, care a stat în România între 1935–1937, când am lucrat eu la Conservator. I-am ascultat tot repertoriul, și violonistic și dirijoral, l-am auzit și la pian acompaniind alți violoniști. Ei bine, când îl vedeam din față – ca elevi la Conservator aveam voie să stăm în spatele cortinei, să mergem la Ateneu –, când cânta se transfigura, dar când dirija nu mai era uman, era pe sus!… I se schimba fața, avea niște gesturi speciale cu degetele lui – așa, care împleteau – și figura lui parcă se modifica. Căpătau ochii o strălucire atât de ciudată, încât eu – vă rog să mă credeți – multă vreme am crezut că Enescu are ochi albaștri și era completamente altul… Era ca un vrăjitor, ca un magician care vedea lumile de dincolo, și orchestra, bineînțeles, atârna de mâinile lui.

Sigur că în condițiile astea muzica are prioritate asupra celorlalte arte, dar am avut și un mare noroc atunci pentru educația mea în general, pe care cei de azi nu o mai au. România era atunci, în anii ’35–’37, pe locul doi din lume cu Filarmonica, după Germania. Așa de bună era. Veneau la noi și datorită lui Enescu, care era foarte legat de prietenii mari cu toți. În clipa în care ai contact cu acești foarte mari, cu atât mai mult se intensifică în tine dorința, aspirația de a atinge nivelul lor de spiritualitate – fiindcă nu poți să desparți totuși muzica mare de spiritualitate. Nu ororile care se cântă azi sunt muzică, ci astea sunt un fel de parodie față de un roman sau o epopee. Acesta este raportul dintre muzica de azi și muzica cea mare care rămâne, dar de care noi nu prea vrem să mai știm, așa, în general.

Deci așa s-au petrecut lucrurile cu mine și am rămas cu această pasiune; firește nu mai aveam mijloace de satisfacție, ca atunci când eram aproape în fiecare zi la câte un concert – indiferent dacă era la Radio sau la Ateneu. Era o viață deosebit de plină, intelectuală și spirituală. Veneau acolo și vorbeau Alice Voinescu, Petru Comarnescu, până și Mircea Eliade

a vorbit o dată, când a venit din India – a venit la o ședință și eu i-am făcut o epigramă. Erau deci niște seri… se făcea cultură, se făcea muzică. Pe vremea aceea era altceva, totul era altfel. Eu mă simt acum în altă lume.

Este o uimire pentru mine, fiindcă în cariera literară pe care ați urmat-o cu strălucire ați adus contribuții care – după părerea mea sau cel puțin pentru mine, ca fost student al dumneavoastră – au fost cele mai însemnate; mai ales în studiul Renașterii, care începe cu un poet, Petrarca, și care – după cum știm cu toții – are genii uriașe, mai ales în arta plastică. Cum ați ales tocmai această perioadă spre studiu, când dumneavoastră erați o iubitoare de muzică?

Nu aș putea să vă dau altă explicație decât că am avut o mare înclinație și către artele plastice; de fapt făceam – ca să zic așa – critică plastică cu mai multa plăcere. Nu îmi place că sunt critic literar, nu am fost niciodată critic literar.

În Renaștere m-au pasionat tocmai artele plastice, de la Giotto până la Michelangelo. De altfel arta plastică mi-a inspirat întotdeauna o mare plăcere… Contemplarea unui tablou, contemplarea unei sculpturi – de Brâncuși de pildă. După muzică, socot că artele plastice sunt chiar mai importante decât literatura.

Adică nu știu cum să spun… vizualul este prins puternic de contur, de culoare. O să râdeți de mine – fiindcă lumea se amuză când spun asta – când sunt întrebată care sunt artiștii mei preferați în arta plastică, eu spun impresioniștii francezi. Dar de ce, când sunt titanii Renașterii, ai Barocului, Rembrandt? Pentru că în ei vibrează natura, vibrează lumina, vibrează tot! În catedralele lui Monet e o artă tonică, e o artă care elogiază creația… Te face să iubești lumea, să iubești creația, să o vezi frumoasă, să o simți! E adevărat, sigur, că Rembrandt este un uriaș, dar clar-obscurul acesta al barocului – sunt niște modalități de reprezentare, niște modalități de realizare specifice unui anumit curent – nu îți dă aceeași emoție, după părerea mea, fiecare cu predilecțiile lui. Și îmi mai plac câțiva dintre ceilalți baroci, de pildă Poussin, barocii francezi – au peisajele acelea aurii, superbe, trandafirii aurii, totul este învelit într-o aură… Pe mine m-a atras lucrul ăsta, această aură, m-a atras…

Dumnezeu…

Da! Aura Lui! Mă atrăgea Creația Lui, Îl vedeam în Creație, Îl

simțeam! Nu știam ce e El, dar chemarea era intrinsecă, era în obiectul admirat. Un lucru extraordinar, care mă satisfăcea profund.

De pildă, am avut norocul să fiu în America, la Expoziția Jubiliară Brâncuși. La Philadelphia a fost o parte din expoziție, o alta la Guggenheim din New York, și le-am văzut pe amândouă. La Philadelphia erau puse toate așa… masiv, amestecat, toate dublurile tinereții lui. La Guggenheim erau alese și sortate așa încât să dea niște emoții mai adânci… când am văzut păsările lui – abia acum îmi dau seama – toate erau legate de Iisus. Parcă tremurau, erau gata să zboare. Brâncuși a fost plin de harismă, acest țăran curat de la Hobița și cu un talent dăruit de Dumnezeu, neprelucrat. A spus și el că ce face Rodin sunt niște biftecuri… El simțea esența lucrurilor, le trăia, poate nu-și dădea seama… Tot așa nu ne dăm seama când Dumnezeu lucrează în noi. Vedeți, asta este durerea: El lucrează, iar noi nu simțim! Nu ne-am ocupat destul de treaba aceasta.

Care credeți că au fost perioadele strălucitoare ale umanității, măcar în acest domeniu al literaturii?

Uite că nu m-am întrebat niciodată, dar stați să mă gândesc nițel… să facem niște comparații… O primă etapă strălucită a fost cea greacă. De la Homer până la Pindar, până la Eschil și Sofocle – marii tragici ai lumii – care nu au mai fost depășiți decât de Shakespeare. De la ei pornim ca prim pas, iar astăzi suntem așa de indiferenți la adresa culturii clasice greco-latine… și când te gândești, acolo este fundamentul culturii, acolo e miezul, epopeea, o viziune a lumii interesantă, cu contradicțiile ei, cu ciocnirile ei, cu imperfecțiunile, cusururile și virtuțile omenești. Din cultura greco-latină avem și virtuțile și mă gândesc – când spun asta – la Platon și la Aristotel, la Socrate, până la Marc Aureliu și la latini. Aceștia au modelat primii sufletele omenești; caldeenii erau niște barbari, egiptenii aveau tipul lor de spiritualitate, indienii erau interesanți, dar departe de noi. Însă grecii sunt cei care introduc echilibrul rațiunii în construcții și în arta lor plastică, iar arta arhitectonică și sculptura lor sunt formidabile! Plasticitatea lor este o constantă care – mi se pare mie – conduce totuși fiecare epocă următoare. Toata lumea se uită înapoi când construiește, să vadă cum era templul grec, cum era Parthenonul… Or ăsta e semnul unei priorități! Ei sunt cei dintâi care

au introdus armonia, înțelegerea Cosmosului ca armonie totală. Ei sunt și primii filosofi de seamă care își folosesc gândirea la perfecționarea ființei umane. Gândiți-vă la Socrate, care a fost un model pentru toată lumea, cum și-a pregătit viața pentru moarte, ca să moară senin! Era un început nobil care a rămas de exemplu pentru cei de mai târziu.

Pentru noi, creștinii, exemplul elenic, exemplul grecesc este foarte bun și foarte frumos, dar în clipa în care i se infuzează creștinismul. În sistemul lor de valori, în realizările lor pe care le adopți, infuzezi spiritul nostru creștin. Asta este – mi se pare mie – ceea ce îi face pe ei înaintași. Aristotel și Platon au avut chiar o carieră maiestuoasă în cultura creștină. Plotin, neoplatonicii și Sfinții Părinți aveau o cultură grecească. Învățau cu retorii la început și pe urmă, firește, creștinismul s-a grefat pe o știință filosofică, pe o înțelegere specială a cosmosului, adică pe un teren pregătit intelectual. Spiritualitatea, de data aceasta, s-a grefat pe un fundament intelectual.

Și acum, pentru că tot ați adus vorba despre creștinism, aș vrea să trecem și la această parte a existenței dumneavoastră. Ați fost o iubitoare și o cunoscătoare de muzică, ați făcut dansul, ați iubit artele plastice, ați făcut carieră chiar profesorală în literatura universală; ați avut și o carieră socială care este printre cele remarcabile ale perioadei… Iată că avem tabloul omului renascentist. Poate tocmai de aceea ați avut această aplecare și pasiune pentru epoca Renașterii. Povestiți-mi, vă rog, cum s-a convertit acest personaj renascentist la învățătura lui Iisus Hristos?

Eu am fost credincioasă întotdeauna. De când eram copil am fost învățată să merg la biserică, să mă împărtășesc. Bunicul după mamă era preot, sora bunicii la care am locuit, la fel, din familie preoțească. Am învățat la maici catolice la Pitar Moș și acolo am fost educată în ceea ce privește frecventarea regulată a Bisericii. Când eram copii, înainte să intrăm în clasă mergeam la capelă să spunem „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te!", și la fiecare oră spuneam Tatăl nostru. Când intra maica de germană, de franceză sau de română, ne ridicam în picioare și spuneam Tatăl nostru în limba respectivă, fără cusur. Să știți că asta ne-a ajutat foarte mult! Și la noi era câte un profesor care făcea rugăciunea la începutul orelor dar nu era un obicei generalizat. Am fost crescută așa… pe un fundal raționalist.

Acum vreau să fac și o paranteză. Tata era raționalist îndrăgostit de secolul al XVIII-lea francez, Voltaire și Rousseau. A vrut și pe mine să mă convertească, și atunci am pus temeiul de intelect pentru ceea ce a venit mai târziu. Mergeam la biserică, mă împărtășeam în fiecare post, dar nu aveam deschiderea… Intelectul era una și spiritualitatea era alta.

Revenind… Am pornit cu umanismul, socotindu-l ca o eliberare din Evul Mediu, care părea în ochii intelectualilor o epocă de stagnare a culturii. Lucru fals, pentru că Evul Mediu este epoca catedralelor, a epopeilor. În Evul Mediu, Sfântul Francisc lăsase după el un stareț, Bonaventura, care a scris *Itinerarium mentis in Deum* – „Drumul minții către Dumnezeu". Atunci am avut eu pentru prima oară imaginea Verticalei, și mi-a plăcut foarte mult. Când am ajuns la Renaștere și i-am văzut că abandonează Verticala și creează o sferă… nu mai vor să fie legați. E ca și cum ai vrea să te lepezi de tatăl tău. Eu le spuneam lucrurile acestea – neizbutind încă să fac diferența – că în felul ăsta te desparți, devii tu însuți propriul tău creator. De la legătura directă cu Dumnezeu intri în antropocentrismul renascimental. Acolo s-au petrecut de fapt și foarte multe lucruri necuvioase. Mai erau și Leonardo da Vinci și persoanele acelea pe acolo… Și până la revenirea barocă cu contrareforma – fiindcă toată atenția era în predarea literaturii universale – atenția era întoarsă spre Europa de Vest.

Da, era celebrul antropocentrism al umaniștilor Renașterii.

Sigur… După aceea ai revenirea barocă, cu contrareforma, când toată atenția era îndreptată spre Europa de Vest. Acolo erau cei mari, Dante, Shakespeare… Atunci vedeai ce se întâmplă cu ei și ajungeai să-ți însușești punctele lor de vedere. A venit reforma lui Luther, popoarele germanice împotriva catolicilor de sud, după aceea împotriva luteranilor, împotriva protestanților, a urmat contrareforma, iarăși catolicii au reacționat… Și atunci mișcările astea mi se păreau cam goale, cam deșarte… Nu înțelegeam esența lor, pentru că erau de suprafață. Eu mă cert cu protestanții, protestanții se ceartă cu mine, catolicii cu ceilalți… Îmi dădeau un fel de neliniște, de neîncredere, și nu mă uitam la ceea ce se petrecea în adâncuri. Acolo puteai vedea sfinți!

Și lipsea literatura Bizanțului, doamnă profesor.

Da, sigur. Dante era un catolic fervent și toată opera lui e presupusă a fi rezultatul unei viziuni într-o Vinere Mare. Dar le vedeam pe toate ca pe niște obiecte de studiu în care nu mă implicam. Mă durea foarte mult ruperea Bisericii, schisma între ortodocși și romano-catolici, dar nu mă implicam cu duhul meu. Viziunea mea, în special, nu o aveam încă… Și totuși aveam atunci niște duhovnici foarte buni, când eram în facultate profesor – ca părintele Nicolae, care mi-a lămurit gestul intrării în partid. Încet-încet am început să mă deschid către cele de sus. Nu știu dacă mata ai prins epoca în care eu făceam poezia popoarelor orientale, când am ajuns la Psalmul 50… Nu, n-ai fost…

Aveți dreptate! Am citit prima dată Biblia fiindcă ați pus-o ca bibliografie și subiect la examen, și atunci a trebuit să o citesc…

Cred că introducerea Bibliei în bibliografia studenților a fost un gest de curaj inspirat de vorbele părintelui Nicolae. A fost prima oară când am pus piciorul în prag și i-am speriat, făcându-i ignoranți. Dar asta s-a întâmplat după ce mi-a spus părintele că un om credincios poate sa facă lumină într-un loc întunecat.

Aveam la un moment dat cursuri după-amiaza și erau opt teologi care veneau, stăteau în ultimul rând – sărăcuții, veneau cum erau îmbrăcați, așa, mai închis, în hăinuțe negre – și le-am spus: „Bine, dragă, de ce veniți voi la mine la curs? Se poate? M-aș duce eu să fac Teologia dacă aș fi mai tânără, și voi veniți la mine?" „Păi, doamnă, în felul acesta înțelegem și noi lucrurile culturii dintr-o perspectiva spirituală, duhovnicească". M-am bucurat foarte tare! Unii sunt și preoți acum…

Mi s-au deschis ochii mai târziu. Am avut un alt duhovnic care m-a introdus de fapt în esența rugăciunii, părintele Gheorghe Chiriac. Era un om extraordinar, doctor în Teologie la Strasbourg. Făcuse o pușcărie amarnică și era bătrân, mare credincios, și de la el am început să aflu de Rugăciunea inimii… El a început să-mi spună: „Încearcă!" Știa că eu o iubesc foarte mult pe Maica Domnului și-mi spunea: „Încearcă, și când te uiți la icoana Ei, du imaginea Ei în inimă și întoarce-o înapoi în minte, fă gimnastica asta ca să-ți faci liberă calea pentru mai târziu, să-ți curățești inima pentru Mântuitorul". Iată niște duhovnici interesanți!

Interesant ce s-a întâmplat cu acest duhovnic… În '73 am avut un Congres internațional de estetică la București. A venit la mine un

estetician german, călugăr – era îmbrăcat bineînțeles mirenește – și a spus: „Doamnă Bușulenga – eu eram moartă de frică pentru că era de față Miron Constantinescu, președintele Academiei, și mă speriasem să nu se întâmple ceva –, eu am fost coleg la Strasbourg cu un preot Chiriac, știți dumneavoastră, am aflat că e în închisoare…"; „Părintele Chiriac – zic – e duhovnicul meu"; „Vai – zice el –, n-ai putea să-mi aranjezi o întâlnire cu el?" I-am facilitat întâlnirea și au fost fericiți amândoi. Dacă afla Miron, mă arunca peste graniță… în Uniunea Sovietică.

Ei, cam ăsta a fost începutul. Așa, treptat-treptat, ca un copil din ăla bolnăvicios căruia îi dai o doctorie – nu o dată toată, pentru că nu poate suporta. Nimeni nu e vrednic să suporte prea mult în ceea ce privește problema spirituală. Și așa au mers toate treburile, din aproape în aproape… Pe urmă a intervenit contactul meu cu mănăstirile; familia mea a avut o casă la Țigănești de peste 100 de ani – si acum maica Heruvima e necăjită că nu mă mai duc la Țigănești, la casa noastră, și merg pe la alte mănăstiri – dar toate lucrurile au venit încet, treptat…

Prin 1985, după ce ieșisem la pensie, am început să citesc Noul Testament și acum fac aproape exclusiv lectură teologică. Noul Testament l-am citit destul de devreme. M-am săturat de literatura care nu zidește… Îmi place expresia Apostolului Pavel: „Toate îmi sunt îngăduite, dar nu toate îmi folosesc. Toate îmi sunt îngăduite, dar nu toate zidesc" (*1 Corinteni* 10, 23). Încerc să-i citesc pe Sfinții Părinți și pe teologii care lucrează în Occident la Saint-Serge, la Paris sau la Essex, în Anglia – unde a fost călugărit Rafail Noica.

Ei, și a venit anul '75, când Valerica Sadoveanu, prietena mea, s-a mutat de la Neamț. Le-au luat casa de la Neamț, murise Sadoveanu și a devenit apoi casă memorială. Și a venit aici în vacanță, vara, cam cum stau și eu, de fapt – nu sunt maică aici. Împreună cu Valeria, cu oameni ca Părintele Anania – Înaltpreasfințitul Bartolomeu, Lili Teodoreanu, Profira Sadoveanu, dirijorul Horia Andreescu, Horia Bernea, am avut o viață culturală foarte plină.

Nu știam nimic despre această viață culturală de la Mănăstirea Văratec.

Nu știe nimeni pentru că noi eram aici, cum să zic… noi. Tot ce era aici era viață intelectuală. E un ziarist, Fabian Anton, care a inițiat – și cu colaborarea mea – un colocviu Eminescu aici la Văratec care,

după părerea tuturor, a avut foarte mult succes. A fost lume foarte multa la colocviu: părintele Mina Dobzeu, părintele Teofil Pârâian, Theodor Codreanu – eminescologul pe care îl respect până la cer pentru curajul său în ceea ce-l privește pe Eminescu –, părintele Iustin Pârvu, cel care m-a călugărit pe mine. Ce voia sa facă Fabian Anton, puțin pus la cale de mine? Aici este o casă în care a stat Eminescu. Dar nu a Veronicăi Micle… Eminescu, care era de o discreție și de o pudoare extraordinară, cum era să stea el în mănăstire cu iubita? El locuia într-o casă lângă „Schimbarea la Față", a treia biserică mai sus, dărâmată acum. Cu banii rezultați din colocviu ne-am gândit să facem restaurarea casei lui Eminescu, o „Cafenea Eminescu"… îmi pare rău că s-a renunțat la toată treaba asta. A fost o chestie extraordinară! Pe Veronica Micle n-o pot vedea – Dumnezeu s-o ierte, săraca, și pe mine că n-o pot vedea! – că l-a înșelat pe Eminescu cu Caragiale. Ea de asta s-a sinucis… Cunoaștem istoria. Și Caragiale i-a spus lui Eminescu, care a avut un șoc… Este, de pildă, una din teorii că acel Cătălin din *Luceafăr* ar avea, puțin, și o săgeată la adresa lui Caragiale. Așa se spune: Cătălin, „viclean copil de casă", ar fi fost o referire la Caragiale.

Caragiale… Caragiale are în *Amintirile unui sufleur* un moment referitor la Eminescu. Vorbește de Bombonel, care îl urmărea să îl ucidă de gelozie cu un pistol… Își bate joc de Eminescu. Eu să nu-l văd, să mă ierte Dumnezeu! Dar, în sfârșit… Să ne întoarcem la Văratec.

Am înțeles că ați fost tunsă în monahism de către părintele Iustin Pârvu, de la Mănăstirea Petru-Vodă… Acum cred că este unul dintre puținii duhovnici mari care au mai rămas în România.

Am o stimă uriașă pentru părintele. El are o concepție care nu prea place, el spune așa: „Eu tund în monahism bărbați și femei intelectuale, în special, și-i trimit în luptă – și eu intru în rândurile acelora – ca acolo unde ne ducem să-L prezentăm pe Mântuitorul, să-L mărturisim". În 31 august 2002 știți că au vrut să-l ucidă – ați auzit – și a murit bietul, amărâtul… celălalt bătrân. Dar bine că l-a aparat Dumnezeu!

Acum citesc opera lui Antonie Plămădeală, care a făcut mai mult decât alții. El a refăcut Sâmbăta, a refăcut admirabil Palatul Episcopal din Buzău, iar la Sibiu a refăcut mai tot… Unde se ducea, el refăcea sau reconstruia. A umblat în arhive – biblioteca lui era de 20 000 de volume –, a scos la iveală scriitori vechi pe care noi nici nu-i mai luăm

în seamă: tatăl lui Gheorghe Asachi, de pildă. Am la mine pe birou cele două volume din Arhiva inedită a lui Miron Cristea și, printre altele – în afară de publicarea corespondenței Patriarhului din timpul regenței –, ne dă o imagine extraordinar de completă a politicii timpului. Antonie Plămădeală publică pentru prima oară în limba română teza lui Miron Cristea din 1895 despre Eminescu, susținută în limba maghiară la Universitatea din Budapesta. Voiam să-i fac un portret lui Miron Cristea, dar nu cred că am să mai trăiesc, pentru ca sunt foarte bolnavă. Voiam să fac un al doilea volum de portrete…

Nu l-am văzut nici pe primul și este bine că amintiți, fiindcă acum aș vrea să ne spuneți la ce lucrați.

Pentru moment nu lucrez la nimic, pentru că am impresia că nu mai am timp… Fiind așa de bolnavă, nu vreau să încep un lucru pe care să nu-l pot termina. Daca aș putea sa mă mai însănătoșesc – dacă Dumnezeu vrea – aș face-o. Acum stau toată ziua și nu fac nimic, răspund la scrisori – că am o corespondență nebună, toată lumea e pe capul meu, toată lumea vrea recenzii, toată lumea vrea… Sunt tineri și tineri, sunt și ei la primul volum și vor să fie recenzați, vor să fie prefațați și așa mai departe…

Să fim serioși, domnule! Eminescu, săracul, este dat jos de pe piedestal și îi suim pe copii… Sunt înnebunită de chestia asta! Să știți că și din treburile astea m-am îmbolnăvit, mi-a slăbit foarte mult ființa. Eu sufăr cumplit din cauza vremurilor în care trăiesc, pentru că se contestă valorile românești. Era să fac infarct când a apărut în Dilema pagina aia albă cu mia de lei, cu Eminescu, și în interior articolele lui Patapievici, Paleologu etc. Elita românească își calcă în picioare valorile… Este posibil, când ai un geniu ca acesta?! Nici la picioarele lui nu suntem.

Am scris patru cărți despre Eminescu. Biografia aceea am scris-o numai cu dragoste, nu știam meserie atunci… Eu nu am făcut literatură română niciodată și m-au pus acolo la literatură română. Stăteam și învățam la fața locului făcând analize de texte cu studenții, și când am văzut ce făcea Vitner din Eminescu – „exponent al marii boierimi,… intelectual în derută" – am înnebunit! El făcea așa la curs, eu mă duceam la seminar cu copiii și le spuneam pe dos, și ei înțelegeau. O făceam cu mare discreție, că atâta îmi trebuia când erau ei la putere… Am scris

biografia în ’64, care a fost a doua carte a mea – prima a fost cea despre Creangă. O carte făcută din dragoste, nu din știință. Pe urmă am început să mă ocup de el cu pasiune, am scris *Cultură și creație*, în care am intrat în analiza textului și în lumea structurilor poetice. Șase ani am lucrat – fiind germanist – cu creionul în mână la Academie ca să închid gura celor care ziceau că Eminescu a fost slab, că a copiat niște romantici germani. Și la Viena, când am fost să iau Premiul Herder pentru această carte, lucram la *Eminescu și romantismul german* și am demonstrat că nici pomeneală să fi plagiat sau să fi copiat o frază sau un cuvânt! Lua un cuvânt și îl desfășura, o idee pe care o arunca ca pe un foc de artificii… Ultima carte pe care am scris-o – *Eminescu și muzica* – a fost în colaborare cu Iosif Sava. Deci am scris patru cărți despre el.

Mi-a luat un interviu Daniel Corbu: „Eminescu, un idiot al națiunii”. Am crezut că mor! Cum să mă mai fac bine în condițiile astea? Atât cât neamul ăsta își bate joc de el, de noi ne batem joc, călcându-ne în picioare! Mai rămâne să-l calce și pe Brâncuși… Blaga nu e iubit, Arghezi nu e iubit, de Ion Barbu nici nu se mai pomenește, Bacovia prea puțin… Ei, cei de astăzi, sunt postmoderniști, asta e boala mea. Când aud de postmoderniști, mi se ridică sângele în cap!

S-a uitat limba, acum nu se mai știe limba, nu se mai vorbește corect românește. Nu se mai citește! Asta este nenorocirea! Îi vezi venind la bacalaureat, îi vezi venind la intrarea la facultate, sunt puși să vorbească despre un roman de Rebreanu, de Sadoveanu… Habar n-au!

*

De ziua mea am primit o scrisoare de la Virgil Radulian – cel care a suferit pe chestia cu „Meditația Transcendentală” –, cea mai frumoasă pe care am citit-o în viața mea! Are opt pagini bătute la mașină. Am citit-o până acum de vreo trei-patru ori și îmi dau lacrimile de câte ori o citesc. A cunoscut moartea clinică… „Eram amândoi la spital la Elias. V-am auzit vocea de alături, de la reanimare”. A fost în moarte clinică 24 de ore și când s-a trezit, și-a dat seama ce înseamnă dincolo… „Mi-am adus aminte – zice el – că dumneavoastră vorbiți undeva despre Verticală, că noi am pierdut Verticala, că omenirea contemporană a pierdut Verticala. Din cauza asta este terminată sub raport spiritual. Or, o umanitate terminată sub raport spiritual se va termina și sub raport fizic”. Așa de frumos scrie,

așa de plin de Dumnezeu e! Așa de plin de recunoștință, de o delicatețe, de o pietate care mi-au plăcut foarte mult… Este extraordinar!

Eu, când văd ce cataclisme se petrec în Thailanda, ce s-a întâmplat în America cu cele patru provincii, ce se întâmplă la noi… Astea nu sunt decât avertismente – asta este convingerea mea profundă și le spun tuturor: „Dragii mei, Sodoma și Gomora erau niște copii față de noi, față de murdăria și ticăloșia în care am ajuns".

Cât privește patima banului, toți sunt înnebuniți, ca turbați… Văd tot timpul oameni care lucrează cu miliarde, și cum poți să te lauzi cu vilele alea fantastice? Mi-a spus sora mea, când s-a întors la București înaintea mea și a trecut printr-un cartier, pe la Băneasa – un cartier splendid – cică te sperii de ce e acolo! Și în sărăcia asta îngrozitoare – când mor oamenii de foame, aruncă copiii că nu au cu ce să-i crească – ăștia cu miliardele, cu piscinele…

Și ce să mai vorbim despre erotomanie! Ați publicat vorbirea anuală a Congresului Internațional de la Alba Iulia – din 15 mai anul acesta – *Omul de cultură față cu societatea desacralizată*. Trebuie să spunem adevărurile, că nu se poate! Erau episcopi din Canada, din Statele Unite, din Rusia și n-au pus degetul pe rană niciunul! Nu am slavă deșartă… Ce facem? Nu ne alarmăm, nu vă alarmați împotriva a ceea ce se petrece?! Educația sexuală în clasele primare, e posibil?! Religia nu e obligatorie, dar aia e obligatorie… De la șapte ani? Cică să aibă condiție fizică, să știe să se apere… Ce să apere, bre? Să se apere de-un șoarece la opt ani? Nu vă dați seama ce se întâmplă? Tentația e foarte mare. Cu cât copilul e mai firav și mai inocent, cu atât pică mai repede! Ce facem, am înnebunit?! Nuntă între homosexuali, nuntă între femei? Ce-i asta, unde suntem? Și copiii aceia tineri de acolo, din Alba – mi-a făcut mare plăcere – mă îmbrățișau, mă sărutau, îmi ziceau: „Numai dumneavoastră ați pus punctele pe *i* în ce ați spus". Nu pentru mine am spus, ci pentru neamul ăsta nenorocit pe care-l vezi căzând în mocirla crasă a materiei.

E îngrozitor, societate de consum, de patimi! Unde mai este duhovnicia noastră românească?…

Radu Comănescu

Revista „Radio România", 14 septembrie 2005.

„Destine și pasiuni", Radio România Actualități, 27 octombrie 2005

„Eu, în meseria mea, nu am mințit niciodată”

Stimată doamnă academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, există de bună seamă în viața fiecărui om evenimente a căror întâmplare așază viața pe o cale anume, pe un „iter”. Care au fost „evenimentele destin” care au anunțat sau au inițiat acest drum?

Sunt destul de ciudate lucrurile care mi s-au întâmplat, nu foarte multe, dar hotărâtoare. Nedepinzând de mine, le-am considerat cumva venite din altă parte. În adolescență, atunci când lucrurile se petreceau ca atare, ba chiar în copilărie, când se producea o schimbare mare de direcție, eu o puneam pe socoteala părinților, a subiectivității sau a dorinței lor de a mă vedea pe un drum anume. Tata, căruia îi datorez cea mai mare parte a formării mele, era cu mine foarte sever în materie intelectuală, de foarte timpuriu, de pe la doi-trei ani. E inutil să spun că la naștere – râdea toată familia – m-a luat din brațele moașei, m-a pus la pian și a început să-mi cânte, drept care toată familia înspăimântată a zis: „Ai să dezlipești creierii copilului, o să-l înnebunești” și așa mai departe. A fost așa, un fel de deget al Celui de Sus sau al destinului – nu știu cum să zic – încă nu era înțelegerea că este Cel de Sus, dar era un semn… Tata a încercat cu mine tot felul de experiențe, ar fi vrut să fac medicina, să fac un lucru serios. El era doctor în drept – nu i se părea suficient, știa și filozofie, avea o bibliotecă de drept și de filozofie – dar până la urmă eu mi-am văzut de cursul normal al învățăturii.

Am făcut o școală foarte bună la maicile catolice germane, la Pitar Moș – dintr-odată am învățat două limbi străine, franțuzește știam

de acasă –, după aceea am intrat la Școala Centrală de fete, care era atunci strălucită. Am înțeles că acum este într-o oarecare decadență și mă doare sufletul… Școala după aceea s-a numit Kosmodemianskaia, ne-am luptat foarte multă vreme să i se schimbe numele și abia într-un târziu s-a reușit. Acolo am avut maeștri admirabili. Am avut mai întâi o directoare extraordinară care mi-a fost opt ani profesoară de franceză – doamna Elena Rădulescu Pogoneanu, la vremea ei o stea în materie. Era absolventă a Școlii Normale Superioare de la Sèvres, soția lui Ion Rădulescu Pogoneanu, discipolul lui Maiorescu și un răstimp directorul „Convorbirilor literare", cât Convorbirile erau în București. Pe de altă parte, fiica lor, Anina Rădulescu Pogoneanu, mi-a fost și ea profesoară de română, de filozofie, de viață – că mi-a fost și dirigintă, m-a iubit și a ținut foarte mult la mine. Ne-am reîntâlnit după mulți ani la Paris cu foarte multă dragoste, mi-a lăsat de altfel toate documentele familiei pentru că a zis că eu am fost singura persoană care am vorbit despre familia lor în timpul comuniștilor.

Au fost influențe hotărâtoare, mai cu seamă pe drumul angajării mele către o viziune, către o înțelegere a legii interioare a cuvântului. Ele, care erau niște vorbitoare admirabile, mi-au trezit interesul și mai cu seamă dorința de a practica o elocvență de un anumit stil, care venea de la Maiorescu. Era o școală maioresciană. Înainte de bacalaureat intrasem la Conservator, la vârsta de 15 ani, cu dorința fermă de a mă dedica integral muzicii. Făceam două instrumente, cântam la vioară și la pian, făcusem și partea teoretică… Am avut niște profesori admirabili, la partea teoretică Rogalski, la Istoria și Estetica Muzicală – Emanoil Ciomac. În Conservator am avut o viață culturală extrem de intensă, deși asta a fost între 15 și 17 ani. Eu socot că acolo a fost o parte, o enclavă, poate cea mai importantă a vieții mele pentru orientarea culturală în general. Acolo am înțeles ce înseamnă muzica pentru formația unui tânăr, până atunci stătusem închisă în cărți, în poezie, în filozofie. Tatăl meu a insistat pe filozofie, mama insista pe filologie, că era filologă, fusese eleva lui Densușianu. Aici am intrat într-un alt tărâm care mi s-a părut hotărâtor.

Am început să gândesc și eu atunci ca Pitagora, ziceam că într-adevăr muzica e o matematică. Am avut atunci fericirea să-l cunosc pe Enescu personal. Am să vorbesc de altfel despre el, e ziua lui cu o zi înaintea

mea, în 19 august. Este a doua persoană din cultura românească căreia i-am dăruit total iubirea și admirația mea: Eminescu e primul, Enescu al doilea. Era un geniu care strălucea printr-o umilință, printr-o dăruire de sine extraordinară! Acolo, în Conservator am cunoscut la vremea aceea tot ce era mai interesant sub raport muzical în Europa, pentru că era un răstimp de strălucire a României. Se spunea că Filarmonica românească e a doua din Europa, ceea ce era un lucru extraordinar! Gândiți-vă că acolo era Perlea, era Silvestre, era George Georgescu, deci eram un centru extrem de interesant. Ca atare viața mea era deja, după părerea mea, călăuzită clar pe drumul acela de hotărârea mea.

La 17 ani și ceva m-am îmbolnăvit de tuberculoză și s-a terminat. Mi s-a spus: „Nu mai cânți cel puțin trei ani", ceea ce însemna renunțarea totală. Am stat în sanatorii – într-un sanatoriu am stat aproape un an, la Bucegi, era un sanatoriu nou atunci – după aceea am stat la Cluj, la profesorul Daniello, academicianul Daniello, care mi-a fost așa de drag! Deși aveam numai 19 ani am fost extraordinar de prieteni, pentru că profesorul avea o cultură extraordinară și se amuza probabil văzând cât sunt eu de interesată de lucrurile muzicii, ale picturii, ale poeziei în general.

Profesorul Daniello vorbea de foarte multe ori cu Blaga, știm că îl vizita foarte mult.

Erau foarte bune prietene familiile și, sigur, nivelul profesorului Daniello era unul care să se apropie de cel al lui Blaga. Asta a fost altă enclavă a vieții mele. Am avut și eu *Zauberberg*-ul meu, ca să vorbesc în terminologia lui Thomas Mann, a fost altă lume, alte direcții presupuse. Tatăl meu nu m-a lăsat să întrerup nicio clipă studiul, îmi trimitea pachețele de cărți la sanatoriu și m-a obligat pur și simplu să-mi dau examenele. Eu ziceam că e un fel de cruzime dar era o exigență absolut necesară, pentru că dacă la vârsta aceea aș fi întrerupt o clipă studiul, îl întrerupeam pentru totdeauna. Însă mie după aceea mi-a devenit indiferent ce am să studiez, și cum în familie toată lumea era ba magistrat, ba avocat, am zis să fac și eu dreptul. Și am dat la Drept – altă etapă de formație intelectuală. Aveam la îndemână o bibliotecă întreagă, tata era un jurist cu un cap remarcabil, împrejur aveam numai unchi magistrați, președinți de curți de apel la Oradea, la Chișinău – peste tot eram ca

acasă în lumea dreptului. Voiam să fac drept internațional și am încercat să realizez o teză de drept internațional, pe care n-am putut-o susține decât oral pentru că între timp a venit 1944. Am susținut-o oral la un ultim seminar, era vorba de evoluția noțiunii de suveranitate și, culmea, concluzia mea, întemeiată pe date foarte stricte ale istoriei dreptului internațional, era cea căreia eu astăzi nu-i sunt favorabilă: renunțarea fiecărui stat la o parte din suveranitatea lui, pentru ca toate statele să aibă o egală pondere în viața internațională.

În momentul de față lucrurile s-au schimbat, s-a modificat și viziunea mea așijderea. Am terminat dreptul, am făcut și teza pe care nu am putut-o susține, pentru că rușii cereau altceva decât ceea ce am făcut eu. Eu mă întemeiam în special pe bibliografie franceză și anglo-saxonă și atunci am făcut filologia în același timp cu dreptul. Termin filologia anglo-germană și critica de artă. Am dat licența, un Shakespeare, cu Levițchi, expert în shakespearologie, dar în anul 1947 ne-am trezit că pierdem tot. Ni s-au luat casele, pământurile, tata a pierdut și pensia, a trebuit să-l ascund pentru că fusese subsecretar de stat în Guvernul Maniu din 1929, alt frate era considerat criminal de război, o soră a mamei avusese soțul împușcat de Securitate în munți și așa mai departe… Eu am rămas pur și simplu pe drum. Ce fac cu familia mea? Și atunci, cu altă prietenă a mea care acum e la Paris, Neli Comorovschi – ea făcuse italiana și engleza –, ne-am hotărât să apucăm pe un alt drum. Nu aveam altă ieșire, era singura. Se înființase atunci Institutul Maxim Gorki, unde puteai să intri, nu te întreba nimeni nici de origine, nu-ți cerea nimeni biografia, dimpotrivă, nu trebuia să spui ce studii ai, pentru că alții nu aveau studii.

Practic, acesta era principiul acolo, să nu ai prea multe studii.

Să nu ai prea multe studii și mai cu seamă să nu le faci concurență profesorilor, care erau de un nivel… unii erau destul de buni, dar sigur… Și la un moment dat Neli Comorovschi și eu, fiind „stelele institutului", am fost întrebate dacă dorim să luăm un post. Noi atâta așteptam, fiind pur și simplu muritoare de foame. Mie mi s-a dat un post la Editura de Stat – fusese Editura „Univers", atunci se etatizase –, iar Neli Comorovschi a căpătat un post de asistent la catedra de limbă rusă. Când am ajuns la Editura de Stat, altă etapă a vieții a început.

Am găsit acolo o echipă foarte interesantă de colaboratori, între care un prieten vechi pe care nu îl revăzusem de ani de zile: Silvian Iosifescu, un om admirabil, un intelectual foarte subțire și un prieten adevărat, care mi-a facilitat intrarea în facultate. El era șeful meu la Editura de Stat, șeful Secției de literatură. La Literatură Străină era Vera Călin, la Critică de Artă era Eugen Schileru, la Filozofie era Gulian. Și am ajuns la un moment dat la facultate. Călinescu a acceptat imediat propunerea de a mă primi la catedră, dar în fapt și Vera Călin și eu voisem să mergem la engleză, unde ne era meseria. Eu am zis hai să rămân aici, tot nu știam bine literatură română, am să stau aici să învăț – și am stat. După un an el a zis să ne transferăm dar eu n-am vrut. Am început să învăț literatură română și am învățat, am stat vreo șapte ani la catedra de română.

Din cine era alcătuită catedra de literatură română la vremea aceea?

Călinescu a mai rămas doar trei ani la catedră, după aceea a fost înlocuit cu profesorul Vitner. Cursurile lui au început să fie „analizate" din punct de vedere ideologic. Parcă-l văd stând cu spatele la zid pe fotoliul din cancelarie, și în jurul lui cei câțiva ideologi care îi cenzurau cursul înainte de intrarea la oră. Noi cei câțiva pe margine, tinereii, nu aveam niciun titlu, nu aveam nimic, stăteam, tremuram și ne speriam văzând de pildă cum încercau să-l scoată pe Eminescu din literatură. Foarte ciudat mi se pare fenomenul și astăzi, atunci când voiau să-l înlocuiască cu poetul cizmar, cu Neculuță sau Păun Pincio, de care spuneau că sunt foarte încântați, sau cu Beldiceanu – niște oameni de care nu auzise nimeni.

Vorba lui Marin Preda, cu poetul Amăicălițului.

Într-adevăr. După aceea, Călinescu a plecat de la conducerea catedrei, a fost scos. Interesant e că a fost scos pentru un refuz, o să spun asta pentru că e un amănunt relevant pentru epocă. A scris Mircea Eliade o recenzie extrem de favorabilă la *Bietul Ioanide*. L-a chemat Răutu pe profesor și i-a spus: „Mâine în Scânteia dai un răspuns în care refuzi recenzia". Profesorul a sărit în sus: „Adică cum o să refuz o recenzie, nu s-a pomenit pe lume să refuzi o recenzie!" Răutu i-a spus: „Nu, vei refuza recenzia!" Bineînțeles, profesorul s-a opus și atunci relația lui cu catedra s-a cam terminat – încă nu definitiv, mai venea

profesorul și ne mai inspecta… A venit și la mine la o oră – e pentru mine o amintire neuitată, în 1953, era 18 decembrie, era ziua mea, sfinții mucenici Sebastian și Zoe – și a fost încântat, m-a felicitat, m-a strâns în brațe, asta după ce am ieșit pe culoar și am rămas singură. Totul fiindcă eu nu-l făcusem pe Gherea așa cum trebuia să-l fac la cursul respectiv, ci îl evidențiasem pe Maiorescu, făcându-mă că îl compar pe Gherea. Nu puteam să uit formația mea de tinerețe, nu? În orice caz, nu puteam să uit formația mea de cultură românească.

Nu suporta nici comparație din punct de vedere al valorii.

Asta încercam să și fac, să arăt cât e de jos unul și cât e de sus celălalt. Iar după ce profesorul nu a mai fost la catedră am intrat și la Institutul de istorie și teorie literară pentru un răstimp, care îi poartă numele marelui nostru critic. Din el făcuse un fel de enclavă de salvgardare a valorilor românești, dar astăzi este acuzat continuu de colaboraționism. Eu nu mai știu ce înseamnă colaboraționism… Dacă încerci să aperi valorile românești trecând prin niște împrejurări teribile și făcându-te – Doamne, iartă-mă! – frate cu dracul până treci puntea, ești un colaboraționist irecuperabil. Este o eroare imensă, eu l-am văzut pe profesor, pe el și pe Vianu, am fost aproape de ei și i-am văzut suferind cumplit! La Vianu era o dramă interioară, era două personalități diverse, o dramă teribilă… Odată m-a rugat Vera Călin să vorbesc cu el, fiindcă ne cunoșteam mai demult și el era prieten cu tata, și să fac niște modificări la o prefață la Iulius Cezar pe care o tradusese. Am încercat să-i spun: „Știți, domnule profesor, vă roagă conducerea să…" Aproape i-au dat lacrimile și a spus: „Zoe dragă, eu *n-am uitat* niciodată". A fost un moment fără seamăn, nu e nevoie să-l calific.

Călinescu avea altă modalitate de a salva lucrurile. El nu spunea „nu" sau nu evita să se pronunțe, el intra și dădea o dată o întorsătură lucrurilor care părea puțin de saltimbanc, dar care era menită să batjocorească o non-valoare. A fost ales deputat și s-a vorbit mult despre discursul lui. El a ținut acel discurs teribil bătându-și joc pur și simplu de colectivizare și vorbind de Chirică, dracul care și-a strâns dracii și a făcut o noapte de muncă colectivă. Ei bine, aceste lucruri fac acuzațiile vizibile. Vedeți, a fost o perioadă până în 1964 – până la acea Declarație din aprilie – în care noi am trăit un infern cultural, dar l-am trăit, nu

am avut ce face. Sigur că încercam în toate felurile să eludăm, făceam seminarii cu analiză de text cu studenții mei care își aduc aminte – până acum am martori sute de studenți din atâtea generații –, făceam o chestie cu totul împotriva programei analitice și a voinței șefiei catedrei și așa mai departe… Am dus-o greu până în 1965 când într-adevăr s-a produs deschiderea. Plecaseră trupele sovietice, să fim drepți, plecaseră acei mari consilieri ai *sovromurilor* și, de bine de rău, rămăseserăm noi între noi, ne descurcam fiecare cum puteam. Deschiderea dintre 1965 și 1972–'74, trebuie s-o spunem, a fost o mișcare considerabilă către Europa pentru că atunci au plecat copiii noștri în afară. Atunci au fost cunoscuți cu ocazia întâlnirii din Paris: Marin Sorescu, Ana Blandiana, Ioan Alexandru, au ieșit copiii noștri și s-au afirmat, și pictorii, și muzicienii, în anii aceia.

Doamnă profesor, cum reușeați în perioada de după 1972–1974, când începe deja presiunea ideologică, să predați în cursuri deosebite Biblia, cărțile Bbliei?

Faceți parte din studenții acelei perioade, vă aduceți aminte probabil că Biblia figura ca primă carte în Bibliografie. Ei bine, numai Dumnezeu mi-a ajutat pentru că nu știu cum am izbutit, certându-mă cu toți, cu Ghiță Florea, cu Pompiliu Marcea – Dumnezeu să-l ierte!, era secretar pe Universitate – și așa mai departe. Au zis: „Doamnna Zoe, cum puneți Biblia?" Le-am spus: „Dragii mei, nu obiectați, căci înseamnă că sunteți completamente inculți! Biblia este cea mai mare carte a umanității, fără ea nu se poate… Crezi, nu crezi, este altceva, dar trebuie s-o cunoști" și atunci le închideam gura. Doar așa am izbutit și din an în an a rămas în Bibliografie, cu foarte mari dificultăți, fără îndoială, pentru mine. Am avut destul de multe piedici, dar aș vrea să vă spun și altceva: Revista de istorie și teorie literară de la Institutul Călinescu a fost una dintre cele mai bune reviste în perioada aceea neagră. În anii '80 Nicolae Florescu era redactor-șef și eu eram director. Noi doi ne căzneam și se găsea câte un om cumsecade pe la propagandă care ne-a învățat ce să facem: să punem pe prima pagină un citat din Ceaușescu sau mai știu eu din ce, și după aceea înăuntru noi puneam ce doream. Așa am publicat corespondența lui Cioran, am publicat din Vulcănescu, din Eliade – chiar dacă nu așa masiv – și am izbutit să publicăm până și romanul lui Blaga, *Luntrea lui Caron*.

Deci, iată că găseam niște modalități, era un fel de samizdat, dacă vreți. Am fost acuzată de ambiguitate. Sigur că era nevoie de ambiguitate, cum am fi putut transmite niște adevăruri de cultură, niște texte fundamentale, niște nume extraordinare, dacă n-am fi procedat așa? Ar fi trebuit să rămânem la A. Toma și la Neculuță? Îmi aduc aminte că am avut o discuție odată cu părintele Andrei Scrima – eu, care îl cunoșteam destul de bine la vremea aceea, îl prețuiam enorm. Într-o zi, când mâncam amândoi în Germania la un restaurant, ne-am certat prima oară foarte tare – vorba vine, discutam în contradictoriu… Voiam să vină Mircea Eliade în țară, era perioada de deschidere prin 1971 sau 1972, apăruseră volumele lui Mircea Eliade și erau cozi imense, și îmi aduc aminte de Lizeta Perlea, cumnata lui Eliade, care a spus: „Mircea o să vină în țară când o să fie cozi la cărțile lui". Eu i-am spus părintelui Andrei: „Părinte, faceți așa încât să vină Mircea, vă rog din toată inima, tineretul nostru are nevoie de prezența lui Mircea Eliade, să știe că existăm ca atare în spiritualitatea lumii, că Mircea este un unicat". Și părintele a zis: „Nu, n-o să vină, nu are de ce să calce în țara rușilor". Am zis: „Nu, părinte, nu, gândiți-vă, tineretul are nevoie, sufletul lor are nevoie de hrana asta, să știe că suntem niște oameni celebri în afară". El s-a enervat puțin… Mircea n-a venit, deși i-a părut rău. Am auzit după aceea că n-a venit în țară, cum de altfel cred că suferă și Enescu pe lumea cealaltă, că i s-a călcat dorința de a fi înmormântat în pământul patriei.

Aș vrea, în legătură cu asta, să fac referiri la niște studenți ai mei pornind de la un discipol al lui Eliade – apropo de Mircea, de la care am niște dedicații splendide. Cred că am fost unul dintre puținii profesori care s-au bucurat de spovedania lui Ionel Culianu. *Nenel* Culianu a venit la mine și m-a pus la curent cu toate planurile lui de plecare din țară, cu dorința lui temerară de a merge pe urmele lui Mircea Eliade și de a deveni el însuși un mare – cum a și fost – istoric al religiilor. Mi-era foarte drag, mi-era foarte aproape! De altfel, foarte mulți dintre studenții mei sunt și astăzi niște oameni de mâna întâi, am avut norocul să am între voi copii de mare calitate, copii de spirit, copii de inimă ai mei… Mă gândesc la poeții Nichita Stănescu și Ioan Alexandru, la câțiva prozatori pe care regret că nu-i mai pomenește nimeni: Titel Sorin – un remarcabil scriitor, Nae Velea – mare nuvelist, Romeo Vulpescu, năzdrăvanul, cel mai mare traducător al lui Villon și al lui Rabelais, și atâția alții… editori

mari ca Valeriu Râpeanu, de pildă, sau Dan Grigorescu. El era atunci student la engleză și eu predam la vremea aceea germană și nu mai știu ce limbi – că eram împărțiți pe limbi –, dar Dan a fost strălucitul meu urmaș, și la Institutul Călinescu și la catedră, evident, urmașul direct al profesorului Vianu. Pe Valeriu Râpeanu l-am pomenit, marele editor care a scos în vremurile acelea destul de negre texte incredibile. Dan Zamfirescu a fost studentul meu strălucit, venea de la teologie, știa și istorie, a venit și a făcut slavistica și a fost singurul student căruia i-am dat zece din oficiu fără să-l ascult, că știa atâta carte. Am avut studenți dragi, până la Dan Mihăilescu și Tania Radu, soția lui.

Care sunt acum la Institutul de Istorie și Teorie Literară.

Evident, m-am bucurat de apropierea aceasta. E adevărat că țineam foarte mult la voi, iar dacă au rămas studenții atașați de mine e pentru că eu le-am spus întotdeauna numai adevărul. Eu în meseria mea nu am mințit niciodată. V-am comunicat tot ce am știut eu și poate mai mult decât trebuia, într-un anume fel…

Esența adevărului.

Da, esența adevărului românesc ortodox și aș vrea să spun că nu întâmplător am ajuns aici la Văratec, pentru că legăturile mele cu biserica n-au încetat în vremea aceea, indiferent unde m-am găsit și la ce nivel social m-am aflat.

Ați avut relații în perioada dinainte de 1944 cu familia regală?

Foarte puține și cumva indirecte. Cea care era aproape de noi era regina Maria. Venea la noi la Conservator fiindcă era patroana Conservatorului și era întotdeauna însoțită de regina Elisabeta, fata ei, fostă regină a Greciei, care fusese căsătorită cu George, rege al Greciei. Regina venea la noi în fiecare an și stătea de vorbă cu noi, ne simțeam bine în preajma ei. Era o femeie fermecătoare, Elisabeta era mai rece puțin, dar Maria era de o dulceață extraordinară. Uneori venea și cu Ileana, dar Ileana era ocupată de obște.

Principesa Ileana, da?

Principesa Ileana, cea care a devenit arhiducesa Ileana și după aceea

maica Alexandra. Ea era legată de mișcarea de *boy-scouts*, de cercetășie și de conducătoarele cercetășimii mai cu seamă, Viorica Litzica și Nisa Cămărășescu. Prin Nisa Cămărășescu am ajuns la Domnița – așa i se spunea. Pe urmă am întâlnit-o pe Domnița călugărită la Paris, la o mănăstire de maici ortodoxe ruse – erau albe, arhiducese din fosta familie țaristă –, dar dânsa mi-a mărturisit atunci că se pregătește să plece ca să fondeze o mănăstire în Pennsylvania, o mănăstire care să poarte numele de Noul Văratec, și că este pe cale să strângă bani să poată să ridice această mănăstire. Culmea, când a făcut mănăstirea, se primește și aici, unde eram noi, ordin ca stăpâna acestei case, maica Benedicta Blaga, să plece la maica Alexandra să organizeze noua mănăstire. A plecat împreună cu două ucenice și ne-a lăsat-o pe una singură, ultima, maica Eufrosina, pe care o vedeți. Și acum, iată, s-au legat niște fire ciudate, nevăzute… Destinele sunt imprevizibile. Am spus odată că la maturitate mi-am dat seama că am fost condusă de un deget continuu, și v-am spus ce au zis cei care vedeau numai partea neagră a lucrurilor: „Aha, s-a lăsat manipulată". M-am lăsat manipulată de Dumnezeu, este adevărat, și nu-mi pare rău, pentru că am încercat să fac voia Lui atâta vreme cât mi-am făcut desăvârșit datoria. Ce poate mai mult să spună un om despre el?

Înțeleg că în perioada de formare intelectuală muzica nu a lipsit din alcătuirea complexă a personalității dumneavoastră. Ce ascultați atunci, doamnă profesor?

E adevărat că am avut o direcție unilaterală, nu numai în vremea aceea ci în tot timpul vieții mele. În primul rând Bach și după aceea ceilalți. Nemții zic „die drei B", cei 3 B – Bach, Beethoven, Brahms. Bach rămâne, cum se spune, marele Bach, după aceea Beethoven – îi ascult muzica de cameră, cvartetele, în special, care sunt absolut excepționale. Nu mai ascult simfoniile pentru că le știu pe dinafară pe toate, și aș fi în stare să le dirijez fără partitură, ca și la Mozart acele ultime 39, 40, 41. Însă muzica de cvartet, muzica de cameră o ascult cu sfințenie, la fiecare audiție descopăr altceva, învăț altceva, găsesc alte căi către sufletul lui… Tot timpul când ascult Beethoven sunt cu gândul la Eminescu, care-l iubea foarte tare și care a făcut cea mai strălucită analiză la *Fidelio* – am scris în *Eminescu și muzica*. În câteva rânduri, cea mai fidelă, o frumusețe!, pe lângă Palestrina era maestrul lui preferat.

Mi-a plăcut Simfonia a V-a a lui Vieru, extraordinar de mult am scris despre el. În *Secolul 20* am socotit-o o operă celebră și îmi pare foarte rău că nu se mai vorbește de el acum. E adevărat că a făcut și el odată o melodie de tristă amintire, dar pentru asta nu poți să-i contești o operă… Cea de-a cincea simfonie, cu cele cinci părți, este pe versurile lui Mihai Eminescu. Ceea ce mă doare este faptul că Enescu nu e căutat suficient, nu se ascultă… Enescu este unul dintre cei care se vor căuta, sper, în mileniul III. Ei bine, *Oedip* nu este încă înțeles… *Oedip* este o operă de sinteză uriașă, este geniul care într-adevăr este reprezentant tipic pentru ceea ce vorbeam adineauri. Este cosmopolit în sensul cel mai bun, cel mai înalt al cuvântului, în el simți în același timp pământul Greciei, simți cum crește iarba tracă… simți sufletul sud-estului european, simți, pe de altă parte, colindele dintre episoade care însoțesc unul sau altul momentele de tristețe, care sunt elegiace și în care încape suflul de doină… Toate aceste lucruri sunt într-adevăr expresia acelei capacități românești de a lega antichitatea de modernitate.

Teodora Stanciu

Cultura duhului

Sfântul, poet al Creației și poezia Sfântului Duh

Stimată Doamnă, Preacuvioși și Preacucernici Părinți, stimați invitați,

Bună seara și bine ne-am regăsit la întâlnirea din această seară, care se va desfășura pe marginea temei „Sfântul – poet al Creației și poezia Sfântului Duh". Întoarcerea la starea cea dintâi a nevinovăției este predominanta vieții sfântului. Sfințenia, însă, prin Duhul Sfânt transcende omenescul, transfigurându-l, înălțându-l, legându-l mai strâns de Dumnezeu prin dragoste de Adevăr, de bine și de dreptate. Iar fiindcă Duhul este Dumnezeu, lucrarea celui ce umblă în Duhul este lucrarea omului și a lui Dumnezeu. Este lucrarea de desăvârșire în limitele sinergiei sau a conlucrării.

Omul, în încercarea lui de a răspunde dragostei lui Dumnezeu, își depășește condiția umană și creează. Așa se naște arta, adevărata artă care nu este de origine omenească, ci se bazează pe revelație dumnezeiască, care judecă toate după legile dumnezeiești și le readuce pe toate la Dumnezeu ca principiul și scopul lor final.

Slăvirea lui Dumnezeu, mulțumirea lui Dumnezeu, zdrobirea inimii pentru păcate, lăudarea virtuților, invocarea ajutorului lui Dumnezeu – toate s-au concretizat încă din timpul Vechiului Testament în cărțile poetice. Ne gândim la Cartea lui Iov, Cântarea Cântărilor, Ecleziastul, Plângerile lui Ieremia, și cununa lor – Cartea Psalmilor, cărți care au fost completate mai târziu de creștini cu rugăciuni, imne, acatiste, paraclise și poezii religioase. Adevărata poezie religioasă eliberează inima și privirea. Ea dă unuia forță, libertate, bucurie, altului calm și inteligență clarvăzătoare. Ea exprimă sentimente de dragoste și tandrețe pentru tot ce

există. Ea exersează spiritul și face ca gândirea să meargă pe drumul cel adevărat.

O poezie care vine parcă în întâmpinarea temei noastre este „Precuvântare", de Vasile Militaru, rod al evlaviei puternice și al credinței în Dumnezeu, din care vom citi:

Doamne, s-a aprins în mine luminița ca-ntr-un sfeșnic,
Să slăvesc pe Cel ce este Dumnezeu în ceruri veșnic,
Pe Atoate-Ziditorul fără al cărui sfânt Cuvânt
N-ar mai fi nici cer, nici stele, nici nimic din câte sânt.

Doar de ochiul Tău văzută, Dumnezeule, Preasfinte
Para luminiței mele arde-n inima-mi fierbinte,
Dar e atât de mică-n sine că-ndrăznire, Doamne, nu mi-i
Să ridic pierduta-i rază către Ziditorul lumii. (…)

Sfântul Duh cu-ale Lui daruri peste duhu-mi să coboare,
A cireșului meu ramuri încărcându-le de floare,
Ca-ntru Sfânta Liturghie spre a cădi-ntreg misterul
Crește, Milostive, Doamne, până va atinge cerul.

Peste floarea-i-nmiresmată roua Ta drept mir să plouă
Și potop de curcubee, soarele să-aprindă rouă,
Iar prin fiecare rază a mărgelei curcubeu
Ochii tuturor să vază viu, în cer, pe Dumnezeu.

Așa Doamne, către Tine, în genunchi umil suspin,
Tremurându-mi luminița spre slăvirea Ta, Amin!

În seara aceasta se află împreună cu noi doamna Academician Prof. Dr. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Această mare doamnă a culturii românești, istoric literar și eseist, este membru titular al Academiei Române, al Academiei Britanice Europene, membru corespondent al Academiei Europene de Științe și Arte din Paris, Profesor Universitar de Literatură Comparată și despre dânsa s-ar putea spune încă multe, din care amintesc doar faptul că iubește mult Moldova.

Vă invităm să ne mai descoperiți un văl care acoperă misterul ce se numește poezie.

Vă mulțumesc foarte mult! Prezența mea aici nu a fost chiar lucrarea mea. Când săptămânile trecute mi-au telefonat copiii de la ASCOR, eu am primit cu o bucurie interioară nemaipomenită invitația lor de a veni. Negândindu-mă că e iarnă, că eu sunt la Roma și că Iașiul nu e la doi pași, am zis un „Da!" plin de entuziasm. Mi-a plăcut și tema pe care mi-au propus-o ei, deși era și este foarte grea, cu nenumărate complicații. De aceea, poate, nu a fost numai lucrarea mea, sau nădăjduiesc să nu fie numai lucrarea dorinței mele.

Am venit la Iași cu dorul care mă aduce întotdeauna la Iași, în Moldova asta a noastră, grădina Maicii Domnului, a doua după Athos. Mă ating de un subiect, cum spuneam, extrem de complicat, extrem de plin de capcane pentru un ne-teolog ca mine. Sigur, credința e un mare lucru, însă fără teologie, fără un studiu foarte adânc ea nu poate da tot ce se poate da, ea nu poate înlocui totuși știința teologică, știința legată de Dumnezeu, de toate ceea ce înseamnă lucrarea Proniei în ceea ce ne înconjoară. Dar vreau să vă spun că totuși în gândul meu mijise odată această întrebare în legătură cu lucrarea Duhului Sfânt în opera intelectualului. Să vă spun în ce împrejurare s-a întâmplat aceasta…

Cred că era prin anii '79–'80 și mă aflam la un colocviu Eminescu, la Roma. Am ajuns la Milano și Părintele Traian Valdman, care este parohul bisericii ortodoxe românești din Milano, la sfârșitul slujbei – pentru că a fost slujbă mare de Rusalii – m-a rugat să spun câteva cuvinte. În biserică era și domnul Drăgan, care a făcut o aluzie la cartea la care lucrau atunci colaboratorii dânsului – Istoria Literaturii Române a lui Călinescu era tradusă în italiană. Eu m-am gândit cum am să pot lega un cuvânt despre Pogorârea Sfântului Duh cu Istoria Literaturii Române a lui Călinescu… Și pe loc mi-a venit această idee: că orice lucrare intelectuală, orice lucrare a minții noastre este de inspirație a Duhului. De atunci încoace m-am gândit că, într-adevăr, lucrarea Duhului este în noi, în fiecare, în orice facem, în orice cuvânt pe care îl scriem. Deoarece cuvântul este expresia Cuvântului, deci lucrare a Duhului și a Cuvântului împreună, dar depinde de filtrul care suntem noi. Noi suntem filtrul prin care trece inspirația Sfântului Duh și filtrul acesta poate să fie un filtru mai bun sau un filtru mai puțin bun… Poate

să aibă unele găurele mai înfundate, poate să fie un filtru prost, care să respingă, sau poate să fie un filtru desăvârșit, care să lase să se scurgă prin el toată lucrarea Duhului.

M-am gândit că acel filtru optim este filtrul sfântului. Sfântul nu mai are în el nimic care să-l despartă de Dumnezeu, de insuflarea Duhului Sfânt. El se lasă pătruns de tot ce vine de Sus și nu mai pune piedică la ceea ce i se transmite, fiindcă noi ar trebui să fim în realitate toți niște canale ale Duhului Sfânt. Gândindu-mă în felul acesta am ajuns, firește, să privesc împrejur la lucrurile meseriei mele de comparatist în literatură, să mă întreb de una și de alta, să încep niște deosebiri… Dar fără să leg într-un fel atât de coerent toate câte îmi veneau în minte, ca și cum aș fi avut de tratat subiectul de astăzi. La el mă gândesc abia de o săptămână și îmi vin mii de idei care nu s-au copt, n-au ajuns la un stadiu de maturitate. Ele sunt incipiente, sunt în mine și forfotesc în gândul meu și în inima mea.

Și m-am gândit și la altceva. Că nu este numai opera sfinților artiști, poeți, pictori sau muzicieni, pentru că dumneavoastră știți foarte bine, arta la începuturi era una singură, sincretică. În vechile biserici, în vechile temple arta cuprindea procesul liturgic, să spunem așa. Cultul cuprindea și muzică, și textul sacru, și dansurile sacre – adică toate intrau în această armonie desăvârșită care venea de sus. Ele s-au despărțit treptat, dar în unii din sfinți sau în unii dintre cei pe care îi vom numi acum, se legau din nou unele aspecte ale artelor. M-am gândit că avem foarte mult de învățat și că rugăciunile sfinților sunt pentru noi școala cea mai extraordinară de apropiere de Dumnezeu, de apropiere de Mântuitorul.

Rugăciunea este instrumentul nostru cel mai la îndemână pentru apropierea de Cel de Sus, de Tatăl nostru, de Cuvântul și de Sfântul Duh. Dar m-am gândit că nu numai sfinții desăvârșiți, adică cei care au cunoscut desăvârșirea în viața aceasta și-au primit răsplata lor Sus. M-am gândit și la cei care caută aici, la cei care au intrat pe cale, căci Mântuitorul spune: „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața!”, iar pe cale intri și devii, și abia la sfârșitul căii atingi sfințenia. Și am văzut că în istoria culturii noastre creștine, a Vechiului și a Noului Testament, avem pildele poate cele mai grăitoare ale poeziei sfințeniei, pentru că dacă vorbim de sfințenie vorbim despre sacru. Artele sunt la originea lor, precum am spus, sacre. Ele astăzi tind să se substituie sacrului

devenind niște succedanee ale acestuia, fără să reușească întotdeauna. De pildă, cugetam la splendida imagine a vârstei de aur din prorocia lui Isaia, a ceea ce se va petrece la venirea mult așteptatului Mesia: când apele Iordanului se vor întoarce, când mielul va sta alături de leu. Imagini poetice superbe de o forță uriașă, de neuitat! Plângerile lui Ieremia – accente poetice extraordinare, și Cântarea Cântărilor, și Ecleziastul, pe care le-am pomenit, dar eu mă gândesc mai cu seamă la ceea ce a devenit rugăciunea noastră obișnuită sau Psaltirea lui David.

Primul mare poet al creștinătății care avea să vină a fost Regele David, acest rapsod extraordinar care a păcătuit foarte mult, după cum știm, dar care a fost și un ales al Domnului. Încercam să clasific psalmii lui – lectura noastră care ar trebui să fie zilnică se pare, fiindcă monahii, în foarte multe mănăstiri, citesc zilnic Psaltirea. Îmi era foarte apropiată o măicuță stareță de la Țigănești, o femeie admirabilă, aproape o sfântă, care era practic paralizată, iar singura ei bucurie era de trei ori pe zi lectura Psaltirii întregi. Cercetând și încercând să clasific puțin treptele devenirii lui David, am găsit parcă trei tipuri de psalmi.

Sunt psalmii de căință: „Miluiește-mă, Dumnezeule, după mare mila Ta și după mulțimea îndurărilor Tale, șterge fărădelegea mea" – cea mai frumoasă mărturisire a unei spovedanii dramatice. E sfâșietoare! La un moment dat ți se pare chiar că incoerența sau diversitatea versetelor trădează această teribilă neliniște interioară… Știți că acest psalm a fost scris după ce l-a trimis la război pe Urie generalul, soțul Batșebei, care a devenit după aceea soția lui David, știind că Urie va muri în luptă. El este psalmul prin excelență al căinței; căința ar fi, după părerea mea, una din treptele acestea ale căutării, începutul căutării. Este pocăința aceea care te face să intri înlăuntrul tău, în labirintul tău, să te descifrezi, să începi să te cauți, să plângi înaintea Domnului.

După aceea venea căutarea, căutarea lui Dumnezeu. Dacă vă aduceți aminte cum sună psalmul acela: „În ce chip dorește cerbul izvoarele apelor, așa Te dorește sufletul meu pe Tine, Dumnezeule. Însetat-a sufletul meu de Dumnezeul cel viu; când voi veni și mă voi arăta feței lui Dumnezeu?" (*Psalmi* 41, 1–2). Atâta sete de cunoaștere, de întâlnire cu Dumnezeu… Și după aceea laudele, admirabilele laude în ultima parte a Psaltirii: „Toată suflarea să laude pe Domnul" (cf. *Psalmi* 148, 149, 150), exultanta chemare a întregii umanități, a întregii creații la închinare și luminare.

Deci aceste trei trepte mi s-au părut a fi cele care marchează, într-un anume fel, ceea ce este căutarea drumului, calea pre-sfinţeniei. Din moment ce noi adoptăm ca rugăciune calea unui om care încă nu atinsese sfinţenia, dar care tindea către ea, înseamnă că această teribilă căutare, autentică într-adevăr, este ceea ce ne trebuie ca să ne îndreptăm şi noi spre Calea cea adevărată.

După ce Mântuitorul a venit şi Învierea a adus nădejdea noastră supremă, după ce Domnul ne-a îmbrăcat în bucurie şi în nădejde, sigur, sfinţenia a devenit altceva. Iubirea pe care Domnul a predicat-o, iubirea pe care Domnul ne-a lăsat-o răsună în Ioan ca un vers de o mare frumuseţe: „Cel ce rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu şi Dumnezeu rămâne întru el" (*1 Ioan* 4, 16). Şi Apocalipsa lui Ioan – ce pagini de poezie adevărată, pagini ermetice ca înţeles, dar atât de dăruite nouă de înţelepciunea divină!… Ne este dat spre căutare, spre înţelegere, fiindcă nu toate lucrurile sunt uşoare. Crucea, suferinţa e poate uşoară de purtat, dar cunoaşterea aceea adâncă, cu mintea, nu cu inima, este grea, foarte grea… A descifra Apocalipsa fără binecuvântarea lui Dumnezeu, fără clipa de har, este imposibilă, ea este ininteligibilă. După Domnul, patristica toată – şi mai cu seamă cea orientală – cunoaşte o poezie unică a sfinţeniei, căci ce sunt acatistele noastre, ce sunt condacele noastre decât nişte cântări admirabile, nişte poeme unice în felul lor, faţă de celelalte popoare şi confesiuni? Acatistul Bunei Vestiri, Acatistul Acoperământului, Acatistul Maicii Domnului „Bucuria celor necăjiţi", toate sunt izvor de mângâiere, de milă, de ajutor pentru noi, pentru întărirea şi bucuria noastră.

Eram la Roman în ajunul Bunei Vestiri şi am deschis un mic paraclis, pentru că nu puteam ca ortodox să nu am bucăţica mea de rugăciune. La miezul nopţii m-am dus împreună cu sora mea şi ne-am rugat în paraclis, am citit Acatistul Bunei Vestiri şi am simţit o linişte care a pogorât asupra noastră, o bucurie, o fericire şi o mare limpezime în noi. A doua zi, Părintele Bartolomeu de la Sihăstria, care se află la noi pentru câteva luni, a citit cu noi alături Acatistul „Bucuria celor necăjiţi" şi Acatistul Acoperământului. A fost admirabil! Dintr-odată liniştea coboară peste tine, oricât ai fi de tulburat, de mâhnit, oricât ai fi de plimbat de gândurile acestea laice, profane, care ne tulbură şi ne poluează. Fiindcă noi gândim din ce în ce mai puţin spre ceruri, gândim din ce în ce mai puţin spre Dumnezeu şi secularizarea aceasta

a umanității devine tot mai dureroasă și mai insuportabilă pentru credincios. Devenim robii pământului, robii materiei și – cum spunea mai devreme Înaltul – robii Satanei, pentru că dacă nu mai ești rob al lui Dumnezeu ești rob al aceluia care „umblă, răcnind ca un leu, căutând pe cine să înghită" (*1 Petru* 5, 8), cum spunea apostolul.

Poezia lui Pavel este una admirabilă, cu paginile lui extraordinare din Corinteni despre iubire, însă revenind la acatiste, acestea se datorează unor mari poeți și cântăreți. Mă gândesc inclusiv la Ioan Gură de Aur, ale cărui omilii sunt poeme, și uitați-vă la acea parte când vorbește de bucuria la care trebuie să participe toți: și cel din ceasul întâi, și cel din ultimul ceas, și cel care a postit, și cel care n-a postit… Este de o frumusețe, de un strigăt, de o bucurie intersiderală în noaptea aceea de Înviere! E o pagină de poezie, toate omiliile lui sunt pagini de poezie, ca și la Vasile cel Mare și ceilalți, dar Roman Melodul este cântărețul prin excelență și poetul prin excelență, poetul-muzician!

Roman Melodul are în viața lui o întâmplare care s-a transmis ca o legendă. El se pare că era lipsit de glas și la un moment dat cei care doreau nu să-l laude, ci să-l coboare, l-au pus să cânte un Axion la un praznic al Maicii Domnului. L-au ridicat în Amvon, și atunci el, sărmanul, speriat de ce o să iasă – pentru că el cânta fals – s-a rugat Maicii Domnului și a cântat dumnezeiește! De atunci a început marea lui activitate poetică și muzicală. Nu știu dacă ați auzit cântările lui, de altfel se pare că Acatistul Bunei Vestiri îi aparține. Eu vreau să vă spun că am avut norocul să prind în viață pe cel mai mare muzician, specialist în muzică bizantină, pe părintele Iancu Petrescu, care mi-a fost un timp și duhovnic. Era paroh la Sfântul Visarion și am avut norocul ca în fiecare Joie Mare până la moartea lui să ascultăm între Evanghelii cântările lui Roman Melodul. Nu pot să vă spun ce seri erau acolo, cine venea acolo: venea Dimitrie Cuclin, Paul Constantinescu, Gogu Georgescu – toți acei mari compozitori și dirijori ai timpului – și noi pe lângă ei, să ascultăm acea minune care era cântarea bizantină a lui Roman Melodul. De altfel și oratoriile bizantine, *Oratoriul Nașterii*, *Oratoriul de Crăciun*, *Oratoriul bizantin de Paște* sunt opera lui Constantinescu făcută împreună cu părintele Iancu Petrescu. Părintele Iancu este acela care l-a învățat după Roman Melodul toate melodiile bizantine. Așa se face că acele două capodopere sunt atât de înalte sub raport al desăvârșirii muzicale.

Ei bine, aceștia au fost muzicienii noștri și poeții noștri – deci Roman Melodul cel dintâi. Dar gândiți-vă la Efrem Sirul, Ioan Damaschinul și atâția alții… Mă impresionează câteodată când iei în mână un Acatistier sau o carte de rugăciuni, treci, de pildă, la Paraclisul Maicii Domnului și vezi acolo ca autori un Teoctist Monahul sau poate un Teofan Monahul. Acest anonimat al unui artist inspirat de Duhul Sfânt nu este altceva decât o bornă de kilometraj pe drumul sfințeniei. Și ce este, de fapt? Acatistul ortodox se caracterizează prin metaforă, prin bogăția metaforei, pentru că este un cântec de dulceață și de exultanță în același timp. Te adresezi lui Dumnezeu, te adresezi Maicii Domnului, te adresezi Sfinților sau îngerilor păzitori – *Canonul Îngerului Păzitor* este, iarăși, foarte important, pentru că rolul sfinților îl au și îngerii păzitori. Și așa, strigătul nostru se petrece într-o serie întreagă de metafore, dacă luăm de ici, de colo doar câteva din cele mai caracteristice: „Bucură-te, ușa tainei celei de cinste!" „Bucură-te, chivot poleit cu Duhul!" „Bucură-te, cortul cel umbrit de Heruvimi!" „Bucură-te, Sfânta Sfintelor!" „Bucură-te, ceea ce ai înflorit ca un finic cu trupul!" „Bucură-te, cedru crescut între cedrii Libanului!" „Bucură-te, pomul vieții, cel sădit în mijlocul Raiului!" – sunt niște lucruri admirabile! „Bucură-te, cădelniță de aur, care înalți tămâia rugăciunilor noastre la Dumnezeu!", „Bucură-te, aurora cu raze strălucitoare!" Totul este strigăt: „Bucură-te! Bucură-te!"

Ei bine, acest „Bucură-te!" este un strigăt ca o suliță care duce un mesaj al nostru înspre Cer. Fiecare metaforă are o forță în ea de o frumusețe rară… Am văzut oameni care citeau și nu înțelegeau, dar ei nu știu că Acatistul este o rugăciune de slavă – nu se cheamă laudă ca atare –, este o slăvire extatică, pentru că într-adevăr metafora te pune într-o stare de extaz a unui călugăr sau a unui sfânt.

Și firește nu numai în Patristica noastră orientală figurează poezia sfințeniei, poezia aceea care mărturisește despre cei ajunși să vadă Fața lui Dumnezeu și în măsură să ne ajute în viața noastră la descoperirea lui Dumnezeu. Aș vrea să-l citez aici pe Sfântul Francisc din Assisi, pentru care Vaticanul a avut în vremea vieții lui și după aceea o atitudine de o oarecare rezervă, pentru că Sfântul Francisc a încercat să iasă din ceea ce însemna rigoarea aspră a normelor dogmatice impuse de catolicism. Francisc a făcut un gest de eliberare, de ieșire din lanțuri, Francisc a reprivit creația lui Dumnezeu în fiecare element al ei și a lăudat-o. Există

o carte scrisă de colaboratorii lui, *I Fioretti di San Francesco* – una dintre paginile cele mai frumoase din primele proze italiene. În *Fioretti* se povestește de pildă legenda cu lupul din Gubbio, lupul acela atât de periculos și sângeros care venea în fiecare noapte și bântuia staulele sătenilor. Sfântul Francisc a sosit chemat de aceștia iar lupul a venit ca un miel blajin către Sfântul, i-a lins mâna, Sfântul l-a certat și lupul n-a mai venit. Sau *Predica agli uccelli*, unde Sfântul predică păsărilor și peștilor despre Mântuitorul și avem o splendidă frescă în Bazilica de sus de la Assisi, a lui Giotto, figurând această scenă plină de dragoste a lui Francisc despre Mântuitorul adresată păsărelelor. Așadar Francisc a îndrăznit să privească din nou natura. S-a spus la un moment dat că e o viziune panteistă, dar el a revăzut creația lui Dumnezeu și pentru el viața a devenit o bucurie imensă, în ciuda suferințelor enorme prin care a trecut. El a suferit de ochi și în vremea aceea cataracta se ardea cu fierul roșu, iar în timp ce îi ardeau ochii cu fierul roșu – vă dați seama că nu exista anestezie – Sfântul cânta *Laudes creaturarum*, „Lauda creaturilor", în care numea toate elementele lumii frați și surori.

Aș vrea să vă citesc, poate nu toată lumea cunoaște acest text foarte simplu, într-o limbă italiană veche, dinaintea lui Dante, după cum Giotto în pictură și-a deschis aripile penelului la impulsul Sfântului Francisc. Iată cum sună acest fragment din *Laudes creaturarum*:

Laudato sie, mi Signore, cum tucte le Tue creature,
Lăudat fii, Doamne, cu toate creațiile Tale,
spetialmente messor lo frate Sole,
și mai ales cu domnul frate Soare
lo qual è iorno, et allumini noi per lui,
prin care tu ne dai ziua, lumina.
Et ellu è bellu e radiante cum grande splendore:
El este frumos, strălucind cu mare slavă
de Te, Altissimo, porta significatione.
și tot el te întruchipează pe tine, Preaînalte.

Laudato si, mi Signore, per sora Luna e le stelle:
Lăudat fii tu, Doamne al meu, pentru sora Lună și pentru stele
in celu l'ài formate clarite et pretiose et belle.

tu le-ai pus pe cer limpezi, prețioase, frumoase.

Laudato si, mi Signore, per frate Uento
Lăudat fii tu, Doamne al meu, pentru fratele Vânt,
Laudato si, mi Signore, per sor'Acqua,
Lăudat fii tu, Doamne al meu, pentru sora Apă
la quale è multo utile et humile et pretiosa et casta.
care-i foarte trebuincioasă și foarte înțeleaptă, prețioasă și castă.

Laudato si mi Signore, per sora nostra Morte corporale,
Lăudat fii tu, Doamne al meu, pentru sora noastră, Moartea trupească,
da la quale nullu homo uiuente pò skappare.
de care niciun om viu nu poate scăpa.

Iată viziunea lui extatică asupra lumii: totul este soră și frate, totul este intim apropiat, până și moartea corporală, sora noastră – ceea ce este o imagine rară. Știți de ce spun că este rară, pentru că în general Biserica Catolică în Evul Mediu semănase un fel de spaimă, în special ilustrațiile de pe morminte, din biserici, de pe zidurile cimitirelor erau îngrozitoare: schelețI care arătau precaritatea vieții de aici, vanitatea, inutilitatea trupului nostru… El însă vede moartea nu ca pe o spaimă, ci ca pe o soră. Și se mai află un poet italian, puțin după Sfântul Francisc, la sfârșitul secolului al XIII-lea: Jacopone da Todi din aceeași Umbrie a Părintelui Francisc și care este autorul acelui imn care începe: „Stabat mater dolorosa/ juxta Crucem lacrimosa,/ dum pendebat Filius" – „Stătea Maica îndurerată, lângă Cruce-nlăcrimată, unde Fiul era spânzurat". Ei bine, acest *Stabat mater* a devenit unul dintre capitolele marilor Mise, ale marilor Liturghii, oratorii, și ale marilor cantate. Deci iată muzică și poezie îmbinate întru Slava Domnului de către acești sfinți extrem de îndreptați – unii către lume, ca Sfântul Francisc, către creație, – ceilalți către viața Mântuitorului, mai cu seamă. Mai târziu, spre Renaștere și Baroc, în Patristica Occidentală au apărut alți poeți, tot așa de interesanți, aș spune: San Juan de la Cruz – Sfântul Ioan al Crucii, Fray Luis de León – Fratele Luis de León, care însă au fost mai influențați de gândirea lui Toma d'Aquino, adică de scolastică, de raționalism. Fiindcă știți foarte

bine că Toma d'Aquino își întemeiase întreaga lui doctrină pe filosofia aristotelică, pe filosofia raționalistă prin excelență.

Ei bine, toate aceste lucruri vorbesc despre posibilitatea sfântului de a deschide drumuri, de a arăta, precum spuneam, calea. Ei ne sunt aproape și când îi invocăm, pentru că noi nu vedem nimic de dincolo, suntem orbi, nu auzim din sunete decât șapte, nu vedem din culori decât șapte – nimic mai mult. Trupul acesta, închisoarea aceasta a trupului este o piedică în calea vederii noastre totale, absolute. Și în legătură cu această capacitate a lor de a vedea, de a sugera, s-a născut și pictura, pe lângă muzică. Deci erau în primul rând poeți, muzicieni și au devenit și pictori. Să nu uităm că Sfântul Luca a fost primul pictor creștin care a făcut imaginea Maicii Domnului, iar dacă vă veți duce în Grecia, la Salonic, veți vedea o icoana Maicii Domnului *Achiropita* – adică nefăcută de mâna omenească, începută și sfârșită de altcineva decât de pictor, deci iarăși de Duh, de intervenția Duhului Sfânt. Va fi fiind aceea Icoana Sfântului Luca, va fi fiind alta, cine știe… oricum, intervenția Duhului este prezentă.

Călugării pictori sunt în general de o deosebită finețe și subtilitate artistică. Niciodată n-am să uit surpriza pe care am avut-o intrând în Mănăstirea *San Marco* de la Florența. M-am uitat în dreapta, m-am uitat în stânga, porneau două rânduri de scări, am văzut două tablouri, unul de Pollaiuolo, celălalt de Ghirlandaio, am văzut curtea interioară, cortilele și am crezut că am văzut tot dar soțul meu spune: „Hai să mergem sus și să intrăm în chilii!" Am crezut că poate nu ne dau voie, dar am zis hai să încercăm și am suit la etaj. Întâi de toate am dat de bibliotecă și la bibliotecă scria undeva, pe o tăblie: „De aici a fost ridicat în noaptea de cutare, 1492, fratele Girolamo Savonarola", care a fost ars, după cum bine știți. Stătea și citea în bibliotecă și a fost luat de Inchiziție și ars. Și am deschis ușile la câteva chilii, ca să descoperim undeva pe un perete, cu simplitate, pictată *a fresco* o mică imagine sacră. Cine o făcuse? Fra Angelico – Fratele Angelico, marele pictor italian. Ei bine, el era florentin și acolo era metania lui, la San Marco, și a împodobit toate chiliile cu o imagine: într-o parte Boboteaza, într-altă parte Învierea Domnului, Crucificarea, Maica Domnului… Admirabile, uimitoare fiecare din ele! N-am să uit niciodată Buna Vestire în care aripile Îngerului freamătă când stă în genunchi în fața Măicuței Domnului.

Îi freamătă aripile în toate culorile curcubeului, este de o frumusețe, de o transparență, care te face să-ți dai seama că sunt intervenții de Sus acolo, un penel omenesc nu ajunge el singur să facă asta! Lucrurile mai sunt și purtate de Duhul Sfânt. Și nu numai Fra Angelico, dar și Fra Filippo Lippi. Am uitat să vă spun și că la Vatican, în apartamentele fostului Papă Alexandru al VI-lea Borgia sunt picturi făcute tot de Fra Angelico, în toate șase camerele, reprezentând martiriul Sfântului Sebastian. Tot așa… cu delicatețea culorii, cu niște rozuri transparente, cu trandafiriul de finețea și delicatețea unei petale – erau admirabile!

Dacă revenim la noi ne gândim la Rubliov, la frumusețea Maicii Domnului, la chipul Maicii Domnului făcut de el cum nimeni n-a mai putut să-l facă, poate numai Mântuitorul. Iar de pe meleagurile noastre poate ați auzit de Picu Pătruț. Picu Pătruț a fost un biet dascăl din Sălișteа, a trăit în secolul trecut în vremea lui Anton Pann. N-a ieșit decât o dată din satul său, când s-a dus la Turnul Roșu să se călugărească. S-a călugărit și a fost un călugăr mirean, îmbrăcat, dar nu arăta că este călugăr, n-a spus niciodată. Picu Pătruț a fost unul dintre cei mai străluciți ilustratori ai imaginilor biblice, creații splendide, cu un simț al compoziției, cu un simț al coloritului – din nefericire nu e cunoscut. Noi l-am scos la lumină cu mari greutăți în ’85 și de abia am putut ilustra câte ceva… Mi s-au scos cele mai reprezentative opere, pentru că păreau mult prea mistice în ochii cenzurii, dar am izbutit totuși să publicăm. Gândiți-vă că acest crâsnic amărât, acest călugăr n-a ieșit niciodată din satul lui și de asta am accentuat. El a fost și poet religios în același timp, el vine la 200 de ani după Dosoftei, este contemporan cu Anton Pann, sub raport stilistic. Și zice, de pildă, în „Viers la 8 iulie, la Sfântul Mare Mucenic Procopie”:

Veniți astăzi tot pământul
Să ne înălțăm cuvântul,
Să slăvim cu glas frumos
Pe viteazul lui Hristos,
Pe Procopie slăvitul
Și întru tot preacinstitul.
Către dânsul să strigăm,
Bucură-te, să-i zicem.

Bucură-te preaslăvite,
Viteazule fericite,
Că pentru Domnul Iisus,
Împăratul cel de Sus,
Sfântul trup ți-a fost ucis,
Și în temniță închis,
De Ulchie cel viclean,
Necredincios și tiran;
Iar Cerescul Împărat
Ție ți S-a arătat,
Și numire ți-au dat ție,
O, slăvite Procopie!

La fiecare sărbătoare a anului el a făcut un poem care nu e slab defel, gândiți-vă că vorbim totuși de poezie populară iar pictura lui e pictură naivă. Era deci și pictor, și poet, și muzician, fără să fi ieșit vreodată din satul lui, fără să fi știut nimic despre arta contemporană, despre ceea ce se petrecea în jurul lui. Sau gândiți-vă la Pârvu Mutu și la toți zugravii noștri de mănăstiri, care chiar dacă nu erau călugări duceau o viață ca a călugărilor: posteau 40 de zile înainte să se urce pe schele, credeau în ceea ce pictau, pentru ei erminiile erau niște reguli de respectat cu încredere, cu dorință de perfecțiune. Iată că suntem și noi pe undeva aproape de Occident și Orient, fiecare în felul lui, pentru că la noi, de pildă, Picu Pătruț este o expresie a prelungirii noastre populare. Occidentalii au fost cei păziți de noi, noi ne-am zbătut cu hoardele barbare, cu turcii, și am apărat cultura și civilizația lor, așa-zisa lor Europă. Iar acum noi, chipurile, suntem „lumea a treia", noi care am avut voievozi numiți „atletul lui Christ" de către Papa Sixt al IV-lea.

Aș vrea să vă mai aduc vorba despre muzică, nu cea făcută de sfinți sau de călugări, ci de un laic. Eu multă vreme n-am știut că *Iubite-voi, Doamne*, acea superbă cântare dinaintea Crezului, este o creație muzicală a marelui profesor Nicolae Lungu, dirijorul Corului Patriarhiei. Știți când am aflat asta? În ziua în care a împlinit 90 de ani și l-am sărbătorit cu Corul Madrigal. Erau trei sărbătoriri: dânsul împlinea 90 de ani, Marin Constantin, directorul Madrigal, 65, și eu 70. Pentru mine a fost o surpriză extraordinară, pentru că *Iubite-voi, Doamne* răsună

nemaipomenit prin frumusețea glasurilor îngerești ale părinților noștri înrădăcinați în Bizanț.

Am mai vorbit despre vremea noastră și în legătură cu Părintele Iancu Petrescu și cu Paul Constantinescu, dar vreau să vin la ceea ce a însemnat poezia, evoluția poeziei în vremea aceasta teribilă a celor 50 de ani când Biserica noastră a fost atât de vie. S-a vorbit atât de rău despre Biserica noastră, noi am fost cei mai obidiți, noi am fost cei mai umiliți dintre toți. Chipurile, toate Bisericile ar fi fost eroice în afară de a noastră… Ei bine, aș vrea să vă spun că niciuna dintre Bisericile celelalte nu au avut un rug aprins cum a fost Rugul nostru Aprins de la Antim. Acea adunare de la Antim de preoți, călugări, profesori, oameni de știință, poeți – acea adunare de la Antim a fost extraordinară ca efect de comuniune, și pentru noi cei care am fost cumva în preajma lor. Știți foarte bine care a fost soarta lor: toți au fost închiși și au ieșit de acolo ne-oameni, majoritatea… Au murit unii, curând după aceea, alții au murit în închisoare.

Oamenii aceștia au făcut o poezie dintre cele mai zdrobitoare și experiența lor a fost teribilă! În vremea aceea, în anii ’50, când a fost cea mai cumplită teroare, ei se adunau la Antim cu Părintele Stăniloae, cu Părintele Benedict Ghiuș, cu Părintele Sofian, cu Părintele Roman, cu Vasile Voiculescu, marele poet, cu Alexandru Codin Mironescu, marele om de știință, și cu foarte mulți alții… Ei bine, acolo au învățat adevărurile fundamentale ale Ortodoxiei noastre. A fost o școală a isihasmului, o școală a sfințeniei, de aceea spuneam că cei care au căutat sfințenia sunt și ei de luat ca exemplu, și vor fi găsit și ei fericirea de a vedea fața lui Dumnezeu. Nu cunosc Acatist mai înlăcrimat decât acela pe care l-a scris Sandu Tudor. Sandu Tudor a fost ziarist, avocat și a stat mulți ani în închisoare, a ieșit, s-a călugărit, apoi a revenit în închisoare unde s-a și prăpădit, la Aiud, prin anii ’60. Cel mai frumos Acatist este Acatistul Rugului Aprins, unul din cele mai frumoase pe care le-am citit în viața mea!

Alexandru Codin Mironescu, la rândul lui, a fost un fizician și un biolog de mâna întâi. Dumneavoastră sunteți tineri, nu-l mai cunoașteți, noi l-am cunoscut, copii lui trăiesc acum în Elveția, sunt la rândul lor vârstnici. Am scris o prefață pentru una din cărțile lui care va apărea, *Adevăr și cunoaștere*. Acest om de știință a scris spre sfârșitul vieții lui

un poem – nu-l am la mine, din nenorocire – un poem de o frumusețe cutremurătoare, în care se îmbină cunoașterea științifică cu o profundă credință ortodoxă.

Iar despre Vasile Voiculescu ce să vă spun? Vasile Voiculescu, în anii aceia, anii '50, în spaimele așteptării închiderii și în închisoare, a trăit ucenicia isihastă. Și toată ucenicia lui, toată poezia lui din această epocă a fost publicată recent sub numele de *Călătorie spre locul inimii.* Nu știu dacă cunoașteți această carte a cărei prefață e făcută de mine. Vreau să vă spun că acest martir care a fost Vasile Voiculescu a ieșit din închisoare cu șira spinării frântă din pricina bătăilor. Acest mucenic a făcut, pentru el și pentru noi toți, o școală uluitoare. Și am găsit și la el aceleași trepte care duc spre înălțimea cea mai mare a sfințeniei: căința, căutarea și lauda. Dar e interesant modul în care el se ceartă cu Dumnezeu… Se ceartă cu Dumnezeu pentru că în dragostea lui uriașă el vrea să-L vadă, să i Se arate! El n-are îndoielile lui Arghezi, dar dorește să-L aibă cu el, dorește să dea peste El… Și bineînțeles, cuvintele lui sunt cuvintele isihaștilor. E drumul, ucenicia toată… Cred că Grigore Palama ar fi fost fericit să vadă un astfel de ucenic lângă el.

Iată o poezie foarte mișcătoare, *Scafandrul*:

Te-am căutat o vreme în pietre – mai apoi
Mi-am înălțat râvnirea să Te găsesc în stele
Sclipea ca o mijire din slava Ta și-n ele…
Și-n bezna spăimântată a cugetelor mele
Eu Te-am chemat cu nume de glorii și război.

Azi mă afund în mine, în oarba mea genune,
Ocean foind de patimi cu fund de nepătruns,
Sargasă de păcate… și n-am puteri de-ajuns,
Plăpând scafandru-n tainic vestmânt de rugăciune,
Să bâjbâi pân' la Tine, cu-ntinse mâini nebune,
Tu-n scoica-nchisei inimi, mărgăritar ascuns.

Vedeți, Mântuitorul în inima noastră… Sau *Ale Tale dintru ale Tale*, *Pâinile punerii înainte*:

Din pârga roadelor mele, Părinte,
pe masa înțelegătorului tău jertfelnic,
n-am alte daruri să-ți pun înainte
decât aceste versuri prinos sfielnic.
Le-am frământat adânc
ca pe o pâine coaptă în cuptorul inimii.
Oh, ia-le primește-le și transfigurează-le Stăpâne,
că sunt ale Tale dintru ale Tale.

Și acum *Numele Tău* – știți că rugăciunea inimii este rugăciunea numelui Mântuitorului, nu?

Iisuse, numele Tău, dulce jar,
cu buzele-L spun în zadar.
Tot rece rămân făr' de har,
în minte-L aduc dar curând
Îl scap iar; șubredul gând
se rupe ca firul plăpând.
Doamne, acum mă căznesc
Numele Tău împărătesc
cu inima mea să-L rostesc.
Statornicește-L Iisuse în ea
să ardă acolo pân' la moartea mea.

Sau *Caut*:

Caut cum caută-n munte minierul,
vâna de aur a tainicei mine,
ci muntele pentru mine e Cerul,
cu gândul sfredel să ajung la Tine.
Sleit dau ocol orbecăind,
cad, îngenunchez la poalele genunii,
și iată, călăuză în piatră lucind
filonul de aur dumnezeiesc al rugăciunii.

Și *Liturghia cosmică*:

Doamne, lucrarea pe care ai început-o cu mine
Simt că nu se va sfârși aici, ci cu moartea.

Slujesc în altarul unei uriașe liturghii străine,
Și nu mă poate opri în el și pentru sine
Acest pământ îndatorat doară să mă poarte.
Îl calc numai, tindă cu lespezi puține,
Lapăd în el straie de rând, îmbrac pe cele divine
Și trec cu alaiul Tău spre altar mai departe
La înspăimântător de dulcea-mpărtășire
A întregul cosmos cu Tine.

Mi se pare că ceea ce spuneam la început despre căutătorii de Dumnezeu adânci, pătimași, care sunt la fel cu sfinții, este foarte adevărat. Ei sunt ajunși acolo printr-un martiraj teribil, printr-o școală a rugăciunii, cum ați văzut. Toată evoluția lui Vasile Voiculescu e spusă aici. Și totul e făcut pentru el și pentru noi toți. Pentru că rugăciunea – știți foarte bine – nu este numai a noastră, este a tuturor. Și rugăciunea cea mai puternică este a noastră pentru fiecare din ceilalți! Mântuitorul ne ascultă, îngerul nostru păzitor ne îndreaptă și Maica Domnului mijlocește pentru noi. Iar sfinții, fiecare din ei – și mai cu seamă patronii noștri – sunt aceia care ne ajută să dobândim mântuirea, la capătul unei vieți de sforțări pe care ar trebui să le facem din ce în ce mai mari și mai adânci.

*

Cuvânt, inspirație, revelație
– întrebări și răspunsuri –

Stimată doamnă profesor, ce este secularizarea? Este proprie doar Occidentului neortodox?

Este același pericol care pândește întreaga lume creștină, din nefericire.

Reprezentați românii printr-o înaltă funcție și activitate la Roma. De ce credeți că trebuie să facem atâtea eforturi pentru integrarea europeană astăzi? Ce șanse îi acordați?

Cine a pus întrebarea asta? Mă interesează pentru că și eu sunt de aceeași părere. Noi suntem în Europa, n-avem nevoie să fim băgați în Europa… Să nu ne audă nimeni dar… asta e părerea mea.

Distinsă doamnă, spuneți-ne, vă rugăm, ce reprezintă pentru sufletul dumneavoastră Italia.

Pentru intelectul meu, foarte mult, pentru sufletul meu mai puțin.

Vă rugăm spuneți-ne ce a fost în fond meditația transcedentală?

După vechea mea părere, meditația transcedentală a fost un bluf! Iertați-mă, am fost induși în eroare de niște persoane care socoteau că vin să ne învețe niște lucruri fundamentale și care de fapt erau niște impostori.

A fost Nichita Stănescu un poet ortodox? Ce părere aveți despre traducerea în limba italiană a acestui mare poet român, realizată de colega noastră, profesoara Adriana Mitescu, care predă cursuri de teoria traducerilor la Trento, Italia?

Nichita Stănescu a fost un mare poet, nu știu dacă Nini – care mi-a fost foarte apropiat – era ortodox. Niciodată n-a atins în prezența mea această chestiune.

Traducerea în italiană n-am văzut-o… Adriana, ah, Adriana Mitescu! Adriana nu mai e la Trento, e la Roma. Dar n-am văzut traducerea ei, așa că nu pot să-mi spun părerea. Cred că ar trebui tradus în italiană, avem foarte puține traduceri în limba italiană, din nefericire. Ne cunosc foarte puțin și din cauza asta nu ne stimează – nu au argumente să ne stimeze, probabil.

Cum credeți că s-ar putea reface legătura dintre intelectualitatea românească și Biserică? Cum trebuie să se comporte un profesor de religie ca să nu fie privit ciudat de colegi?

Ah, asta-i foarte greu! Știți de ce? Pentru că, în general, intelectualii români sunt tentați să se apropie mai mult de istoria religiilor ca disciplină decât de doctrina noastră ortodoxă. Adică lor li se pare mult mai elegant să faci religii comparate decât să practici ceea ce săvârșeau și străbunii noștri acum câteva sute de ani. Am impresia asta. Nu știu cum am putea face legătura. Aici ar trebui să intre în acțiune tinerii intelectuali, acești admirabili ASCOR-iști, cei din Liga Tinerilor Creștin Ortodocși Români. Cu cei mai în vârstă e mult mai greu, căci au trecut anii peste ei. În 50 de ani de comunism, cine a fost credincios, educat

ca atare înainte, noi, cei bătrâni, am trecut prin val neatinși, dar ceilalți poate socotesc Biserica Ortodoxă mai depărtată de ei…

Eu văd în Italia – trebuie să vă mărturisesc – români care se duc mai degrabă la o catedrală catolică, care le place pentru că e foarte frumoasă, foarte fastuoasă. Adică sunt niște lucruri care pe intelectual îl captează mai degrabă decât sofianica noastră – cum zicea Blaga – Ortodoxie. Monumentalul… A fost la un moment dat – dacă vă aduceți aminte –, acum trei-patru ani, o discuție cum să facem o catedrală la București. Unii au fost de părere – în spiritul smereniei noastre ortodoxe și al tradiției noastre – să facem o bisericuță. Alții au zis: „Dar ce-i asta, astea sunt niște prejudecăți? Facem și noi un dom, o catedrală uriașă, impunătoare!" Cam aici stă relația dintre intelectual și Biserică, e o treabă absolut personală.

Cum trebuie să se comporte un profesor de religie ca să nu fie privit ciudat de colegii lui? Eu cred că întrebarea dă și răspunsul. Bietul profesor de religie poate să pară un extraterestru unora care habar n-au de ce înseamnă lucrurile Bisericii. Vreau să vă spun că la un moment dat ne pregăteam de Crăciun și mă întreabă o colaboratoare a mea de la Roma, o romîncă ortodoxă: „Doamna Zoe, nu vă supărați, dar acum ce se sărbătorește, e Învierea, e Nașterea, ce e?" Atunci ce să mai răspundă bietul profesor de religie în condițiile astea?!

Ei, am avut un profesor de religie care a murit, din nefericire, Mama Sica – celebra Mama Sica, Anastasia Popescu – care a fost un om formidabil, extraordinar! La 86 de ani era de o vivacitate… În clipa în care s-a produs Revoluția s-a prezentat la o școală primară și a spus: „Doamna directoare, de mâine eu vin să fac lecții de religie cu copiii". Și directoarea a spus: „Doamnă, eu n-am niciun post pe aici pentru dumneata". Și atunci Mama Sica s-a supărat și a zis: „Dar tu ce crezi, că eu vin aici să mă plătești dumneata? Eu vin să fac religie cu copiii". Și, într-adevăr, a făcut religie cu copiii. Erau admirabili copiii, devenise o școală model! Peste câteva săptămâni eram la schitul Darvari și făceam o ședință cu femeile ortodoxe, și vin câteva fete – foste studente ale mele care erau profesoare acum: „Ah, doamna Bușulenga, ce bine că v-am găsit! Ce cărți să cumpărăm și noi de aici?" Zic eu: „De ce?". „Pentru că Mama Sica e profesoară de religie la noi la școală. Și învață pe copii și acum au început să ne întrebe și pe noi, iar noi habar n-avem."

În condițiile astea – vă dați seama – nu profesorul de religie este cel care trebuie să se teamă că e privit strâmb, ci trebuie să nu privească strâmb pe cei care habar n-au de religie.

Doamnă Academician, vă rog să ne spuneți, dacă doriți, de când și cu ce ocazie locuiți la Roma? De asemenea, vă rugăm mult să ne prezentați activitatea dumneavoastră pe planurile culturale. Vă mulțumim, vă așteptăm să mai veniți la Iași și să ne umpleți sufletele de aceste cuvinte pline de dragoste și de Duh Sfânt.

Viu cu mare dragoste la Iași întotdeauna. Eu m-am simțit întotdeauna cumva ieșeancă, deși mama mea era vrânceancă.

Eu la Roma am plecat acum patru ani din ordin, ca director al Accademiei di Romania. Este acea Academie fundată de Pârvan și de Iorga în 1922 și care a pierdut din ceea ce fusese menirea ei inițială – aceea de a forma arheologi, istorici, filologi clasici și artiști plastici. Nu mai avem bursieri arheologi, nu mai avem bursieri istorici, avem câțiva artiști plastici, ei revin din când în când… Dar nu mai seamănă actuala academie cu ceea ce era înainte. Așa încât eu am făcut tot ce-am putut ca să ridic prestigiul, să-l refac. L-am refăcut în parte, dar menirea ei cea dintâi nu mai poate fi atinsă – așa cum stau lucrurile acum.

Activitatea mea culturală… Trebuie să vă spun că de patru ani de când sunt la Roma n-am mai scris un rând, am mai scris poate două prefețe… Dar sunt așa de ocupată cu administrația, încât mă las de cultură, adică m-am lăsat, fatalmente.

Se poate spune că procesul creației artistice este o oglindire, sub vegherea și cu conlucrarea Sfântului Duh, a creației lui Dumnezeu, o repetare a acesteia în plan uman și o prelungire a ei?

Da, așa mi se pare. Dumnezeu cel dintâi a creat. El este singurul, cel mai mare creator. Și creatorul celălalt, mai mic, creează și el sub inspirația aceleiași Puteri Care a creat cea dintâi.

Stimată doamnă, care este poezia cea mai apropiată inimii domniei voastre?

Vasile Voiculescu. Și poezia lui Eminescu: „Răsai asupra mea lumină lină,/ ca-n visul meu ceresc de-odinioară,/ O, Maică Sfântă pururea

Fecioară,/ în noaptea visurilor mele, vină!/ Nădejdea mea tu n-o lăsa să moară,/ deși al meu e un noian…”.

Ce folos credeți că aduce poezia religioasă în viața tinerilor studenți?

Ar avea o mare influență dacă ar fi citită așa cum am impresia că o citesc membrii asociației voastre. Adică cu acea adâncime, cu acea putere de reflexie îndreptată adânc în substanța Ortodoxiei noastre… Pentru că dacă iei această carte a lui Vasile Voiculescu – *Călătoria spre locul inimii* – ca pe un fel de manual de isihasm tragi din ea niște foloase extraordinare, pentru că tinerii noștri au nevoie de modele. Ceea ce ne lipsește sunt modelele. Ei bine, o astfel de carte a unei făpturi care a suferit martirajul pe care l-a suferit și care a scris despre căutarea lui Hristos prin rugăciunea inimii nu poate fi decât de extrem folos tineretului.

Când ați conștientizat prezența lui Dumnezeu în viața dumneavoastră? Ce înseamnă pentru sufletul dumneavoastră iertarea?

Trebuie să vă spun că am practicat religia ortodoxă de foarte mic copil, de la naștere, pentru că am avut acasă o educație religioasă datorată bătrânilor familiei. Bunicul meu era preot. Am învățat și a intrat în mine. Evident că pe la vreo 14–15 ani, ca tot tânărul, aveam niște momente de frondă… Eram voltairieni în clasa noastră – era a V-a de liceu, cum ar fi acum a IX-a. Pe bietul părinte Manea – Dumnezeu să-l ierte, era profesor universitar – îl exasperam cu întrebările noastre impertinente, știți cum sunt copii la 14–15 ani, frondeuri…

Ca după aceea, treptat, să simt mâna lui Dumnezeu și s-o simt din ce în ce mai puternică, în anii în care se suferea. Și vreau să vă spun un singur lucru – nu e vorba despre mine, e vorba despre noi ca țară: sunt convinsă că dacă mâna lui Dumnezeu și a Macii Domnului nu erau asupra noastră, noi ne găseam astăzi în situația Iugoslaviei.

Despre iertare… Dacă am și eu vreun merit pe lumea asta – nu prea am multe virtuți – să știți că iert cu foarte multă ușurință. Trec peste orice.

Psalmii arghezieni sunt ei rodul unei căutări smerite, ca poezia lui Voiculescu, sau o ceartă sfruntată cu Dumnezeu?

Psalmii arghezieni sunt, după părerea mea, rodul unei îndoieli. El s-a îndoit. Și dacă dumneavoastră vă aduceți aminte de poezia aceea, cum se cheamă… „Mamă, ia-mă, am coborât de pe cruce”… nu mai știu. E o poezie anti-inițiere. N-a rezistat și, de altfel, viața lui o mărturisește. A povestit într-un fel concentrat această cădere din credință, dar nu e rodul unei căutări spre meditări. Voiculescu era altceva.

Stimată doamnă academician, vă mulțumim pentru minunata conferință prin care ne-ați creat o bucurie sufletească în aceste momente de elan spiritual către Sfintele sărbători de Paști, și v-aș ruga să ne spuneți ceva despre problema credinței lui Eminescu și raporturile lui cu Ortodoxia, știind că unele lucrări ale marelui poet sunt marcate de înclinația spre ateism și alte religii. Au sosit până acum peste șapte întrebări despre Eminescu…

Eu mă ocup de această întrebare a dumneavoastră, să fac o mică socoteală… din ’80 și ceva. Eram la Văratec și maica Nazaria, stareța de atunci, făcuse o șezătoare literară la care participau Valerica Sadoveanu, Lili Teodoreanu – amândouă duse… dragele noastre! –, soțul meu, și el dus… și părintele Anania. Iar eu m-am gândit să aleg o temă mai potrivită cu măicuțele și cu interesul lor. Cred că era în ’86, deci sunt ani bunișori de când mă ocup de această problemă. Am vorbit despre ea în repetate rânduri. Am și început să scriu despre ea dar am abandonat, fiindcă este îngrozitor de complicat – el a umblat prin toate, așa cum umblă orice tânăr genial foarte curios. Începusem eu să vă spun adineauri despre *Răsai asupra mea lumină lină* împreună cu cealaltă, care e o traducere după *Stella maris*… Mai cu seamă *Răsai asupra mea lumină lină* e scrisă târziu, târziu de tot, după ce trecuse prin tot calvarul vieții lui. Această poezie m-a convins că s-a întors în cele din urmă la Ortodoxie. Și dumneavoastră știți foarte bine, și în ceasul al unsprezecelea dacă îndrepți un gând înainte de moarte către Mântuitorul, ești mântuit, și de Măicuța Domnului care e mijlocitoare.

Ei bine, acest strigăt al lui Eminescu către Maica Domnului mi se pare că îl conciliază cu Ortodoxia și socot că ar fi mântuit. Deși *Mortua est* și atâtea altele sunt ori atee, ori pline de filosofie indică – filosofia indică e filosofie, de fapt, nu e religie… Așa cum e și filosofia kantiană cu tot felul de încercări de depășire a categoriilor kantiene. E foarte greu de pronunțat într-o conferință o definire, o circumscriere exactă a

poziției lui în materie. Sunt foarte mulți care au exagerat într-o parte, ceilalți în altă parte. Dar lucrurile nu stau așa, sunt foarte complicate…

Doar atâta spun: *Răsai asupra mea lumină lină* are o valoare mântuitoare!

Vorbiți-ne, vă rugăm, despre sfânt și geniu, asemănări și deosebiri posibile.

Mai degrabă deosebirile îmi apar. Nu m-am pregătit pentru asta, nu m-am gândit la așa ceva niciodată… Vedeți, mi se pare că sfântul se subție, nu? Se ascetizează înălțându-se pe verticală, în vreme ce geniul se desfășoară cumva pe orizontală, în sensul cunoașterii însetate uriașe – așa cum a fost Eminescu sau Goethe, de pildă. Deci e o deosebire, o diferență funciară de dimensiune, de direcție… Unul acumulează, celălalt elimină. Pentru că unul ține de un tip de cunoaștere, celălalt ține de alt tip de cunoaștere. Sfântul sau ascetul ține de cunoașterea sacră, geniul ține de cunoașterea profană – dacă ar fi să vorbim ca Blaga am zice de cunoașterea luciferică. Asemănările numai Dumnezeu le cunoaște…

Mă închin cu ruga de a prefira pentru cei tineri cuvinte despre credincioșia duhului românesc al lui Eminescu, Blaga, Nichita Stănescu, Marin Preda. Ce credeți că este un om necredincios, este el un om bolnav sau noi nu ne-am rugat pentru aceștia îndelung?

După știrea mea, Marin Preda n-a prea fost credincios… Ce e un om necredincios? Nietzsche avea o vorbă despre el, fiindcă el era necredincios. Recunoștea asta și spunea: „Da, recunosc, e o infirmitate. Îmi lipsește credința". S-ar putea să fie adevărat. Știu eu… Ce spuneți dumneavoastră – „un om bolnav" – corespunde cu definiția nietzscheană a propriei sale vieți interioare.

De rugat trebuie să ne rugăm pentru necredincioși, asta este clar. Dar fără niște eforturi din partea lor e cam greu de crezut că o să-i transformăm peste noapte… Trebui să ai în tine și o sămânță de dorință sau de bună credință, de acceptare nu de negare. Că tăgada aspră, tăgada rea nu știu dacă poate fi ușor îmblânzită prin rugăciune.

Ce ne puteți spune despre religiozitatea sau nereligiozitatea lui Emil Cioran?

Eu, vă spun, sunt foarte îndurerată de problema Cioran. Am suferit și sufăr încă de drama lui teribilă! Eu cred că a fost o dramă, eu nu cred că a fost o atitudine snoabă. Când am intrat în Rășinari și am văzut acolo, în cimitir, protopopul Cioran și prezbitera – și eu știam că Emil la Paris făcea atâta caz de indiferența lui religioasă… am primit un fel de lovitură în inimă!

Eu socot că omul acesta nu-i eroul unei drame, ci aș zice mai degrabă al unei tragedii… Nu știu, făcând deosebirea, e mai grav decât o dramă. Și mi s-a părut o pedeapsă sau un semn – dumneavoastră știți că el știa puțin franțuzește, știa bine nemțește, și când a ajuns la Paris s-a hotărât să nu mai vorbească deloc altă limbă, deloc românește. Știți că a ajuns cel mai mare scriitor de limbă franceză al secolului XX, se zice că e cel mai mare stilist… e comparat cu marii moraliști ai secolului al XVII-lea în materie de stil. Ei bine, când s-a îmbolnăvit a uitat franceza și nu mai știa decât româna! Toată perioada de aproape o lună – n-a fost o agonie propriu-zisă – dar toată perioada aceasta a fost teribilă, să uiți limba pe care ai vrut cu tot dinadinsul s-o înveți și s-o vorbești exclusiv, să uiți tot ce-a fost al tău?! A fost ca o răzbunare a rădăcinii – nu știu cum să vă spun… Este poate un regret al Ortodoxiei, pentru că omul era admirabil: era bun, era generos… Pentru mine este o durere personală!

Cum definiți sau cum delimitați inspirația și revelația?

Vă aduceți aminte că am vorbit la începutul conversației noastre despre intervenția Duhului Sfânt în toate lucrările intelectului. Și am zis că Duhul Se manifestă în chip egal sau ne insuflă în chip egal, ne inspiră în chip egal, dar filtrele noastre sunt deosebite. Sunt filtre perfect deschise, ca acelea ale sfinților, și sunt filtre mai înfundate sau… înfundate de tot. Cum definesc inspirația? Acum depinde ce fel de inspirație… eu primesc nu știu câte manuscrise, vă dați seama. Sunt persoane care scriu așa cum le vine la îndemână, unii scriu ca Bolintineanu, alții chiar mai prost, ca stil… Bolintineanu a fost la vremea lui un poet autentic. Dar la versuri care sună acum așa – vă dați seama –, aici nu poți să vorbești despre o inspirație artistică autentică.

Mă gândesc la copila aceea pe care ați văzut-o probabil la televizor, Alexandra Nichita, care are 10 ani și care – după părerea mea – va fi o mare artistă, o mare pictoriță. Ei, la copilul acela se poate vorbi despre

o inspirație. Și am și spus: „Tu, Alexandra, ai har de la Dumnezeu și ești deschisă către lume!" Că îmi spunea: „Știți, eu iubesc tot, iubesc așa: păsărelele și cerul și stelele și am și cățel și-l iubesc foarte mult, și-mi lipsește foarte mult în voiajul acesta cățelul…" Vreau să vă spun că inspirația e o operație – dacă se poate spune așa – care se petrece între Sus, între Duh și personajul cu pricina. Eu nu pot s-o definesc ca atare. La fiecare ea se petrece în alt grad, la altă altitudine. Sunt inspirații din acelea care îți poartă mâna pe hârtie, sau îți poartă penelul pe pânză, sau îți poartă mâna pe portativ. Adică vine cu putere fluxul acela de sus și te obligă, te duce… Asta este inspirația, adevărata inspirație, căreia nu i te poți împotrivi.

Revelația este cu totul altceva. Revelația este epifanie, adică este arătare, nu? Dumnezeu mi S-a revelat, adică mi S-a comunicat un mare adevăr, un lucru fundamental! Revelația este rară și greu de atestat. Revelații au avut în primul rând marii proroci ai Vechiului Testament, revelație a avut la Patmos Ioan Evanghelistul când a scris *Apocalipsa*. Am vizitat – mulțumesc Domnului! – peștera aceea în care a primit revelația iar grecii îți arată și locul unde era capul sfântului, când stătea întins și asculta și scria.

Deci revelația e altceva, inspirația este altceva. În revelație sunt implicate forțe mult mai puternice care tind spre un scop, spre o misiune mai specială. Acolo Dumnezeu se manifestă cu putere.

Stimată doamnă, vorbiți-ne vă rog puțin despre condiția sfântului în opera lui Petre Țuțea. Și alt bilet: vorbiți-ne vă rugăm despre Nichifor Crainic și Petre Țuțea.

De ce râd, pentru că dragul nostru Petrică Țuțea era un mare iubitor de paradoxuri. Dacă l-ați auzit sau dacă l-ați citit, ați văzut că sunt momente când spune una și peste două pagini spune alta. Zice: „Sunt fericit că sunt ortodox!", și într-altă parte spune: „Dar ce, eu sunt ortodox ca bulgarii?!" Sau „Nu-mi place să fiu ortodox ca nu știu cine!" Vă spun drept, eu am avut o mare stimă pentru extraordinara lui inteligență, inteligență românească și tipic cheltuită în vorbă. Fiindcă să știți că asta este o chestie foarte tipic românească, se cheltuiesc multe genii în vorbă în loc să scrie. Și se duc cuvintele lor în eter… Despre condiția sfântului – să vă spun drept – nu-mi amintesc foarte mult din

ce-am citit în opera lui Petrică Țuțea. Nu-mi amintesc realmente să se fi ocupat serios de această chestiune.

Pe Nichifor Crainic l-am cunoscut personal, am fost foarte prietenă cu fiica lui, cu Nini, care a murit mai demult. Nichifor Crainic a fost de o mare credință, opera lui nu prea se editează dar este admirabilă! Nu știu dacă ați citit, dacă v-au căzut în mână cursurile lui de mistică… Admirabile! Mi le-a pus în mână o maică stareță prietenă. Avea o cultură uriașă, a trecut și el prin închisoare, și nu întotdeauna – asta i se reproșează de către unii – a avut o atitudine absolut conformă cu puterea credinței lui. A avut momente de slăbiciune, dar nimeni nu poate acuza pe nimeni dacă n-a trecut prin împrejurarea cumplită prin care a trecut cel despre care se vorbește.

De pildă, se pare că a fost pus în situații de acestea, mă doare îngrozitor, dar mă rog, dacă mi-ați pus întrebarea vă spun. A fost întrebat de acei nenorociți care păzeau – erau puși evident: „Măi, tu crezi că există Dumnezeu? Și el săracul spunea: „Desigur". „Așa? Nu-ți dăm de mâncare, nu mănânci! Uite polonicul ăsta, spune că nu există Dumnezeu și-o să-ți dăm de mâncare". Și se pare – eu nu cred totuși legenda asta – că ar fi zis: „Nu există". Unii spun că ar fi spus cu pauză după nu, deci așa: „Nu, există Dumnezeu". Ei bine, astea sunt momente de constrângere, momente de disperare probabil, când nu oricine poate fi erou. Am pentru el o mare stimă, o imensă stimă! Și Petru s-a lepădat în momente grele, gândiți-vă… Așa încât Nichifor Crainic rămâne pentru mine marele profesor de mistică și marele poet religios, pe care aștept să-l văd editat.

Am putea vorbi despre o sfințenie în sonetele lui Shakespeare?

Nu. M-am ocupat foarte îndeaproape de ele, este neoplatonism curat. Dacă vreți să vă fac un curs – eu sunt de meserie și shakespearolog. El este influențat ca toți marii oameni ai Renașterii de doctrina neoplatonică, pe care Marsilio Ficino o primise de la grecii care veneau de la Bizanț la începutul secolului al XV-lea, când turcii amenințau Constantinopolul. Marsilio Ficino tradusese *Banchetul* lui Platon, din greacă în latină și în italiană. Și Shakespeare, ca tot renascentismul târziu, cunoștea și el neoplatonismul. Acele sonete, 154, sunt de sorginte filosofică neoplatonică. S-a vorbit de influențe rozicruciene în primele

două-trei sonete… asta e mai puțin important. Dar eu vă poftesc, dacă știți bine engleză, să citiți Sonetul 53 și o să vă lămuriți ce este cu Doamna Neagră – Dark Lady, și Tânărul Blond – Ducele de Southampton, și o să vedeți cine sunt ei… Ei sunt cei doi cai înhămați la Platon, alb și negru, sau sunt cele două jumătăți, albă și neagră. Se folosește pronumele *it*, nu *she* și *he.* Nu o să vă fac acum lecție mai departe.

Cum vedeți coborârea Sfântului Duh în Divina Comedia a lui Dante?

Oh, aici e mare greutate în întrebare, pentru că aici este vorba despre o viziune! O viziune îngăduită tocmai de Dumnezeu, așa încât Divina Comedie e inspirație într-adevăr. Aici aș putea spune că e chiar o revelație, adică i s-au revelat niște lucruri ascunse… I s-au revelat structurile lumilor de dincolo, așa încât lucrurile cred că sunt incontestabile. S-au încercat tot felul de interpretări, tot felul de exegeze, s-a spus că este opera unei inițieri făcute de musulmani… Este un spaniol, Asín Palacios, care a scris o carte despre asta: *Eshatologia musulmană în Divina Comedie,* în 1919. Că ar mai fi o călătorie, o coborâre a lui Mohamed în Iad și pe urmă o suire la Rai și așa mai departe. Nu e așa.

Integralitatea viziunii lui Dante este una care ține de sacru, de sacru profund, chiar dacă sunt momente de realism, în care el își vâră prietenii sau dușmanii în Iad sau în Rai. Asta-i altceva. Structurile de dincolo i s-au revelat ca atare, așa încât cred că este o operă care i-a fost insuflată de Duhul Sfânt.

Vă rog să subliniați în ce măsură Cântarea Cântărilor este o poezie a Sfântului Duh? Ați putea explicita metaforele din versetele: „Scoală-te vânt de la miazănoapte,/ Suflă vânt de la miazăzi./ Prin grădină vă porniți/ Și miresmele-i stârniți”?

Dumneavoastră credeți chiar că știu tot ce-a inspirat Duhul Sfânt și ce n-a inspirat Duhul Sfânt?

Ați afirmat că există filtre ale Sfântului Duh. Ați putea discuta cazul lui Eminescu, referindu-vă și la „Rugăciunea unui dac”?

Acolo este clar, este vorba despre a doua cosmogonie. O cosmogonie în *Scrisoarea întâi* și o cosmogonie în *Rugăciunea unui dac*. Eminescu a folosit cele două imnuri cosmogonice din Rig Veda. Totuși, mă puneți

într-o situație îngrozitoare… Sfântul Duh eu zic că, totuși, nu curge numai prin ortodocși, Sfântul Duh este universal. Noi vorbim despre măsura în care un artist primește sau are o inspirație, și prin el trece un adevăr oarecare. Acesta era adevărul lui Eminescu în clipa aceea. Era un adevăr pe care-l slujește cu niște elemente luate dintr-un imn vedic. Asta nu înseamnă că dacă imnul era vedic Duhul Sfânt trebuia să fie neapărat absent pentru că era vorba de brahmanism. Nu știu cum să vă explic…

Sigur că suntem toți filtre, și el a fost filtru. Acum eu nu pot să apreciez cantitativ dacă a fost, cât a fost și când a fost… Eu am vorbit în general despre relația noastră, relația artistului, relația creatorului cu Cerul. Fiindcă noi toți suntem canal. Că a intrat mai mult, că a intrat mai puțin, asta cine mai poate aprecia? Ce instrument avem de măsurat prezența Duhului Sfânt într-o creație? Când e vorba de o operă ca aceea a lui Dante, sigur că ești în prezența unei revelații a ceea ce este dintr-odată vizibil. Dar altfel lucrurile sunt greu de cântărit…

Am dori o explicație poetică a versetului din Psaltire: „Adânc pe adânc cheamă în căderea apelor talazurilor Tale”.

Ce frumoasă e… O metaforă superbă! Se cheamă adâncurile, adică abisurile între ele se cheamă în căderea apelor… Această mișcare cosmică, nu? Ce adâncuri, ce adâncuri!… Acum dumneavoastră știți foarte bine că în Vechiul Testament se vorbește despre apele cele de deasupra cerului, în Geneză chiar. De unde știm noi că aceste ape, talazuri – „apele talazurilor Tale” – nu sunt talazurile cele nevăzute ale lumii de deasupra? Dar noi să rămânem la ceea ce înțelegem noi: „Adânc pe adânc cheamă”, adică comunicare dintre abisuri în căderea apelor… Știu eu?

Cum vedeți poezia ermetică modernă? Este tot mai greu de înțeles pentru oamenii simpli? Arta este o mărturisire pentru umanitate sau doar pentru cei avizați care datorită unei pregătiri speciale reușesc să înțeleagă aceasta?

Știți că se vorbește din ce în ce mai mult – tocmai din cauza unei Europe unite – despre publicul comun și despre elite. Pentru că niciodată n-o să se poată stabili o egalitate de tip intelectual între toate păturile unei societăți. Elitele vor putea comunica între ele cu foarte multă ușurință chiar pe linia identităților naționale, prin cunoașterea reciprocă a culturilor. Ei bine, publicul de rând nu…

Poezia ermetică este într-adevăr o poezie adresată elitelor. Și gândiți-vă doar la un exemplu, la Macedonski al nostru, care voia să facă o poezie ininteligibilă, dintr-un fel de snobism elegant… De altfel toți simboliștii voiau asta. Toți simțeau un fel de nevoie de frondă, *pour épater les bourgeois* – ca să-i uimească pe burghezi. Atunci se înălțau către simbol, se înălțau către *la musique avant toutes choses*, ca Verlaine, se înălțau către corespondențele lui Baudelaire, către sinesteziile lui Mallarmé… se înălțau tot mai sus ca să fie tot mai puțin înțeleși. Sigur că niciodată cineva necultivat n-o să înțeleagă niște lucruri de mare calitate, iar asta e dintotdeauna și nu numai acum.

E adevărat că astăzi arta capătă niște nuanțe mai special-abstractizante. Gândiți-vă că pictura devine tot mai greu de înțeles, poate chiar mai greu decât poezia… Pentru că poezia folosește cuvântul, pe când acolo imaginea se desființează. Or cuvântul nu se poate deforma, au încercat dadaiștii, au încercat letriștii să-l întoarcă, să-l învârtă și n-au izbutit. Și, de bine de rău, mai înțelege omul dacă-și dă oarecare osteneală. Dar pictura contemporană e foarte greu de descurcat pentru omul fără cultură specială.

Poezia ermetică, la cine vă gândiți? La Ion Barbu, la Nichita… sigur că trebuie cultură. Nu poți dintr-odată să te duci să asculți Wagner dacă nu cunoști notele, sau nici n-ai auzit vreodată în viața ta de muzică. Așa și aici, tu știi numai *foaie-verde busuioc* și pe urmă te duci să înțelegi un Mallarmé sau un Ion Barbu. Sunt lucruri care necesită trudă… Topârceanu zicea: „Amorul e un lucru foarte mare". Și cultura e un lucru foarte mare și foarte greu… N-avem ce face, poezia ermetică este ermetică, trebuie înțeleasă de către oameni cu cultură solidă.

Care trebuie să fie semnificația și importanța unei opere renascentiste în comparație cu icoana creștină?

Să comparăm icoana cu pictura religioasă de tipul Fra Angelico, Fra Filippo Lippi, ori chiar Leonardo Da Vinci cu *Fecioara între stânci*, cu *Sfânta Ana*, *Fecioara și Pruncul* etc. Ei bine, deosebirea este de data asta dogmatică. Deosebirea între arta plastică a bisericii occidentale și arta plastică a bisericii orientale se datorește diferenței dogmatice. Noi avem erminiile noastre care ne impun, ne poruncesc anumite norme, și le avem de la Bizanț, cum bine știți. Iar ei au avut o libertate pe care au căpătat-o – de data asta ați prins bine, nu ați greșit – în special după

Renaștere, care a dăruit artei religioase nu atât un sens, cât o formă liberă neconstrânsă de norme.

Ultima întrebare: stimată doamnă, considerați că există o cale de întoarcere a tineretului român la izvoarele culturii ortodoxe românești? Care este aceasta? Cum ar putea tinerii să redescopere Ortodoxia, profunzimea și spiritualitatea ei?

Să dea Dumnezeu să se întoarcă! Calea, dacă aș cunoaște-o, vă spun drept aș fi folosit-o demult. Ei ar trebui să citească limba vechilor cazanii. Eu, tot venind rar în țară și ascultând televizorul, citind presa, mă îngrozesc de decăderea limbii române! Cuvântul este expresie a Sfântului Duh, cuvântul e *logos*, ce facem noi din cuvânt? Mai întâi s-au făcut din cuvânt 50 de ani de limbaj de lemn, și acum văd că se tinde în ultimii ani spre alt tip de limbaj – nu știu dacă de lemn dar în orice caz lipsit de eleganță, eufemistic vorbind.

Copiii ar trebui să se învețe, să se întoarcă să citească textele vechi – dacă vor să se întoarcă, și trebuie să se întoarcă cu timpul, nu se poate… Dacă noi vom fi prezenți între ei și dacă îi vom stârni. Vedeți, noi n-avem această misiune apostolică, catolicii sunt misionari născuți și catehizatori fervenți cu fiecare om pe care-l întâlnesc. Noi am fost toleranți, foarte toleranți și eu am considerat asta o virtute extraordinară a Ortodoxiei! Am scris pe vremuri o prefață la o carte în care am zis: la noi în Ortodoxie n-au existat ruguri. Ei bine, e adevărat, dar acum îi privăm pe copii de instrumentele elementare ale cunoașterii Ortodoxiei! Vă spuneam de doamna aceea tânără care mă întreba dacă se sărbătoarea Nașterea sau era Paștele, pentru ea era totuna, ea nu știa ce e aia…

Tinerii trebuie să se întoarcă la acele cântări, la ceea ce numeau Sadoveanu și Gala Galaction „dulceața cântărilor ortodoxe", și mai cu seamă la acele cărți… Aș vrea să vă spun că, spre durerea mea, traducerile mai moderne sau, să zicem, diortosite mai modern ale textelor vechi pe mine mă supără. Pe mine, credeți-mă, mă încântă lectura Psalmilor „pe vechi" – cum zic măicuțele mele – din edițiile chirilice, pentru că acolo limba era cea veche. Cum zicea Mateevici: „limba vechilor cazanii". Poate copii noștri, ducându-se înapoi la textele vechi bisericești, la limba aceea dulce de care vorbește Sadoveanu, de care vorbește Galaction, de care vorbim toți, poate ei vor regăsi cuvântul, vor regăsi dulceața

cuvântului, se vor lăsa încântați de ea… vor înțelege muzica interioară! Eu când iau un Psalm din cei vechi și un psalm diortosit mai recent – vreau să mă credeți –, ultimul îmi dă aceeași senzație ca un psalm dintr-o traducere străină… Fiindcă nu mai are muzica interioară. Ei ar trebui să se învețe să citească, să se ducă înapoi la Psaltire, eu așa zic, și la Evanghelie. Dar la Psaltire, fiindcă Psaltirea e muzică, adică e poezie. Citeam adineauri Psalmul 50. Stați și recitați-l în tihnă și ascultați-i muzica… Să vedeți ce frumusețe! Aduceți-vi-l aminte și recitați-l.

Așa vor reuși să descopere, să se reîntoarcă la o limbă bogată pe care o regăsesc în textele vechi, în textele noastre. Și acum sunt reeditate toate Bibliile vechi. Știți foarte bine că în '88 am sărbătorit și reeditat Noul Testament de la Bălgrad din 1648, și am sărbătorit și Biblia lui Șerban din 1688. Or ei trebuie să pună mâna pe cărțile religioase să citească. Și frumoase sunt și vechile vieți ale sfinților, pentru că o limbă cu neologisme nu este o limbă a Ortodoxiei noastre. O limbă cu barbarisme, o limbă ca cea din presă, o limbă ca cea din televiziune nu poate să fie o limbă care să te îndrepte către – sau care să exprime – o realitate adâncă spirituală. Este expresia *le style, c'est l'homme*; de data asta, vedeți dumneavoastră, limba, stilul este formația spirituală. Or, formația spirituală de care dă dovadă presa noastră astăzi este cu totul altceva decât ceea ce era acum 70 de ani, 100 de ani, 200 de ani.

Spuneam celor din Italia, într-adevăr, că tot vorbind o limbă străină atâția ani la rând îți mai sărăcește vocabularul… Spuneam surorii mele că mă duc acasă înainte să mă duc la Iași, dar n-am avut timp. Zic, să pun mâna pe Psaltirile vechi din traduceri mai vechi, să mai pun mâna și pe Sadoveanu… Să-mi fie cu iertare, Sadoveanu este – ca și Eminescu – unul dintre cei mai mari cunoscători de limbă! Unul dintre cei mai bogați scriitori în materia aceasta. Și, zic, să-mi repun vocabularul la punct că trebuie să mă duc înapoi la ei, la bătrâni…

Copiii noștri să se întoarcă. Așa trebuie să înceapă, invers, să înceapă de la cuvânt ca să ajungă la conținut. Fac drumul nu de la conținut la cuvânt, ci de la cuvânt la conținut. După aia o să-l facă și de la conținut la cuvânt, și poate o să schimbe ei stilul vorbirii românești în anii care au să vină. Anii viitori să nu fie cu limbaj de computer, cu *basic* sau mai știu eu cu ce… Să fie o vorbire a noastră autentică, să fie vorbire din aceea neaoșă, plină de căldură și de frumusețe, pe care au folosit-o și

sfinții și poeții. Dar esențial e să fim și noi misionari și apostoli ai acestei întoarceri către Ortodoxie, explicându-le superioritatea și frumusețea misticii noastre ortodoxe, a misticii noastre răsăritene.

Sunt câțiva occidentali care au descoperit acest lucru și care sunt îndrăgostiți de mistica noastră. Eu am la Roma un astfel de exemplu, e un profesor american de istoria artei religioase medievale, John Lindsay Opie. E atât de îndrăgostit de Ortodoxie că vine la noi la capelă, se închină, face metanii, știe pe dinafară și slujba și a început să știe și românește… Deci putem să ne convingem și copiii. Sau Olivier Clément, Marc Antoine Costa de Beauregard… Noi să nu putem reconverti pe copiii noștri la Ortodoxie, când străinii de cea mai înaltă calitate au înțeles superioritatea și frumusețea Ortodoxiei? E greu de crezut.

Eu urez acestor copii de astăzi care m-au fermecat să fie așa cum sunt, să rămână așa cum sunt și să crească în ceea ce sunt. Astfel să avem un tineret. Și să zică și ei cum a zis Rareș: „Voi fi iarăși ce am fost și voi fi mai mult decât am fost", în sensul ortodox. Și cu asta v-am mulțumit.

„Omule fără iubire, împietrești până la gleznă, până la genunchi și nu te mai poți mișca. Până la inimă, până la gând, și nu mai poți simți și nu mai poți trăi decât pentru tine. Pentru propriile-ți frici și nesiguranțe. Piatra ce crește trebuie stropită cu sângele iubirii de sine. Tu-ți amintești, omule, cum a crescut piatra din tine?"

După ce părintele Teofil Pârâian a recitat într-una din conferințele precedente această poezie de Zorica Lațcu, a adăugat că numai o piatră nu poate percepe emoțiile pe care le transmit cuvintele inspirate. Mie mi-a amintit de această poezie. Piatra aceasta o avem cu toții în noi – mai mică sau mai mare – și m-aș bucura să cred că în seara aceasta s-a mai tocit puțin, prin mila lui Dumnezeu și prin bunăvoința doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, care a răspuns într-un mod atât de înalt așteptărilor noastre. Așa cum mesajul poeziei este mai presus decât cuvintele, tot așa forța dumneavoastră interioară, deschiderea, bucuria cu care ne-ați condus spre o întâlnire profundă dincolo de vorbă, ne fac să vă spunem acum mulțumindu-vă din toată inima: Nu vă vom uita niciodată și ne vom ruga ca Dumnezeu să adauge… nu veți muri niciodată!

Conferință ASCOR Iași, 29 martie 1997

„Tineretul credincios – lumină și nădejde pentru popor”

Tinerii de astăzi trebuie să se gândească bine. E adevărat că tinerețea este – noi știm foarte bine – organic, fiziologic, bântuită de dorință, de dorința de cunoaștere. Simțurile sunt agitate, violente, mai ales în anii adolescenței târzii. Știu că sunt înapoiată și atât de bătrână că am rămas cu o sută de ani înapoi, dar tânărul credincios trebuie să se păstreze într-o atitudine de respect, de stimă, de afecțiune față de sexul celălalt. În clipa în care unul din tineri, fată sau băiat, se gândesc la celălalt și se naște între ei o afecțiune oarecare, ei ar trebui să se gândească la ceea ce este binecuvântarea lui Dumnezeu, la căsătorie. Așa merge mai departe societatea pe drumul cel bun și curat. Așa merge lumea înainte, întemeindu-se pe celula aceasta cea mai puternică, cea mai vie – familia, sfânta familie: tata, mama, copilul, copiii.

Sigur, viața este din ce în ce mai grea. Bunicii noștri și străbunicii noștri aveau între 13 și 16 copii, așa cum au avut bunicii mei de amândouă părțile. Astăzi poate nu mai poți să ceri asta, când toată lumea lucrează, când toți oamenii sunt ocupați, când femeile nu mai au atâția copii… Dar conștiința asta a legăturii sufletești, indestructibilă, între soț, soție și copil, această conștiință trebuie să fie extraordinar de vie și nesupusă variațiilor de – cum să zic? – de temperatură a simțurilor. Aici te înhami pentru o viață. Era o vorbă pe care mi-o spuneau mereu bunicile mele: „Ce Dumnezeu a împreunat omul să nu despartă, moartea să despartă!” Și mai spuneau un lucru bunicile mele: „Cinstea casei femeia o ține!” Femeia este cea care dă demnitate și vrednicie familiei, și durată. Sunt

lucruri de o mare frumusețe, sunt atribute de o mare frumusețe pe care eu cred că tineretul nostru model le trăiește. Dar sunt puțini și nu îndrăznesc să se manifeste. Asta e opinia mea. N-au curaj, fiindcă împrejur este o altă lume…

Deci copiii aceștia ai noștri credincioși sunt o lumină, sunt niște modele. Am fost fericită să văd evoluând pe câțiva pe care-i cunosc de adolescenți, de tineri, pe care i-am văzut devenind preoți și călugări și care sunt admirabili – tinerii trebuie să fie cei dintâi preoți și călugări! Am bucuria să văd călugări și preoți tineri îndeplinind îndatoririle cu o dragoste, cu o supunere, cu o deschidere către Dumnezeu extraordinară… și așteptând Duhul! Ei sunt născuți parcă a doua oară! Sunt prin har, prin punerea mâinilor, sunt născuți parcă într-o altă ordine… Ei bine, ei ar trebui să fie cei dintâi modele, ei cei dintâi să-i învețe pe ceilalți, să le arate celorlalți cum se trăiește în așteptarea mântuirii. Sigur că unele vorbe par puțin învechite în urechile tinerilor, dar eu vorbesc dintr-o experiență îndelungată. Am văzut lumea, nu în cruciș și în curmeziș, dar am văzut multe părți ale lumii. Tineretul este întotdeauna extraordinar!

Și revenind la titlul convorbirii noastre, *Lumină și nădejde*. Tânărul credincios de mâine se va transforma – va trebui să se transforme, după părerea mea – din model în luptător. O ipostază a modelului este luptătorul eroic, acela care își dă viața pentru credința lui, pentru neamul lui, pentru ceea ce înseamnă spiritualitatea acestui neam.

În ceea ce privește limba, ce are de înfruntat tânărul nostru credincios? El trebuie să vorbească o limbă în care să răsune ecourile lăuntrice ale *logosului*. Ce limbă vorbim astăzi? Deschizi un ziar – te sperii, asculți televiziunea – te sperii, asculți radio… Am avut 50 de ani o limbă de lemn, acum avem o limbă de… n-aș ști să vă spun… de tinichea! Întâi de toate s-au introdus în limbă tot felul de neologisme și barbarisme. Vorbea cineva la televizor acum câteva săptămâni și tot timpul, din două în două minute, spunea: OK, OK. Ce sunt treburile astea? Nu vă mai spun că *flagrant*, din adjectiv a devenit substantiv. Nu se știe vorbi, vocabularul este redus – dacă ați observat – la câteva sute de cuvinte. Știți datorită cărui fapt? Datorită lipsei de lectură, mai ales lipsei de lectură a clasicilor. Ceea ce este armonios și nobil, ceea ce este elegant, frumos, ceea ce respiră *logosul*, îi supără.

Care sunt primii atacați dintre scriitori? Eminescu, cum bine știți, spre marea noastră durere, și Sadoveanu. Nu se poate! Și ce e interesant e că la Eminescu s-a produs o transformare – fac o mică digresiune, obiceiul bătrânilor… Eminescu la început avea o vorbire bolovănoasă, când era revoltat, când scria *Înger și demon* sau *Venere și Madonă*, sau *Amorul unei marmure*. Și *Mortua est* era violent vehementă, se ciocneau cuvintele între ele, și *Împărat și proletar*… Dar treptat, pe măsură ce se limpezea sufletește, ajungea acolo la cele mai înalte vibrații la care avea să scrie: „Răsai asupra mea lumină lină, ca-n visul meu ceresc de odinioară", sau cealaltă, *Luceafărul mărilor* sau *Colinde, colinde* – fiindcă vine Crăciunul. Când a ajuns în perioada aceea cuvântul a devenit și la el purtător de sonuri subtile, eufonice, spirituale.

Gândiți-vă la un mic poem, cum ar fi de trei strofe *Peste vârfuri*:

Peste vârfuri trece lună,
Codru-și bate frunza lin,
Dintre ramuri de arin
Melancolic cornul sună.

Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet,
Sufletu-mi nemângâiet
Îndulcind cu dor de moarte.

De ce taci, când fermecată
Inima-mi spre tine-ntorn?
Mai suna-vei, dulce corn,
Pentru mine vreodată?

Unde suntem de la vehemența, violența *Îngerului și demonului* și de la *Împărat și proletar*? Acum totul se liniștise în el… Ziceam eu odată, făcând o metaforă, că el s-a smintit în tinerețile lui, când a abandonat credința din pricina morții acelei fetițe pe care a iubit-o. El devenise, chipurile, ateu și se complăcea în situația asta în care romanticii toți se complăceau, de îngeri căzuți, dar treptat am văzut că el a recâștigat, prin suferință și jertfă, locul lui menit din cer.

Deci îi contestăm pe aceștia care au lucrat, care au săpat adânc la rădăcina spirituală a limbii?! Aceștia care au învățat limba în cărțile vechi bisericești – fiindcă amândoi, și Eminescu și Sadoveanu, au umblat în manuscrisele vechi… Eminescu îl învăța pe Gaster, care era unul dintre cei mai pricepuți în materie de manuscrise vechi. Ei bine, înseamnă că în momentul de față credinciosul nostru va avea de înfruntat o ofensivă a respingerii valorilor, dacă nu a abolirii lor.

Către ce limbă se merge, v-ați întrebat asta? Restrângerea asta mereu a limbii – am ajuns la 500 de cuvinte. Știți că Shakespeare are 10 000 de cuvinte, Eminescu și Sadoveanu au și ei foarte multe… Dar noi mergem către *computer basic language* – cred că e limba computerului – aceea care are mai multe cuvinte engleze, bineînțeles, pe care nu le înțelege un om ca mine sau ca altul. Dar care tinde către robotizare. Noi ne golim – să mă ferească Dumnezeu!, poate exagerez, sigur, fiecare are opiniile lui interioare – suntem goliți de *logos*, suntem goliți de duhul cuvântului! Tinerii vor trebui să rămână plini de *logos*! Vedeți ce forță le trebuie? De asta spuneam că tineretul acesta credincios trebuie să aibă tăria de a se împotrivi unui val enorm, fiindcă valul este foarte puternic. Și nu este susținut numai de puterea lui, întâi… este susținut din afară. Iertați-mă, asta e opinia mea.

Să ne gândim doar la Dracula – asta e foarte important. Un irlandez, Bram Stoker, a scris o carte despre Dracula care e celebră pe toată planeta și de acolo avem și noi celebritatea. La așa o celebritate, mai bine fără… Ei bine, Vlad Țepeș știm că era fiul lui Vlad Dracul – tatăl lui fusese decorat cu ordinul Dragonului, *drago*. Tatăl lui îl purta, și ordinul, *drago*, era balaur în mintea oamenilor simpli, ei vedeau, evident, dracul.

Așadar terminăm cu istoria, în schimb prezentul este foarte important… În manualele de istorie găsim zeci de de pagini închinate persoanelor de la televiziune, date cu numele lor, cât lucrează ele, despre presa contemporană, despre ce important e… Foarte important! O fi fiind, dar ce facem cu istoria? Atunci am auzit pe domnul acela de la Ministerul Învățământului care spunea tot timpul „OK”, nu putea să spună „e în regulă” sau „foarte bine”. Fusese vreo trei luni în America și de atunci nu mai putea să spună decât „OK”… Și când Dan Berindei și Octavian Paler i-au zis „Domnule, dar voi tăiați rădăcina națională!”, el a spus „Ce rădăcină? Ce e aia rădăcină? Nu este decât prezent”. Eu am

rămas absolut siderată – cum v-am spus și dumneavoastră – asta înseamnă incultură crasă, nu filosofică, incultură de toate zilele! Ce înseamnă prezentul fără trecut… numai prezentul, nu ne interesează altceva, și atunci vă asigur că dăm la gunoi tot și rămânem cu computerul, ne facem roboți și am terminat planeta.

Ei bine, lupta va fi grea pentru tânărul credincios, pentru luptător. Vedeți, el trebuie să-și acordeze toate puterile sufletului pentru a se constitui într-o unitate de forță, o unitate care să impună, prin vrednicie, prin puterea de a impresiona împrejur, de a chema spre biserică. Discuția este deschisă în direcția asta, după câte știu eu. Dar mi se pare, de exemplu, că nu a mai rămas termenul de „biserică națională" în legea cultelor… În orice caz foarte multă lume refuză să ne mai numească biserică națională. Ei, cum poți la 20 de milioane de ortodocși din 23 de milioane de oameni să contești calitatea de național? Până și greco-catolicii la vremea lor sunt un fenomen istoric. La sfârșitul secolului al XVII-lea, în 1699, Atanasie Anghel a făcut unirea cu Roma. De ce? Și ca să poată afirma drepturile românilor, latinitatea lor – la vremea aceea aveau o confirmare a necesității istorice. Ca Ardealul, Transilvania să se simtă cum era, românească – căci exista acea *Unio Trium Natiorum* în care românii erau doar tolerați, deși uriaș majoritari.

Contestăm calitatea de a fi a unei Biserici care s-a implicat în toată istoria României. Nicăieri cred – nici măcar în Rusia care era cunoscută drept o țară foarte pravoslavnică și a avut sfinți numeroși – nicăieri în viața politică, în viața statului nu s-a implicat o Biserică precum cea românească. Cum spuneam adineauri, nu s-a mișcat nimic fără știrea Bisericii, fără confirmarea, fără acceptul Bisericii. Iarăși revin la Ștefan cel Mare, și mă gândesc la *Frații Jderi*, care este o epopee națională, și la legăturile lui Ștefan cu arhimandritul Hotinului, consilierul lui de taină… Uitați-vă peste tot, în toată literatura și istoria noastră, cum se implică Biserica! Cum să contești calitatea de biserică națională acestei Biserici? Adică noi suntem totuna cu martorii lui Iehova și cu penticostalii? Conform drepturilor omului? Cine ne cere aceste lucruri?

Aș vrea să vă spun că l-am admirat foarte mult pe Înaltul Bartolomeu când a ținut acea foarte frumoasă conferință, la București, pe 29 octombrie parcă – *Europa și Ortodoxia*. Cu câteva zile înainte auzisem la televizor că un demnitar de limbă germană a aruncat, așa, o vorbă:

„Europa se termină acolo unde începe Ortodoxia". Și atunci dați-mi voie să vă întreb, cum adică? De aceea a fost bombardată Iugoslavia, pentru că era ortodoxă? De aceea suntem ultimii din lume? Ce este cu acest atac împotriva Ortodoxiei?

Și după aceea mitropolitul Bartolomeu a făcut o conferință superbă în care a legat tot timpul Roma de Bizanț. A argumentat cu o serie întreagă de fapte de cultură care ilustrează datoria Occidentului față de Bizanț, începând chiar cu Renașterea. În clipa în care năvala turcă începea au plecat episcopi și preoți, s-au dus cu manuscrise în Apus… Dar nu numai atât, fenomenul a început mai devreme, a început de la Iustinian care a refăcut și a salvat dreptul roman, cu toate acele complexe de lucrări juridice, corpusurile – a îmbogățit și refăcut tot statutul juridic al Imperiului Roman de Apus și de Răsărit.

Vă spun că Înaltul Bartolomeu a făcut o frumusețe de ilustrare, cu detașare, cu eleganță, fără să fie polemic, referindu-se tocmai la ceea ce spusese acel demnitar occidental – Europa s-ar termina aici unde începem noi. Adică noi suntem cufundați într-o Ortodoxie care pentru ei înseamnă ruină… Dar, din fericire, nu pentru toți înseamnă ceea ce însemna pentru acel demnitar de limbă germană Ortodoxia. Îl am aici ca exemplu pe Olivier Clément și pe Marc-Antoine Costa de Beauregard, francezul trecut la Ortodoxie care s-a călugărit și s-a preoțit, și care a scris acea carte superbă – *Rugați-vă neîncetat*. Eu nu cunosc carte mai frumoasă despre rugăciunea inimii! A scris și Mitropolitul Serafim, mulți au scris, nu numai români… Ei bine, cartea lui Marc-Antoine Costa de Beauregard arde de dragoste pentru Mântuitorul! E vorba de rugăciunea inimii: „Rugați-vă neîncetat!", cum zice și Pavel. Olivier Clément, ca să explice conversiunea lui, a scris această *Vers l'autre soleil* – „Către celălalt soare". Mă gândesc la episcopul Kallistos Ware de la Oxford, care depinde de Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, de Patriarhul Bartolomeu… Și acela este un fervent ortodox.

Îmi pare rău că n-am adus cu mine o scrisoare pe care am primit-o de la un preot ortodox american, care a fost convertit la Ortodoxie de marele nostru călugăr ascet, părintele Roman Braga. Acest preot a venit să mă viziteze în vara asta la Văratec, să vadă casa părintelui și a maicii Benedicta, și după ce a ajuns în America mi-a scris o scrisoare. Superbă, am dat-o la multiplicat și vreau s-o public! În ea spune că pentru el

întâlnirea cu România a fost de o fascinație formidabilă, că el a întâlnit aici *holiness*-ul – sfințenia. Și mărturisește că dacă n-ar fi avut familie ar fi rămas la Putna și s-ar fi călugărit. El face elogiul Ortodoxiei într-un chip extraordinar, foarte scurt, vorbind despre umilință, despre smerenie. Ceea ce l-a impresionat extraordinar a spus că au fost sfințenia, smerenia și blândețea. Blândețea care nici măcar nu are un echivalent exact în limba engleză – *mild* înseamnă *blând*, dar blândețea aceea a călugărului, a ortodoxului român autentic, aceste calități nu prea le-au tradus americanii. Și cum credeți că termina? Asta mi-a plăcut extraordinar… Trecuse și pe la Sihăstria și auzise de vorba pe care mult regretatul nostru părintele Cleopa – Dumnezeu să-l odihnească cu îngerii! – o spunea în ultima vreme: „Mânca-v-ar raiul!" Așa că scrisoarea se termina cu traducerea în englezește a cuvintelor „Mânca-ne-ar raiul!" – „May paradise consume us!".

*

Să ne gândim că, de fapt, Ortodoxia nu este atât de disprețuită în Occident cum e disprețuită de anumiți demnitari din țări europene, care socotesc că laicitatea lor – fiindcă sunt laici – este totul. Ei nu mai deosebesc profanul de sacru. Sau mai bine zis, pentru occidentali sacrul aproape nu mai există. Eu am fost la Roma și am văzut, bisericile sunt goale! Am fost în nord, în Danemarca, am fost în Suedia, bisericile sunt goale! Și omul de rând, mireanul, face de cele mai multe ori, sigur, un act formal ducându-se la biserică. Așadar biserica noastră trebuie apărată, căci e lovită și dinăuntru și dinafară.

Eu cred că în primul rând acei călugări și preoți minunați de care vorbeam au o menire, au misiunea de la Duhul Sfânt să refacă ceea ce ni se pare aproape imposibil de refăcut: spiritualitatea neamului acestuia. Exemplul lor. Ei sunt și modelele, ei sunt și nădejdea… sunt conducătorii modelelor și conducătorii nădejdii, ai luptătorilor – pentru că și aici, din nefericire, vom întâlni deosebiri. Nu toți preoții tineri cu aceeași fervoare, nu ard toți de aceeași credință. Dar preoția nu este profesie, preoția este chemare, preoția este misiune! Gândiți-vă că noi avem un așa frumos vers în *Acatistul Acoperământului Maicii Domnului*: „Bucură-te cea de-a pururea vorbitoare cu cei ce se nevoiesc în post și tăcere". Cine sunt aceștia? Ei bine – preoții și călugării. Ei se nevoiesc

în post și tăcere, ei se fac lăcaș ai Duhului Sfânt. E normal să fie așa. Ei sunt dăruiți vocației lor, cum văd la acești tineri ASCOR-eni – fiindcă am avut la Suceava, la Moinești, la Bacău foarte mulți studenți în acești ani care trag de mine să vin și acolo să le vorbesc. Sunt tot atât de pătimași, de îndrăgostiți de Biserică și atât de dăruiți. Unii sunt fizicieni, chimiști, arhitecți, economiști – dar toți profund atașați Bisericii, nu uită apartenența lor la Biserică. ASCOR – sunt minunați acești tineri copii.

Eu sunt profund încredințată că noi ne vom ridica din starea în care ne aflăm datorită acestor tineri, chiar în această lume în care suntem și în care se trăiește o vorbă a unui filosof englez *homo homini lupus* – omul a devenit lup pentru celălalt om. Am vorbit despre aproapele, despre raportul dintre mine și tine, eu și aproapele meu, care caracterizează modelul nostru creștin. Acum ai noștri luptători vor avea de înfruntat acest *homo homini lupus* într-o societate care nu merge decât după câștig, care se închină vițelului de aur – și ei nu pot sluji lui Dumnezeu și lui Mamona. Știți foarte bine că vițelul de aur este – cum zice românul – ochiul vrăjmașului, ochiul celui rău.

Mi-aduc aminte că Giovanni Papini în foarte frumoasa lui biografie a Mântuitorului, *La vie de Jésus*, comentează un tablou a lui Tiziano. Este tabloul în care Mântuitorul este față în față cu fariseul care-I arată moneda și-I spune: „Să plătim dajdie, Rabi, sau să nu plătim?" Și Mântuitorul nu atinge moneda și spune: „A cui e fața, al cui e chipul de pe monedă?" Și el zice: „Al cezarului". Iar Mântuitorul răspunde: „Dați cezarului cele ce sunt ale cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu" (cf. *Matei* 22, 15–21). Mântuitorul n-a atins banul, spune Giovanni Papini, pe bună dreptate, pentru că banul – el spune acolo un lucru cam dur, ca un evreu convertit ce este – este „excrementul diavolului". Ei, la noi se spune *ochiul*, și ochiul este mai pătrunzător decât ceea ce zice Papini. Pentru că, vedeți dumneavoastră, banul slutește sufletul omenesc, banul ne face neoameni. Călcăm în picioare pe aproapele nostru pentru bani, și când s-a dus milostenia s-a terminat cu omul. Toate lucrurile acestea sunt teribile!

Dar eu sunt convinsă că tineretul nostru credincios într-adevăr se va întări cu lecturi. Sunt cărți foarte frumoase, din ce în ce mai frumoase despre viața sfinților – despre stareții de la Optina, starețul din cutare loc, Serafim din Sarov etc. Toți, de peste tot, mai ales ai noștri.

Aceste lecturi îmbogățesc și întăresc sufletele noastre, iar pe urmă este și Sfânta Liturghie. Participarea la Sfânta Liturghie este esențială pentru că transfigurarea care intervine la epicleză – ce este altceva decât momentul nostru de dialog cu Dumnezeu? Într-adevăr, într-o clipită vedem ființa noastră transfigurată.

Așa trebuie să fie cei care vor veni pe viitor. Ei vor fi de data asta nu în situația „fericiți cei milostivi" sau „fericiți cei făcători de pace" ci „fericiți veți fi când vă vor ocărî și vă vor prigoni și vă vor zice tot cuvântul rău împotriva voastră minținд din pricina Mea" (*Matei* 5, 11). Ei vor fi atunci intrați pe calea luptei, a martirajului, a misiunii împlinite pentru a reface pământul nostru în viitor – deși suntem și aici teribil de sceptici! Ei vor fi pe pământul nostru refăcători ai neamului, și atunci poate vom evita ceea ce a spus Malraux despre non-existența unei lumi nereligioase, ci va fi reîntronarea unei lumi a spiritului. Dumnezeu să fie cu tinerii, Măicuța Domnului să-i ocrotească și să-i îndrepte! Misiunea lor este extraordinar de grea, dar de-o noblețe nemaiauzită… Dumnezeu să vă ajute!

*

Să vorbim mai des despre convertirile străinilor și despre admirația extraordinară a celor mai mulți dintre ei față de Ortodoxia noastră. Fiindcă asta este foarte important. Avem martori pe acești mari intelectuali ai Occidentului care trec la noi, iar ai noștri nici nu se sinchisesc, ba și contestă Ortodoxia. Ortodoxia are valori inestimabile, eu văd că ignoranța naște indiferență, indiferentism sau chiar negativism. Astfel se jertfește ortodoxia poporului român, a unei mari părți din poporul român. E ca ignoranța față de Eminescu. Cei care contestă opera lui Eminescu habar n-au de opera lui. Ei știu așa: *Împărat și proletar*, *Somnoroase păsărele*… Dacă ar vedea cele 16 volume ale lui care umplu o bibliotecă, poate s-ar speria… Iar dacă ar vedea cele 40 000 de pagini de manuscrise de la bibliotecă ar leșina! Deci ignoranța mi se pare că e una din cauzele cele mai profunde ale refuzului sau indiferentismului românului față de Ortodoxie.

Este adevărat că după 50 de ani greu se reface o minte pervertită de ateism. Dar eu vreau să vă dau exemplul meu. Am fost și eu profesor universitar, de toate am fost… Nu mi-am pierdut nicio clipă credința și să

știți că mă duceam la biserică, de altfel am purtat veșnica cruce grecească – fiindcă, să vă spun acum drept, putea fi luată drept bijuterie. Ateii mă întrebau: „Ce ai la gât, trifoi?" „Da". „Cu patru foi?" „Da". Era crucea greacă. Dar oricând te puteai duce la biserică și mă duceam la biserică.

Preasfințitul Calinic Botoșăneanul își aduce aminte că pe vremea când era ghid la Putna, acum aproape douăzeci de ani în urmă, am fost cu o delegație de elevi și studenți acolo. Erau și primarul și secretarul raionului acolo, iar eu i-am pus pe toți în genunchi și au îngenuncheat și ei în biserică, de frică, că nu au avut încotro. 40–50 de ani de ateism au lovit în mințile cele neștiutoare, cele nedeprinse, cele în care nu a intrat obișnuința celor sfinte. De aceea am spus că e important să-l duci pe copil de mic la biserică, la împărtășanie, la spovedanie – măcar din când în când. Să știe ce înseamnă toate rânduielile, să-i introducem pe făgașul unei reîntâlniri cu Ortodoxia. Eu mă uit și în mănăstiri – că trăiesc mult, peste 5–6 luni pe an în mănăstire. Mă uit împrejur. Nu se vorbește suficient despre valorile Ortodoxiei, nu se vorbește!

Să vedeți ce am pățit… Eram la o șezătoare de maici și am vorbit despre tăierea voii. Și știți că maicile nu prea mai știau ce e aceea? Pur și simplu incredibil! Nu se mai vorbește despre ascultare. Cum spuneam mai înainte, Maica Domnului vorbește încontinuu cu cei se nevoiesc încontinuu în post și tăcere. Ce frumusețe e aici! Nu mai știe lumea de Acatist, nu mai știe lumea de Paraclis, ei nu mai știu nimica… Trăiesc ca niște sălbatici, așa încât să știți că vina este și a celor care nu i-au catehizat.

Vedeți dumneavoastră, Biserica Catolică are acea superioritate asupra noastră: catehizează de mic copilul. Îl iau acolo și-i bagă în cap – vor, nu vor – Sfânta Treime, Mântuitorul, Măicuța Domnului, tot! La noi… Fac iar o digresiune, cu religia în școli. Că nu e obligatorie, că cine vrea face, cine nu vrea nu face… Ce sunt chestiile astea? Dar cum se poate? Eu numai în clasele primare nu am făcut, fiindcă am învățat la maicile catolice, dar în liceu opt ani de zile am făcut religie, în fiecare săptămână. Opt ani de zile.

Suntem neșcoliți, suntem cu 50 de ani în spinare de ateism și pe de altă parte nimeni nu spune încă nimic. Toată ziua ar trebui să avem Savonarola peste tot, să avem predicatori buni și credibili. Și să nu se spună: „să nu faci ce face popa, să faci ce spune popa". Iertați-mă, dar sunt niște lucruri pe care eu le-am înțeles – unde asaltează sectanții și de

ce se duc oamenii la sectanți. Că acolo le tot citesc Biblia – indiferent că o citește un cizmar sau un tâmplar, sau habar nu are de semnificația pasajului pe care-l citește – dar lor li se pare că le spune niște adevăruri fiindcă stă între ei și îi bate toată ziua la cap. Și să vedeți că nu se dau bătuți. Știți foarte bine cu ce mijloace lucrează sectanții, cu cadouri… E și o vreme grea la noi, e o vreme de sărăcie teribilă și sigur că pe un tânăr modest de 14–15 ani cu o pereche de *blue-jeans* l-ai cucerit, l-ai convertit. Ne întorceam anul trecut de la Mitocul Dragomirnei – eram cu maica stareță de la Dragomirna – și trecând prin sat, la 2 kilometri de mănăstire, vedem mașini superbe, tineri îmbrăcați în haine elegante, în costume cu cravate la gât, cu cămăși ca neaua. Veneau cu mașini, cu camioane încărcate cu cadouri pentru săteni chiar la Mitocul Dragomirnei, adică în satul mănăstirii! Unde-i cetatea mai puternică, acolo diavolul bate război mai tare, cum zic și Sfinții Părinți, nu?

Sunt atâtea tentații, sunt atâtea ispite, încât nu știu cum să vă spun… Trebuie să o luăm de la început, de mici, cu toți, sau la cei mari, la cei copți, să le explicăm, să le vorbim. Pe de altă parte, înseamnă că sărăcia asta îi face pe unii oameni să deznădăjduiască. Ei văd acum o inegalitate îngrozitoare, văd oameni care stau fără griji, demnitari care au zeci și sute de milioane pe lună… Și oamenii au un milion-două când au trei-patru copii acasă. Și atunci ce să-i spui?! Ai sentimentul că nu mai are antene pentru duh, nu mai are antene pentru spiritualitate. Alții nu, dar aceia sunt puțini.

Pe de altă parte, noi nu mai avem – știți ce nu mai avem? – țărani adevărați, deoarece comunismul a urmărit să ridice clasa muncitoare și să desființeze țărănimea. Or desființând țărănimea ei încercau să taie rădăcinile noastre. Vedeți dumneavoastră, sunt două extreme care încearcă același lucru. Se tăiau rădăcinile atunci, se taie rădăcinile și acum – sau se încercă să se taie, că nu se pot tăia în cele din urmă. Aici e grădina Maicii Domnului, țara noastră, și oricât am suferi, am trage, oricât ar deznădăjdui omul, Măicuța Domnului nu ne lasă, Cei de sus nu ne lasă! Avem prea mult sânge de martir, avem prea multe moaște în pământul acesta – moaște anonime. Am mai spus asta odată, mi se pare: Poiana Pustnicului, Pădurea Pustnicului, Peștera Sfintei etc. – nu se știe cine au fost ei, dar aceștia sunt, ne veghează și ne întăresc și asta este esențial.

O spun cu tărie: trebuie să înfruntați primejdiile, întâlnirile cu

necredincioșii, chiar dacă refuză de cele mai multe ori, dar treptat, poate, cine știe?… Vorbindu-le despre cineva, citindu-le ceva – mă gândesc de pildă la o carte mai accesibilă, poate cartea *Celălalt Noica* a părintelui Rafail Noica, fiul lui Constantin Noica. Cartea aceea este foarte frumoasă și el explică cum a trecut la Ortodoxie. Mama lui era anglicană, când a început războiul ea a plecat cu copiii în Anglia și s-au despărțit. N-a vrut să mai rămână în România iar Dinu a rămas și a suferit ca un martir! Și el, copilul, Răzvan, crescut în legea anglicană, a simțit că ceva nu e în regulă… A început să se ducă încet-încet la o biserică ortodoxă din Londra care n-avea cine știe ce, dar a intrat și treptat a fost „prins". Și a trecut la Ortodoxie și el.

Vedeți, lista se mărește din ce în ce mai mult… Or dacă dumneavoastră vorbiți despre străini care au trecut la Ortodoxie poate veți fi mai credibili, fiindcă ai noștri sunt tot timpul – din nenorocire – cu fața către străinătate, către Occident. Și așteaptă… Ce așteaptă, nu știu, izbăvirea de la Occident… Se vede ce izbăvire avem. Nu știu să se cufunde înăuntrul lor, nu știm să ne cufundăm înăuntrul nostru! Nu știm să găsim în noi resursele unei trăiri ortodoxe autentice. Ei, asta trebuie să-l învețe pe creștin duhovnicul. Duhovnicia trebuie reluată, și foarte în serios, pentru că alte căi nu văd decât asta. Ori să-i chemăm așa, ori să-i ducem la un duhovnic foarte priceput care să stea de vorbă cu ei, un părinte care să aibă această acest har al convingerii. Iar exemplul mi se pare a fi esențial.

*

Să știți că un subiect care mă pasionează pe mine, personal, este relația dintre credință și știință, iar convingerea mea este că ele tind din ce în ce mai mult să conveargă. Einstein a spus asta la sfârșitul vieții sale – că așa L-a descoperit pe Dumnezeu: în cercetarea științifică.

Acum vreau să vă povestesc un lucru care mă privește pe mine… vorbesc iar despre mine, dar o să mă iertați! Academicianul Mihai Drăgănescu, marele informatician și filosof al informaticii, a făcut un discurs de recepție la Academie – el a scris cărți fundamentale ale materiei. Vorbea despre formare de universuri, făcea o cosmologie foarte interesantă dar în care un singur punct lipsea. Zicea: „Da, e adevărat că acel generator de universuri poate fi iubit, centrul generator de

universuri poate fi iubit de făpturi. Făpturile pot dărui afecțiune, Acela nu dăruiește afecțiune". Și atunci eu care am făcut răspunsul la discursul de recepție i-am spus*:* „Nu vă supărați, dar este foarte ciudat! De ce aboliți reciprocitatea posibilă? De ce? Dumneavoastră nu spuneți". Eu vorbeam apofatic, el vorbea puțin cam materialist, puțin cam tare… „Dar – zic eu – de ce nu lăsați lucrurile să lucreze reciproc, de ce numai noi să iubim și Cel care ne creează să nu ne iubească? Creația se face din dragoste. Creația e făcută de Dumnezeu din dragoste!" Și atunci dânsul – mi-a spus doamna după aceea – a căzut pe gânduri, n-a dormit trei nopți și după aceea mi-a mărturisit într-o zi că e pe punctul de a accepta punctul meu de vedere, că i se pare că e într-adevăr posibil.

Știință și sinteză e de altfel titlul unui volum publicat la Paris când se împlineau un număr egal de ani de la moartea lui Einstein și a călugărului iezuit Pierre Teilhard de Chardin – un mare geolog și arheolog –, iar la acel colocviu unii vorbeau despre Pierre Chardin, alții despre Einstein. Ei bine, Pierre Chardin, fiind călugăr și profund credincios, trăind 30 de ani și făcând săpături în China, descoperind *pitecantropus* ș.am.d., a construit o teorie – sigur că nu e strict creștin-ortodoxă, dar el o a făcut-o cu o adorație extraordinară – și spunea așa: „Tot universul evoluează și tinde către hristic". Ceea ce mi se pare foarte frumos… Sigur că cei care sunt împotriva evoluției își închipuie că evoluția cântată de Pierre Teilhard de Chardin este evoluția lui Darwin – ferească Dumnezeu! El vorbește despre impulsul către Hristos care se află în fiecare dintre făpturi, și asta mi se pare foarte frumos. Uite așa unii îl aduceau pe Einstein, alții îl aduceau pe Pierre Teilhard de Chardin și încercau să-i împreuneze în efortul lor de a descoperi pe Dumnezeu.

Oameni de știință foarte mari ai secolului nostru. Așa că părerea mea este că oamenii de știință care contestă, sau care nu tind către descoperirea treptei ultime ai existenței noastre, nu sunt cu adevărat oameni de știință.

Ce ne puteți spune despre legătura lui Mircea Eliade cu Ortodoxia?

I-am reproșat lui Mircea Eliade întotdeauna faptul că nu s-a pronunțat niciodată în legătură cu Ortodoxia. Știți că el a fost în India, a făcut studii la Calcutta cu profesorii de la Hrupta și nu știu cât de bine cunoștea Ortodoxia, cât de aproape… Dar vreau să vă spun un lucru

– toată povestea asta cu istoria religiilor când conduceam *Accademia di Romania din Roma*… Eram solicitată adesea de italieni și de alți străini să facem colocvii despre istoria religiilor, colocvii în care se confruntau savanți de mâna întâi. Până când, la sfârșit, într-o concluzie am spus: „Foarte bine, e foarte frumos și interesant și instructiv să aflăm despre toate religiile planetei din toate etapele. Dar eu am impresia că acest studiu comparativ al religiilor, ne depărtează de propria noastră religie…" Și să știți că am sentimentul din ce în ce mai acut că lucrurile se petrec așa. Astfel încât eu mă gândesc la Mircea – care nu s-a pronunțat. La căsătoria lui mi se pare că a asistat un pastor baptist, un preot greco-catolic, nu știu dacă și un preot ortodox… În orice caz, a avut trei preoți, de trei confesiuni creștine diferite. Și atunci de asta zic. M-am întrebat dacă a fost atașat… Nu cred că a fost atașat Ortodoxiei.

Fiindcă el a aprofundat mai degrabă filosofia și religia Vedantelor decât Ortodoxia. Nu știu în ce măsură cunoștea pe părinții Bisericii, n-am găsit nicio referință în opera lui, la Filocalie, hagiografie, patrologie etc. Îmi pare foarte rău, dar asta este opinia mea. Îmi pare teribil de rău! Cât a fost el de mare, cât a fost știința lui uriașă, dar în chestiunea asta nu știu cum a stat… Deci nu pot să vă dau un răspuns definitiv sau definitoriu pentru el.

În Iași există un post de radio misionar-cultural, radio Trinitas. Ce rol credeți că poate juca un astfel de radio în societatea actuală?

Așa cum se înfățișează imaginea societății actuale, un astfel de post de radio bisericesc este de primă importanță. Când te gândești câte posturi de radio sunt care otrăvesc mințile și sufletele noastre, cu orori, cu crime, violență, erotism… Astfel de posturi ca *Trinitas* ar fi absolut indispensabile. Este admirabil acest post, dar ar trebui să avem *n* posturi de genul acesta. Numai în Iași ar trebui să fie, știu eu, două sau trei. În fiecare oraș mare să fie două-trei sau măcar unul, cum e *Credo*, *Lumina* parcă…

Mie mi se pare că nu întotdeauna cei care conduc acele convorbiri sunt susținătorii pasionați a ceea ce trebuie să fie într-adevăr un post de radio bisericesc. Altul trebuie să fie conținutul unui post de radio bisericesc. Se poate face o catehеză nouă a poporului nostru, adâncită. Dar nu se poate reprofila spiritual neamul nostru cu un post de radio

bisericesc. Esențial e să putem sau să avem curajul, să avem mijloacele materiale să fundăm nenumărate astfel de posturi. Atunci poate lucrurile s-ar mai îmbogăți. Așa sigur că prin tot ceea ce aude credinciosul, sau mai puțin credinciosul, sau necredinciosul treptat se luminează, capătă niște noțiuni esențiale pentru o viață duhovnicească.

De aceea mi se pare că *Trinitas* este o realizare absolut remarcabilă! Ar trebui să i se dea atenția cuvenită și mai cu seamă mijloacele materiale pentru a-și spori aria de influență.

Și ultima întrebare. În condițiile unei crizei generale a tuturor valorilor, cum credeți că tineretul român va reuși să înfrunte noianul de ispite și dezamăgiri la care este supus?

Foarte greu. V-am spus, tinerețea este supusă ispitelor la fiecare pas! Să ne gândim numai în câte feluri, numai așa, în câteva vorbe… Ce văd ei la posturile de televiziune? Numai violență, cruzime, crime… eu am încetat să mă mai uit la televizor. Mă uit să ascult – dacă ascult – știrile și cu asta am terminat. Pentru că este îngrozitor! Dacă cineva s-ar uita acolo cred că ori ar înnebuni ori ar deveni un monstru. Pentru că nu există decât cruzime, violență, uciderи și, iertați-mă… erotomanie – că nu pot să-i spun altfel – de toate felurile! Ei bine, în felul acesta, vizual și auditiv, tineretul nostru este captat de treburile astea.

Pe urmă sunt discotecile acestea – pericol public. Discotecile sunt o sălbăticie. Am fost și eu de vreo două ori într-o discotecă. Eram odată președinte de olimpiadă la Botoșani și ne-am dus la Fălticeni, să ducem copii în vizită la casele lui Lovinescu. Aveau o discotecă nouă și au spus: „Doamnă, haideți și dumneavoastră, să se distreze copiii, să vedeți și dumneavoastră cum arată". Și începuse deja dansul… Eu am intrat pe ușă și când am văzut luminile acelea nebunești, când am auzit urletele cumplite de la microfoane, am ieșit pe ușa de vizavi, dar rapid de tot. Am zis că dacă stau acolo cinci minute înnebunesc!

Nu e glumă. Copiii-și pierd inocența… Eu am văzut în Italia, la TV, ce se întâmplă – aproape că nu există noapte în care să nu iasă doi-trei copii de la discoteci, la Roma, și să nu intre cu mașina în pom, de amețeală, de alcool și droguri, ori să se înjunghie, ca și la noi. Pentru că astea sunt ispite luciferice! Să știți că eu nu vorbesc pentru că sunt o babă retrogradă, eu îmi dau seama perfect de pericole, le cântăresc! Am

trecut prin foarte multe în viața mea, am văzut foarte multe lucruri – gândiți-vă că am trăit în trei-patru regimuri. Și am văzut evoluând și involuând poporul acesta, dus când într-o parte, când într-alta, bătut de toate vânturile… Foarte puțini au fost cei care au rezistat. Au rezistat unii frumos în timpul prigoanei comuniste, au rezistat frumos cei de la Rugul Aprins, atâția preoți și atâția călugări, și chiar laici – ca marele poet Vasile Voiculescu sau Alexandru Mironescu. Dar așa ceva, vârât parcă intenționat pentru a debusola un tineret, așa ceva n-am mai văzut!

Aceste discoteci sunt niște localuri în care fetele își pierd curăția, băieții așijderea, se consumă alcool, droguri… Dar astea sunt niște treburi, repet, luciferice! Cum se petrece cu filmele, cu influența filmelor de la TV, când vezi cum se ucid acolo oamenii ca muștele. Mie nici măcar un gândac nu-mi vine să-l omor. Nu se poate! Viața este sămânță din sămânța dumnezeirii! Suntem chip din chipul lui Dumnezeu! Așa învățăm? Asta arătăm? Suntem toți leșinați după tot ce vine dinafară? Și începem și noi să facem ca ei.

Sau ne smintim cu totul și dăm peste cap autorii clasici, zăpăcim textele. Am auzit de un spectacol… de asta nu mă mai duc la teatru, din cauză că regizorii intră cu picioarele – din dorința de a fi extraordinari de inovatori – în textul marilor scriitori, marilor artiști. Au montat *Romeo și Julieta* – nu știu dacă ați auzit de spectacolul acesta. Și s-a zis: „Ce, să facem scena balconului? S-a învechit, ce balcon? Facem o baie, punem spumă și o băgăm pe Julieta goală în baia cu spumă și vine Romeo îmbrăcat, intră și el îmbrăcat în baie, și pe urmă iese din baie…" Și toată lumea din sală a leșinat de fericire că s-a înnoit textul shakespearian. Dumneavoastră ce părere aveți?! Iarăși, probabil că eu sunt înapoiată sau mai știu eu ce…

Sau Andrei Șerban, marele, foarte marele – mă plec în fața lui – regizor, a făcut acel formidabil spectacol într-o limbă greco-latină din marii tragici ai Greciei: Eschil, Sofocle și Euripide. Făcuse un *mixtum compositum*, foarte bine gândit de altfel, și impresionant, extraordinar, cu niște procesiuni ca în vremea clasicilor, și la un moment dat, în *Troienele* de Euripide, apare Elena în pielea goală, rasă în cap și violată de un urs! Iertați-mă: de un urs pe scenă! Ei, dați-mi voie să vă întreb, asta e artă? Eu sunt înapoiată și bătrână, e adevărat, dar dacă asta e artă să rămână la ei acolo.

Deci e foarte greu când greșesc oamenii puși să decidă. Și nu greșesc fără intenție, greșesc ca să se pună în evidență. Un fel de trufie prostească, așa, ca să fie ei mari inovatori în materie! Ce texte, ce prostii, ne-am săturat de balcoane, baia cu spume e o chestie modernă! Sau am auzit că a fost un spectacol cu *Chirița*. Era vorba de Maia Morgenstern care nu făcea chiar striptease, dar se pare că era îmbrăcată într-un costum de ultimă modă, foarte îndrăzneț și foarte… și cu o muzică… Vedeți ce se întâmplă? Oamenii tineri văd asta și le place grozav. Îmi povestea regretatul Iosif Sava – Dumnezeu să-l odihnească! – că au fost tineri care au fost de șapte ori să vadă spectacolul *Romeo și Julieta*, așa de mult le-a plăcut scena balconului.

Spuneți dumneavoastră, eu ce să mai spun? N-an cuvinte… Ce rețete să mai dau pentru tineret? Cum să-i ferești dacă cei care sunt în măsură să decidă decid în felul acesta? Să-i aducem la credință încet, încet. Greu… Tineretului creștin, vouă credincioșilor, vă revine sarcina aceasta, voi împrejurul vostru să faceți lumină! De asta v-am spus modele, de asta ați pus voi în titlu „Lumină și nădejde". Lumină sunteți voi, modelul, și nădejdea sunteți voi, luptătorii, aceeași! Mai aveți trei săptămâni până veți deveni luptători, până la Înviere. Și să nu-l cofirmați pe André Malraux, cu profeția despre secolul absenței religiei.

Fiecare generație are o misiune, poate că menirea noastră la început de acest mileniu este să luptăm împotriva curentului. Și să avem curajul de a mărturisi credința noastră prin faptă și prin cuvânt. Mulțumim doamnei academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga pentru efortul și dragostea deosebită pe care le-a arătat față de noi, venind încă o dată să ne bucure.

Conferință ASCOR Iași, Postul Mare, 1999

Valoarea minunii pentru omul modern

Blagosloviți, Înaltpreasfințite Părinte, ca să vorbesc!

Vă mulțumesc pentru ce-ați spus despre mine, dar e mult, e foarte mult, mă copleșiți… Am venit la Galați în Săptămâna a cincea a Postului cu un scop foarte precis, acela de a lua parte la Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul. Acel minunat – iată cuvântul, *minunat* – canon care s-a cântat aseară în catedrală. M-a adus prietena mea, doamna scriitor Lidia Popița Stoicescu, care a participat și anul trecut la acest Canon aici și l-a socotit o clipă de nedescris! Îl socotesc și eu la fel. Dar această minune a Canonului a fost precedată în seara în care am venit de prezentarea catedralei. Înaltpreasfințitul a făcut cu noi o mică minune – fiindcă sunt minuni mari și minuni mici: ne-a adus pe neașteptate noaptea în catedrală. Am intrat într-o liniște și-ntr-un parfum liturgic… Nu fac aici o metaforă, era parfum liturgic în întunericul acela, luminat numai de candelele de jos, din dreapta, și de câteva cănduțe aprinse la altar. Impresia a fost evident zdrobitoare, pentru că o biserică sau o catedrală în care minunea liturghiei se săvârșește în fiecare zi poartă pecetea Minunii Celei Mari.

După aceea, treptat, s-au aprins lumini pe fiecare dintre părțile cele mai importante ale bisericii. Emoția creștea, tulburarea era din ce în ce mai puternică. Se deslușeau încet, încet, chipurile… Întâi, pe peretele absidei altarului, Măicuța Domnului, după aceea, zdrobitoare și indelebilă – într-adevăr de neșters –, imaginea Pantocratorului. Am văzut-o poate în sute de biserici, dar nicăieri ca aici. E înfășurată în taină, e învăluită în taină… Am încercat să explicăm prezența acelor

cercuri, acelor arcuri de cerc, poziția Mântuitorului care stă rezemat ca și cum ar sta pe ceruri și ca și cum ar vrea să intre în lumea noastră… Nimic nu ține. Aseară, în tot cursul Canonului, am rămas mulți dintre noi cu ochii țintă la imaginea Pantocratorului. Mântuitorul era cu noi, ne privea cu milostivirea Sa pe noi toți, păcătoșii, și era luminat pe rând prin ferestruicile turlei de soarele care apunea. Dar n-a apus până n-a trecut prin toate ferestruicile, luminând auriu tot ceea ce era împrejurul Pantocratorului, toate imaginile. Era un auriu de nespus în cuvinte! Vedeți, sunt lucruri care se spun în cuvinte, sunt lucruri și situații care nu se pot traduce în cuvinte. În general minunea nu se prea poate traduce în cuvinte pentru că ea e înfășurată în taină… Orice minune presupune învăluirea în taină. Și am fost fericită, două seri la rând am fost fericită!

M-am întâlnit azi-dimineață cu seminariștii. Am stat de vorbă cu ei, mi-au făcut o bucurie nemaipomenită! Tineri deschiși, au cântat dumnezeiește! Am vorbit și eu – cu vorbele mele de om bătrân și plin de amintiri – despre foarte multe lucruri legate, evident, de viața religioasă, de viața duhovnicească. Sunt acum pentru prima oară în fața ASCOR-enilor de la Galați. Este un moment deosebit pentru mine pentru că am lucrat până acum cu ASCOR-enii de la Iași, Suceava, Bacău… Iată-mă și la Galați, datorită Înaltpreasfințitului Casian. Altă bucurie, altă serie de tineri în care ne punem nădejdea… Spun tot timpul – am și scris-o mi se pare undeva – când mă întreabă cineva: „În cine aveți nădejde în afară de Domnul, de mila Lui și de rugăciunile sfinților?" În cine am nădejde? În aceste nuclee de tineri care sunt puțin altfel decât „omul contemporan". Pun în ghilimele „omul contemporan" pentru că epoca noastră este o epocă teribil de complicată, teribil de confuză, o epocă în care, dacă o mai ducem mult așa, ajungem la haos. Ei bine, ASCOR-enii constituie niște nuclee de soliditate spirituală, niște grupuri de căldură spirituală, de aspirație către cele înalte, de dorință de desăvârșire.

Omul îmbunătățit, ce imagine frumoasă! Omul îmbunătățit… Câți dintre mirenii noștri mai știu astăzi ce înseamnă *omul îmbunătățit*? Ei, ASCOR-enii știu, și probabil că fiecare dintre ei ține pe acest drum către desăvârșire, către îmbunătățire și – la sfârșitul drumului – către mântuire. Bucuria mea este foarte mare când mă găsesc între ei.

Când îl ating pe unul dintre ei, când îmi dă mâna unul dintre ei, când îi îmbrățișez, simt un fel de comuniune pe care n-o prea mai simțim ades în lumea noastră care se înstrăinează… Cuvântul *alienare* nu a fost întâmplător ales. Alienarea înseamnă pe de-o parte înstrăinare a omului față de om. După părerea mea conține în ea și celălalt sens al alienării, adică un pic de deranjament psihic, să zicem – nu mental, că e puțin spus. Deci lipsa de comuniune se datorează unei anomalii a spiritului nostru, anomalia societății contemporane.

Lumea contemporană – din ce se compune o *lume contemporană*? Din persoane care aleargă – în general nebunește – după câștig material, după lucrurile lumii acesteia, după bunuri perisabile, pe care „molia și rugina le strică, și unde furii le sapă și le fură" (*Matei* 6, 19), cum spunea Mântuitorul. Și care au pierdut legătura aceea care unea pe omul cel vechi cu Dumnezeu.

Acum câteva luni am ținut o mică conferință la o Academie a Oamenilor de Știință, alta decât a noastră… Mi s-a cerut să vorbesc despre personalitatea în lumea contemporană. Au rămas toți foarte dezamăgiți fiindcă finalul meu era foarte trist în ceea ce privește viitorul lumii contemporane. Cei mai mulți dintre oamenii aceia de știință erau informaticieni, erau persoane care lucrau cu tot felul de instrumentar tehnologic fantastic. Toți visau roboți. Eu am îndrăznit să spun – cu un glas cam timid – că aceste lucruri sunt înstrăinătoare, din ce în ce mai înstrăinătoare de noi înșine… Pentru că s-a întâmplat în cursul istoriei un fenomen care își are consecințele astăzi, și poate le va avea din nefericire și în viitor.

Mă gândesc, după apariția creștinismului, ce admirabile trăiri – Mântuitorul fusese aproape, apostolii fuseseră aproape! Entuziasmul – în sensul acela grecesc – fervoarea aceea, pasiunea aceea cu care martirii mergeau la moarte, dragostea cu care se îmbrățișau în comunitățile creștine, era un semn a ceva foarte nou în lumea aceea păgână. Și a mers așa și au apărut – încă în Antichitate, în primele secole – Părinții Bisericii, care au fixat splendorile credinței noastre. Au format nucleul acelui *homo religiosus* pe care l-a produs creștinismul. Părinții Bisericii au trăit în secolele III și IV. Ce lucruri admirabile ne-au rămas de la ei! Tot Evul Mediu a fost pătruns de acest spirit: între noi, între fiecare din oameni și Dumnezeu era un unghi iar la capătul drumului era Domnul.

Se știa că e un drum de parcurs într-acolo. Omul se simțea legat de Cel de Sus, trăia pentru Cel de Sus, trăia pentru mântuirea lui și a celor din jur. Educația era frumoasă, familia creștea într-un anume spirit…

A venit Renașterea. Renașterea a adus prima schimbare a relației între om și Cel de Sus. Eu mă ocup foarte mult de Renaștere, dacă ar fi să mă iau acum la bătrânețe – cu ceea ce știu acum și cu ceea ce cred acum – aș vedea-o altfel. De fapt la ei a început pozitivismul într-un anume fel… Sau chiar mai rău decât atât, artistul și umanistul Renașterii, influențat foarte mult de Antichitatea pe care o redezgropa, se simțea pe sine cumva emul al Domnului, se simțea creator. Și eu ziceam așa: vor să fie niște sfere mici în sfera cea mare Care-i Creatorul. Au fost niște genii profund nefericite, chiar dacă ei se inspirau continuu din viața Domnului – gândiți-vă de pildă la *Cina cea de Taină* a lui Leonardo, care este o splendoare. N-a izbutit să prindă Duhul, taina… El făcea niște lucruri foarte ciudate la vremea aceea, știa de toate, voia să facă de toate, se simțea atât de universal cunoscător… Ah, cunoașterea aceasta și limitele ei pe care ar trebui să le știm! Cunoașterea care l-a pierdut pe Lucifer, nu?

Ei bine, după Renaștere s-a mers mai departe și a crescut în oameni, în personalitatea umană, pe de-o parte dorința de cunoaștere și pe de alta scepticismul față de viața spirituală, de necesitățile vieții spirituale. Francezii au fost din nefericire cei dintâi care au laicizat spiritul. Revoluțiile au răsturnat orânduiri, revoluțiile au ucis mii de oameni, au contestat – zeița lor era zeița rațiunii, făcută statuie, pusă în altarul de la Notre-Dame. Ghilotina ucidea zi și noapte.

Iluminismul – cum e numită filosofia luminilor, adică a acelor savanți din secolul al XVIII-lea între care intrau și preoți, Abatele Busy, abatele cutare etc. – aceia erau niște sceptici, sau în cel mai bun caz deiști. Adică credeau într-un Dumnezeu undeva acolo, ascuns, un *Deus otiosus*, un Dumnezeu obosit Care nu mai intervine în viața oamenilor. Secolul al XVIII-lea, Secolul Luminilor, a fost destructiv pentru spirit. În cazul acelor iluminiști – Diderot, d'Alembert – toată filosofia lor a fost una nu de negare directă, ci de ironie, de creștere a scepticisimului și de încredere crescândă în ceea ce însemna rațiunea umană.

Și a venit secolul al XIX-lea. E adevărat că secolul XIX a început parțial cu o reîntoarcere la Evul Mediu. Chateaubriand a scris *Les martyrs*,

Génie du christianisme etc. Au fost câțiva germani, cum e Clemens Brentano, care erau protestanți, atei sau au crescut fără religie și au trecut din nou la religie. Dar finalul secolului al XIX-lea a fost un final pozitivist, a înflorit filosofia pozitivistă – Auguste Comte și tot ceea ce a fost în jurul lui. De la științele exacte până la științele noastre, filologice, totul a păstrat pecetea pozitivismului. De aici, de la pozitivism, s-a trecut la materialism: totul este materie, materia însăși are viața ei, se naște de la sine etc. Secolul XIX nu se mai preocupă decât de experiență, de experiment, adică de ceea ce cade sub simțuri. Asta-i interesa.

Cu secolul al XX-lea suntem și mai rău. Secolul al XX-lea este secolul descoperirilor uriașe, care trebuiau să fie niște descoperiri extraordinar de utile pentru om. Vedeți dumneavoastră, aici intervine marea și grava problemă atât de dezbătută a liberului arbitru. Dumnezeu ne-a lăsat libertatea și harul de a descoperi un lucru, dar opțiunea noastră, a libertății absolute, poate merge către îndreptarea acelei descoperiri spre negativ. Gândiți-vă numai la bietul Nobel – mereu îl pomenesc! – care a descoperit dinamita. Era pentru el, la vremea aceea, un lucru foarte interesant, se puteau muta din loc munți, se puteau detona stâncile care barau drumuri… Și ce a ajuns dinamita? Instrument de ucidere și bietul Nobel a fondat, ca să-și spele păcatele, celebrul premiu Nobel, de durere că și-a văzut așa de pervertită descoperirea.

Familia Curie – cu câte sacrificii, cu câtă suferință a descoperit puterea atomului! Au lucrat și ai noștri cu ei: Horia Hulubei, domnișoara Mărăcineanu. Deci am avut și noi câțiva savanți, savanți celebri pe care Europa i-a recunoscut ca atare. Ei bine, ce-a ajuns atomul? Atomul care se presupunea că va fi începutul unei alte ere, că omul se va servi atât de nobil și atât de util de acest instrument pe care îl punea Dumnezeu la dispoziție… Și ce-a ajuns energia atomică? Instrument de ucidere, și ce ucidere! Ucidere în masă, ca să nu vorbim decât de Japonia. Nu mai vorbim de celelalte arme, mai recente.

Și acum nebunia tehnologică și nebunia chimică și fizică… Începem să umblăm cu niște treburi de-a dreptul luciferice. Clonarea, fertilizarea *in vitro* și atâtea năzdrăvănii – vor fi din ce în ce mai multe, sunt convinsă de treaba asta, pentru că descoperim lucrul cel bun și-l transformăm imediat în arma răului. Cine face asta? Personalitatea noastră, personalitatea noastră modernă atât de cunoscătoare, care-și

lărgește fără limite marginile cunoașterii. Crede în cunoașterea rațională. Vedeți dumneavoastră, cunoașterea rațională este foarte bună, excelentă, ne-a dat-o Dumnezeu. *Inteligibilul* se pare că în Treime este chiar Mântuitorul. Dar ce facem noi cu el? Ruinăm, ruinăm. Și unde mergem? Construim roboți ca să înlocuim omul, ca să luăm de pe umerii lui munca, ca să satisfacem și curiozitatea noastră care uneori e și ea luciferică.

Și ce crede omul acesta modern, personalitatea aceasta modernă, în ce crede în afară de rațiunea sa? Îndrăznesc să spun că aproape în nimic. În ceea ce privește viața spirituală, acest om contemporan este în cel mai bun caz sceptic, indiferent. Am văzut savanți care nu credeau decât în descoperirile lor. Evident, vorbeau de nașterea materiei, de „generația spontanee". Dar apare, din când în când, și câte un savant care spune, precum Einstein, că lucrând la marile lui descoperiri L-a descoperit pe Dumnezeu.

Am apăsat mereu pe cunoașterea rațională, și am spus că a te confina, a te limita în granițele cunoașterii raționale este o imensă eroare. Rațiunea noastră poate percepe până la un punct. Ceea ce este deasupra noastră este mult mai important. Și aș lega minunea de revelație, adică de ceea ce depășește cunoașterea rațională. Se spune undeva în cărțile sfinte că minunea biruie rânduiala firii, că „unde vrea Dumnezeu se biruiește rânduiala firii"[9]. Deci Dumnezeu poate schimba orice, dincolo de sărmana noastră rațiune orgolioasă și ridicolă. Și aș vrea să spun că toată frumusețea și tot adevărul creștinismului se întemeiază, totuși, pe Revelație, pe minune. Eu nu aș pune chiar semnul egalității între ele, dar oricum socot că e foarte apropiată minunea, sau minunea este unul din efectele Revelației. Iar în condițiile acestea cunoașterea rațională nu mai poate să ajungă decât la dezastru, pentru că ce facem noi prin cunoașterea rațională se întoarce împotriva noastră și ucide, iar ceea ce face revelația salvează, mântuiește!

---

[9] *Catavasier*, Dogmatica glasului VII: „Maică te-ai cunoscut mai presus de fire, Născătoare de Dumnezeu, dar ai rămas fecioară, mai presus de cuvânt și de cuget. Și minunea nașterii tale a o tâlcui nu poate limba; că neobișnuită fiind zămislirea, curată, necuprins de minte este chipul nașterii. Că unde vrea Dumnezeu se biruiește rânduiala firii."

Minunea pentru omul contemporan aproape nu există. Aș vrea să vă povestesc că la Roma, în cursul ședерii mele acolo de câțiva ani, o statuetă a Maicii Domnului a început să plângă lacrimi de sânge. Credincioșii, preoții au început procesiuni, au avut loc mai multe minuni… Au venit magistrații, a venit Parchetul și știți ce au făcut? Au râcâit lacrimile Maicii Domnului! Era sălbatic, am urmărit la televizor toată treaba, lumea era indignată! Dar domnii aceia, evident, își făceau meseria, și erau foarte mulțumiți de ceea ce fac. Au vrut s-o și confișте pe Măicuța Domnului, și atunci părintele paroh, care era un om extrem de înțelept, a luat-o și-a ascuns-o într-un dulap. Ei bine, aș zice că este o atitudine foarte caracteristică pentru ceea ce înseamnă raportul dintre omul contemporan și minuni.

De altfel la noi, la schitul Hadâmbu, la 12 kilometri de Iași, se petrece continuu o minune. O icoană a Măicuței Domnului a început anul trecut să plângă lacrimi de mir parfumat! Nu pot să vă spun ce minuni au loc acolo, sunt pelerinaje… Din fericire țăranii noștri au rămas neclintiți în iubirea lor față de Domnul, în supunerea lor față de Domnul, ei neîncrezându-se în marea lor cunoaștere rațională ci crezând în rânduiala dumnezeiască. Și vin acolo și se roagă. Ne-am dus acolo și ne-am rugat, nu-ți mai vine să pleci. Ca și în catedrală, acolo unde simți sfințenia – fiindcă sfințenia o simți, o trăiești, când intri la Hadâmbu – nu mai poți pleca, nu te mai poți dezlipi, este o atmosferă admirabilă.

Bineînțeles, tot așa, s-au făcut anchete, au venit persoane de pe la autorități și s-au uitat așa… cu multă condescendență, la călugării și la oamenii care erau acolo. Și au zis: „Ce-i asta? Astea-s niște basme". Și-au întors spatele să plece, și-n clipa aceea au bufnit lacrimile din ochii Măicuței Domnului. Atunci au crezut.

Deci sunt două atitudini față de minune. Atitudinea raționalistă a scepticului sau a indiferentului religios, și atitudinea plină de credință a celui care crede. Câteodată atitudinea oamenilor se separă în fața minunii: de o parte sunt credincioșii, de altă parte sunt scepticii sau indiferenții. Sigur că minunile sunt de foarte multe feluri, iar acestea sunt niște minuni pe care le fac icoanele sfinților și în special ale Măicuței Domnului. Există la noi acea celebră icoana a Sfintei Ana de la Mănăstirea Bistrița, cea mai veche mănăstire a noastră, de șase sute de ani – se va face această mare aniversare în octombrie, va veni și

Patriarhul Ecumenic Bartolomeu – care e făcătoare de minuni. Vorbește și Sadoveanu în *Baltagul* despre ea, când Vitoria Lipan s-a dus să se roage la icoana Sfintei Ana. Se iese la procesiuni cu ea, se manifestă și acum puterea ei, eram și eu acolo odată… Și la Văratec și la alte mănăstiri sunt adesea icoane făcătoare de minuni și se manifestă ca atare. Dumnezeu e pretutindeni și mâna Lui este vizibilă în toate, esențial este ca noi să urmărim mâna aceasta.

Eu am așa o idee că minunile se împart în două. Minunile de care am vorbit eu sunt minuni – dacă se poate folosi cuvântul – *obișnuite*, căci în genere minunea nu este obișnuită, minunea este un fapt care depășește rânduiala firii. Dar spun asta fiindcă există o ierarhie în sufletul meu, în mintea mea. Eu socot că există trei minuni fundamentale, cosmice, hotărâtoare pentru existența noastră.

Prima este Creația. Prima minune săvârșită de Dumnezeu este Creația! Creația aceasta magnifică care se desfășoară în fața noastră, splendidă, cu munții, cu vegetația, cu animalele, cu oamenii – a ieșit totul curat, perfect, pur din mâna lui Dumnezeu. Frumusețea e desăvârșită, bineînțeles că oamenii au „grijă" s-o pângărească… Ați văzut ce se întâmplă cu defrișarea pădurilor, cum alunecă terenurile, cum se sfârșesc animalele luate de ape din pricina erorilor omului. Noi pângărim Creația, n-o păstrăm. Dumnezeu a făcut-o desăvârșită. Și frumusețea ei ar trebui să ne facă în fiecare zi s-o privim și s-o primim ca pe-o minune nouă, fiecare zi, fiecare dimineață și fiecare noapte cu frumusețea ei nouă. Creația ar trebui să ne inspire o dragoste infinită față de Creator. Asta mi se pare a fi prima minune.

A doua minune este, cum se spune în Acatist, începutul minunilor Mântuitorului, adică Zămislirea Lui din Sfânta Fecioară. Clipa Bunei Vestiri este a doua minune cosmică. Dumnezeu Tatăl trimite din dragoste pe Fiul Lui Preaiubit pentru a se jertfi spre recâștigarea noastră, spre reformarea noastră, spre renașterea noastră. Acest moment când Duhul Sfânt acoperă – se spune *umbrește* – pe Sfânta Fecioară, pe Sfânta Sfintelor, este capul poruncilor Lui. E prima minune a Mântuitorului care vine.

Iar cea de-a treia minune, cea pe care o așteptăm peste două săptămâni, este Învierea. Învierea – minune cosmică. Învierea a dăruit oamenilor o imagine nouă asupra vechii lumi pângărite, obosite. Învierea

înseamnă deschiderea din nou a porților Raiului. Mântuitorul a tras din iad pe Adam și pe Eva, și S-a ridicat din mormânt ca un biruitor.

Am văzut recent o imagine a Învierii făcută de răposatul părinte Arsenie Boca, absolut uluitoare! Mântuitorul ca biruitor, dar cu corp și figură transfigurată, nu mai era Cel pe Care Îl cunoșteam noi din lume… Așadar Învierea înseamnă trecerea în trup spiritual. Ei bine, Învierea este minunea supremă a creștinătății, ea ne-a redeschis Porțile Raiului, și ne-a adus aminte că viața de aici nu este decât vis și umbră. Că ne desfășurăm viața asta ca o clipă în umbra morții, în Valea Plângerii, și că Sus este menirea noastră să ajungem. Învierea Mântuitorului ne-a deschis calea din nou către cer și toată viața noastră trebuie îndreptată spre acest nou drum, spre acest nou țel al redobândirii calității dintâi, al redobândirii mântuirii.

Ne-am învățat cu Învierea. Spunem toți: „Hristos a Înviat! Adevărat a Înviat!". Suntem fericiți în clipa aceea când se anunță cu lumini, cu cântări splendide momentul Învierii Lui. Dar câți dintre noi urmează Mântuitorului? Câți din noi merg pe calea Lui astăzi? A intrat poate la unii ca obicei, ca o tradiție foarte frumoasă, dar trăirea aceea a Învierii, trăirea acestor minuni majore, cine o mai are astăzi? O mai au savanții oare? O mai au cei care toată ziua stau, se uită la televizoare și văd tot felul de năzdrăvănii, sau umblă la tot felul de aparate de clonare? Cei care vor să facă o natură alta decât a Domnului? Cine?

Ei bine, minunea se trăiește prin credință. Minunea nu poate fi descoperită cu ochiul rațiunii, cum se spune în Canonul de umilință către Mântuitorul: „Iisuse preadulce, lumina lumii, luminează ochii sufletului meu, Fiul lui Dumnezeu, cu lumina Ta cea dumnezeiește strălucitoare, ca să Te laud pe Tine, Lumina cea neînserată". Deci ceea ce cerem Mântuitorului este coborârea în noi. Îl vom descoperi acolo: „și iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului. Amin" (*Matei* 28, 20). El este în noi, în inima noastră și în mintea noastră. El trebuie să devină țelul nostru.

Imaginea Pantocratorului din catedrală aseară țintuia privirea multora. Nu era numai efectul picturii, era El Care ne chema. Am simțit toți aseară chemarea Lui, a fost o seară de excepție. Nu știu dacă toți ați asistat la ea, a fost o seară sublimă, de smerenie, de recunoaștere a nimicniciei noastre, de recunoaștere a greșalelor, a păcatelor noastre.

Și în același timp de înălțare către El, de agățare – cum am simțit eu, cu un fel de disperare – de imaginea Lui. Pentru că astăzi, în confuzia de valori care domnește în jurul nostru, Iisus rămâne Mântuitorul nostru, Dumnezeu, Fiul Lui Dumnezeu, unul din Sfânta Treime nedespărțită și de viață făcătoare! El trebuie să fie ținta și El ne este ajutorul. El ne este și scara. De aceea rugăciunea minții este o rugăciune tainică. Este o rugăciune a minții și a inimii – unii spun rugăciunea minții, alții a inimii, pentru că se coboară de la inimă la minte și de la minte la inimă. Această tainică rugăciune este și ea o minune, care se săvârșește prin harul pe care-l pogoară asupra noastră Domnul. Nu putem face acea rugăciune singuri, putem s-o spunem de două mii de ori pe zi fără putere, dacă harul Lui nu este asupra noastră.

În minune se ascunde harul Domnului. În minune se ascunde harul puterilor cerești. Astăzi, e adevărat, se umblă tot timpul după paranormal, supranormal, tot felul de semne, de năzdrăvănii, sunt pline ziarele de vindecători… Apostolul Ioan spune: „Iubiților, nu dați crezare oricărui duh, ci cercați duhurile dacă sunt de la Dumnezeu, fiindcă mulți proroci mincinoși au ieșit în lume" (*1 Ioan* 4, 1). Este o poruncă de o însemnătate extraordinară! Deosebim duhurile, pentru că și Satan (Lucifer) poate să ia orice înfățișare, cum bine se știe. Sfântului Francisc de Assisi i-a apărut în chip de înger. Și atunci, deosebind duhurile vom deosebi minunea de impostură, pentru că se pot întâmpla astfel de lucruri. Văd că foarte multă lume aleargă la ghicitori, aleargă la Mama Omida, aleargă la nu știu cine, ba unii pun un preot în față cu ghicitoarea și îi zic: „Uite, părinte, dumneata nu ești în stare să faci ce face ghicitoarea".

Ei bine, în aceste condiții noi trebuie să rămânem ancorați în gândul valorii minunii ca manifestare a lui Dumnezeu. Minunea ca teofanie, într-un anume fel. Sigur că Mântuitorul în cursul vieții Sale a făcut nenumărate minuni, de la Naștere și până la Înviere, mii de minuni: „Cred că lumea aceasta n-ar cuprinde cărțile ce s-ar fi scris" (*Ioan* 21, 25), spune Ioan Evanghelistul. Hristos este Acela Care schimbă sensul lucrurilor pentru mântuirea noastră, pentru binele nostru. El e Cel care poate schimba rânduiala firii, adică să realizeze minunea. Așadar a ajunge la minune înseamnă mai întâi a pătrunde taina și a trece prin ea. Te apropii cu sfială, cu smerenie, dar cu dragoste infinită față de Domnul, față de Măicuța Lui, de aceste fenomene care sunt minunile.

Aș vrea să vă amintesc – cei mai vârstnici probabil că știți – despre cazul unui medic ateu care a fost obligat de superiorul lui, un francez, să meargă să însoțească un grup de pelerini la Lourdes, la Măicuța Domnului, în grotă. El a mers cu acei bolnavi, stătea la o parte și fuma. Și sub ochii lui un bolnav dintre aceia care erau incurabili s-a vindecat. Și, bineînțeles, ateul s-a convertit la credință. Este vorba de Alexis Carrel, marele Alexis Carrel, savantul care a scris celebra carte pe vremea mea, acum 60–70 de ani, *L'Homme, cet inconnu*. Pe urmă a scris splendida broșură *La prière*, care e de-o frumusețe extraordinară fiindcă el spune acolo ce minuni poate face rugăciunea. Rugăciunea, iată un instrument al minunii.

El povestește acolo cum a văzut refăcându-se țesutul acela care era lovit, chinuit de boală. L-a văzut sub ochii lui netezindu-se și luând înfățișarea curată și pură a pielii unui copil. Și-a zis el întru sine: „Sigur e minunea Măicuței Domnului, dar și rugăciunea și credința celui care a mers acolo". Așadar rugăciunea este cea care merge să desfacă taina și să provoace minunea. Se întâlnește harul lui Dumnezeu, dragostea Lui cu dragostea noastră. Este o întâlnire minunată care produce minuni. Pentru că minune fără dragoste mie mi se pare că nu se poate întâmpla. Creația a pornit din dragoste. Mântuitorul S-a născut din dragoste, S-a jertfit și S-a răstignit din dragoste și aceeași dragoste L-a Înviat. Numai iubirea și smerenia topite în rugăciune pot să provoace minunea, adică pot chema mila lui Dumnezeu asupra noastră.

Iertați-mă, eu nu deplorez realitatea științei, dar mă tem de consecințele dezastruoase pe care le împinge nebunia omenească, orgoliul omenesc, cunoașterea aceea rațională care seamănă foarte bine cu cea luciferică. Și atunci nouă, în veacul acesta atât de confuz, atât de alienat, ne rămâne instrumentul rugăciunii. Putem să ne unim rugăciunile și ele devin cu atât mai puternice. Cum zicea Mântuitorul: „Că unde sunt doi sau trei, adunați în numele Meu, acolo sunt și Eu în mijlocul lor" (*Matei* 18, 20). De ce? Va coborî harul Lui asupra noastră în clipa în care vom fi câțiva care ne vom ruga. Dar când ne vom ruga cum ne-am rugat aseară? De aceea a fost o seară minunată, pentru că am simțit că deasupra noastră cobora harul. *Pantocratorul* ne ocrotea și noi ne simțeam inimile ca niște sulițe către El, Îl împungeam cu dragostea noastră, cu cererea noastră, Îl chemam. Aveam nevoie de El

și El știa, și ne dădea din preaplinul harului Lui. Rugăciunea este deci instrumentul care provoacă, care poate provoca minunea. Iată ce ne rămâne în acest veac: minunatul instrument care depășește orice armă, minunatul instrument al rugăciunii.

Suntem în antepenultima săptămână a Marelui Post. Vom intra curând în Săptămâna Patimilor, vom merge cu Mântuitorul pe drumul Golgotei, Îl vom însoți până la Cruce, Îl vom însoți până la mormânt și ne vom bucura cu adevărată fervoare de Învierea Lui. Îl avem pe El și cei care Îl avem pe El nu putem pieri. El este cu noi, cum ne-a făgăduit, „în toate zilele până la sfârșitul veacului" (*Matei* 28, 20). Cu fiecare din noi. Cum? Prin rugăciune Îl vom descoperi. Și El, Luminătorul minții noastre, Lumina minții noastre, a inteligibilului, El va pogorî în inimile noastre – că de aceea ne rugăm să ne deschidă ochii inimii. Și-n felul acesta Îl vom cunoaște pe El, Lumina cea neînserată. Aseară, în auriul acela care a însoțit apusul soarelui, în jurul imaginii Lui am văzut lumina cea neînserată.

Domnul să ne ajute să trăim Săptămâna Patimilor așa cum o trăiam când eram copii, în curăție, în așteptare și să ajungem cu bine Învierea, ultima și neasemuita minune a lui Dumnezeu.

*

Lumea și viziunea românească
– întrebări și răspunsuri –

Care a fost cea mai frumoasă amintire?… Știți că mi-ați pus o întrebare pe care nu mi-a pus-o nimeni niciodată și nu mi-am pus-o nici eu. Fiindcă, vedeți, amintirile la vârsta asta sunt foarte numeroase… La un moment dat dacă te lași dus, trăiești numai în ele. Și atunci e foarte greu să mai faci o ierarhie: care a fost cea mai frumoasă dintre…? Sunt atâtea, cine mai știe cum a fost?

Dar aș vrea să vă spun că în ultimii ani – și nu mint și nici nu le fac lor complimente – cele mai mari bucurii mi-au venit din întâlnirile cu tinerii. Aceste întâlniri cu tinerii au fost deosebite pentru mine, poate pentru că am fost dascăl atâția ani, aproape 40 de ani, și poate fiindcă bătrânețea mea simte nevoia unui curent cald și tânăr dinspre ei. Și întâlnirile acestea, fie că au fost la Iași, la Suceava sau la Bacău, au

însemnat foarte mult pentru mine! A le vedea ochii, doritori să știe mai cu seamă lucrurile spiritului, lucruri care se uită în goana după avuție!… Să le vezi ochișorii aceia plini de dorința de a afla, de a ști, de a comunica! Îi vezi că sunt una. Uite și astăzi, de pildă, amfiteatrul a fost unu. V-am simțit într-o comuniune extraordinară! Aseară, în catedrală, am fost ca un om toți. N-a mișcat, nu s-a auzit un bâzâit, nu s-a auzit nimic – eram toți copleșiți de bucuria comuniunii! Nu știam că suntem, dar eram în comuniune întru Hristos!

Bucuriile acestea sunt cele mai mari, acum, când ești tânăr. Ai azi o bucurie, mâine alta, ai văzut un loc frumos, ai văzut o piesă frumoasă la teatru, ai citit o carte bună… Dar aceste sărbători ale comuniunii spirituale, acestea îți rămân. Fiindcă între noi sunt, circulă – nu știu cum să le zic – fluide, magnetisme, și lucrurile acestea se transmit și ne dau putere. Sunt un om foarte bătrân, am 80 de ani. Ați văzut că am venit prăpădită, am vorbit până la ora trei într-altă parte, după aceea am venit aici. Eram praf și acum sunt iarăși înviorată, bucuroasă și aș fi gata să încep din nou! Bucuriile noastre trebuie să fie aceste comuniuni, acestea sunt probabil cele adevărate care ne refac sufletește. Ne refac acea haină țesută de Dumnezeu, cum se spune în Canonul Sfântului Andrei: „Eu sunt cel căzut între tâlhari… golindu-mă de haina cea dintâi țesută de Dumnezeu… dar Tu Însuți venind de față, Hristoase Mântuitorule, vindecă-mă". Deci haina sufletului nostru este vindecată de El, de Hristos, Domnul nostru, în această comuniune.

De aceea mi-ar face plăcere să ne vedem mai des, ca să pot și eu să întineresc mai des.

*

Viziunea românească despre Dumnezeu și lume… Este un subiect amplu care ar cuprinde foarte multe laturi, s-a vorbit poate mai puțin despre asta. Există însă în Ortodoxia noastră o particularitate, pare-se, care o desparte și de cea slavă și de cea grecească. Cea slavă – să ne gândim la Dostoievski – are un exces de pietism, un exces extraordinar. Gândiți-vă la Karamazov – e așa un exces, o nebunie chiar în adorația lor! Grecii, pe de altă parte, sunt mult prea raționaliști. Noi suntem la mijloc, suntem echilibrați, suntem ca în toate cele – armonioși. Poate am eu o viziune subiectivă asupra acestor lucruri, dar totul la noi trădează

această viziune asupra lui Dumnezeu și a lumii… Fiindcă dacă n-am avea viziunea echilibrată și armonioasă a lui Dumnezeu, n-am putea fi echilibrați, armonioși în ceea ce facem.

Eu mă gândesc la poporul român cel din veac, nu cel de astăzi. Mă gândesc la satul românesc, mă gândesc la trecutul nostru și la producțiile noastre, la creativitatea noastră. Creativitatea este un dar al lui Dumnezeu, prin această creativitate El se manifestă. Și se manifestă în felul în care noi realizăm creativitatea, modul în care noi Îl vedem și Îl onorăm pe El și lumea Lui.

Iar încep să vă povestesc – bătrânețile amintiri. Am fost odată invitată în America să țin o conferință pe malul Pacificului, undeva în statul Washington, la Seattle. Lângă Seattle era o rezervație de indieni și lângă rezervația aceea era un muzeu pe un deal, *Maryhill* – Dealul Mariei. Era o coincidență, căci dealul se chema Maryhill, iar muzeul omonim era închinat Reginei Maria de un american care, atunci când ea făcuse o vizită acolo, o admirase extraordinar. Și am fost chemată acolo să vorbesc în mijlocul muzeului, într-o duminică la ora două, despre particularitățile artei populare românești care să denote viziunea românească despre lume. Ce se găsea în acel muzeu? Era o ceramică superbă, erau donații ale Reginei și ale Domniței Ileana. Ceramica era autentică, erau ulcioare, erau căni, splendide, extraordinare! Erau costume naționale, cum erau pe vremuri cele argeșene – dacă vă aduceți aminte –, splendorile acelea pline de cusături cu fire de aur, erau scoarțele oltenești cu niște admirabile modulări de nuanțe și de tonuri.

Și încep eu să vorbesc despre această armonie a viziunii noastre despre lume, a echilibrului clasicizant – că eu știu că există un clasicism popular la noi tocmai prin această armonie, această viziune. Și spun că dacă te uiți cu atenție la produsele artei noastre populare autentice, îți dai seama că nu există nicio stridență. Nu există nicio vehemență, zic, n-o să găsiți niciodată un roșu cu albastru distonând, n-o să găsiți – știu eu – un mov cu orange. Veți găsi un verde oliv alături de un mov palid, încep eu să spun. La un moment dat văd că se ridică lumea și începe să plece din sală. Ei, zic eu, e ora două, n-a fost potrivită pentru conferință, ori nu le place americanilor ce le spun eu. Am continuat să vorbesc, dar bineînțeles îmi scăzuse tonusul cu totul. Când văd că vin și se așează la locuri. Și se scoală unul și îmi spune: „You know you were right!" Se

duseseră să vadă cum arătau exponatele ca să-și dea seama dacă eu am spus adevărat sau nu! Au fost de acord și unul a avut misiunea să-mi transmită acordul lor asupra spuselor mele privind armonia.

Și le-am mai spus o chestie – am mai fost rea nițel și am băgat o mică strâmbă… Am zis: poate veți găsi undeva, expusă în cine știe ce regiune a noastră care e la confiniile, la granițele altei regiuni, veți găsi un roșu cu un albastru sau violet cu orange. Să știți că nu-i românească. Ei, am fost rea, bineînțeles… Și într-adevăr s-au convins.

De aici am tras eu concluzia acestei viziuni armonioase a noastre despre lume, acestei experiențe a creativității armonioase – gândiți-vă la Brâncuși, care cu *Pasărea măiastră* a lui a scos niște contururi dumnezeiești, schematizând pasărea în sine. Gândiți-vă la *Coloana infinită* cu modulurile ei geometrice, totul este armonios și clasicizant, echilibrat, cu măsură. Dreapta măsură. Or în Ortodoxia noastră mie mi se pare că dreapta măsură este aceea cu care măsurăm și poziția noastră față de Dumnezeu și ne socotim și existența noastră, dacă suntem evlavioși, dacă suntem credincioși și mărturisitori. Și atunci – dacă lucrurile stau așa – înseamnă că aceasta este particularitatea credinței noastre: nici excesul de pietism slav, nebunia aceea mistică care duce la sminteli, nici raționalismul grecesc. Noi suntem la mijloc.

Pentru că așa am fost noi din capul locului. Am ieșit dintr-un amestec daco-latin, daco-roman. Clasicismul roman s-a așezat peste dacismul nostru – care, să nu uităm, era monoteist – și am căpătat ceva din clasicitatea viziunii romane. Pe urmă lucrurile s-au conturat mai deosebit și am apărut ca o curiozitate, care în popor avea elemente de umanism curioase.

Mi-aduc aminte că eram copil și am asistat la o căsătorie, și un bătrân preot care fusese coleg de seminar cu bunicul meu le-a dat mirilor un sfat. A zis: „atâta vă spun, în căsătoria voastră să fiți alături, să comunicați – a spus el poate altfel, comunicarea nu era un cuvânt folosit atunci – și să fiți cumpătați". Asta era esențial ca sfat de preot – cumpătarea. Și eu am mers pe treaba asta. Și pe urmă omenia, care eu am spus că este o *humanitas*, am niște teorii speciale în treaba asta… De aceea zic, probabil că în acest fel se schițează și viziunea noastră asupra Ortodoxiei, și viziunea noastră asupra lumii. Cam atât pot să vă spun.

*

Miracolul poeziei marelui poet… ei, păi ar trebui să fac o prelegere despre Eminescu. Miracolul eminescian. Miracolul eminescian este genialitatea lui, capacitatea lui intelectivă, integratoare – pentru că noi am avut foarte multe spirite enciclopedice, cum a spus o dată Eliade când a făcut o prefață la Hașdeu. A zis: „am avut spirite enciclopedice, începând cu Cantemir, Hașdeu, Iorga etc." Dar Eminescu e altceva. Și aceia juxtapuneau cunoștințele, dar Eminescu le integra.

Am vorbit recent despre Eminescu – nu mai știu unde, că vorbesc tot timpul despre el acum, de necaz că-l contestă atâția. Am vorbit cu fizicieni, am vorbit cu matematicieni. Solomon Marcus mi-a spus: „doamna Zoe, Eminescu nu pot spune că e matematician, dar am descoperit niște calcule integrale și diferențiale în manuscrisele lui care m-au uluit! Pentru că umblă cu intuiția. El nu știe de fapt ce face, adică nu e matematician ca atare, dar intuițiile lui duc la niște concluzii foarte interesante".

Eminescu este omul care a înmagazinat imens și a totalizat imens! Putem vorbi de globalizarea cunoștințelor, dar pe temeiul rădăcinilor. Eminescu a avut rădăcini naționale absolut de necontestat. Și limba lui – el e fondatorul marii limbi poetice românești – limba lui este făcută la școala limbii bisericești, la școala limbii cronicarilor. De acolo toată forța ei și seva ei extraordinară. Poate să-l conteste oricine, oricând – toți au fost contestați, și Bach și Goethe, toată lumea a fost contestată, și el o să fie –, dar strălucirea lui rămâne aceeași. Soarele rămâne la fel de strălucitor, dacă nu-l mai vedem înseamnă că noi suntem orbi. Asta este ideea.

Puteți face o comparație între pictura renascentistă și icoanele românești ortodoxe?

Nu prea. Mă gândesc la călugări, la Fra Angelico, care este diafan, suav – are o *Bună Vestire* extraordinară –, la Filippo Lippi, alt călugăr care tot în Renaștere a făcut niște lucruri splendide, Botticelli și alții, dar nu seamănă! Ale noastre au hieratism și sobrietate, este canonul iconografic al Bizanțului. Așa încât nu se prea poate face apropiere.

Acum dacă mărturisim, mărturisim tot. Știți că noi am crezut că după revoluția din '89 ne vom spiritualiza întru totul. Am crezut că odată terminat timpul ateismului și al materialismului o să intrăm într-o

oază de comuniune, de Ortodoxie mărturisită admirabil! Și ne trezim în momentul de față într-un fel de gol. Este adevărat că apar foarte multe cărți religioase, cărți superbe. De la Marc Antoine de Beauregard, Berdiaev până la Paul Evdokimov, apar traduceri, apar și cărțile noastre… Părintele Stăniloae e editat. Dar cu asta n-am sentimentul că ne-am spiritualizat. Dimpotrivă, a dispărut comuniunea dintre noi.

În vremea comunismului, de frică și de oroare, poate eram mai solidari. Și doream cu sete terminarea lui, o așteptam. Dar libertatea pe care n-am cunoscut-o vreme de aproape 45 de ani – voi n-ați cunoscut-o, eu am cunoscut-o între cele două războaie –, libertatea și democrația au căpătat niște dimensiuni cam ciudate în vremea noastră, nefiind rodate. Românul n-a mai fost liber din '44 încoace și nu s-a rodat cu democrația și libertatea, ca atare lucrurile au căpătat o înfățișare ușor ciudată și nu foarte plăcută. Este între noi o vrajbă, o zavistie – în loc de comuniunea de care vorbesc eu și în care mă simt fericită. Cum a fost azi dimineață, ieri la catedrală, alaltăieri seară în catedrală – noaptea magnifică în care n-am să pot uita imaginea… Greu să realizăm comuniunea, nu știu cum o s-o facem. Dumnezeu va interveni, pentru că El biruie rânduiala firii, și ca atare vom vedea poate și această minune. Dar dumneavoastră cumva aveți dreptate. Mai degrabă s-a laicizat spiritul după Revoluție decât s-a spiritualizat, în sensul pe care Înalt Preasfințitul l-a pomenit aici. Vițelul de aur care pe mulți i-a înnebunit, aleargă toți după avuție, aleargă toți după această iluzie… Toată prostia asta a bogăției este o chestiune iluzorie și care nu face altceva decât să strice sufletul. Eu nu m-am gândit la această problemă, dar parcă ne-am laicizat.

*

Care este astăzi raportul dintre Ortodoxie și românism? Există diferențe între ceea ce s-a întâmplat în perioada interbelică și ce se întâmplă acum?

Da, din nenorocire da. În momentul de față, și Ortodoxia și românismul se găsesc cumva în pericolul globalizării, iar dacă ne globalizăm terminăm cu amândouă. Devenim o apă și un pământ. Cine știe ce vom fi, cine știe ce o să ajungem, mormoni, penticostali toți… Cine știe ce o să fim?

Dar între cele două războaie nu s-a gândit nimeni, niciodată, că s-ar putea despărți vreodată Ortodoxia de românism. Că noi am putea

fi contestați ca Biserică națională, că politicienii ar putea să se teamă să spună că noi suntem Biserică națională… Ei, sunt lucruri foarte grele și foarte complicate. Dumneavoastră îmi puneți întrebări și mă faceți comentator politic. Nu știu dacă mă pot ocupa așa de Ortodoxie.

Raportul între Ortodoxie și românism rămâne, dar este amenințat. Cine-i ortodox, fatalmente este român mărturisitor. Și cine este român mărturisitor, greu de crezut că n-ar fi ortodox. Vedeți? Așa cred că s-ar putea pune problema. Însă nu seamănă cu ce era între cele două războaie. N-a contestat nimeni atunci întâietatea Bisericii. Atunci patriarhul și mitropoliții erau membri de drept ai Senatului.

*

Vorbiți-ne despre publicistica lui Eminescu și despre calitatea lui de gânditor și poet creștin.

Măi copii, puneți-mi niște întrebări mai mici, nu de fond… Vă țin aici până diseară la zece, v-am spus eu că mi-am regăsit tonusul…

Revenirea la publicistică v-o pot lămuri. Pentru mine Eminescu este unul dintre cei mai mari publiciști români. A îndrăznit o persoană să-l numească nul ca publicist. Eu dacă vă aduc acum o pagină scrisă de el, din publicistica lui, o să credeți că e scrisă astăzi de un comentator politic genial. Regăsim în el contemporaneitatea lui cu toate întrebările ei, și ca atare întrebările acelea sunt veșnice și sunt și astăzi valabile. Astăzi dimineață dădeam exemplu despre marile obiecții făcute de el la Războiul de Independență. A zis: unu – ne-a costat floarea tinereții noastre sătești, că au murit feciorii noștri din toate satele, cei mai frumoși, cei mai tineri; doi – ne-a costat nu știu câte milioane de lei aur; trei – amicii noștri, aliații noștri de la răsărit nu ne-au luat nici măcar în chip de cobeligeranți. După ce ne-au cerut voie să treacă prin țară pe la noi, ne-au luat și cele trei județe din sudul Dunării: Cahul, Ismail și Bolgrad. Avea dreptate sau n-avea dreptate? Avea dreptate, fiindcă el nu renunțase la Independență. El spune: „Independența noastră este ca un prinț adormit cu coroana și sceptrul alături. Prințul urmează să se trezească – zice el – și repede să-și ia sceptrul și coroana".

Despre calitatea lui de poet și gânditor creștin… Asta a fost mai puțin. A avut o educație creștină excelentă acasă, cum bine știți, n-o să fac biografia lui acum… Raluca Jurașcu, mama lui, era profund religioasă,

surorile ei erau amândouă călugărițe la schitul Agafton. Eminescu mergea foarte des la ele, venea și la Văratec, uneori cu Creangă, alteori singur. Dar când avea în jur de 15 ani a scris *Elena*, prima variantă a viitoarei *Mortua est*, când i-a murit tânăra fetiță pe care o iubea de la Ipotești. Iar reacția tânărului în fața morții să știți că este teribilă! Am văzut și eu la câțiva veri ai mei. Le-a murit tatăl și mi-au spus: „M-am rugat o noapte întreagă și Dumnezeu nu m-a ascultat. Nici nu vreau să mai aud de Dumnezeu și de biserici…" Tânărul – să știți – când se întâlnește cu moartea contestă sensul existenței. Am întâlnit-o în repetate rânduri la tineri. Cum se întâlnesc cu moartea care le răpește pe cineva iubit, pe cineva faimos, pe cineva foarte cunoscut, li se dă o lovitură de grație, o lovitură de moarte sufletului.

Deci el în *Mortua est* spune că și-a pierdut credința din cauza morții iubitei: „De e sens într-asta, e-ntors și ateu,/ Pe palida-ți frunte nu-i scris Dumnezeu". Ei, și cu asta a terminat. În '76, în *Melancolie*, își spune pierderea credinței dar o spune cu durere, spune că a rămas fără credință – își aude „cariul cum roade-n el ca-ntr-un sicriu" și se simte mort deja. Deoarece credința zugrăvește icoanele în biserici și el și-a pierdut credința, deci icoanele lui nu mai sunt, el e ca și mort.

Și mai are câteva poezii așa. *Sărmanul Dionis* e cea mai gravă – aș zice – abatere de la credință, când el era în luptă cu timpul ca și Shakespeare, cu timpul și cu spațiul, dar mai cu seamă cu timpul. Timpul era dușmanul lui de moarte: „timpul crește-n urma mea, mă-ntunec". Nu-l suporta, exact ca Shakespeare. Și în *Sărmanul Dionis* metafizicianul Dionis din secolul al XIX-lea devine, prin ajutorul cărții lui Zoroastru, personaj din timpul lui Alexandru cel Bun, devine un călugăr magician. Lucru nepermis așadar. Și face voiajul în Lună cu iubita lui, acolo nu-i place și începe să schimbe universul. Mai pune niște sori, mai pune niște luni… Și la un moment dat visează, împreună cu iubita lui Maria, un vis în care văd îngerii mergând frumos în cer, aude o muzică superbă… și i se pare că ceea ce gândește el execută îngerii. Și atunci el zice: „nu cumva eu sunt chiar Dumne…?" Și nu apucă să pronunțe numele lui Dumnezeu întreg și cade trăsnit din cer într-o ploaie de fulgere, de trăsnete. Ca cine? Ca Lucifer. El simte așadar că are un sindrom luciferic.

Dar cu vremea, cu suferința și jertfa, el revine… Scrie acele superbe rugăciuni către Maica Domnului. Scrie *Colinde-colinde* – superb!, pe

urmă *Învierea*. Dar cea mai sfâșietoare e: „Răsai asupra mea lumină lină,/ Ca-n visul meu ceresc d-odinioară;/ O, Maică Sfântă, pururea Fecioară,/ În noaptea gândurilor mele vină". El îi cere Maicii Domnului cu disperare: „Nădejdea mea tu n-o lăsa să moară,/ Deși al meu e un noian de vină". Îi cere deci nădejdea, iar la sfârșit îi spune: „Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința" – aceea profundă a copilăriei sale – „Și reapari din cerul tău de stele/ Ca să te-ador de-acum pe veci, Marie!" Acum el ajunge să ceară înapoi credința pierdută, simte netăgăduit că are nevoie de aceasta înainte de moarte, de reîmplinire, de această regăsire de sine. Pierderea credinței îl scindase, iar ca să se poată unifica cerea înapoi credința copilăriei. Dacă ești format în epoca aceea fragedă a copilăriei, această formare rămâne și oricât ai răsturna ordinea valorilor și ordinea lucrurilor, revii la un moment dat la cele pe care le-ai învățat. Dar pentru asta trebuie să fi făcut ucenicia religioasă necesară educației ființei omenești.

Aceste lucruri finale coincid cu altele de disperare existențială – în geniu totdeauna sunt mai multe contrarii, se agită contrariile – ca în cazul lui Goethe, care spunea: „două suflete locuiesc în mine". Așa și Eminescu, contrariile – *Înger și demon* – se sfâșiau în el. Simțea impulsurile din toate locurile. Ei bine însă, această rugăciune finală sunt convinsă că i-a adus mântuirea. E atât de frumoasă poezia și el atât de smerit și îndurerat de nimicnicia lui, spunând mereu: „nimicniciei mele", „viziunea nimicniciei mele". Geniul acesta se simte un nimic. Smerenia cu care cere Măicuței Domnului credința și nădejdea mi se pare că este un moment într-adevăr de revenire și de mântuire, prilej de mântuire.

Și am mai spus-o și pe asta: când era bolnav la Mănăstirea Neamț, la bolnița mănăstirii, Creangă a venit să-l viziteze. De la Humulești până la Neamț sunt opt kilometri și l-a dus la preot să-l spovedească și să-l împărtășească. S-a spovedit, s-a împărtășit, și a spus: „Părinte, aș vrea să mor la marginea mării, dar lângă o mânăstire de maici ca să aud la apusul soarelui cum se cântă *Lumină lină*". Deci în sufletul lui educația copilăriei se simte.

Știa și tipicul perfect, știa limba bisericească atât de bine încât e foarte greu să definești poziția lui reală. Este foarte amestecată și trebuie gândită foarte minuțios, fiindcă s-au făcut multe afirmații în ambele

sensuri. Unii au spus: „Ah, este ateu!" Alții au spus: „Este perfect creștin!" Ei, lucrurile sunt mult mai complicate…

Ce se întâmplă? Se spune în general că noi n-am prea avut literatură propriu-zis creștină. Eu socot că am avut. În literatura veche opera lui Neagoe este o operă de religie și de morală creștină. Pe urmă mitropolitul Dosoftei este, totuși, primul traducător în versuri al Psalmilor. Sau Gala Galaction, de pildă, mai târziu. Dar cel mai interesant e marele poet creștin – cel mai mare poet creștin, după părerea mea – Vasile Voiculescu. El a suferit închisoare și moarte, după ce ieșise din închisoare era o ruină, era terminat… Versurile lui sunt admirabile! El este poetul creștin prin excelență, pentru că ultimul lui volum, *Călătorie către centrul inimii*, este mărturisirea efortului lui isihast. A mers către rugăciunea inimii și se pare că a izbutit. A mers către isihie.

Pe lângă el sunt atâția alții: Nichifor Crainic, Radu Gyr… Alt membru al *Rugului aprins* – fiindcă Vasile Voiculescu a fost membru al *Rugului aprins* –, Alexandru Codin Mironescu, are și el câteva poezii, fiindcă a scris mai multă proză, dar are un psalm superb. Ei bine, lucrurile acestea există și ar trebui făcute la școală, dar nu sunt suficient puse în valoare. Nu o să le găsiți în programa analitică fiindcă profesorii nu prea știu că există literatură creștină la noi. Dar ele se vor manifesta frumos.

Însă pentru moment Voiculescu este marele poet creștin. Are rugăciunea însăși, iar ea deschide porțile minunii. Dacă rugăciunea e făcută așa cum se cuvine, dacă e făcută cu adâncă smerenie, cu profundă credință, cu iubire către Maica Domnului sau Dumnezeu, atunci ea este cheia minunii! Și minunea se produce.

Conferință ASCOR Galați, 13 aprilie 2000

Eminescu, între credință și cunoaștere

S-au încercat până acum câteva răspunsuri în problema credinței marelui artist gânditor, fiecare emițător dând un caracter aproape apodictic punctului său de vedere. Unii l-au socotit ateu ireductibil, alții un credincios fervent, fiecare întemeindu-se pe unul sau mai multe texte. Calitatea probantă a textelor invocate este însă minimă prin desprinderea lor de contextul atât de vast și complex al întregii gândiri și opere eminesciene, care exprimă o personalitate de o natură cu totul particulară.

Într-adevăr, poetul gânditor român este și el o ființă plină de contradicții, ca oricare alt om, așa cum dovedește psihologia modernă abisală. Dar marii artiști, cu înzestrările lor, atât de bogate și variate, resimt, trăiesc și mai cu seamă exprimă *psyhee*-a lor divizată în feluri neobișnuite, dramatice, uneori chiar tragice. Dualismul acesta întreține în personalitățile înalt creatoare o polaritate, o tensiune adesea greu suportabilă. Să ne gândim doar la Goethe, care pune în gura unui personaj al său celebrele cuvinte: „Zwei Seelen Wohnen, ach, in meiner Brust…" – „Două suflete locuiesc în pieptul meu", adăugând și „unul vrea să se despartă de celălalt".

Dacă olimpianul neoclasic german mărturisea această gravă realitate lăuntrică, cum să n-o fi trăit, cu mai intensă acuitate, romanticul român? Căutător de absolut – cum îl numește distinsa eminescologă italiană Rosa del Conte – în viață, în gândire și creație, Eminescu s-a desfășurat cu cele mai înalte registre ale cunoașterii, compensând gravele imperfecțiuni ale realului prin care se simțea închis de necesitate. Și în

căutările lui înfrigurate, pătimașe, a pendulat el, liricul admirabil, „între filosofii", s-a cufundat în mituri, a încercat să pătrundă în știință, cercetând necontenit căile ce duc spre frumuseți și adevăruri supreme.

Procesul cunoașterii a fost la el lung cât scurta lui viață, dar patima căutării a învins brevitatea existenței.

Copilăria i-a fost aceea a unui copil normal, crescut în spiritul creștin ortodox al unei familii pioase, având legături strânse cu Biserica și monahismul. Surorile mamei sale, Raluca, născută Jurașcu, erau călugărițe – una din ele era chiar stareță la schitul Agafton, unde Mihai era dus adesea. De altfel, spațiul Moldovei de nord păstrează și astăzi reputația unui teritoriu încărcat de aura credinței, Grădina Maicii Domnului, prin numărul impresionant de chinovii ce-l acoperă. Așa încât copilul s-a familiarizat de foarte timpuriu cu rânduielile, slujbele și cântările mănăstirești.

Pe de altă parte, Mihai a dobândit primele învățături de la preotul satului care, firește, l-a inițiat în buchile vechilor scrieri bisericești, familiarizându-l astfel de timpuriu cu acele cărți care cuprindeau toată tradiția ortodoxă. De atunci i-a rămas lui Eminescu acea știință a descifrării manuscriselor vechi cu care avea să-l uimească pe savantul Gaster, pe care-l consulta, cerându-i sfatul și chiar împrumutând de la el manuscrise rare. Tot de atunci s-a trezit în el iubirea pentru prețul și savoarea cuvântului vechi, și, mai cu seamă, de atunci s-a născut în el atașamentul, respectul și admirația pentru instituția Bisericii Naționale, a cărei valoare n-a încetat nicio clipă să o lege de istorie și dăinuirea neamului.

Ceilalți dascăli i-au fost natura și satul, în prima descoperind frumusețea Creației neatinsă de mâna omului și loc al libertății absolute, în al doilea înțelegând rânduielile din veac și gândirea tradițională, izvor al creației populare, devenită și unul din izvoarele viitoarei creații a poetului. Aici s-a format matricea structurii eminesciene, s-au prins și rădăcinile cunoașterii și ale credinței, crescând împreună, într-o perfectă convergență.

Dar ieșirea în lume, întâlnirea cu rigorile aspre ale școlii care-i constrângeau libertatea l-au îndemnat la un refuz, exprimat mai întâi în fugile de la școală înapoi acasă, „la sat și la pădure". Apoi un sâmbure de răzvrătire mijind în el, l-a determinat, în pragul adolescenței, la părăsirea casei părintești și la pornirea pe un drum propriu – vai, cât de incert!

Ceea ce se mai întâmplase în acei ani ai primei adolescențe fusese o experiență dureroasă, cu urmări prelungite până târziu în gândirea poetului. Moartea unei fetițe din Ipotești, de care se îndrăgostise copilărește, a contribuit și ea la depărtarea de locurile până atunci iubite, pădurea și satul. Într-un fragment de manuscris timpuriu, cu titlul *Elena*, el consemna dureroasa pierdere. Se întâlnise pentru întâia oară cu moartea, întâlnire care, pentru cei foarte tineri, e un șoc greu de îndurat, iar pentru gândul lui neliniștit, mereu plin de întrebări, a generat grave îndoieli în legătură cu sensul însuși al vieții. Și pe măsură ce căutătorul nesățios de cunoaștere avea să-și extindă tot mai larg orizontul informației, al culturii, îndoielile aveau să sporească. Mai cu seamă studiile universitare, la Viena și Berlin, între anii 1869–1874, au hrănit intelectul acela atât de receptiv, de cuprinzător. În Universitatea vieneză Eminescu a făcut să treacă prin lumea cugetării lui un material enorm de informații: istorie și filosofie, literaturi vechi, arte, drept, economie politică și științe exacte. Frecventa și muzeele, sălile de teatru și concerte, bibliotecile, anticariatele și citea toată noaptea.

Dintre toate disciplinele însă, filosofia a fost cea care l-a înrobit. De la gândirea indiană la presocratici, la Platon, stoici și eleați, la gnostici și neoplatonici, la Schopenhauer, Hegel și filosofii romantici Fichte și Schelling, a citit enorm, a meditat și și-a însușit unele puncte de vedere care se regăsesc fie în note, fie adesea în operă. În materie de cunoaștere filosofică, de epistemologie însă, Kant l-a tulburat în cea mai mare măsură, chiar mai mult decât Schopenhauer, i-a zdruncinat temelia credinței. De altfel, el începuse traducerea *Criticii rațiunii pure* a lui Kant încă din București și avea s-o termine aici, în străinătate.

Subiect cunoscător – obiect cunoscut, numen – fenomen, timp – spațiu… În special categoriile gândirii filosofului din Königsberg, timp și spațiu, i-au dat un sentiment din ce în ce mai puternic al libertății sale potențiale absolute, al puterii sale de a transgresa limitele cunoașterii comune, a tot ceea ce limita desfășurarea forțelor lăuntrice ale ființei. Săgeata îndoielii în legătură cu sensul existenței, așa cum era conceput în normele și rânduielile credinței, îl rănise, cum am văzut mai înainte, la întâlnirea cu moartea în adolescență. Și de la acea pagină, *Elena*, care consemna dureroasa, de neînțeles despărțire a sufletului de trup, până la *Mortua est*, poem publicat în 1871, întrebările au sporit întruna, relevând

prin îndrăzneala lor noua atitudine a poetului. Pe de o parte, socotește, după vechea structură mentală, pe iubita de puritați angelice ca fiind sortită lumii celeste, raiului, sugerat în câteva imagini strălucite, care prevestesc viitoarele călătorii printre stele ale eroilor eminescieni. Pe de alta, însă, cealaltă latură nou apărută în ființa să respinge ideea răsplății paradisiace pentru îngeri. Antinomia propriilor rânduri e resimțită ca atare de erou într-un chip vădit dramatic:

Dar poate… o! capu-mi pustiu cu furtune
Gândirile-mi *rele* sugrum cele bune…
Când sorii se sting și când stelele pică,
Îmi vine a crede că toate-s nimică.

Gândirile *rele* sunt ale rebelului a cărui atitudine tăgăduitoare învinge vechea așezare a minții, consacrată de credință. Violența contestatară a ultimei strofe desfide însuși sensul lumii:

Au e *sens* în lume? Tu chip zâmbitor,
Trăit-ai anume ca astfel să mori?
De e *sens* într-asta, e-*ntors* și *ateu*,
Pe palida-ți frunte nu-i scris Dumnezeu.

Este de observat însă că un *dacă* – „de e" – precede definirea sensului de „întors și ateu", așadar doar dacă moartea ar fi singurul țel al vieții, atunci sensul ar primi aceste atribute.

De altfel și *Mortua est* și *Înger și demon*, din aprilie 1873, pedalează pe aceeași dorință violentă de ruptură cu ordinea stabilită în lume și în cosmos, a rebelului care, în cazul lui Eminescu, aspiră spre libertate absolută. Prezența îngerului nu ni se pare însă o necesitate de structură a poemului, antinomică, ci o expresie a scindării lăuntrice a poetului, a polarității specifice eminesciene, mai vizibilă în perioada titanismului său de tip asemănător celui al *Sturm und Drang*-ului german. Ecouri ale acestui *psyhé*, divizate, se vor întâlni și mai târziu în *Strigoii*, din 1876, altfel potențate însă.

Adâncirea filosofiei kantiene conferă o altă tonalitate rebeliunii, cu atât mai mult cu cât poetul-gânditor încearcă o stranie, dar foarte

originală sinteză între categoriile de timp și spațiu și metempsihoza din filosofia vedică. Departe de a fi un produs al imaginarului romantic de tip Tieck sau Chamisso, nuvela *Sărmanul Dionis* îmbracă un cert aspect filosofic, îmbinat cu unul religios. În prima parte a nuvelei, expunerea metafizicianului Dionis asupra categoriilor de timp și de spațiu ne introduce în altă ipostază a aspirației eminesciene, spre transgresarea limitelor comune ale cunoașterii. Din moment ce timpul și spațiul nu au existență obiectivă, ci sunt expresia intuiției fiecăruia, sunt numai în sufletul nostru, atunci trecutul și viitorul se află în noi „ca pădurea într-un sâmbure de ghindă". Și, ca atare, s-ar putea găsi modalități de depășire a acestor „dimensiuni" ale timpului, pentru transpunere după voința noastră în trecut sau în viitor.

O carte de magie a lui Zoroastru, vechiul mag persan – venerată de gnostici, dar denunțată ca apocrifă de neoplatonici și, în special, de Porfirius, discipolul lui Plotin –, îl ajută pe metafizician să se întoarcă într-un avatar trecut al său din timpul lui Alexandru cel Bun, perioadă istorică dragă lui Eminescu. Avatarul acesta, călugărul Dan, este însă un straniu personaj. Deși monah, deci cu viața închinată Domnului, el studiază filosofia și magia cu maestrul Ruben, profesor la Academia de la Socola și, pe deasupra, mai are și o iubită, Maria. Și, la sfatul maestrului care-l ispitește – căci în realitate Ruben e satan – să-și depășească firea și să ajungă să participe la eternitate, lăsându-și umbra în loc și luând atributul etern al acesteia, Dan pleacă împreună cu iubita lui și cu cartea lui Zoroastru, pe care i-a împrumutat-o Ruben, într-o călătorie cosmică. Ajuns în Lună, Dan simte trezindu-se în el puteri demiurgice – întâlnite și de iubirea absolută a cuplului – și începe să schimbe înfățișarea peisajului cosmic care nu-l mai satisface. Adaugă doi sori și trei luni pe cer, își construiește un palat uriaș din munți și codri și dă lumii selenare o frumusețe de neînchipuit.

Fericiți și puri – Maria are o înfățișare și o comportare angelică, ea făcându-și rugăciunea „pe când stelele albe sunau în aeriene coarde rugăciunea universului", iar el adoarme în genunchi –, ei visau amândoi același vis în fiecare noapte și anume că pătrundeau în lumea solară, a îngerilor, a cerului. O armonie neasemuită domnea în acest tărâm divin, plin de muzici cântate de îngeri. Pe Dan îl obseda însă poarta închisă deasupra căreia ardea un ochi de foc înscris într-un triunghi.

Era catedrala, doma dumnezeiască în care nici îngerii nu puteau intra. În limbaj biblic, ar fi cel de-al nouălea cer. Dar în mintea eroului se naște o dorință aprigă de a ști ce se ascunde în acel loc tainic. Și, deși Maria și îngerii îl sfătuiesc să alunge gândul, el nu renunță, ba chiar începe să creadă că, după voința sa, se mișcă totul în acea lume. Precum Lucifer care a dorit să ajungă puternic și cunoscător ca Dumnezeu, Dan proferă cuvintele acestei dorințe: „Oare fără s-o știu nu sunt eu însumi Dumne…?" Nu rostește cuvântul întreg și, ca și Lucifer, cade „trăznit și afundat în nemărginire". Victimă nevinovată, Maria cade și ea „ca o salcie neguroasă", reproșându-i dureros soarta ei. Revenit pe pământ, eroul reintră în existența de mai înainte, întâmplările pornesc de unde s-au întrerupt și, în cele din urmă, Dionis și Maria se căsătoresc. Perechea lor înfățișează… „chipul unui tânăr demon lângă chipul unui înger ce n-a cunoscut niciodată îndoiala".

Evident, se poate glosa îndelung asupra acestei nuvele atât de stranii. Rebelul, căutător de cunoaștere absolută, încearcă să spargă ultima graniță a interdicției, arogându-și rolul arhetipului demonic, care, dorind să fie asemenea lui Dumnezeu, a fost aruncat din cer în fundul pământului. Dar Dan a făcut oare aceasta mânat de orgoliul nebunesc al lui Lucifer? Ceea ce l-a împins la nefasta aventură cosmică n-a fost propriu-zis lipsa lui de credință, ci ispita în care l-a făcut să cadă maestrul Ruben, în care se ascundea satana. Setea lui de absolut în cunoaștere n-a fost decât condiția pentru ca tentația sau cursa întinsă de Ruben să-și producă efectele. Iar participarea angelicei Maria la călătoriile în spațiile celeste, însemnând puterea iubirii absolute, corolar și condiție a cunoașterii desăvârșite, nu va fi oare complementul elementului demonic din *psyhé*-ul eroului, ca și în *Înger și demon*?

Căci pentru Eminescu iubirea a fost, în fond, un principiu cosmic, armonizator al lumii, forță creatoare, născătoare de demiurgie în artist, cum mărturisește în *Scrisorile IV* și *V*, cu amărăciunea de a nu fi fost urmat în zborul său de aceea care din înger, zână sau crăiasă, devine Dalila. Când îngerul încetează de a mai apărea în demersurile căutătoare sau creatoare ale artistului, ar fi un semn că acea latură, simbolizând credința din ființa lui adâncă, a slăbit până la dispariție.

Așa încât poemul, de profunde semnificații, *Melancolie* (1876), poate consemna în imagini de o expresivitate tragică pierderea credinței

ca pe o moarte a sufletului. Cele trei registre ale poemului, cel celest, cel pământesc și cel al ființei sunt, fiecare în felul său, stăpânite de moarte. Luna însăși, regina nopții, e moartă în cerul transformat în mormânt albastru, în „mausoleu mândru".

Pustietate și gheață, ruine acoperă întinderea pământească, vegheată doar de „țintirimul singur cu strâmbe cruci". Zgomote sinistre sparg din când în când solitudinea, trosnește clopotnița, toaca izbește în stâlp, iar arama clopotului, atinsă de „străveziul demon", scoate „un vaer, un aiurit de jale". Centrul înfiorătoarei pustietăți e însăși biserica. Și ea, ruinată „cuvioasă, tristă, pustie și bătrână", e bântuită de vânturi. Iar înăuntru, pe pereți și iconostas, s-au șters icoanele. Abia conture triste și umbre au mai rămas.

Acest vers e reluat în registrul al treilea, care debutează cu referire la credința aceea care „zugrăvește icoane în biserici" și pe care, brusc, o raportează la sine: „și-n sufletu-mi pusese poveștile-i feerici". Mărturisirea credinței care i-a luminat copilăria și adolescența e limpede urmată însă de motivația pierderii ei: „Dar de ale vieții valuri, de-al furtunii pas/ Abia conture triste și umbre-au mai rămas". Rapelul acestui vers din registrul al doilea identifică simbolic ruina credinței sale cu aceea a Bisericii, iar descripția vieții fără credință e sfâșietoare, finalul sugerând chiar moartea ființei sale. Cumplit pare a fi prețul cunoașterii!

Înainte de această tragică mărturisire și după ea, Eminescu a îndrăznit în paginile sale, fie antume, fie postume, ipoteze despre antropogonii și cosmogonii, amestecând elemente de religii și mitologii dacice, grecești, indice, germanice, ca de pildă în *Demonism* (1872), în *Odin și poetul*, în *Mitologicale*, și mai ales în *Rugăciunea unui Dac* (1879), considerată de unii, pe nedrept, ca o probă peremptorie de necredință sau de rebeliune împotriva lui Dumnezeu.

De fapt, orizontul cunoașterii sale se lărgise enorm, și contradicțiile generate de polaritatea de care am vorbit erau tot mai aparente pe măsură ce viziunea să mitico-poetică urca tot mai sus. A creat superbele, unicele modele cosmologice din romantismul european în *Scrisoarea I* (cosmogonia și apocalipsa) și în *Luceafărul*, unde vede în zborul hyperionic creația continuând și ajunge la tronul Tatălui ceresc, Care i se adresează ca unui fiu, „Cuvântului său dintâi" – Evanghelia după Ioan e citată în manuscris.

Și pe de altă parte a dat semne ale unei adânci dureri existențiale. A recurs la filosofia stoică și eleată pentru *Glossă*, pe care am numit-o mic manual de înțelepciune stoică, predicând rămânerea în afara iureșului lumii, acest mare teatru în care toate valorile sunt răsturnate. A dorit stingerea în bine-cunoscutele variante ale poeziei *Mai am un singur dor*. Versurile de dragoste de după 1877 sunt înconjurate de aura unei tristeți fără leac, băută până la drojdie, ca în *Despărțire* sau în *De câte ori, iubito*…

Dar, în răstimpul acesta, îi răsunau în auzul interior frânturi din amintirile copilăriei și adolescenței. Sărbătorile Crăciunului rechemau, ca niște clopoței de argint, *Colinde, colinde* (1878), cu bucuria copiilor și a fetelor care, de dragul Mariei, își piaptănă pletele:

De dragul Mariei
Și a Mântuitorului
Lucește pe ceruri
O stea călătorului,

versuri care amintesc întotdeauna cu emoție acea parte din Simfonia a V-a a lui Anatol Vieru, căreia i-au și fost sursă de inspirație. La fel și Paștile, cu solemnitatea înălțării din mormânt, a Învierii lui Hristos, îi inspiră lui Eminescu o poemă gravă, culminând cu cântarea românească tradițională Hristos a înviat, în poema *Învierea*, tot din 1878.

Christos au înviat din morți,
Cu cetele sfinte,
Cu moartea pre moarte călcând-o,
Lumina ducând-o
Celor din morminte!

Sufletul lui copleșit de suferință se înalță mai ales spre ocrotitoarea noastră, intercesoarea pentru noi pe lângă Dumnezeiescul ei Fiu, și două rugăciuni din 1879 îi sunt închinate Sfintei Fecioare. Mai cunoscută este cea în care cere îndurare „luceafărului mărilor".

Aș vrea însă aici să întăresc afirmația mea în legătură cu tensiunea teribilă la care a fost supus de structura sa interioară, divizată și

contradictorie, geniul eminescian. De aceea am să reproduc un poem postum al său, mai puțin cunoscut, în ciuda lungimii sale. E vorba de *Bolnav în al meu suflet*, scris cam în aceeași vreme cu rugăciunea care va urma. Iată poemul:

Bolnav în al meu suflet, în inimă bolnav,
Cu mintea depravată și geniul trândav,
Închin a mea viață la scârbă și-ntristare
Și-mi târâi printre anii-mi nefasta arătare,
Prea slab pentru-a fi mare, prea mândru spre-a fi mic –
Viața-mi, cum o duce tot omul de nimic.
Născut făr' de-a mea vină, trăind făr' mai s-o știu,
Nu merg cum merg alți oameni, nu-mi pasă de-unde viu,
Supus doar, ca nealții, la suferințe grele
Unesc cu ele știrea nimicniciei mele.
Sfânt n-am nimic, în bine nu cred și nici în rău.
Viața mea aceasta nici vreu și nici n-o vreu.
A vieții osteneală o simt și n-o combat,
Aș râde doar de-o viață, disprețuind-o toată,
Muncind cu mii de chinuri suflarea ei spurcată,
Muncind în mine însumi, voința-n orice nerv,
Peirea cea eternă din mine să o serv,
Dar vai!, nici siguranța n-o am că mor pe veci, –
Și dacă oare – a morții mâni palide și reci
În loc să sfarme vecinic a vieții mele normă
Ar pune al meu suflet sărman în altă formă?
La sorți va fi pus iarăși, de către lumi din cer,
Ca cu același suflet din nou să reapară,
Migrației eterne unealtă de ocară?
Nimic, nimic n-ajută – și nu-i nicio scăpare.
Din astă lume – eternă ce trecătoare pare,
Gonit în timp și spații, trecând din formă în formă,
Eternă fulgerare cu inimă diformă,
De evi trecuți ființa-mi o simt adânc rănită,
Pustiu-alergătoare, cumplit de ostenită…
Și-acum din nou în evu-mi, lui Sisif cruda stâncă

Spre culmea morții mele ridic ș-ast' dată încă.
Ș-ast' dată? Cine-mi spune că-i cea din urmă oară?

Nu cunosc pagină existențială mai disperată în toată poezia lumii! Se îmbină aici atâta durere, atâta spaimă de viață, atâta groază de posibilele reveniri – migrația eternă preconizată de filosofia indiană –, atâta dorință, neputincioasă însă de a distruge voința de a trăi, aceea în care Schopenhauer vedea izvorul vieții! Dar se vede și atâta umilință și dispreț de sine – „nimicnicia" lui – încât existențialiștii secolului al XX-lea apar, pe lângă el, ca niște snobi dezgustați de o viață oțioasă! Deznădejdea concentrată aici, atât de cumplită, nu e creștină, însă izbucnește dintr-o sinceritate sfâșietoare!…

Dar iarăși se trezește în el, în geniul apăsat de imperfecțiunea lui, amintirea copilăriei curate, pioase. Și incredibil, alături de textul de mai sus, apare a doua rugăciune, în formă de sonet:

Răsai asupra mea, lumină lină,
Ca-n visul meu ceresc de-odinioară;
O, Maică Sfântă, pururea fecioară,
În noaptea gândurilor mele vină.
Speranța mea tu n-o lăsa să moară
Deși al meu e un noian de vină.
Privirea ta de milă caldă, plină,
Îndurătoare – asupra mea coboară.
Străin de toți, pierdut în suferința
Adâncă a nimicniciei mele,
Eu nu mai cred nimic și n-am tărie.
Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința
Și reapari din cerul tău de stele,
Ca să te ador de-acum pe veci, Marie!

Cu câtă dragoste, cu câtă evlavie se îndreaptă cel ajuns la capătul cunoașterii și al deznădejdii spre Maica Sfântă, spovedindu-se și cerându-i înapoi tinerețea și credința, cu o smerenie într-adevăr mântuitoare! Rugăciunea regăsită îl poate singură reda lui însuși, unificându-și ființa până atunci tragic divizată, reintroducând-o în aura luminii line, cu

a cărei cântare monahii și monahiile încheie slujba la apusul soarelui.

De altfel, o mărturie mult mai târzie, de prin 1886, din perioada ultimă a bolii, vine să confirme întoarcerea definitivă la credința izbăvitoare. Încurajat de Creangă să încerce și un tratament la bolnița Mănăstirii Neamț, Eminescu acceptă sugestia. Tratamentul nu s-a dovedit eficace, dar aura locului sacru l-a înconjurat pe bolnav cu clipe de liniște binefăcătoare pentru sufletul său. Căci așa cum a consemnat un duhovnic al mănăstirii pe un Ceaslov, poetul a cerut să fie spovedit și împărtășit – era ziua de 8 noiembrie 1886, ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, ziua lui Mihai. Și după ce a primit Sfânta Împărtășanie a sărutat mâna preotului și i-a spus: „Părinte, să mă îngropați la țărmul mării, lângă o mănăstire de maici și să ascult în fiecare seară, ca la Agafton, cum cântă *Lumină lină*".

Avem adânca încredințare că Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, în mila ei nesfârșită față de durerea și umilința lui, i-a mijlocit mântuirea. Astfel, „gândurile ce au cuprins tot universul" revin la matca Ortodoxiei românești pe care, dincolo de toate pendulările căutătorului de absolut, Eminescu a iubit-o și a apărat-o ca pe prima valoare a spiritualității neamului, întrupată în Biserica națională.

Și ca încheiere, vreau să citez fraza de început a unui articol intitulat *Paștele*: „Să mânecăm dis-de-dimineață și în loc de mir, cântare să aducem Stăpânului și să vedem pe Hristos, Soarele dreptății, viața tuturor, răsărind".

Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Poetul romantic între credință și cunoaștere*,
studiu introductiv la Mihai Eminescu, *Poezii. Gedichte*,
ediție bilingvă româno-germană îngrijită de Virginia Carianopol,
Editura Elion, București, 2000

„Noi avem încă o deschidere pe verticală, o deschidere către sacru”

Pentru că ați vorbit de aceste fire ale destinului imprevizibil, într-adevăr, la dumneavoastră constatăm, doamnă profesor, că destinul e rotund. Vă aflați aici, iată, în această vară în preajma Mănăstirii Văratec, în această căsuță deosebit de primitoare a maicii Benedicta, și respirați – ca să spun astfel – aerul duhovniciei de aici, din aceste locuri.

Suntem înconjurați de celelalte mănăstiri, așa cum vedeți. Ieri a fost aici, de pildă, un foarte drag nou monah, părintele pictor Bartolomeu de la Sihăstria, care a pictat splendid biserica de la Sihăstria și de la Durău; a fost aici și a oficiat noul episcop de Roman, Ioachim Giosanu, și suntem invitate de Sfânta Maria mică la Sihăstria pe 8 septembrie, la fosta mare chinovie a lui Paisie Olaru și a lui Ilie Cleopa. Vor veni patriarhul Teoctist cu un patriarh… mi se pare al Alexandriei, să slujească. Suntem, vedeți, înconjurați de o seamă întreagă de oameni și mai ales de Înalt Preasfințitul Pimen, pe care-l iubim în mod special. El este arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților, suntem în cele mai bune raporturi, îi purtăm cea mai mare stimă și cea mai mare afecțiune! Suntem înconjurați de o atmosferă curată, pe care o dorim cât mai curată pentru că există evident pericolul mare al poluării, iar aceste locuri trebuie păzite cu o dragoste infinită și, mai ales – cum spune religia ortodoxă – cu o dreaptă socoteală extraordinară, cu o chibzuință. Pentru că în momentul de față tineretul care vine în mănăstiri poate veni din afară cu tot felul de năzdrăvănii în cap, cu modele străine, cu lucruri care n-au a face cu nimic cu viața mănăstirească.

Monahismul nostru este unul cu totul și cu totul special. Monahismul nostru nu este încă al unei biserici triumfătoare, militante, misionare, ci ne apropiem mai mult de faza monahismului rugător pentru lume, pentru soarta țării noastre, pentru tot ceea ce este bun pe lume, pentru toți cei care au nevoie de ajutorul Domnului și a Maicii Sale. E un topos sacru, așa cum îl numeam eu într-o carte scrisă de noi, cinci autori, prin 1976–1977, publicată mai târziu, în 1986. În această monografie a Vărateculuieu vorbeam de topos-ul sacru, maica Nazaria – atunci stareță, acum e proinstareță –, vorbea despre realizările sociale misionare ale mănăstirii, părintele Anania despre prezența scriitorilor în acest loc, chiar în acest perimetru în care vă aflați acum: Lili Teodoreanu, Valeria Sadoveanu, Profira Sadoveanu etc. Părintele Anania însuși venea și-și citea minunatele lui versuri sau pagini de proză, apoi doi istorici, amândoi preoți: Ioan Ivan, fostul director al Seminarului și părintele Scarlat Porcescu, un excelent istoric al mănăstirilor din Iași. Ei bine, iată în cariera mea mici pietricele de hotar, un pietriș mititel pe care l-am pus și eu la temelia Ortodoxiei. Înțeleg să fac mai mult pentru Ortodoxie, să trăiesc mai intens!

Am fost odată – îmi aduc aminte, era la începutul anilor 1980 – la părintele Iustin, care acum e la mănăstirea Petru Vodă, un mare duhovnic, și el a trăit în închisoare, chinuit… Și m-am dus la dânsul – era la Bistrița atunci, ieșise din închisoare de curând – și l-am întrebat ce să fac, să-mi spună un cuvânt, și el a zis: „Ieșiți în față!" și eu n-am înțeles ce înseamnă asta.

Ce înseamnă?

Până astăzi nu cred că știu ce înseamnă… Ioan Alexandru, care era exemplar sub raport spiritual, el știa și m-a felicitat că l-am apărat și l-am ținut sub aripa mea și așa mai departe. Atunci m-am gândit că „ieșiți în față!" se referă la o temere a mea. Poate a vrut să-mi spună: „să nu te temi".

Să nu te retragi.

Să nu te retragi, poate asta a vrut să spună – și sunt convinsă că asta a vrut să spună – , să nu abandonezi. Ceea ce mă doare este faptul că Enescu nu e căutat suficient. Enescu nu se ascultă, Enescu este, aș zice, unul dintre cei care sper că se vor cânta în mileniul trei. Chipul

lui a fost atât de masacrat în ultima vreme! La început a fost superb, cu David Ohanesian la început, la prima audiție, pe urmă cele care au urmat, puține, iar în ultima regie am înțeles că a fost o chestie absolut parodică… Ei bine, *Oedip* nu este încă înțeles. *Oedip* este o operă de sinteză uriașă, este geniul care într-adevăr e reprezentativ, cosmopolit în sensul cel mai bun, cel mai înalt al cuvântului. În el simți în același timp pământul Greciei, simți cum crește – cum zic eu – iarba tracă… simți sufletul sud-estului european, simți pe de altă parte colindele care însoțesc unul sau altul dintre episoade în momentele de tristețe, care sunt elegiace și în care începe vag suflul de doină… Toate aceste lucruri sunt într-adevăr expresia acelei capacități românești de a lega arhaitatea de modernitate. Este exact ce-l face pe Brâncuși șeful sculpturii universale și, aș zice, chiar al artei plastice universale la început de secol, în prima jumătate a secolului XX. Este de fapt marea noastră calitate de a uni arhaitatea cu modernitatea. Nu cunosc alt popor care să aibă această capacitate extrem de dificilă și de o proeminență fără egal, în același timp.

Unul dintre evenimente destin, cum le-am numit, l-a reprezentat tocmai trecerea aceasta de la muzică la literatură, dar de fapt fluxul muzicii a rămas pentru dumneavoastră în toate preocupările intelectuale de mai târziu. Din alt punct de vedere, statutul și condiția de profesor de literatură română la Facultatea de litere a Universității din București v-a adus, într-un fel, afirmarea în zona eului intelectiv și creator, mai întâi la catedra de literatură română, apoi la catedra de literatură universală și comparată din 1958.

În 1958 profesorul Vianu s-a dus la Decanat și m-a cerut cu o oarecare vehemență, căci mi se făcuse o mică mizerie la catedră iar atunci profesorul a auzit și a spus: „este cu neputință, eu o cunosc pe Zoe, vine la catedră la mine…" și am intrat, deci, în circuitul literaturii comparate și universale.

V-aș întreba, doamnă profesor, din cine era alcătuită catedra de literatură comparată la vremea aceea și dacă această preocupare de comparatism avea atunci căutare în lumea literelor românești?

Să știți că era un început, pentru că până atunci fuseseră doar tentative individuale realizate de unii profesori, îndeobște francizați. Mă gândesc la Adamescu, care a făcut o încercare de comparatism

franco-român, mă gândesc la Bazil Munteanu, care – tot așa – a umblat chiar în adâncime la legăturile noastre cu literatura franceză… Dar comparatismul propriu-zis a început de la Vianu, care – trebuie s-o spunem – era mai degrabă universalist decât comparatist. Profesorul avea o formație mai generală – cum aveam și eu de altfel –, adică cunoscând foarte bine câteva literaturi străine, limbi străine, ne putem mișca cu ușurință în ele și în fiecare din ele ne găseam acasă; în cea franceză, în cea germană – profesorul și cu mine, în cea engleză – eu, în cea italiană… și așa mai departe. Era o foarte îndrăzneață încercare a noastră de a porni comparatismul, iar aici îmi vine în minte și Dragoș Protopopescu, unul dintre marii mei maeștri.

Întâi profesor la Cernăuți, nu-i așa?

A fost la Cernăuți întâi, apoi a fost adus la București cu o mare întârziere. Era o de strălucire impresionantă, din nefericire a fost puțini ani profesor de anglistică. Trebuie să vă spun că amfiteatrele la el gemeau mai mult decât la Călinescu, pentru că el venea și cu o aură europeană, el dăduse un doctorat strălucit în Anglia și el, cu tentaculele lui extraordinare, deși scriitor – pentru că el a fost acuzat de a fi scriitor de dreapta și de aceea a avut moartea îngrozitoare pe care a avut-o – el a fost unul dintre maeștrii mei. Într-adevăr, mi-aduc aminte că m-am dus la el cu câteva sonete din Shakespeare traduse de mine și parcă-l văd cum ridica piciorul – stătea, așa, cu un picior pe scaun –, citea și spunea: „doctor Dumitrescu, așa-mi spunea, vrei să mă dezminți, să mă faci să cred că e traductibil Shakespeare în sonetele lui?" Ei, bineînțeles că nu, dar el avea un orizont al lui prin Shakespeare, un orizont foarte larg în Europa, fiindcă îl urmărise, ca să zic așa, era una dintre primele modalități metodologice cu care se deschidea comparatismul la vremea aceea. Acestea erau primele cărți de comparatistică pe plan european. Ei, așa am început și noi, încet, cursurile noastre, dar treptat, firește – pe măsură ce înaintam în anii 1960 – ne adaptam la metodele cele noi, mult mai interesante, metode adoptate din critica literară propriu-zisă, fiindcă totuși critica comparatistică e altceva decât critica literară.

Care e diferența între criticul literar și comparatist?

Vedeți dumneavoastră, criticul literar analizează un text și îi

prețuiește – ca să zicem așa – valorile, îi prețuiește stilul, îl cataloghează, îl înregistrează într-o categorie anume, într-un curent și așa mai departe… În vreme ce comparatistul vede confluențele, vede înrâuririle, stabilește deosebiri – asta este esențial –, diferențe și evident apropieri, se urmăresc motivele… Sunt foarte multe elemente, n-am timp să le înșir aici nici măcar pe cele mai importante. Dar vreau să spun că, de pildă, cea mai importantă temă – după părerea mea – pe care am studiat-o în anii mei de maturitate comparatistică a fost motivul cosmogoniei. Am început de la indieni, asiro-caldeeni, egipteni, ca să trec la vechii evrei și să mă pot ocupa de cosmogonia noastră din Biblie, să trec eventual și la cosmogonia lui Ioan: „La început a fost Cuvântul". Ei, recurgeam la tot felul de expediente, la tot felul de trucuri ca să pot să introduc în studiul comparatistic textele religioase. La un moment dat m-a oprit un preot care mi-a zis: „doamnă, vă mulțumesc că fata mea știe psalmii de la dumneavoastră". Zic: „da de unde?". „De la curs", pentru că făcând poezia antichității mergeam tot așa din India până în Asirocaldeea și iarăși ajungeam la Biblie. Și atunci care era poezia? Cântarea Cântărilor și, evident, Psalmii, le citeam și le reciteam copiilor și le intra în ureche. În timpul acela am publicat Cântarea Cântărilor împreună cu Ioan Alexandru, care mi-a fost asistent timp de 15 ani și care a fost cumva, la vremea aceea, fiul meu spiritual. Deci comparatistica era pentru mine o modalitate nu numai de informare culturală, ci era un mijloc, cum să spun… nu de propagandă religioasă, ci de informare în legătură cu sursele spiritualității europene.

Marele nostru câștig sau marea noastră calitate moștenită dintr-o genă foarte veche este aceea de a avea un fel de trambulină, continua trambulină către lume. Faptul că suntem, cum să spun… așa cum polonezii sunt catolici, noi suntem latinii ortodocși. Deci iată dintr-odată că există această capacitate de topire laolaltă a lucrurilor contrarii. Ei, așa și în materie de literatură și de cultură – cum am spus adineauri despre Enescu – noi suntem capabili de pe trambulina asta să aducem trecutul înspre noi și să ducem prezentul înspre trecut. Nu este pentru noi o gimnastică, o figură de gimnastică foarte dificilă, dimpotrivă, spiritul nostru este făcut pe această îndemânatică întoarcere într-o parte și-n cealaltă. Asta înseamnă că avem întotdeauna deschiderea către orice orizont de așteptare, și mă gândesc că aici începe faimoasa vorbă a lui

Mircea Eliade – pe care nu cred că o poate cineva contesta – că poporul român are această calitate a mitului viu. Mitul este viu! Ei bine, această calitate nu mai este a altui popor, a celor care beau numai Coca-Cola și se îmbăiază în piscinele proprii. Noi avem încă o deschidere pe verticală, o deschidere către sacru – fiindcă mitul este totdeauna construit pe un nucleu sacru – iar în clipa în care mitul va pieri, va pieri sacrul și pierind sacrul, ce rămâne din noi, noi care suntem chipul lui Dumnezeu? Ce rămâne din noi? Rămâne țărâna… N-a rămas nimic în afară de nucleul sacrului, ce ne mai poate salva? Or această tendință către desființarea sacrului este foarte periculoasă și dacă politicienii ignoră acest lucru n-ar fi nimic, dar ceea ce mă doare e că oamenii de cultură o ignoră. Pericolul este așa de mare pentru că ne va pieri nu numai identitatea etică și națională, ne va pieri… cum să spun… harul, și în clipa în care pierdem harul am pierdut pe Dumnezeu și totul rămâne în țărână: „Omul ca iarba, zilele lui ca floarea câmpului; așa va înflori. Că vânt a trecut peste el și nu va mai fi și nu se va mai cunoaște încă locul său…" (*Psalmi* 102, 15–16). Deci psalmistul știa ce spune: Dumnezeu ne cunoaște, suntem țărână dacă n-avem chipul Lui, or chipul Lui este sacrul din noi.

Doamnă profesor, ați deschis o altă direcție de dialog extrem de interesantă pentru toți cei care pot asculta această emisiune. Este vorba despre ideea de vitalitate a unor valori românești – printre care și mitul, de bună seamă – care trăiesc prin această vitalitate interioară în așa-zisa mondializare. Desigur, ne apropiem în felul acesta de un mit viu – ca să preiau sintagma dumneavoastră – care este Eminescu.

Știm foarte bine că tendințele de demitizare sunt astăzi foarte puternice – cum spuneați și dumneavoastră – în toate domeniile, inclusiv în acela al valorilor literare. Haideți să poposim în această zonă de excelență a culturii și a spiritualității românești care este Eminescu, și să vă întreb mai întâi cum s-a născut la Facultatea de litere Catedra Eminescu?

A fost un moment foarte favorabil și studenții înșiși au cerut această catedră ca să putem face interpretări de texte – pentru că interpretarea de text este esențială – și eu le făcusem asta din anii precedenți, de când mă găseam la literatura română, și ei auziseră. Ce se întâmplă? Lui Eminescu i se dădeau doar câteva luni de studiu, nu cum li se dă

într-altă parte, în alte țări poeților naționali – un an-doi de studiu – și evident că Eminescu apărea ca un poet oarecare, apărea ca Bacovia… eu nu zic că Bacovia e un poet rău – vai de mine, dimpotrivă! – dar nu este un poet al marilor mituri, nu este un poet al marii înțelepciuni, or catedra Eminescu s-a născut din această nevoie. Nu toți au înțeles asta după aceea, studenții la început au fost plini de entuziasm, după aceea trebuiau să citească foarte mult, or lectura de câtăva vreme încoace este un fel de balast pentru tineret. Să ajungi măcar să citești… nu zic cele 44 000 de foi ale lui Eminescu, dar cele 16 volume care au apărut, sau fie și cele cinci-șase-șapte, ca să punem și proza, folclorul și cele două volume de postume.

Or cei care vorbesc azi despre Eminescu vorbesc despre simpla carte din 1983, ediția scoasă de Maiorescu, sau celelalte care au venit după și care se mișcă în același perimetru. Există un Eminescu al romanței, un Eminescu al iubirii, un Eminescu al naturii, s-au spus niște prostii imense – adică s-au făcut niște diviziuni, niște secțiuni de o naivitate, de un simplism absolut nociv și de fapt astea l-au ucis pe Eminescu. Și mie când mi s-a cerut mai recent, la începutul anului, o ediție de autor, am scos acele poezii care au intrat în circuitul mult prea public. Am scos *Pe lângă plopii fără soț* pentru că toată lumea îl cânta, lăutarii îl cântau; am scos *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, pentru că prea mirosea a Bolintineanu – e adevărat că era patriotică, dar valoarea estetică e una și cealaltă e alta, *Scrisoarea a II-a* e cu totul altceva. Nu vă mai spun că l-a atins pe François, că ce spune acolo se pare că este François – povestea cu „din pristolul de la Roma să dau calului ovăz" – e François curat.

Deci își imaginau studenții că o să le spunem niște lucruri așa, probabil foarte generale, care să le hrănească intelectul sau imaginația mai degrabă. Or a început să se citească *Memento mori*, în care există splendidul mit al teomahiei, care este – cum am spus eu – ca o pagină de Homer sau de Hesiod, când construiește nașterea poporului român din război, din teomahie, dintr-un război între două serii de zei: zeii Romei și zeii Daciei… Este o splendoare! Ei stăteau și se uitau cu gura căscată – n-a citit niciunul – iar când am făcut acea ediție am pus toate aceste lucruri, am scos ceea ce era într-un fel sau altul caduc, din rațiuni exterioare nu interioare. Fiindcă la Eminescu nu este nimic exterior de fapt, noi facem exterior, el este totul interior pentru că toată poezia lui de

dragoste izvorăște dintr-un principiu fundamental, principiul iubirii este principiul cosmic, ca la Empedocle sau la alți filozofi… E un principiu armonizator, conciliator de contrarii: feminin-masculin, înger și demon etc.; este o sciziune a psihicului, asta este una din teoriile mele în care cred până la moarte pentru că *Sărmanul Dionis* mi-o confirmă. El are aspirația luciferică de dărâmare a secretului dumnezeiesc, ea, angelica, îndrăgostita pură încearcă să-l împiedice, personajul e foarte straniu și nu se ocupă nimeni de toată treaba aceasta. Ei bine, miturile și acest mit luciferic în *Sărmanul Dionis* nu l-a pomenit nimeni. Mitul luciferic este extraordinar, este o cădere asemănătoare și luată evident din Scripturi, din Evanghelie, unde Însuși Mântuitorul spune: „Am văzut pe satana ca un fulger căzând din cer" (*Luca* 10, 18), deci el cade trăsnit.

În momentul în care vrea să pronunțe numele lui Dumnezeu, să fie Dumnezeu.

El o spune, noroc că nu pronunță ultima silabă că altfel l-ar fi distrus complet, așa numai l-a trântit cu trăsnetul la pământ.

Deci această aspirație luciferică există în el și este o manifestare – aș zice eu – a unei laturi a polarității sale. Acest geniu, ca toate geniile, ca și Goethe, are în el o tensiune a unei polarități, oamenii ăștia, geniile ăstea trăiesc într-o polaritate fantastică. Eu îmi închipui ce chin trebuie să fie viața lor, într-o tensiune îngrozitoare, într-o încleștare, într-o ciocnire veșnică de opoziție, în contradicție cu ei înșiși. El este înger, el este demon, în el toate astea se ciocnesc continuu, gândiți-vă la Luceafărul, ne înfățișează ce? Un eon, ca gnoză, o făptură de dinainte de creație, o creatură a primei creații care are în el ca un fel de androgenitate cele două principii: o dată se ipostaziază în înger, altă dată se ipostaziază în demon, adică are în el de la început această dualitate, această polaritate în el, această tensiune pe care o pierde la sfârșit… Când? Când Dumnezeu îl reinițiază, chemându-l pe nume și aici intră toată filozofia numelui – nu s-a băgat de seamă treaba aceasta. Ce-i spune? Hyperion, îl strigă pe numele cel ascuns, fiindcă el era practic Luceafărul, câștigă numele ascuns și îi reface lecția de inițiere, îi spune cine e: „cuvântul meu dintâi". Și atunci el face o *coincidentia oppositorum*, atunci de-abia prin jertfă, prin renunțare, prin reînvățarea lecției, prin reinițiere redevine ceea ce a fost, ființă unitară: „Și nu mai cade ca-n trecut/ În mări din tot înaltul".

Deci lecția de inițiere a lui Dumnezeu l-a oprit de la o nouă cădere.

Așadar, lucrul pe textele eminesciene atât de complexe este absolut necesar, doamnă profesor, și la Catedra Eminescu dialogul cu studenții se purta în acest fel. Sunt un martor al cursurilor Eminescu așa încât pot să vă spun că ne creați impresia că ne putem ridica la nivelul interpretărilor dumneavoastră cu micile noastre contribuții. Încercați de bună seamă să ne atrageți și să ne introduceți în complexa gândire eminesciană în felul acesta. De ce s-a încheiat proiectul catedrei Eminescu?

S-a înecat, s-a zis că este un curs nefrecventat – fiindcă e adevărat, voi înșivă știți –, ați băgat de seamă că se rărise publicul. Ei se așteptau la cine știe ce, la această hrană de imaginație, or aici nu era o hrană de imaginație, aici era vorba pur și simplu de decelarea, de dirijarea unor sensuri ascunse ale textelor, care să explice, să disece eroul eminescian în adâncime.

Era după opinia mea o școală, doamnă profesor, era o școală prin care încercați să treceți știința dumneavoastră pentru a forma alți căutători de sensuri în poezia eminesciană.

Da, dar se întâmpla uneori invers, adică probabil ceea ce spuneam nu că irita, dar nemulțumea sau cine știe ce… Li se părea nesatisfăcător sau nu știau lucrurile acelea. Ei nu știau de exemplu ce înseamnă complexul luciferic, e adevărat, și eu nu puteam să stau să fac o lecție despre complexe lucice. Și iarăși, povestea cu polaritatea, cu cele două suflete ale lui Goethe și așa mai departe. Trebuia să fac o mulțime de digresiuni și de paranteze care i-ar fi obosit foarte tare. Eu aveam toată bunăvoința dar ei nu puteau urmări și la un moment dat rămăsesem cu trei-patru auditori în sală.

Erau aproape 10.

E adevărat, cam așa…

Considerați sau credeți, doamnă profesor, că mai este de actualitate un proiect al catedrei Eminescu?

Depinde. Eu am fost poftită anul trecut să fac un curs, dar, bineînțeles, de Renaștere, nu de Eminescu, și asta explică foarte multe lucruri.

Nu știu dacă eu, de pildă, m-aș încumeta să mai fac astăzi un curs Eminescu la modul în care știu astăzi, poate atunci nici nu știam așa bine ca astăzi. Că am avut ani și ani și am adaos toate tratatele de istorie a religiilor, le-am pus la contribuție, mi-am bătut capul… Ei, poate aș ști mai mult decât atunci, dar mă tem de reacții pentru că tânărul e nonconformist, tânărul în general este *frondeur* și reacțiile lui sunt imprevizibile. Dacă cineva mi-ar tăia vorba sau mi-ar spune altceva în legătură cu ceea ce spun eu, și mi-aș da seama că el nu știe despre ce este vorba – fiindcă de fapt asta e problema – atunci eu m-aș da jos de la catedră și aș pleca. Și chiar așa am făcut, așa s-a întâmplat plecarea mea de la catedră – nu am spus-o niciodată. Eu, de fapt, m-am pensionat înainte de 62 de ani. Obligatoriu era până la 65, fiind academician puteam să stau până la 70. Eu m-am dus și am cerut pensionarea înainte de 62 de ani. De ce?

La un seminar cu anul II făceam interpretarea de text din *Orestia* de Eschil și eram foarte cufundată în monologul Clitemnestrei. Și la un moment dat un tânăr din fundul sălii zice: „Nu vă supărați, doamnă Bușulenga, ce tot ne bateți la cap cu vechiturile astea, spuneți-ne ceva despre García Márquez sau despre Vargas Llosa, niște lucruri din astea moderne care să ne intereseze!" În clipa aceea n-am zis nimic, m-am sculat, mi-am strâns hârtiile, am luat geanta și am plecat. M-am dus direct la Decanat și mi-am depus cererea de pensionare, așa s-a întâmplat pensionarea mea. În clipa în care cineva mi-a spus că Eschil este o vechitură, eu am abandonat lupta.

Vedeți, doamnă profesor…
Nu mai ai argumente, nu mai ai replică.

Iar asta ține de ideea lipsei de întrebuințare, ca să folosesc o expresie obișnuită a intelectualului român. Este păcat, într-adevăr, că nu știm să beneficiem de capacitățile acelor intelectuali ce ne-ar putea forma și pe noi astăzi.

Mai departe, doamnă profesor, vă propun să vorbim despre cărțile publicate, foarte pe scurt. La apariția monografiilor despre Creangă și Eminescu, la Eminescu în 1963, care au fost reacțiile, au scris ceilalți critici literari despre cărțile dumneavoastră, cum le-au privit?

Să vă spun drept nu prea știu, nu prea mă interesau părerile critice fiindcă eu n-am scris niciodată pentru critici. Ce s-a întâmplat? Eu am scris Creangă pentru că mi s-a părut că nimeni nu s-a oprit asupra particularităților lui stilistice. Eu, cunoscându-l foarte bine pe Rabelais, eram uluită de asemănări, am găsit niște chestii absolut uluitoare. Nefiind operă de literatură comparată nu puteam să le scriu, dar „tămâiet" și „aghezmuit dis de dimineață" am găsit la popa Buliga, am găsit și la personajele lui Rabelais „eau bénite de cave", deci cu aghiazmă din pivniță, ei, și nenumărate alte exemple… Am rămas trăsnită pur și simplu și am zis: domnule, oare acesta știa, i-l tradusese Eminescu pe Rabelais? Evident că nu știa, Rabelais e în franceza veche, adică în franceza secolului, și era imposibil să știe. Dar mi s-a părut că nu s-a spus nimic despre asta, și nu Călinescu, ci Iorga a spus de Rabelais-ul românesc. Deci la Creangă mă interesa stilul – eu făcusem cu Vianu în studenție cursuri de analiză stilistică doi ani de zile și-mi intrase bine în cap – și am zis să bag în apele tulburi ale criticii sociologice puțină critică stilistică, undeva într-o prefață. Am încercat să fac treaba asta, bineînțeles, păstrând niște vechituri pe-acolo, niște lucruri caduce, dar am încercat să scot noua ediție, să vedem… S-a supărat foarte tare Călinescu, l-am împăcat, dar la Eminescu s-a supărat rău. Dar de ce-am scris despre Eminescu? Bineînțeles că nu știam mare lucru despre el la vremea aceea. Gândiți-vă că sunt de atunci aproape 40 de ani și am citit 40 de ani din el – evident¨, și despre el –, în sfârșit, e o cantitate considerabilă. Dar pe mine m-a supărat întotdeauna – cât l-am respectat eu pe Călinescu și l-am admirat – tonul cu care vorbea despre Eminescu. Am avut totdeauna sentimentul că vorbește de sus și asta m-a durut îngrozitor. Am zis: ce vrea să spună, de ce face asta, ca să-l micșoreze pe el, ca să se mărească pe sine? De ce?

Sau poate alta era explicația, poate chiar n-ajunsese la esențele foarte îndepărtate eminesciene?

Știu eu… În materie comparatistică am observat când am făcut studiul *Eminescu și romantismul german* – pe care l-am republicat de curând sub egida Ministerului Culturii –, am analizat influențele lui Jean Paul Richter asupra lui Eminescu. Sunt foarte mari, adică nu influență obișnuită ci influență catalizatoare de care zicea Blaga,

aceea care trezește în tine un motiv, trezește dorința de a-l folosi altfel, cu totul altfel. Am citit opera întreagă a lui Jean Paul Richter – în germană, bineînțeles, că eu am fost și germanistă – și am găsit lucruri fundamentale inspirate din el, dar făcute superb! Luceafărul însuși pe motivul unui zbor întreprins de un personaj cu totul neînsemnat, într-o nuvelă greoaie și vai de capul ei, dar a țâșnit gândul Luceafărului! Gândiți-vă, s-a suprapus peste *Fata în grădina de aur*, peste toate lucrurile astea, ce fierbere era în capul lui Eminescu, ce suprapunere de motive, ce întrepătrunderi, ce conexiuni! Profesorul Călinescu nu pomenește de influența lui Richter decât două vorbe, or în condițiile acestea e mai bine să nu faci comparatistică dacă nu știi bine limba, și dacă n-ai citit pe autorul despre care vorbești în limba respectivă, în întregime. Dar ferească Dumnezeu să mă ipostaziez eu în… Eu l-am citit pe Jean Paul Richter târziu – acum când am luat premiul Herder pentru *Eminescu și romantismul german* – iar atunci nu-l citisem, însă am scris-o cu dragoste și de data asta am publicat-o în Editura Tineretului. Gândiți-vă că abia ieșeam din 1963, nu intrasem încă în perioada de deschidere, eram încă pe Neculuță și lipsea dragostea față de Eminescu… Atunci am vrut să dau o cărticică pentru tineret în care să zvâcnească un afect puternic pentru el, era nevoie să-l readuci în scenă, să-l readuci copiilor în inimă și în ochi cu noblețe, înfățișându-le personalitatea lui morală făcută după tipicul kantian al imperativului categoric, cu „cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine" și așa mai departe. Ei bine, am făcut-o – știu că e o obrăznicie, știam și atunci că am făcut o impertinență – profesorul s-a supărat îngrozitor. La Creangă l-am împăcat, aici n-am mai apucat să-l împac dar mi-a iertat-o în cele din urmă… Însă impulsul acesta a fost: la Creangă să scot specificitatea stilului la suprafață, la Eminescu să dăruiesc dragostea și admirația pentru această stea înaltă, fixă a cerului românesc.

Haideți să ne reîntoarcem puțin pe firul timpului în perioada copilăriei și adolescenței dumneavoastră pentru formarea acestui sentiment religios.

Știți, odată voiam să-i spun duhovnicului meu de aici să fac o listă, un pomelnic permanent pentru cei care au fost duhovnicii mei. Am avut niște duhovnici admirabili începând cu bunicul meu, cu tatăl mamei care m-a catehizat de la doi-trei ani, pe urmă cei de la București,

din parohia în care stăteam. Ei, la 13–14 ani au început întrebările și dubiile, o făceam pe grozavii atunci cu bietul părinte Popescu – parcă îl văd și acum, era profesor de religie la Școala centrală –, îl înnebuneam, el era un servant și noi, copiii, spuneam niște prostii cât capul nostru de mari dar eram deștepți, eram niște protestatari și neconformiști. A ținut asta până la 17–18 ani, pe urmă mi-a trecut și odată am vrut să mă călugăresc, dar tata nu a fost de acord, era pe la 18–20 de ani… Bineînțeles, a căzut proiectul, dar viața mea sufletească nu s-a modificat în niciun fel, indiferent unde am fost. Cum o știți, crucea asta nu m-a părăsit niciodată de la gât, pentru dușmani ziceam că e trifoi cu patru foi dar voi de fapt știați că e cruce. Și acum țin minte, Preasfințitul Calinic, vicarul mitropolitan de la Iași, era ghid la Putna odată, iar eu eram președintele unei comisii de olimpiadă și am venit cu toată lumea acolo. Bineînțeles, ștabii județului n-au vrut să lase să intre copiii și atunci Preasfințitul a pronunțat numele meu, i-a băgat pe toți în biserică și le-a zis: „Vă rog să îngenuncheați". Și toți, ca la un semnal, au îngenuncheat, au aprins lumânări și oficialitățile nu au putut să zică nimic, pentru că ei credeau că sunt cine știe ce ștab și am ordine ca atare.

În sfârșit, astea sunt amintirile mele, însă ortodoxia aceasta a noastră era atunci o expresie firească, o expresie normală. Mergeam, țineam rânduirile, ne duceam la biserică în Joia Mare, în Vinerea Mare, în posturi pe care le țineam toate – cu mătușile, cu bunicile –, era modul nostru de viață. Dar pe măsură ce am intrat în maturitate deplină și am început să pătrund în tainele textelor sacre, atunci lucrurile s-au schimbat, atunci viziunea mea a devenit alta, iar eu am început lupta pentru ceea ce se cheamă la noi în Ortodoxie îmbunătățiri. Am zis că de acum încolo viața mea trebuie să se desfășoare mai mult pe verticală și, conform acestei înălțări pe verticală către Dumnezeu, să mă conformez poruncilor și în ceea ce privește legăturile mele cu semenul, cu aproapele. Și atunci, firește, am început să dau ceea ce aveam la vremea aceea. Nu aveam decât cunoștințe de cultură și atâta am dat, am format suflete și asta mi se pare că este esențial.

Teodora Stanciu
„Cum vă place", Radio România Actualități, 2000

Lumina crucificată

Țara noastră a avut o tradiție pe care a ținut-o trează prin secole, o tradiție care ne-a ținut uniți, într-o solidaritate excepțională: solidaritatea credinței. Dacă această legătură intimă spirituală nu ne-ar fi ținut, am fi căzut pradă opresiunilor externe, care veneau din toate părțile. Un istoric spunea că cel mai binevoitor vecin al Țărilor Române a fost Marea Neagră. Veneau toți peste noi; noi luptam și învingeam sau eram învinși. Așa s-a scris istoria noastră, într-un fel cu totul specific, pe care nu l-au trăit alte neamuri. Ne-a fost nouă dat să stăm aici, la răscruce de drumuri și de invazii.

Și-am răbdat, și-am trăit, i-am supraviețuit datorită credinței, fără niciun fel de îndoială. (…)

Vă amintiți ce importantă era pentru domnitorii noștri credința? Toți aveau sfetnici mitropoliți, sau arhimandriți, sau alți reprezentanți ai Bisericii, care îi sfătuiau, pe care îi stimau, și cărora li se supuneau. Și acei mari prelați, cum au fost și cei care au condus și cultura, erau atât de dăruiți creștinătății, încât aș zice că ei dictau, dincolo de interesele boierilor, apărarea rădăcinii noastre care a fost dintotdeauna Hristos. El și Măicuța Lui ne-au ținut.

Această istorie trebuie cumva ținută trează, tocmai pentru această unitate a rădăcinii. Suntem obligați de marile valori pe care le-am dat în cultura care își trage seva din viața bisericească. Valorile noastre s-au menținut datorită acestei conștiințe comune a apartenenței noastre la o rădăcină hristică. (…)

Ei bine, sigur, că viața modernă și, în orice caz evoluția tehnologiei

a mai zguduit din mentalitatea unora, zăpăcindu-le minţile.

Acestea acaparează admiraţia tinerilor. Ei sunt fascinaţi de computere, de internet, de televiziune şi, în primul rând, de imagine. Acum este o luptă foarte strânsă între civilizaţia imaginii şi cea a cuvântului. Eu una nu sunt pentru computer, pentru că tinde la robotizare şi la o desfiinţare a cuvântului prin imagine. Eu sunt din civilizaţia Gutenberg; eu nu fac parte din dinastia computerelor. Din nefericire, presimt că era *logosului* va fi înlocuită de era imaginii. Acest lucru poate aduce după sine consecinţe dezastruoase în spiritualitatea omenirii. Nici chiar icoanei, atât de agresate de imaginile de consum, nu-i va fi uşoară lupta. Ne confruntăm cu o perfidă tehnică new-age-istă de extirpare a trecutului; ni se propune doar prezentul simplu, fără rădăcini şi fără perspective. Or, cuvântul vine din Cuvântul Hristos. Şi El este lumină. Aici este paradoxul: în întunericul veacului nostru, când avem atât de multă nevoie de lumină, noi vrem să abolim Lumina. (…)

Mi-am propus ca în timpul acestui post să meditez mai mult la unele pasaje din Canoanele de pocăinţă. Sunt multe referiri la Lumină. Domnul este văzut ioaneic drept Lumina, dătător de lumină, izvor de lumină. Întreaga imnografie, acatistele şi paraclisele, argumente liturgice, dogmatice, scripturistice pledează pentru un Hristos înviat, cu trup spiritualizat, luminos. Această haină de lumină ne-o dă El la botez. Însuşi Domnul este ţesătorul acestei haine de lumină, pe care trebuie s-o purtăm cu demnitate.

Conferinţă ţinută la Galaţi la invitaţia ASCOR;
text prescurtat publicat în „Călăuza ortodoxă”,
periodic al Episcopiei Dunării de Jos, aprilie 2001, pp. 12–13

„Sunt pe calea unei nădejdi”

Stimată doamnă academician, ce credeți dumneavoastră despre propria persoană? Cum o vede Zoe Dumitrescu-Bușulenga pe… Zoe Dumitrescu-Bușulenga?

În general nu m-am gândit niciodată la mine. Nu m-am socotit o persoană atât de importantă încât să mă privesc ca pe un obiect demn de contemplat. M-am văzut pe bucăți, iar opiniile pe bucăți erau foarte diverse, raportat la funcția pe care o îndeplinea fragmentul acela din mine. Când eram copil, eram foarte timidă. După părerea mea eram și foarte cuminte. Mă socoteam și puțin nedreptățită… În jurul meu erau copii foarte frumoși – verișoarele mele – care-mi dădeau complexe încă de atunci. Cu vremea mi-au mai trecut complexele, de toate nu am scăpat însă nici până azi. De cel mai grav, de timiditate – mai ales de timiditatea în public – nu m-am vindecat. În întreaga mea carieră universitară făceam puls peste 90 la fiecare curs și la fiecare seminar – ori de câte ori le vorbeam studenților. Și aveam până la șase ore pe zi. Eram încleștată și crispată de fiecare dată. Pe măsură ce vorbeam, sub înrâurirea ideilor care se succedau în mintea mea, această stare se risipea. Tot din pricina concepțiilor mele despre ce ar trebui să fie noblețea unui fizic nu m-am dus la mare decât după 50 de ani, când am zis că nu mai sunt femeie, sunt un obiect, deci mă pot expune. Am avut însă șansa – consolarea mai degrabă – că studenții mei se atașau foarte mult de mine. Acesta era un medicament pentru complexele mele.

La ce lucrați acum?

Încă mă mai ocup de literaturile străine, de arte. Am început să reiau marile cărți, pe care am zis că trebuie să le recitesc înaintea sfârșitului. Am început cu Goethe și Dante.

Și Sofocle? Cândva erați îndrăgostită de Sofocle…

El vine la rând acum. Împreună cu Eschil, nu se poate altfel… De câteva zile citesc Leonardo Da Vinci.

Aveți mulți prieteni?

Da, reușesc să stabilesc foarte ușor punți de comunicare cu oamenii. Încă vin la mine oameni foarte tineri. Unii au legătură cu filologia, cei mai mulți nu. Am legături foarte strânse cu Asociația Studenților Creștin Ortodocși Români – ASCOR. În ultimii patru-cinci ani aproape că m-am stabilit la Mănăstirea Văratec, stau acolo cel puțin opt luni pe an. Respir în acel loc sacralitate. Vin tineri de la Teologie și călugări și mă vizitează. Preocupările mele au încetat să mai fie exclusiv literare, au devenit și legături spirituale. Îl caut pe Dumnezeu.

Care este relația dumneavoastră cu Dumnezeu?

Este o întrebare foarte personală… Pot să vă spun atâta: că-L caut. Cei care mă vizitează acum Îl caută și ei. Unii dintre călugării mai vârstnici, dintre preoți, L-au și găsit. Sunt pe calea unei nădejdi și așa reușesc să ies din contingent. Altfel n-aș putea să trăiesc cu ușurința în atmosfera actuală.

De ce?

Pentru că formația mea este de umanist, de om de carte, de cultură, așa cum o înțelegeam pe vremuri noi, intelectualii. Aveam niște modele pe care am încercat să le urmăm, scara de valori era cumva fixată. Trăiam într-o lume sigură, în măsura în care cultul valorilor stabile îți poate da sensul unei stabilități. Azi – pentru mine personal, pentru cei puțini rămași din generația mea – spectacolul lumii contemporane este dezarmant. Mă simt într-o mare nesiguranță, pentru că toată tabla de valori în care am crezut s-a zguduit. N-aș vrea să spun că s-a și prăbușit. Suntem însă neliniștiți, puțin nedumeriți, suntem și triști… ceea ce se petrece pe planetă nu-ți dă senzația unei liniștiri iminente. Ce se întâmplă acum

seamănă cu perioada prăbușirii Imperiului Roman, dar acele zguduiri erau provocate de venirea lui Iisus: era înlocuită o pseudospiritualitate cu spiritualitatea adevărată. Dar cine vine la noi astăzi? Ai zice că mai degrabă vine Antihristul, nu Mântuitorul… Nădăjduiesc că omenirea să-și revină din această clipă de orbire, care cam durează. Opere care nu se mai citesc, lucrări muzicale care nu se mai cântă…

Există și o criză a culturii?

Da. Mă uit la programele Universităților: nu mai găsesc nici urmă de greacă, de latină. Respectul pentru clasici nu mai există… Nu ne interesează trecutul ci numai prezentul, iar asta ne taie rădăcinile. O lume fără rădăcini este o lume fără morală. Se vorbește puțin și despre intelectualii dintre cele două războaie mondiale. Sunt nume care nu se mai pronunță, opee care nu se mai citesc, lucrări muzicale care nu se mai cântă. Există un fel de indiferență față de trecut. Lumea a început să uite să vorbească pentru că nu mai citește.

Ce puteți spune despre literatura zilelor noastre? Se mai scrie literatură de calitate în România?

Din fericire mai sunt câțiva scriitori din cei vechi, nu știu în ce măsură însă sunt productivi. Primesc foarte multe cărți, mai cu seamă poezie. Sunt autori noi, foarte tineri… Mă întreb însă de ce nu mai scriu cei vechi – D. R. Popescu, Breban, Bălăiță etc. Acum apar nume noi, se fac tot felul de ciudățenii în numele postmodernismului. Am încercat să aflu ce este postmodernismul, i-am întrebat pe ei și nu au fost în stare să-mi răspundă. E o artă din cioburi – totul este fărâmițat – mi s-a spus. Dar Spiritul are o facultate: aceea de integrare, de a face din fragmente o totalitate. Asta au făcut clasicii. Azi am senzația că trăim procesul invers – ne diseminăm, ne risipim.

Susțineți deci că postmodernismul nu e artă?

Eu nu înțeleg un lucru: când e atâta frumusețe întreagă pe lume, cum pot să mă duc să mă uit la firimituri, când eu am bucuria integrală a frumuseții? Și dacă fărâmițăm frumusețea, cum vom mai putea face drumul invers? Credeți că de la manele ne vom mai putea întoarce la Johann Sebastian Bach?

Ce părere aveți despre proferarea unor trivialități despre care apoi se pretinde că sunt poezie? Considerați că aceasta poate fi poezie?

Nu, eu cred că este expresia unei anomalii – nu știu dacă intelectuale… Mă tem că e mai grav. De la Freud încoace s-a produs o mutație: s-a pus sexul în locul capului. Asta e tristețea cea mai mare. Vedeți, la noi, la români există o cuviință. Anumite cuvinte nu se pronunțau – nu erau niște tabu-uri, dar exista o pudoare. Acum *cuviința* a dispărut din dicționar. Nu am prejudecăți de niciun soi, dar felul în care ne purtăm ucide frumusețea. „Trupul este cortul lui Dumnezeu", a spus Pavel. Ce facem noi cu el? Îl expunem, ca pe o bucată oarecare de carne. E cumplit! Cumplit e și ceea ce s-a întâmplat cu relațiile dintre femei și bărbați. După părerea mea aici s-a săvârșit o crimă! Fiorul primei întâlniri, dragostea, așteptarea căsătoriei… toate astea au dispărut. Ce se întâmplă cu noi? Eram un popor de țărani cu frica lui Dumnezeu; la sat încă s-au mai păstrat bunele obiceiuri, oamenii nu sunt bântuiți de patima cărnii care se expune; nu se vorbește urât, și asta e bine. Mântuitorul este în noi, e lumina necreată și noi Îl pironim cu fiecare cuvânt al nostru, rău sau murdar.

Revenind la poezie, doamnă Bușulenga, ați putea să ne dați o definiție, să ne spuneți ce este poezia?

Pentru mine, marea poezie a fost întotdeauna baia de frumusețe în care m-am cufundat când am avut nevoie de intrare în altă dimensiune. Poezia ține, după părerea mea, de partea cea mai ascunsă, cea mai intimă a ființei noastre… Poezia echivalează aproape cu o rugăciune. În poezie te cufunzi pentru a te întoarce cu frumusețe. În rugăciune intri pentru a te integra absolutului.

De ce noi, românii, nu avem niciun Premiu Nobel pentru literatură? Se spune că la un moment dat Blaga ar fi fost propus la premiu. Se pare că nu a fost așa… Am să vă povestesc însă altceva. În octombrie 1964, în Italia, la Veneția, marea eminescologă Rosa Del Conte, împreună cu președintele Accademiei dei Lincei, Angelo Monteverdi, au organizat la Veneția un colocviu în cinstea lui Eminescu. S-au strâns atunci la un loc românii de acasă și românii din diaspora. La sfârșit, în seara închiderii, Angelo Monteverdi și Rosa Del Conte au prezentat o propunere de Premiu Nobel pentru Arghezi. Toată lumea a fost entuziasmată! A rămas

stabilit ca a doua zi această scrisoare de propunere să fie redactată și apoi semnată de toți participanții la colocviu. Toată lumea a fost de acord, inclusiv Bazil Munteanu, care se afla acolo. A doua zi însă, când propunerea fusese redactată, Bazil Munteanu s-a ridicat și a spus: „Eu sunt contra. Nu e cazul să se dea un premiu unui poet care a pactizat cu roșii". Ne-am despărțit cu cele mai dureroase sentimente. Noi, românii, nici n-am știut să ne facem relații… Grecii au știut și au avut o mulțime de premii Nobel. Cioran ar fi putut să primească un Nobel. Și Mircea Eliade, și Eugen Ionesco…

De ce și-au pierdut oamenii dorința de a citi?

Pentru că intrăm în zodia computerului. Eu sunt un cetățean al Galaxiei Gutenberg. Umanismul culturii se sprijină pe lectură, nu pe imagini fugitive. Lectura îți lasă popasurile necesare pentru reflecție, pentru meditație. Pierderea obișnuinței lecturii este pericolul cel mai mare care amenință planeta, pentru că slăbește intelectul, puterea de gândire și te face să uiți limba. Chiar și eu, după ce am stat cinci ani în Italia, la întoarcere a trebuit să pun mâna pe Eminescu și pe Sadoveanu, ca să-mi refac limba.

O ultimă întrebare: cine a fost iubirea vieții dumneavoastră, doamnă Bușulenga?

Marile mele iubiri au fost Eminescu și Enescu. Bărbatul vieții mele a fost soțul meu, Apostol Bușulenga. Un om admirabil, cu o cultură clasică admirabilă. Cunoștea latina și greaca. Poate asta m-a și atras la el… Am fost căsătoriți 45 de ani. Pe verigheta mea este gravat numele lui. Pe verigheta lui era gravat numele meu. Am dat-o pe a lui la Catedrala Sfântul Ioan cel Nou din Suceava ca să se aurească obiecte de cult. Pe a mea o s-o dau la Văratec.

Încă o întrebare – vă promit că aceasta este chiar ultima: ce înseamnă moartea pentru dumneavoastră?

Eliberarea de acest trup. Trecerea în lumea celor vii. Lepădarea acestui trup vremelnic și trecerea în lumea celor vii. Nădăjduiesc! Dacă merit… asta numai Mântuitorul știe.

Mihaela Onofrei
Ziarul „Azi", 25 martie 2002

„Această religie a iubirii a dăinuit 2000 de ani și poate să dăinuie”

Sunt atâția oameni în zilele noastre care contestă lucrurile credinței, istoria credinței! Poate ați auzit, de exemplu, de cercetătorii care au venit să „demitizeze” Giulgiul Mântuitorului din Torino, să-i nege vechimea. Italienii credincioși care știau foarte bine că Giulgiul este autentic au fost indignați. Îi spuneam unei prietene de-a mele, o savantă italiancă – cea mai mare eminescologă după părerea mea, Rosa del Conte: „Rosa, ce se aude, ce s-a întâmplat cu asta?” Și-a zis: „Zoe, nu-mi spune asta, nu-mi pomeni! E o rușine pentru noi! Cum am putut să-i lăsăm pe aceia să intre? Aceia au venit cu intenția de a-L contesta pe Domnul, de a contesta imaginea Lui, că au zis că ar fi cu 300 de ani mai târzie”. Imaginea este autentică, se știe cum a ajuns la Torino. Totul e atât de autentic și de sfâșietor! Nu pot să spun alt cuvânt, decât sfâșietor. Și-a venit apoi crucificarea… și iertarea de pe cruce. E cea mai cumplită durere! Vă dați seama ce înseamnă.

Un medic, Alexis Carel, om de știință – care fusese ateu și la Lourdes făcuse o bruscă convertire – s-a ocupat împreună cu un prieten de-al lui, tot medic, de crucificare, de durerea pe care a resimțit-o Mântuitorul în timpul crucificării până la moarte. Ei au analizat toate momentele de durere, cum se rup mușchii, cum cedează tendoanele, ce dureri înfiorătoare sunt… Concluzia este, bineînțeles, jertfa Lui nemaipomenită pentru noi, pentru cei pe care El i-a făcut. Și tot pe Cruce nu a uitat pe mama Sa, pe care a încredințat-o ucenicului iubit, lui Ioan. După aceea a urmat coborârea la Iad de unde a scos pe cei

drepți, care erau acolo înaintea venirii Lui, și Învierea.

Învierea… Nu am niciun adjectiv care să însoțească momentul Învierii, evenimentul suprem, aș zice, al istoriei omenirii și al Creației. Este momentul în care Mântuitorul, Dumnezeu, ne-a făcut anamneza nouă, care eram robi ai păcatului și ai morții, ne-a adus aminte cine suntem, de unde suntem. Drepții au intrat în Împărăția cerurilor, au căpătat mântuirea cei care au respectat legile, învățăturile Domnului, învățăturile Iubirii. Și care erau acele învățături ale Iubirii în special? Să iubești pe Dumnezeu din toată inima, din tot cugetul tău, din tot sufletul tău și pe aproapele tău ca pe tine însuți. Această iubire a aproapelui – vedeți dumneavoastră – era esențială. De ce? Pentru că reproducea între oameni iubirea dintre cele trei Persoane ale Sfintei Treimi. Ne uitam la aproapele nostru, chiar dacă era dușmanul nostru, și vedeam în el chipul lui Dumnezeu și-l iubeam. De altfel se spune când vrei să te împărtășești: du-te și te împacă cu dușmanul tău și vino după aceea și te împărtășește (cf. *Matei* 5, 23–24). Împacă-te – în ce sens? – întărește din nou iubirea ta, spune-i că-l ierți și că-l iubești.

Deci această religie a iubirii a dăinuit 2000 de ani și poate să dăinuie. E adevărat, cu un efort din partea omului care să depășească tendințele egocentriste ale ființei. Dar în răstimpul acesta noi am uitat de omul lăuntric – fiindcă noi suntem făcuți din suflet și trup. Trupul este – zicea apostolul Pavel – „cort al Domnului", dar el este încă exterior. Omul lăuntric este cel după chip și asemănare, acela este „haina cea dintâi țesută de Dumnezeu", cum zice un verset din Canonul Sfântului Andrei Criteanul. Deci această iubire a aproapelui obligatorie pentru mântuire a fost, printre altele, una din condițiile reintrării noastre în circuitul firesc, acela care ne leagă de Dumnezeu și care ne reintroduce în iubirea Lui. Căci am ieșit din iubirea Lui, dar pentru că suntem creați prin iubire reintrăm în iubirea Lui, dacă știm să răspundem acestei iubiri.

Este adevărat, pe etape, lucrurile au început să se modifice… Creștinismul a început să piardă din priza poruncilor pentru că oamenii au crescut în iubirea de sine. Trebuie să spun cu regret că încă din Renaștere – eu am iubit foarte mult Renașterea și umanismul – oamenii au început să-și aroge niște calități demiurgice. Eu însămi le spusesem studenților mei că în Evul Mediu omul era încă legat printr-un unghi de Dumnezeu. Firește, nu mai vorbim de epoca anterioară, de aur,

a Părinților Bisericii… Aceia sunt uluitori: toți marii ierarhi Vasile, Grigorie – cei doi, de Nyssa și de Nazianz –, Ioan Gură de Aur, Clement din Alexandria, toți admirabili! Sunt sute, mii din cei care-L venerau pe Domnul și simțeau legătura cu El, dar din Renaștere în sus oamenii au început să capete acest sentiment al independenței, al libertății. Vedeți, libertatea aceasta… O să vedem noi îndată cum libertatea este înțeleasă de om într-un fel cu totul greșit.

Mântuitorul spune: „și veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi" (*Ioan* 8, 32), Adevărul fiind El. Adică cunoscând poruncile Lui, împlinindu-le, atunci ești într-adevăr cu totul liber, când omul tău lăuntric răspunde iubirii dumnezeiești ești într-adevăr pe calea mântuirii. Oamenii Renașterii – le spuneam eu studenților mei – au socotit că ei înșiși sunt niște sfere, nu mai luau legătura cu Dumnezeu, unghiul se tăiase. Ei erau demiurgii. Ei erau creatorii asemănători Creatorului, fără dorința neapărată de concurență sau de competiție cu El, dar egocentrismul lor lua aspecte din ce în ce mai puternice. Ca în secolul al XVIII-lea, secolul Luminilor, francezii să înceapă să aibă tot felul de tendințe de depărtare de Dumnezeu, fie chiar că era vorba de ateism. Era un fel de „detașare de", ei nu se considerau chiar toți atei… Chiar Voltaire, care era cel mai acid dintre ei, făcuse la un moment dat o capelă, dar spusese că „Deo erexit Voltaire" – „Lui Dumnezeu i-a ridicat-o Voltaire". El era cam pe aceeași treaptă cu Domnul, Căruia Îi ridicase biserica… Secolul al XVIII-lea este cel chemat „al Luminilor" dar de fapt este al începătorilor de răspândire de întuneric, fiindcă de acolo se trage toată nefericirea Europei, într-un fel. De altfel și Revoluția, revoluțiile – între noi fie vorba – sunt opere ale vrăjmașului pentru că răzvrătirea împotriva stăpânirii este, în epistolele Sfântului Apostol Pavel, în porunci, un păcat foarte mare, or Revoluția franceză a produs un masacru cumplit, a dat jos pe regi, a răsturnat monarhiile…

A fost începutul. A avut foarte multe lucruri Secolul Luminilor și de atunci, în secolul XIX, a pornit o scindare sau o rupere între credință și știință. A început o goană a oamenilor de știință după un adevăr care nu mai era Adevărul dumnezeiesc. Fiecare căuta răspunsuri la întrebările sale, au început descoperirile de instrumente, au început încrederi enorme în posibilitatea de descoperire a omului, de creație, de mijloace de cunoaștere extraordinare. Totul era într-o vâlvă și într-o nebunie și

au băgat unii de seamă că descoperirea lor, care li se părea extraordinară la început, devenea foarte periculoasă. Așa a fost de pildă descoperirea dinamitei. Nobel, sărmanul Nobel, a descoperit dinamita și era fericit de rezultatele ei – în natură se puteau mișca stânci. Dar când a văzut că sunt întrebuințate rezultatele descoperirii lui la ucidere în masă, ca în război, a întemeiat sărmanul premiul Nobel pentru pace, îngrozit de urmări. Și așa mai departe. Uitați-vă și dumneavoastră ce se întâmplă astăzi, ce o să fie cu tehnologiile astea foarte noi, ce o să se întâmple cu ele, unde vom ajunge oare? Clonările? Ce sunt astea? Încercăm să facem ființe fără suflet? Mă refer la o singură chestiune – este știința în măsură să construiască ceea ce a construit Dumnezeu? Știința face concurență Creatorului, vrea să facă o creație paralelă? Că am auzit și vorba asta… E cu putință una ca asta?! Am trecut prin războaie, primul a folosit dinamita și gazele asfixiante, al doilea a folosit bomba atomică – iarăși altă mare descoperire care a ucis milioane de oameni. La Hiroshima și la Nagasaki se nasc încă, după cinzeci de ani, copii handicapați și lucrurile sunt foarte triste! Și noi mergem mai departe cu descoperirile – fără îndoială tehnologiile se multiplică – intrăm pe internet, facem televizoare din ce în ce mai atrăgătoare… Ceea ce se întâmplă este edificator pentru o anume direcție.

Mileniul III a început. Două milenii creștinismul a rezistat foarte frumos. E adevărat că iubirea de aproapele – în condițiile de care v-am spus – începuse să dispară. În clipa în care tu te simți demiurg nu te mai interesează persoana de lângă tine, piere mila, piere interesul pentru semenul tău. Tu ești capul genial, tu ești cel care descoperi, inventezi, dai oamenilor instrumente de cunoaștere. Ce fel de cunoaștere… Dumnezeu cu mila! Umbli prin planete, cobori pe Lună… Acuma vezi ce s-a petrecut pe mare, ce se petrece pe Marte.

Dar noi ce facem? Mileniul III a început de patru ani și ne întrebăm cum mergem mai departe. Mă gândesc la Nietzsche, marele filosof, poet și prozator german din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prietenul lui Wagner – pe urmă au fost dușmani și așa mai departe… Dar el, nebun, spunea: „O să vină o vreme, și a venit, în care nu mai există aproapele nostru, există departele nostru". Și cât era el de nebun, cât de ateu, dar recunoștea cu durere că nu-L mai are pe Dumnezeu. Spunea „infirmitatea mea" – așa vorbea despre sine, despre ateismul

lui. Dar chestiunea cu aproapele care a devenit departele nostru începe să mi se pară puțin profetică pentru ceea ce a urmat. Am avut două totalitarisme teribile care au demonstrat lumii că într-adevăr aproapele nu mai există, pentru că au fost uciși mii de oameni atât în lagărele germane, cât și în lagărele rusești. Ce dragoste de aproape a mai fost? Dușmănie, ură, zavistie, popor peste popor… Îngrozitor! Cel de-al Doilea Război Mondial și bomba atomică au fost un fel de prefigurare a unei apocalipse a sufletului omenesc.

Am intrat în libertate, am scăpat de totalitarisme și acum vorba franțuzului: „Vive la joie" – acum e de noi! Dăm drumul tuturor plăcerilor, tuturor pornirilor noastre de toate ordinele, mai cu seamă cele inferioare. Societate de consum – aici am ajuns, firește. Societatea de consum a reinstituit cultul vițelului de aur – vă amintiți, în deșert, când Moise conducea poporul evreu. Ei, la un moment dat s-au simțit eliberați de jugul credinței lui Moise și au ridicat din nou vițelul de aur căruia i se închinau. Ei bine, consumismul a adus această stare de spirit, nu numai de materie. Materia a pus mâna pe spirit. Omul exterior întunecă omul lăuntric, îl acoperă și-l asfixiază, și unde este aproapele nostru? Sunt averi uriașe, în schimb alții o duc foarte greu. Inegalitățile cresc peste tot, pe cei bogați nu-i interesează soarta celui sărman. Și am să vă dau un exemplu din ziarele zilnice. Ați văzut probabil că *Formula As* ajută pe cei nevoiași, pe cei cu copii mulți, cu boli, care nu se pot vindeca decât cu bani foarte mulți și se fac imediat chete – se publică numele și calitatea celor care fac milostenie. N-am văzut niciodată numele unui om foarte bogat. Pensionari, institutori, oameni foarte modești, ba am văzut și numele unor muncitori. Cu sume de câte 50 000, 100 000 de lei… Am văzut și câte un milion, de la vreun profesor. Dar între numele care se ventilează – că acum și la noi a început curentul, ca în America și în Anglia – cei mai bogați oameni nu apar. Cei care sunt cei mai bogați oameni se laudă, sunt veseli, au cele mai elegante mașini, nu mai pot trăi fără vile colosale – dar aproapele pentru ei nu există! Există ei și poftele lor.

Ce se întâmplă în aceste condiții ale unei libertăți prost înțelese? Această libertate absolută? Alții profită de libertate ca să facă tot felul de păcătoșenii, de furturi, ca să se îmbogățească ilicit. Sadoveanu avea o vorbă într-o carte a lui care nu s-a mai publicat, *Vechime* se chema,

zicea: „Libertatea pentru omul de rând sau pentru omul care nu are duhovnicie, înseamnă libertatea de a ieși cu bâta la drum. Libertatea pentru omul superior este interioară". Adică se referea la omul lăuntric, la chip și asemănare.

În aceste condiții s-au născut și se nasc tot felul de secte. Vin din Orient niște pseudo-yoghini, niște pseudo-profeți, pseudo-redemptori ai umanității. Să vedeți, prin anii '60–'70, prin Belgia, prin Olanda – dacă îmi aduc aminte – umblau tineri îmbrăcați în haine albe, ca yoghinii, ca bonzii budiști. Se rădeau în cap, mergeau cu niște tobe așa cum sunt în templele budiste, cântau cântece și așa umblau prin orașe zicând că ei vor deveni yoghini, că ei sunt niște mari spiritualizați. Dar nu numai acestea, sunt secte mult mai periculoase… S-au născut doctrine care nu sunt anticreștine declarat, dar care subminează creștinismul. Este celebra doctrină pentru noi – în România nu e prea cunoscută – *New Age*, Era Nouă, născută în America, tot așa de la o sectă, dar trecută în limbajul politic. Și toată lumea vorbește despre New Age, Era cea Nouă în care ce facem în primul rând? – tăiem toate rădăcinile, ne dezrădăcinăm de trecut. De ce nu există trecut? Nu există trecut pentru că de fapt ei nu numai că nu se gândesc la trecutul uman imediat, sau cel istoric, în timp. Ei neagă pe Creator, neagă pe Dumnezeu! Nu există trecut, există numai prezent. Trăim numai ziua de azi și n-o spun cu eleganța sau cu umbra de poezie cu care o spunea Horațiu – „Carpe diem!" sau Ronsard – „Cueillez dès aujourd'hui les roses de la vie…" Nu, nu, aici e vorba de plăcerile cele mai crase.

Cât despre viitor, nici la viitor nu ne mai gândim, ne interesează numai prezentul. Vă dați seama ce înseamnă asta? Ce despuiere înseamnă din punct de vedere spiritual, și nu numai spiritual, cultural în general? Dumneavoastră ați stat de vorbă cu copii de 15–16 ani? Eu am în familia mea și între prietenii mei exemple, au copii de 15–16 ani… I-am spus unui nepot de-al meu într-o zi: „Dragul meu, îți pun o întrebare – el fiind mare maestru în calculator, excepțional… – zic, o întrebare de o mie de puncte. Cum? Uite, spune-mi numele unuia dintre cei trei mușchetari. Așa, o întrebare…" A zis: „Nu știu, tanti". „Ei, cum nu știi, măi băiete? Nu ai citit la vârsta asta *Cei trei muschetari?* Păi noi citeam asta când eram de nouă ani, de zece ani". „Nu". „Da' ce cărți ai citit tu?" Și tatăl lui a sărit repede și a zis: „Nu Zoe, el citește *Cireșarii*". Eu

când am auzit m-a umflat râsul, pentru că *Cireșarii* era o carte scrisă de Constantin Chiriță acum vreo 40 de ani pentru copii de 9–10 ani, dacă nu mă înșel. Eu nu am citit-o, dar știu că era o carte pentru copii.

Nu se citește, se citește foarte puțin… De altfel – să-mi fie cu iertare – eu am fost profesor aproape 40 de ani și examenul a fost întotdeauna un dialog cu tânărul pe care-l aveam în față, un dialog de cultură. Astăzi am înțeles că se dă grilă, e așa sau nu e așa? E ca în *Marius Chicoș Rostogan*, știți, a lui Caragiale? „Nu-i așa, Lazăr, că pământul se învârtește?" „Da, dom' profesor". „Ei, bravo", zice. Cam așa am înțeles și eu mare parte din învățământul românesc. De altfel văd la televizor – eu nu prea mă uit, dar când e ceva de râs, e nostim. A fost loteria aceea pe care o frecventează foarte mulți, emisiunea aceea la care pune Virgil Ianțu întrebări. Întreabă: „Cum o chema pe nevasta lui Othello?" Nu știu dacă ați văzut emisiunea aceea, a fost formidabil! Domnișoara, candidă, era fermecătoare, drăguță și răsfățată. Și el, ca să o ajute, începe să zică numele Desdemonei: „De… De…", cineva din spate zice: „Des…", și asta: „Despina!" Și alta cu Aida: „Cum se cheamă eroina operei lui Verdi?" Și asta zice: „Agripina". Nu vă spun basme… Am văzut la televizor cu ochii mei.

Tineri de 18 ani, de 19 ani, nu mai citește nimeni nimic. Toți se uită… Dacă sunt copii cuminți fac jocuri la calculator și se uită la televizor, așa… Or dacă sunt porniți pe o cale mai periculoasă, greșită, privesc filme sau scene de la televizor… Îi spuneam Înaltpreasfințitului aseară că eu m-am declarat demult un dușman al galaxiei televizorului și al galaxiei computerului. Eu am rămas credincioasă galaxiei Gutenberg – Cuvântului. Cuvântul este cel care fixează. Cuvântul înțelepțește, cuvântul limpezește, cuvântul te învață și cartea îți este prietenul permanent. Te întorci la ea, îți mai spune de fiecare dată altceva… Avem atâtea cărți în cultura lumii – începând cu Biblia, prima carte a lumii, pe care am și recomandat-o studenților mei, încă din anii '60–'70 am pus-o în bibliografie. Ei bine, lipsa lecturii ce face din noi? Ce se întâmplă cu noi? Examenele acestea care vor fi date cum vor fi date? Cum le ocupăm vremea tinerilor ca să nu-i lăsăm să se ducă spre droguri, și mai cu seamă spre ceea ce înseamnă pervertirea instinctelor lor? Eu sunt profund îndurerată. O să ziceți: „e bătrână și nu se mai interesează de lucrurile acestea…" Nu. Ce se petrece cu noi e un lucru care ne

barează drumul spre Hristos, spre mântuire, spre viața cea veșnică! În Evul Mediu i se spunea omului *homo viator* după o vorbă a lui Pavel, fiindcă suntem călători pe acest pământ. Deci ne-am despărțit de această expresie, *homo viatur*, omul călător pe pământ, am uitat că originea noastră este lumea cerească…

Văd că televizorul acesta a ajuns să ne coboare la stadiul de animale necuvântătoare, nu am avut în viața noastră așa ceva… Ce am văzut eu odată m-a îngrozit! Nu știu dacă v-ați uitat la televizor în seara aceea, a fost… iertați-mă, că am să spun un lucru dezagreabil! Era o serbare a copiilor, cam între 8 ani și 12 ani. Fetițe și băieței pe scenă, nu știu ce era, că soră-mea disperată m-a chemat să văd – într-un târziu n-am mai realizat ce –, era o mare scenă și o mare sală. Copilașii erau în chiloței și la un moment dat, în muzica aceea înnebunitoare care se cânta, au început să-și arunce de pe ei chiloțeii și au început să mimeze actul împreunării! Iertați-mă că vorbesc de astfel de lucruri, dar mie mi se rupe sufletul! Eu părăsesc lumea asta în curând și n-am să mai văd, dar dumneavoastră o să vedeți în continuare ce se petrece, și dacă lucrurile merg așa mai departe… Și părinții erau entuziasmați în sală, aplauda sala nebunește, cu frenezie.

Iar în seara de 22 martie – cred că asta nu s-a mai întâmplat nicăieri pe glob – se citește o dispoziție a Ministerului Învățământului prin care elevele premiante vor căpăta reduceri la chiuretaje… Ce părere aveți dumneavoastră? Eu am crezut că fac infarct! Adică cum, plecăm de la supoziția că fetele noastre, elevele noastre sunt clar niște desfrânate deja, iar dacă se căznesc să obțină și un premiu vor avea o reducere la chiuretajul pe care-l fac în mod obișnuit? Stați puțin, ce facem noi în primul rând? Încălcăm poruncile dumnezeiești. Știți că uciderea de prunci este păcat împotriva Sfântului Duh! Pe dumneavoastră poate nu vă impresionează prea mult treaba asta… Dar sunt unele păcate strigătoare la cer, ca acele căsătorii între bărbați și bărbați, acele căsătorii între femei și femei – puțin mai avem până luăm și noi, căci ați văzut că peste tot acum sunt la modă în Occident.

Știu că am avut o discuție cu ministrul olandez, eram și eu la audiență acolo când a venit el în vizită la cei de sus. Eu fusesem *visiting professor* la Amsterdam și cunoșteam foarte bine situația de acolo, care era Sodoma și Gomora! Și el îi spunea persoanei oficiale cu care vorbea:

„Nu aveți libertăți". Și persoana zicea: „Cum adică nu avem libertăți? Avem libertăți". Zice: „Nu, libertăți de natura aceea nu aveți". „Cum?" L-am întrerupt și i-am spus – vorbea englezește:

– „Uite, domnule, eu am fost la Amsterdam, *visiting professor*, mă vezi, sunt o femeie în vârstă – aveam vreo 50 și ceva de ani – și erau străzi la dumneavoastră pe care treceam și mă uitam în jos, nu puteam să mă uit în vitrină, că mi se făcea silă…"

– „A, zice, vi se făcea silă? Auzi, ce retrogradă; e posibil, doamnă?! Dumneata am auzit că ești foarte deșteaptă, și ești cultivată și europeană. Cum poți să gândești așa?"

– „Păi cum să nu gândesc așa? am zis. Noi am fost un popor cu credință în Dumnezeu. Eu așa am trăit, de mic copil, așa mi s-a spus. Asta era vorba – frica de Dumnezeu și rușinea de oameni". A început să râdă.

– „Ha, ha, ha! zice. Se cunoaște."

– „Noi am fost un popor de țărani curați și credincioși", zic.

– „Am înțeles. Sunteți înapoiați, sunteți o țară agricolă. Mai aveți…"

Asta a fost riposta lui la ceea ce era îngrozitor la Amsterdam. Erau străzi speciale – la ei geamurile nu au perdele, se vede tot înăuntru – pe care, la geamuri, doamnele lucrau, nu dezbrăcate tare, puțin, așa… Nu chiar așa despuiate ca doamnele noastre de astăzi, că asta a fost în '71. Erau mai puțin așa, mai îmbrăcățușe, cu cămăși și nu știu ce… Și erau așa case unde te puteai duce… iar soții le aduceau și le luau dimineața acasă. Eu am rămas înnebunită! Nu am mai spus nicăieri, nimănui, am fost uluită! Să ajung să văd la mine în țară niște lucruri ca acestea?! În țara aceasta a noastră, care era atât de curată, atât de plină de credință și de cuviință?! Vedeți, cuvântul acesta a dispărut. Ați băgat de seamă? Nu mai zice nimeni *cuviincios* sau *cuviință*. Am fost un popor plin de cuviință fiindcă am fost credincioși, eram grădina Maicii Domnului. Așa am fost numiți și sper că suntem încă, sper să mai fim apărați prin mila și intercesiunea Ei pe lângă Domnul, pentru că altfel nu știu cum ajungem… Am început să am un fel de gândire eshatologică: mă gândesc la Apocalipsă, mă gândesc la *eshathon*, la sfârșit… Sunt și semne cosmice. Soarele a avut acea explozie extraordinară acum câteva săptămâni sau luni, când a aruncat particule peste toate planetele sistemului solar. Sunt

cutremure peste tot, se prăbușesc munți, popor peste popor… Oamenii ce să se mai iubească între ei, numai ură și zavistie și vrajbă! Ce se întâmplă cu noi?

Noi românii nu putem învia oare? Oare nu ne putem trezi? Oare e musai să acceptăm dezrădăcinările astea noi? Sufletește vorbesc – noi ca indivizi credincioși, creștini. Putem să acceptăm să vedem cum copii noștri vor intra de mici în desfrâu? Eu am fost foarte nenorocită că nu am avut copii, nu ne-a dat Dumnezeu! Și eu și soțul meu am fost foarte nenorociți, dar acum zic bine că n-am avut, că cine știe ce-aș mai fi așteptat de la ei, dacă ar fi avut mentalitatea pe care o au tinerii din momentul de față. Este adevărat că sunt și tineri admirabili, nu am niciun fel de dubiu, îi cunosc – am tinerii de la ASCOR. Eu sunt în legătură cu tinerii de la ASCOR Iași, ASCOR Galați, îmi place foarte mult să mă întâlnesc cu ei și lor cu mine, pentru că discutăm lucrurile deschis, iar ei îmi pun întrebările pe care le consideră necesare pentru viața lor – dragii de ei! Fiindcă ei nu mai au unde se duce…

Știți dumneavoastră că se duce lipsă de modele, ceea ce lipsește sunt modelele. Noi am avut profesori extraordinari pe care îi ținem minte și cărora le rămânem recunoscători până la moarte, nu-i uităm niciodată! Oameni care ne-au imprimat o verticalitate a sufletului, oameni care au făcut să ne iubim aproapele, să nu urâm, să nu ne certăm, să nu ne mâniem, să nu ridicăm glasul și așa mai departe. Totul era olimpian, totul era maiorescian în Universitate, totul venea de la Călinescu – profesorul meu, șeful meu căruia i-am urmat la catedră. Și Tudor Vianu. Oameni de o exemplaritate rară, de o gravitate, de o înțelegere a misiunii noastre de oameni, de intelectuali, de creștini. Mă gândesc dacă această lipsă de modele este unul din motivele pentru care tinerii nu mai știu cum să se comporte, cum să trăiască. Dar și părinții sunt de vină. Vedeți dumneavoastră, părinții care aplaudau cu frenezie o scenă înfiorătoare pentru mine din punct de vedere etic, duhovnicește ce să mai vorbesc… Părinții aclamă pornirile copiilor lor. Ce o să avem? Ce o să facem cu țara asta?

Pe de altă parte nu se mai fac căsătorii. Odată cu taina trupului a dispărut taina iubirii, taina cununiei. Totul era înconjurat de o frumusețe nobilă. Acum toate s-au dus. Ce se aude cu familia, vom mai avea familie? Nucleul societății e familia, se termină familia, ce-am

făcut? Se duce neamul. Am întrebat de pildă pe niște prieteni care au două fete, și îmi tot spunea prietena mea: „Fata mea a plecat cu prietenul ei". Asta era acum cinci ani, acum patru ani, acum trei ani… Anul trecut am întrebat-o: „Ascultă, Rodica, dar ce tot *prieten*? Dar soț nu o să devie?" „Cum adică? A… nu, dragă Zoe, nu! Pentru că se gândesc că, dacă divorțează, de ce să plătească avocat?"

La ce gândeau tinerii aceștia… Băgați de seamă care era preocuparea, ei se gândeau deja la divorț. Nu se gândeau la ceea ce înseamnă taina căsătoriei. Noi toată viața am știut: ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă (cf. *Matei* 19, 6–8). Asta este una din poruncile Mântuitorului, din poruncile Bisericii. Noi, cei care suntem români și creștini, nu putem să lepădăm aceste învățături care au fost și sunt atât de creatoare, atât de înălțătoare, atât de roditoare!

E adevărat că s-a pierdut satul și nu întâmplător comuniștii de la început au vrut să distrugă țărănimea, pentru că acolo era și nucleul familiei și al credinței. Și Lenin, și Stalin, și toți marii teoreticieni au vrut să distrugă țărănimea și să întemeieze lumea pe proletariat, au vrut să distrugă satul care era matricea spiritualității unui neam. Ei bine, la noi, gândiți-vă că toți sau majoritatea oamenilor mari au ieșit de la țară, începând cu Brâncuși, cu Enescu, cu Pârvan, cu atâția alții… Simion Mehedinți, Ion Sion, savanți din toate ramurile științei, oameni din toate artele – au ieșit de la sat. Desființând satul, am desființat și familia, am desființat și credința. Atunci noi ce facem? Atunci noi cum mai ieșim din această „încurcătură" îngrozitoare? – în ghilimele „încurcătură" fiindcă noi singuri ne-am făcut-o și o acceptăm ca atare. Ce facem?

Vorbeam de gândurile mele eshatologice – eu mă gândesc că nu se poate ca Dumnezeu să nu ne pedepsească… Am impresia că începe să ne lase din mâini, că prea se înmulțește fărădelegea pe fața pământului, pe fața planetei. Nu la noi, la noi încă e nimica toată, dar pedeapsa se poate apropia. Însă credem, credem că Domnul ne poate ierta și accepta mai departe dacă ne îndreptăm, dacă înviem și noi.

Pe de altă parte, Domnul ne poate lăsa dacă noi rămânem împietriți în necredința noastră, în scufundarea noastră în materie. Și am o temere, vorbind cu toată lumea care crede – așa zice. Dar nădăjduim în Dumnezeu, poate ne va scoate El din impasul acesta spiritual în care ne aflăm. Impasul este spiritual – lipsa de credință, de

aici derivă toate. Copiii nu fac cateheză, nu se duc la biserică, nu mai sunt copii. Eu știu că pe mine – bunicul meu era preot – mă duceau la denii. Aveam doi-trei ani, mă puneau pe scăunel, acolo în Joia Mare, cu lumânărica și-mi plăcea să o aprind și să o sting. Așa creezi niște rânduieli, îl crești pe copil în rânduieli, spovedanie și împărtășanie – nici nu mai discutăm. Văd că și în jurul meu, în familie, au ajuns copiii la patru ani și nu au fost niciodată la biserică, nu i-au împărtășit niciodată de la botez și cu asta ce facem? Se mai uită Domnul la noi, nu se mai uită Domnul la noi?

Vreau să vă spun un lucru mai recent care m-a impresionat foarte mult, și nu numai pe mine. E un sat în apropiere de București, la 40 de kilometri, se cheamă Letca Nouă. Un sat de oameni săraci care au însă norocul unui preot paroh admirabil, un tânăr preot – Edmond Nicolae Popa. A fost la televizor într-o seară, în biserica micuță și veche a acestui sat s-a petrecut o minune! În februarie anul trecut a început să plângă icoana Măicuței Domnului! E un semn, fără îndoială, dar aceste semne au mai fost, nu numai la noi în țară, am și fotografia a unei icoane a Măicuței Domnului care a plâns în America, la o mănăstire lângă Chicago. Însă anul acesta în februarie, prima oară pe glob, a plâns Mântuitorul, pruncul Iisus în brațele Măicuței Sale! Îmi pare rău că nu am adus fotografia icoanei, este uimitoare! E prima oară când Mântuitorul a plâns. Pentru mine este un semn de mare durere, dacă El plânge pentru mizeria noastră spirituală și morală. Ce înseamnă, că e la capătul răbdării? Că poate veni sfârșitul, că poate elibera pe vrăjmaș de acolo unde l-a legat? Cine știe?

Vedeți, dragii mei, Învierea Domnului aș vrea să ne găsească puțin altfel, mai conștienți de noi, mai conștienți de păcatele noastre, de lipsurile noastre, de lipsa noastră de iubire. Nu ne cere nimeni jertfă, Mântuitorul nu ne cere jertfă. N-a spus: „Milă voiesc, iar nu jertfă" (*Matei* 9, 13)? Milă vrea Domnul de la noi, și ne cere iubire. Din iubire ne-am născut, creația a ieșit din iubire. Din iubire S-a întrupat Mântuitorul pentru noi, din iubire a suferit Răstignirea și Învierea care trebuia să refacă sensul către Împărăția lui Dumnezeu, către Împărăția cerurilor. Să ne întoarcem către omul nostru lăuntric, să ne întoarcem către rugăciune, care este instrumentul apărării noastre din toate punctele de vedere. Să ne întoarcem către Biserica noastră. Suntem înnebuniți de

secte care nu fac altceva decât să fojgăie în țara noastră, nu caută decât să ne îndepărteze de biserica noastră și de Mântuitor.

Cum să facem noi să iubim aproapele din nou? Să încercăm, să încercăm, să ne uităm la fiecare din cei de alături și să vedem în ei chipul Mântuitorului. Suntem făcuți după chipul și asemănarea Lui. Să vedem în El, așa se pare că trebuie să fie. Să ne iubim unii pe alții. De ce este Ioan evanghelistul iubirii? Pentru că el este cel care a luat de la Mântuitorul – întâi pentru că era cel mai iubit ucenic al Mântuitorului – moștenirea iubirii și a teoretizat-o în Evanghelia lui, și mai cu seamă în relațiile lui omenești. Tot timpul spunea: Iubiți-vă, dragii mei, iubiți-vă unii pe alții! Știți că el a luat-o pe Măicuța Domnului cu el și a îngrijit-o ca pe propria lui mamă la Efes, acolo unde se pare că până astăzi nu plouă, nu ninge, e clima cea mai blândă… Dacă plouă, e așa un fel de rouă lină – amintirea Măicuței Domnului care a fost acolo cu evanghelistul iubirii. Să încercăm și noi această probă a regăsirii aproapelui, a regăsirii semenului nostru. Să terminăm cu *departele* nostru, ca să putem spune când îl întâlnim pe oricare cum spunea Sfântul Serafim de Sarov, extraordinarul sfânt rus, când se întâlnea cu cineva: „bucuria mea!" Omul din fața lui era bucuria lui! Și ce-i comunica? *Hristos voskrese!* – „Hristos a înviat, bucuria mea!" Aproapele lui era bucuria lui și ceea ce comunica era Învierea Mântuitorului.

În orice zi, oricând să ne dăruiască Dumnezeu nu puterea Sfântului Serafim de Sarov, dar măcar puterea iertării și a iubirii cât de cât între noi. Numai așa vom putea înceta atmosfera aceasta de neliniște, de tulburare, de vrajbă între noi. Numai cu dragoste și cu iertare, n-avem altfel cum – așa putem îmblânzi pe Domnul. Măicuța Domnului se zbate să ne scoată din pericolul dispariției noastre, dar Domnul nu poate aștepta la nesfârșit învierea noastră. Așa încât să ne îndreptăm spre Înviere anul acesta cu dorința de a învăța de la El iubirea și iertarea, de a învăța cum să trecem peste toate durerile cu bucuria așteptării întâlnirii în Împărăția Lui! Adică să revenim la ceea ce a fost, la ceea ce trebuie să fie viața creștină – pregătirea, și mai cu seamă pregătirea pentru viața viitoare. Să nu uităm că suntem *homo viator*, că suntem călători pe acest pământ și că doar dincolo este casa noastră din care de fapt am plecat. Din Dumnezeu am ieșit, ne întoarcem la El.

Să putem spune și noi ca în Canonul Paștilor: „Crucii Tale ne

închinăm, Hristoase, și Sfântă Învierea Ta o lăudăm și o mărim. Că Tu ești Dumnezeul nostru, afară de Tine pe altul nu știm, Numele Tău numim. Veniți toți credincioșii să ne închinăm Sfintei Învieri a Lui Hristos, căci iată a venit prin Cruce bucurie la toată lumea. Totdeauna binecuvântând pe Domnul, lăudăm Învierea Lui. Că Răstignire răbdând pentru noi, cu moartea pe moarte au surpat". El ne-a eliberat de moarte și de păcat supunându-se îngrozitoarelor suferințe, și ne așteaptă la El ca pe creaturile Lui, ca pe copiii Lui, plin de dragoste. Ne-a dăruit dragostea Lui, să-I dăruim dragostea noastră, și cu aceasta să așteptăm Învierea Mântuitorului cu inimile deschise și cu lumânările aprinse!

*

Pentru mine timpul n-a curs, nu l-am simțit. Viața mea a fost atât de activă și atât de plină, încât un an în plus sau în minus nu s-a făcut simțit cu efecte fizice, intelectuale sau duhovnicești evidente. Poate am evoluat din punct de vedere spiritual fără să-mi dau seama, dar propriu-zis n-am simțit curgerea timpului… Pentru mine acești mulți ani au fost un fel de dar ceresc pentru ca eu să înțeleg mai multe lucruri pe care tinerețea, poate, nu le înțelege iar maturitatea le ignoră voit sau nevoit. Am avut șansa să ajung până aici și să privesc cu bucurie, dar și cu tristețe. Vârsta asta lungă mi-a fost de folos pentru comprehensiunea unei deveniri. Ne aflăm într-un moment de gravă înțelegere a sensului vieții. Fiecare nu privește la cel de alături, nu îl interesează decât lucrurile materiale, iar restul este uitat.

Fiecare an care mi se dădea în plus îl socoteam ca un dar de la Dumnezeu. Socoteam în tinerețe că am să trăiesc cam 60 de ani, n-am să ajung până la 70. Am avut întotdeauna obsesia morții iminente. Cu fiecare an care trecea încercam să adaug ceva la mine, la persoana interioară – căci persoana exterioară nu mă interesa. Când eram în viața publică, fiecare an însemna încă o posibilitate de a răspândi cultura, de a răspândi ceva din traseul ființei mele. Astăzi copilul nu mai găsește în cel din față un model, o imagine care să-l marcheze pentru întreaga viață. Ei bine, bătrânețea mai tocește reacțiile de bucurie – mai cu seamă că îți dai seama că fizicește slăbești. Trăiesc din amintiri și încerc cât pot să mai fac ceva. Bătrânețea nu este o povară. Pentru mine nu există moarte, există trecere dincolo…

*

Trebuie să vă spun că eu trăiesc în permanență cu un sentiment de frustrare. Lumea se amuză când spun asta, dar eu mă simt o ratată. Cariera mea trebuia să fie una muzicală. În clipa în care, la 17 ani, m-am îmbolnăvit de tuberculoză și mi s-a spus că trei ani nu mai am voie să cânt, nici la pian, nici la vioară, a fost o prăbușire, care, firește, la acea vârstă, mi s-a părut o catastrofă. Fatalmente a trebuit să merg pe altă cale, și am ales calea de jurist – a tatei, și cea de filolog – a mamei. Și așa am intrat – mai mult sau mai puțin cu voia mea, dar sigur cu voia lui Dumnezeu – în acest „câmp al formației sufletelor", cum îi spun. Fiindcă mie îmi părea esențial nu să înșir niște date și gânduri în fața studenților, ci să încerc să comunic cu ei, nu numai omenește dar și spiritual. Iar cultural doream să fac din ei oameni cultivați, să le dau cât mai multe surse de incitație la lectură și la arte, în general.

*

Pentru mine însă, important era la început să driblez noua doctrină care încerca să se încuibe la noi: marxismul, dublat firește de ateism. Am intrat în facultate într-o vreme amarnică… Eminescu era făcut socialist, toată cultura românească se transforma într-o cultură pre-comunistă. La seminarii făceam contrariul a ceea ce se făcea la cursuri. Studenții au simțit imediat asta – omul tânăr înțelege repede aceste lucruri – și atunci toți veneau la mine. Am început cu Eminescu, fiindcă el era ținta tuturor. Încercam să-l arăt în lumina adevărată, cât se putea, fiindcă eram controlați. Am făcut tot felul de acrobații, de interpretări de text, ca să ajungem indirect la adevăr – acestea s-au spus cu jumătate de gură. Asta a fost o etapă. După '65 am scăpat de chinga sovietică, lucrurile mergeau mai ușor.

În timpul acela George Călinescu nu mai era la catedră, rămăsese la Institut, dar mai venea la facultate. Îmi amintesc că într-o zi venise la un curs de-al meu – nu pot să vă spun ce emoții am avut! Eram și foarte tânără. Închipuiți-vă, să-l ai pe Călinescu în amfiteatru… A intrat și mi-a zis: „Ei, Zoe, haide, să te aud!" Aveam un curs despre Gherea, de fapt nici nu era despre Gherea, ci despre Maiorescu. Făcând o paralelă între cei doi, aveam grijă să iasă Maiorescu deasupra… Când am terminat cursul, Călinescu m-a îmbrățișat și mi-a spus „Foarte bine!".

A fost impresionat, pentru că făceam ceea ce încercase și el să facă – să ne strecurăm pe sub o doctrină străină de noi.

Apoi am intrat într-o etapă cu destulă libertate de mișcare, cu referire la culturi străine. Între timp, Tudor Vianu m-a adus la Catedra de Literatură comparată – eu fiind specialistă în engleză și germană. Tudor Vianu a fost foarte bun prieten cu tatăl meu și mă cunoștea de când eram mică, și în acest mod am putut să-mi exprim punctele de vedere așa cum am dorit, cu foarte puține concesii. Am ajuns să fac literatură comparată a popoarelor orientale. După ce le-am prezentat studenților cărțile sfinte ale indienilor, am ajuns la evrei, dorind să-i îndrept spre Biblie, care era prima carte în bibliografia pe care le-o dădeam. Veneau la cursurile mele și teologi… Așa am făcut, „formație de suflete" nu numai de minți. Am făcut carte cu ei, dar le-am trezit și sentimentul religios. Îmi amintesc de un preot care mi-a spus: „Vă sunt recunoscător! Toată viața mea am încercat să o conving pe fiica mea să citească psalmi, iar dumneavoastră ați reușit acest lucru numai după un curs!".

*

Modelul meu absolut a fost Tudor Vianu. Eleganța lui omenească… E adevărat, olimpianismul lui era rece sau părea rece. Profesorul părea distant, nu puteai să ți-l reprezinți decât la catedră. Cu o seriozitate maximă, el oficia… Pentru el, cultura era sacră, meseria de profesor era pentru el un sacerdoțiu. E adevărat că studenții erau mult mai atrași de cursurile lui Călinescu, pentru că la el era spectacol. Avea o alură ușor histrionică, el juca. Nu știai dacă vorbește serios sau în dodii, tocmai pentru că nu putea spune adevărurile în mod direct, în acea perioadă. Tudor Vianu și George Călinescu au fost în acele vremuri stelele Universității.

*

Nenorocirea e că actuala elită, generația de 30–40 de ani – nu știu din ce motive – vrea să ignore sau în orice caz să minimalizeze valorile trecutului. Și au început cu Eminescu, ceea ce pentru mine este o durere infinită… Când Maiorescu, Iorga, Călinescu, Vianu, Noica – toată crema intelectualității românești – au văzut în Eminescu o concentrare a genialității românești, și nu numai în literatură, vin niște juni care îl

denigrează!… Am văzut un articol cu titlul „Eminescu, idiotul național”! Cred că această atitudine vine ori din necunoaștere – nu știu câți au citit toate cele 16 volume ale operei eminesciene – ori din orgoliu personal. Am impresia că în momentul de față fiecare scriitoraș se crede un geniu. Ori sunt complexați, ori sunt ignoranți. Mă întreb ce se va întâmpla cu copiii acestei generații, ce vor ști ei?… Vor afla de la aceștia că „Eminescu a fost un zero”?! Ei nu mai au punctele de reper care să le permită să-i reconstituie imaginea adevărată.

În urmă cu un an am susținut o prelegere în care am vorbit și despre Eminescu. Ceea ce le-am spus tinerilor de acolo a stârnit în ei o stare de spirit specială. Când am terminat, băieții din ultimele clase de liceu plângeau și veneau să mă sărute… Erau fericiți că l-am reevaluat pe Eminescu. În conferințele religioase întotdeauna vorbesc despre Eminescu, mai ales că el a fost un exemplu de zbatere între credință și necredință, la sfârșit revenind la credință. Noi umblăm după modele străine, spre niște zone care nu au nimic de-a face cu noi, din punct de vedere structural. Nici ontologic. Ne ploconim la modele din afară de unde am adus drogurile, dezbrăcările, căsătoriile între lesbiene, între homosexuali – toate smintelile acestea! Dar în fiecare om există și intuiția adevărului. Tinerii așteaptă să li se confirme intuițiile, iar eu le-am confirmat intuiția și au fost fericiți, pentru că nimeni nu le-a vorbit așa, nu le-a spus lucrurile acestea.

*

Biblioteca este singura mea bogăție. Sunt cărți cumpărate de mine, iar multe sunt moștenite de la cumnatul meu, doctorul Bușulenga, care era un om admirabil. Biblioteca este singurul loc la care mă gândesc din când în când. Sper ca Domnul să-mi dea timp să retrăiesc cu pocăință fiecare din etapele vieții mele… Până la urmă asta e căința, când trecem dincolo, întâi ne judecăm noi.

*

În ultima vreme citesc numai teologie. Dacă aș fi fost cu zece ani mai tânără aș fi studiat la Facultatea de Teologie, deși poate din cărți înveți mai mult decât din spusele profesorilor. Raiul e împărăția Domnului, e viața în spațiul nevăzut – se spune „Făcătorul Cerului și

al Pământului, văzutelor tuturor și nevăzutelor". Întoarcerea noastră acolo se întâmplă dacă, evident, am dus o viață conformă cu învățăturile Mântuitorului. Zonele acestei Împărății sunt numeroase. Cei cu păcate se duc jos, la subpământeni, în vreme ce drepții și sfinții trăiesc în slava lui Dumnezeu. Ce înseamnă asta? În zona luminii necreate, acea lumină fantastică pe care noi nu o putem vedea… Raiul este această trăire în veșnică bucurie, privire a luminii slavei!

Noi însă trebuie să avem puterea să ne judecăm. Da, să avem această putere și abia apoi să ne înfățișăm Mântuitorului, Care ne va judeca și pe urmă ne va arăta locul unde suntem trimiși.

*

Eu am niște aprehensiuni în legătură cu soarta noastră viitoare destul de apropiată… Foarte multă lume spune că sunt bigotă sau că am o viziune care nu mai corespunde dezvoltării științifice și tehnice contemporane. Această dezvoltare ne-a adus aici fiindcă știința s-a prelungit în tehnică. Știința este pozitivă, dar tehnica devine dăunătoare. Descoperirea științifică este un câștig enorm, în timp ce derivațiile tehnice pot deveni nocive. Toate lucrurile astea – clonările, fertilizările *in vitro* sunt niște monstruozități. Copii cu mame bătrâne, la 60–70 de ani… În felul acesta se lovește nu numai în spirit. Descoperirea științifică este urmarea unei inspirații divine, or lucrurile tehnice, nocive, vin de pe urma mititeilor încornorați… De ce cred asta? Mântuitorul spunea despre semnele care o să preceadă finalul: vor fi semne cosmice, în stele, în soare, vor fi cutremure îngrozitoare, vor muri oameni de furia valurilor! Și mă uit la ce se petrece în lume: păcatele ne covârșesc și nu ne mai poate apăra nici Iisus. Ce se spune în Scripturi este adevărul. Un om de știință spunea că după nenorocirea din Asia axa lumii s-a schimbat. Mă tem că suntem în preajma sfârșitului. Am uitat verticala, ne-am întins pe orizontala profitului, ne-am năclăit în mocirla materiei! Spiritul nu mai este în noi. Suntem numai o poftă a trupului… Sau a banului…

De aceea românul spune că „banul e ochiul dracului", e o veche zicală și e adevărată. Te dezumanizează. Sunt atât de îndurerată de spectacolul contemporan încât greu mă pot despătimi, privind cu indiferență împrejur. Mă uit la oameni cu dragoste dar văd mulți lipsiți de milă, cei care au mașini de miliarde și pe care le schimbă frecvent, dar

nu ar da un leu săracilor… Sau pentru refacerea unei biblioteci, a unei case memoriale, a unei biserici… Iar asta înseamnă a-ți pierde sufletul, a pierde iubirea pentru aproapele tău, pentru tot ceea ce este creație, spirit. Peste tot auzi manele… niște orori! Apoi lipsa de cuviință… noi eram un popor cuviincios dar acest cuvânt a dispărut din vocabularul nostru. Există în noi acest impuls de vulgarizare, de înjosire. Suntem cufundați în mlaștina materiei! Avem ce meritățm, din toate punctele de vedere.

*

Astăzi noi luptăm împotriva Logosului. A părăsi cartea – ceea ce este statornic în viața noastră, esențial –, a părăsi cuvântul înseamnă că ne risipim, ne irosim facultățile intelectuale iar spiritual nu mai are cu ce se hrăni. Fiindcă în clipa în care intrăm în această nebunie uităm și rugăciunea, nu ne mai putem strânge mintea în rugăciune atâta vreme cât suntem năuciți de imagini, de televiziune. Și atunci, ce alegem? Cei credincioși poate nu au aflat ce deosebire există între cele două lumi – a cuvântului și a imaginii. Cuvântul e statornic, creator. Imaginea e răvășitoare, înșelătoare, trece iar pentru suflet nu rămâne nimic. Și așteptăm sfârșitul – din nefericire, cred că gândesc adevărat. Gândesc logic, într-o viziune eshatologică dar sănătoasă. Pentru că știu ce înseamnă un final dezastruos și știu ce ar însemna pentru fiecare dintre noi un sfârșit luminos, la capătul unei vieți bine întocmite și înțelept conduse.

*

Nu se poate trăi fără modele. Tinerii sunt total debusolați. Nu vedeți că toate datele sociologice relevă faptul că sunt tot mai debusolați? Au totuși credința în Dumnezeu și au nevoie de valori. De unde să le ia dacă nu există acele persoane care să le deschidă drumul către valori, dacă ei aud că tot ceea ce considerăm noi, bătrânii, valori, nu sunt valori, sunt non-valori? Atunci în mintea lor se face o confuzie absolut dramatică.

*

Am sentimentul că familia nu mai are coeziunea pe care o avea odată. Nu mai e legată de acea căldură, de acel fluid insesizabil care

unea membrii unei comunități familiale. Școala ar trebui să facă asta iar părinții pot să infuzeze foarte bine credința, presupunând că nu au cultură. Căci chiar dacă unii nu s-au născut cu biblioteca în casă, nici nu au fost educați să se ducă spre bibliotecă.

*

Astăzi este o perioadă critică. Dacă lucrurile ar merge pe un făgaș istoric normal, ar veni după acțiune reacțiunea și invers, s-ar liniști lucrurile și s-ar așeza… S-ar reconstitui un fel de atitudine respectuoasă față de un trecut pe care în general îl contestăm, pentru că de regulă se contestă trecutul în versiunea *new-age*, pe care foarte mulți au adoptat-o fără să știe despre ce e vorba. Dacă nu ne vom reveni, atunci șansele de degradare vor fi din ce în ce mai mari. Marea masă a concetățenilor noștri trăiește într-o perioadă de lipsă de valori. Eu mă gândesc la muzica mare, la muzica – să-i spunem așa – „cultă", care suferă pentru că nu mai este așa de prețuită. Nu se mai bate lumea pe concertele de la Filarmonică sau de la Sala Radio, iar marii soliști nu mai sunt așa de prețuiți ca pe vremuri. În schimb vine Michael Jackson și mii de puști se omoară pe arene! La întrebarea care mi s-a pus, „ne mai putem întoarce?", e foarte greu de răspuns. E foarte greu să te întorci înapoi de la manele la J. S. Bach.

*

Cine ne poate scoate din această letargie, dacă nu modelele? Am impresia că națiunea vrea să fie neapărat ca altcineva… „Vrem ca acolo!" Fiecare *acolo* este *acolo*, nu *aici*. Avem și noi *aici*-ul nostru, dar cum să le scoți din cap asta? E foarte complicat! Ce e al lor e al lor, și ce e al nostru e al nostru. Noi abolim trecutul, abolim rădăcinile – procesul este foarte insidios și poate prinde. Văd ceva la vecin și vreau să fiu ca el. Dar eu am trecutul meu, am determinările mele interioare și nu pot să fiu ca el, pentru că el are alte motivații, alte condiționări. Niște oameni foarte cultivați și neimplicați politic ar putea face aceasta. E foarte greu însă, după 12 ani încă nu se poate pune problema. Peste 20–30 ani, când lumea va fi înțeles ce înseamnă democrație…

*

Nu știu la ce scară s-au produs fenomenele acestea „de împrumut". La noi, să zicem, perioada pașoptistă și imediat post-pașoptistă – deși nu se compară ca scară – a fost una în care se urmăreau modele străine cu pasiune! Se adoptau fără niciun fel de rigoare critică instituții, cărți, moduri de viață… Este ceea ce Maiorescu numea „forme fără fond". Maiorescu a avut curajul și a înfruntat asta public, fiindcă nu risca politic decât să-l beștelească liberalii. *Timpul* lui Eminescu era de altfel citit zilnic de C. A. Rosetti, care era dușmanul de moarte al conservatorilor, cei care păstrau esențele, nucleele puternice de tradiție. Sigur că a fost un fenomen de tranziție și ca atare pasager, dar șansa care a fost? Că Maiorescu i-a avut lângă el și i-a lansat pe Eminescu, pe Caragiale, pe Creangă, pe Slavici… A oferit niște modele de autenticitate culturală! Când va veni și la noi acel Maiorescu care să nu fie amenințat de toate partidele politice? Vă dați seama cum ar fi atacat, insultat un Maiorescu astăzi, și mai ales de câte partide? Esențial ar fi ca el să aibă în jurul lui o pleiadă de oameni de cultură, și mai cu seamă de creatori.

*

Slavă Domnului, românu-i foarte talentat, dar nu trebuie să-i zăpăcești zilnic mințile cu sminteli ca să nu-și părăsească matca lui proprie, izvorâtă din niște rădăcini, dintr-o istorie a spiritului, a intelectului, a creativității înseși. Dacă nu-i pui în față modelele autentice, el ce poate să înțeleagă și să facă? Am găsit o foarte pătrunzătoare definiție a artei postmoderniste: artă care înfățișează viața și arta în cioburi. Excelent! Totul este fragmentat, totul este sfâșiat, vulgarizat, din nenorocire, degradat sub aspect al formei! Mă gândesc la limba română, care a ajuns unde a ajuns… Este una dintre marile mele dureri. Se vorbește astăzi execrabil, este catastrofal ceea ce se întâmplă! Avea Odobescu o vorbă despre limba românească – o „limbă spornică și vârtoasă", adică o limbă bogată și cu impact. Foarte frumos spus, impact asupra minții și asupra inimii! Or impactul lingvistic astăzi este zero. Se poate vorbi, se poate trăncăni la nesfârșit dar fără niciun efect.

*

Eu sunt bătrână și cu atât mai mult, apropiindu-mă de sfârșit, socotesc lucrurile acestea ca cele mai mari bucurii: bucuriile spirituale,

de natură spirituală. O participare la o liturghie extraordinară, la o rugăciune extraordinară – acestea sunt după părerea mea cele mai mari bucurii! După aceea, bucuriile muzicii… Acolo este centrul vieții mele! O audiție extraordinară era o stare de beatitudine aproape ca ora de rugăciune, fiindcă muzica este cel mai direct drum către Dumnezeu.

*

Abia pe urmă am aflat că Eminescu a stat la Văratec, în casa aceea de lângă cimitir. Acum am auzit ce intenționează să facă cei de la Fundația Lucrețiu: să restaureze casa. Sunt niște copii extrem de entuziaști și nu se opresc la niciun obstacol. Au fost unii chiar din județul Neamț care au vrut să pună obstacole: că nu-i adevărat, că n-a stat acolo Eminescu, că el a stat cu Veronica Micle… Ca și cum la vremea aceea Eminescu – care era atât de decent, atât de discret în legătura aceasta, era un om de-o cuviință extraordinară! – ar fi stat cu ea în casa maicilor acum 100 de ani… Lucrul acesta este imposibil! Nouă ne-a povestit stareța, Maica Pelaghia, care avea 102 ani când am cunoscut-o eu. Am fost cu Valerica la ea și avea o memorie extraordinară: își aducea aminte cum ieșeau și se duceau la plimbare, dimineața, Eminescu și Creangă. Creangă a venit și el aici, la Văratec, pentru că avea impresia că Eminescu ar fi tratat mai bine aici, la bolniță, la Mănăstirea Neamț, decât la spitalele celelalte – și-l adusese aici. De altfel, l-a dus pe Eminescu la împărtășit, la spovedit… Există în acest sens o consemnare a unui preot.

Cei de la Fundație sunt gata să înceapă construcția, au deschis și conturi, dar numai două persoane au contribuit până acum. Oamenii nu prea știu despre toate astea, recent a fost și un colocviu pe această temă… Eu am vorbit despre corelarea dintre cultura bisericească și cea profană, despre cum ar trebui să se întrepătrundă și cum se întrepătrundeau în trecut, osmotic, într-un chip firesc. Astăzi există o secularizare a bisericii, semnalul l-a dat Franța la Revoluția franceză. Or asta e o problemă. Practic, intelectualii nu mai au legătură cu biserica în modul pe care-l aveau pe vremuri. Aceasta scriam și în studiul meu „Eminescu între credință și cunoaștere”, când am spus că în arcul credinței lui au fost nenumărate frânturi sau nenumărate falii, dar educația religioasă primită în copilărie, de la surorile mamei lui – care erau maici la Agaton, la schit – a rămas imprimată în el și s-a regăsit, s-a rearătat în anii de

sfârșit. În acele foarte frumoase rugăciuni, în sonetul acela superb *Răsai asupra mea, lumină lină* sau celălalt, *Rugămu-ne-ndurărilor luceafărului mărilor*, în *Dumnezeu și om*, *Învierea*, *Colinde*… E foarte important pentru intelectual să aibă temelia de credință. Copilul nu știe ce-i aceea credință dar îi inculci, îi infuzezi continuu acea credință învățându-l rânduielile, ducându-l să-l spovedești și să-l împărtășești.

*

Acum aproape o lună în acest hol se strânseseră vreo 20 de tineri, membrii ASCOR Iași. Am stat două ore și jumătate de vorbă cu ei, fiindcă pentru asta veniseră. M-au întrebat lucruri atât de duioase, de înduioșătoare pentru mine în ceea ce-i privea! Mă uitam la ei cu dragoste și cu milă, fiindcă mă gândeam la ce-o să-i supună viața, la câte încercări… Mă întrebau: „Cum să rezistăm, doamnă Bușulenga? Cum să nu cădem în ispite?" Le-am spus: „Copii, faceți-vă o platoșă. Eu nu pot să vă spun mare lucru, pentru că fiecare om are destinul lui și are un raport al lui interior cu propriul destin. Dar constituiți-vă o platoșă a voastră și aceasta să fie o platoșă a seninătății, a dragostei pentru toată creația, pentru tot ceea ce se află sub soare. Să vă fie gândul pe verticală!" De multe ori am spus „să nu uitați că există verticală!" Pentru că dacă uităm verticala, uităm că există Dumnezeu, atunci suntem terminați sub raport spiritual și omenesc propriu-zis. În această platoșă rugăciunea să fie foarte bine fixată, pentru că e nevoie de ea în momentele grele. E nevoie de chemarea noastră. Fiecare dintre noi când ne întâlnim cu o greutate, cu un obstacol, cu o nenorocire, spunem: „Ajută-mi Doamne! Dă, Doamne!". Frântura aceasta de rugăciune am putea s-o spunem mai des…

Și mai este ceva. O să vă spun acum cum făceam eu foarte mult în tinerețea mea. Mergeam pe stradă, alergam de la un curs la altul, de la o facultate la alta și încercam să gândesc pozitiv pentru toată lumea – fiindcă puterea gândului este enormă! Trebuie ca fiecare dintre noi să devenim un emițător de unde pozitive, de dragoste, de pace, de bucurie și de lumină! Eu socotesc că dacă tot timpul am zice: „Doamne, să dăruim semenilor noștri un gând de dragoste, pace, bucurie și lumină", dacă tot timpul am gândi așa în momentele noastre libere, am crea o adevărată noosferă spirituală! Am impresia că tot ceea ce este agresat la

noi este tocmai noosfera, de care vorbea așa de mult Camil Petrescu. Noi trebuie să ne împotrivim agresiunii noosferei cu gândirea pozitivă, cerând ajutor pentru lume, pentru semenii noștri, pentru aproapele nostru…

Să gândim întotdeauna la aproapele nostru. Astăzi a ajuns să nu mai fie aproapele nostru, este departele nostru. Mă tem că dacă nu vom gândi pozitiv legătura noastră cu aproapele, o să ajungem acolo unde a zis Nietzsche. Suntem în pericol să ne izolăm. Alienarea aceea despre care s-a vorbit atâta vreme pe la jumătatea secolului trecut ne amenință pe toți. Singura ieșire din asta este îndreptarea către aproapele nostru. În felul acesta îndeplinești o poruncă Dumnezeiască și realizezi și o comuniune socială, fără de care lumea nu mai poate exista. Să iertăm tuturor, cum zice Mântuitorul. E adevărat că e groaznic de greu, dar măcar nu-i face rău, bucură-te de bucuria lui sau îndurerează-te de durerea lui! Așa se spune, că de durerea lui mai degrabă te îndurerezi decât să te bucuri de bucuria lui.

Conferință ASCOR Alba-Iulia, 1 aprilie 2004

„Tinerii aceștia sunt nădejdea noastră și nădejdea mea”

Iubiți ascultători, iată că în Postul Sfintelor Paști al anului 2004, Dumnezeu ne-a hărăzit să ne bucurăm de prezența doamnei Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Bun venit în studiourile radioului „Reîntregirea”, patronat de Arhiepiscopia Alba Iuliei!

Vă mulțumesc pentru primirea pe care mi-o faceți și care mă bucură în chip deosebit, pentru că niciodată n-am vorbit încă din studioul unei arhiepiscopii, al unei mănăstiri, al unei – ca să zic așa – instituții bisericești. Și mă umple de satisfacție – să nu zic de fericire – o astfel de întâlnire!

Au trecut 16 ani de când ați fost în Munții Apuseni, ați fost la Blaj și în capitala de suflet a românilor, Alba Iulia. Vă mulțumim din suflet că ați putut reveni în aceste zile când ne pregătim, curățindu-ne sufletele, să primim lumina Învierii. Aceste locuri – în care s-a plămădit „Bucoavna” și „Noul Testament” de la Bălgrad, aceste locuri sfințite de pașii lui Horea, a lui Avram Iancu, Timotei Cipariu, Eminescu, binecuvântate cu satul de lacrimi fără leac a poetului și gânditorului Lucian Blaga, cu Cenadele lui Ion Agârbiceanu – au locul lor în geografia literară și culturală românească. Nu o dată ați lăsat să se înțeleagă că aveți un sentiment aparte pentru meleagurile transilvane. Care este temeiul acestei iubiri?

Marele temei este – fără îndoială – cel care ar trebui să fie general, adică iubirea de patrie. Or Ardealul, după părerea mea, este centrul patriei; aici este inima care bate, care a bătut, care s-a luptat pentru Unirea

cea Mare a României. Aici au fost cele mai mari suferințe, cele mai mari dureri, aici au fost memorandiștii, aici au fost cei care au suferit pentru ca Unirea din 1918 să se producă. Pe de altă parte, amintirile romane au fost atât de puternice – nu mai știu câte au rămas din ele, să mă ierte Dumnezeu, aici că am impresia că sunt cam neglijate –, dar aici este și reminiscența latină foarte puternică, din toate punctele de vedere… Așa încât pentru noi – pentru mine personal – Ardealul rămâne o icoană vie a ceea ce a însemnat aspirația românească spre unitate.

Pe de altă parte este o chestie personală: străbunicul meu, Nicolae Jipa, făcea parte cu bun renume din Șcheii Brașovului. Era ctitor al bisericii, era un comerciant foarte bogat care a avut ca preceptor pe Gheorghe Barițiu. Era atât de legat de patria lui, de România, încât în fundul butoaielor sale – transportate de carele lui nenumărate spre Regat, Valahia, cum se zicea atunci – vâra publicațiile românești din Ardeal; și așa ajungeau, altfel ar fi fost cu neputință.

Până astăzi Ardealul rămâne ca un punct de referință al disciplinei intelectului, al disciplinei etice. Ardealul e cumva o oază de puritate și de înțelepciune. Îmi place să cred – și mie, ca și celorlalți români – că într-adevăr Alba Iulia e capitala reală a României. Îmi pare rău că trebuie să spun acest lucru: odată Titulescu – și a convins-o și pe regina Maria – socotea așa cum socotesc și eu acum, că o capitală a României nu putea să fie decât în Ardeal, adică în centrul țării, și s-au gândit la Brașov. S-au făcut cercetări și s-a văzut că apa freatică e foarte depărtată, e foarte joasă, nu ajunge pentru consumul unei capitale și au renunțat… Dar ei trebuiau să se gândească în primul rând la Alba Iulia, și mă gândesc la Regina Maria, care știa că aici s-a făcut încoronarea, un punct de referință esențial, nu? Monarhia noastră a fost legată de Alba Iulia, sfințită aici, în această Arhiepiscopie admirabilă în care am avut fericirea să trăiesc două nopți și trei zile până acum.

Urmașă a Mitropoliei lui Mihai Viteazul!

Fără îndoială. Altă amintire uluitoare! Sora mea, atunci când suie pe pieptișul acela spre centrul orașului, zice: „De câte ori merg la Alba Iulia mă duc seara singură s-ascult… Parcă aud copitele calului lui Mihai suind către centrul Albei”. Sunt lucruri sentimentale dar izvorâte parcă dintr-o necesitate internă istorică.

În conferința de ieri, în cadrul „Serilor duhovnicești”, ați vorbit despre formația dumneavoastră anglo-germană. Ați scris în volumul „Eminescu. Viață, operă, cultură” despre trecerea poetului prin Mica Romă. Citez: „A venit aici în atingere cu cultura europeană într-un chip care i-a schimbat incipient, dar hotărâtor, forma minții. Este limpede că Eminescu, Slavici, Maiorescu aduc acest suflu de rigoare intelectuală și etică care ne-a modelat pe plan cultural. Și Blaga apoi, și Barbu și Rebreanu și Tudor Vianu și Cioran au continuat această lucrare”. Dacă sunteți așa de bună să creionați afinitățile literaturii și culturii românești cu spiritualitatea anglo-saxonă, mai ales în perioada postbelică, știu eu… Mai există astăzi această comunicare cu marile spirite ale filosofiei și culturii și ce formă au căpătat?

Există, în mai mică măsură, fără îndoială, dar din cultura anglo-saxonă – adică germano-engleză în care m-am specializat eu – a rămas puțin. Ceea ce domină acum este, ca să zic așa, anglismul american. Interesul majorității românilor văd că merge către America, pe care mulți o privesc drept model. Sigur că nu putem compara Germania și Anglia, din punct de vedere al culturilor, cu ceea ce ar însemna puțina cultură americană. Am fost în America, am stat câtăva vreme, am lucrat la ONU. Sigur, sub raport de civilizație sunt – aș zice – poate cei dintâi din lume, împreună cu canadienii, dar sub raport de cultură Europa este mult mai departe… Noi suntem cu totul altceva. Europa este întemeiată, cum spunea Paul Valery, pe cei trei piloni: pe filosofia grecească, pe dreptul roman, și pe Biserica – el spunea catolică, eu spun creștină – începuturilor, nescindată. Deci noi avem niște antecedente cu totul invidiabile față de cele ale americanilor, care s-au moștenit prin emigrația europenilor în America. Și nu totdeauna, în vremea aceea, a începuturilor, au emigrat cele mai înalte spirite. Nu! Acum este o ciudată întoarcere a tinerilor foarte talentați către America, tentați de foloasele materiale. Dar Europa rămâne!

Poate și de ușurința cu care sunt primiți acolo…

E adevărat.

Fiind socotiți foarte deștepți…

Adevărat! Și ce se întâmplă? Ei aleg. Americanii sunt foarte abili în treaba asta. Ei se folosesc de talentele noastre – vorbesc de noi, de români,

de pildă. Am un exemplu din Timișoara. Am altul de la București, dar cel din Timișoara este și mai caracteristic. Aș putea să dau și-un nume, este vorba de Dragoș Mojineaț, un strălucit matematician care a ajuns acolo, a făcut studii, a îmbrățișat matematica, iar NASA a aflat că este cel mai valoros dintre toți cei de acolo. Au venit, l-au luat și l-au integrat în câmpul de cercetare al Cosmosului. Ei, e un foarte mic, foarte neînsemnat exemplu, lucrurile se multiplică la nesfârșit… Pot să vorbesc de doctorul Palade, care este și nobelist și care a plecat și el de aici. Era soțul fiicei lui Malaxa. A plecat înainte de invazia rusească… sovietică, pardon!

Dar, totuși, pentru mine Europa rămâne pământul culturii autentice. Noi suntem, totuși, o unitate. Nu vorbesc de Uniunea Europeană, care este cu totul altceva… Uniunea Europeană se datorește unor rațiuni politice, economice, care pe mine mă interesează mai puțin și care n-aș vrea să prevaleze în ceea ce va însemna Uniunea. Uniunea Europeană ar trebui să fie o unitate de culturi, o unitate de identități și nu o cultură oarecare pe identități șterse. Nu! Un conglomerat de valori care să reprezinte un continent, asta trebuie să fie Uniunea Europeană. Poate va veni vremea, cine știe? Ghinionul este și povestea limbii. Dificultatea cea mare, greu de surmontat, este aceea a limbii. Pentru că în Europa sunt atâtea limbi și puterile cele mari, firește, își dispută întâietatea – unii vor engleză, alții vor franceză – într-un fel în care nu se poate, totuși, dăinui. Eu socot că o sinteză a culturilor ar fi de dorit și fiecare limbă, poate prin traduceri, poate printr-o învățare a mai multor limbi de către fiecare dintre națiuni ar fi bine susținută. Nu știu dacă se va putea face asta.

Eu mă gândesc la ce-am dat noi Europei și cum ar trebui primită contribuția noastră. Mă gândesc în primul rând la Brâncuși, care a revoluționat sculptura lumii, care – după Michelangelo, că pe Rodin l-a depășit – a fost marele as al artei plastice a secolului al XX-lea. George Enescu, pe care l-am iubit foarte mult, l-am cunoscut și, după părerea mea – și demult spuneam asta, când l-am cunoscut, când eram și eu studentă la Conservator – l-am socotit un artist care va fi înțeles în mileniul III, un artist pentru mileniul III. Ce se face din *Oedip*-ul lui de către unii regizori foarte îndrăzneți nu seamănă cu ceea ce este rădăcina spirituală, adâncă, a operei. Iar simfoniile lui sunt – deși se spune că, știu eu, a umblat pe urmele lui César Franck, Brahms, Massenet – o

producție tot de sinteză, pentru că asta a fost aici menirea noastră. Eminescu a fost un geniu sintetic, unul care a trecut prin mintea lui tot. Să nu credeți că exagerez. Toată lumea spune că eu exagerez, nu exagerez! Am umblat atâta în el – cum să vă spun? – că-mi este atât de familiar! El mergea de la gândirea vedică, indiană, până la *Critica rațiunii pure* a lui Kant și Schopenhauer – bine, Schopenhauer mai puțin, mai mult *Critica rațiunii pure*, cu epistemologia, cu teoria cunoașterii – asta a fost în general așezarea minții lui, între India și Kant cumva. Adică uită-te la *Sărmanul Dionis* și ai să vezi; uită-te la cosmogoniile lui și ai să vezi. Dar lumea nu se mai uită la el, datorită probabil și limbii noastre de circulație doar înăuntrul țării, și pe de altă parte datorită ignoranței ori complexelor unora care nu l-au înțeles, nu vor să-l înțeleagă sau doresc să-și afirme personalitatea lor în dauna personalității lui – ceea ce mi se pare absolut rizibil.

Ne spuneți un lucru extraordinar, stimată doamnă academician, în ceea ce privește această sinteză a culturilor europene, tocmai într-un timp în care foarte la modă este sintagma globalizării culturale. Avem sentimentul unui tăvălug care amenință să vină să destrame totul. Dar știți ce mă gândeam, ascultându-vă și ieri și astăzi, știindu-vă de-atâția ani de zile? E foarte trist ce se-ntâmplă la noi, pentru că în loc să ne apărăm valorile lumea de astăzi le contestă. Suntem într-atât de împătimiți în a contesta și în a nega! Iată dați acest caz, Eminescu. Foarte multă lume să grăbește să pună un „nu" sau un semn de întrebare în vecinătatea lui Eminescu, când noi de fapt încă nu-l cunoaștem pe de-a-ntregul. Ce facem cu această – hai să-i spunem – răutate? Nu ne putem ascunde de acest termen. E un fel de invidie, de vierme care ne roade.

Părerea mea e că, în momentul de față, trăim cel mai greu moment sub raport spiritual și cultural al istoriei noastre. E un moment de contestare din afară și – din nenorocire – voci dinăuntru se alătură acestor voci contestatare dinafară. Suntem socotiți minori de către cei dinafară, iar cei dinăuntru, așa-zisa elită intelectuală, se supune acestei viziuni a inferiorității noastre sub raport cultural. Ceea ce este absolut fals! Că noi am dat lumii ce-am dat. Nu vorbesc despre numai cei trei… Vorbesc de cei mari: Blaga, Ion Barbu, lista este enormă… Nu mai vorbim de Mircea Eliade, de Cioran, de Ionescu și-așa mai departe…

La un moment dat cineva spunea: „Domnule, cei mai mari scriitori ai Franței în momentul de față sunt români!" Adică Cioran și Ionescu.

Sunt revendicați de francezi!

Și-atunci cum?… Dar ghinionul nostru este că pierdem sentimentul – îmi pare foarte rău că trebuie să spun asta – național. Știu că acest cuvânt supără, nu mai place. „Biserica națională" nu mai este. S-a tăiat epitetul de „național". Pe cine supără nu știu… Dar există o doctrină pe care eu tot o deplorez, doctrina *New Age* – „Era Nouă", născută în America, care taie rădăcinile. Cu ce scop? Nu vreau să mă pronunț. Presupun că nu înțeleg… Dar a tăia rădăcinile înseamnă a tăia identitățile. Dacă tăiem identitățile naționale are loc ce-ați spus: o trecere cu tăvălugul peste tot ceea ce a însemnat specificitate. Va să zică noi ce facem? Ucidem specificitățile? Oamenii nu se gândesc mai departe. Se gândesc în momentul acesta, nu? Acuma ce fac eu? Cu cine? Ce model iau?

Gloria de moment. Ieftină!

Foarte ieftină! Nu? *New Age* taie rădăcinile, adică inclusiv pe Dumnezeu – aici bate toată treaba… Te gândești la ziua de azi, la pornirile tale inferioare și nu te mai gândești la viitor. V-am mai spus… Nu *carpe diem* la modul acela, nici *créer la rose* a lui Ronsard, nu acelea, nu! Se gândesc pur și simplu la pântecele lor și la buzunarul lor. E foarte important. Puterea și banul astăzi își dispută întâietatea în ceea ce privește puterea lor de tentație, în ceea ce privește capacitatea de ispită. Or în condițiile acestea, noi cât să așteptăm și ce să așteptăm? Ca tineretul să învețe aceleași lucruri de la cei de mai înaintea lor? E foarte greu, foarte greu!

Aș vrea să asculte profesorii, să înțeleagă profesorii și preoții că de fapt o anume educație în spiritul eticii creștine ar trebui mult intensificată pentru ca duhul nostru să se trezească și noi să revenim la virtuțile neamului nostru. Eu, adevărat, sunt bătrână… Unii zic că sunt bătrână, că sunt depășită mult. Firește, sunt depășită de ani. Dar în virtute, în tradiția virtuții, nu poți fi! În recunoașterea valorii tradiționale a virtuților nu poți fi niciodată depășit! Aici rămâi pe fundamentul neamului tău. Și acesta este: frica de Dumnezeu și rușinea de oameni.

E foarte înțelept țăranul nostru… Am făcut eu o teorie odată despre umanismul popular și am zis: se vorbește deci de una dintre cele mai importante virtuți – dreapta socotință. Știți ce e dreapta socotință? E cumpătarea. Mie mi se pare că cumpătarea a dispărut din vocabular, cuviința a dispărut din vocabular. Cumpătarea asta a noastră vine de la *computare*, „a socoti" în latinește. Și de acolo vine și computerul. Ce înseamnă semantica? Cercetarea sensurilor pe care le preia un etimon. Uite, pe de o parte un cuvânt precum *computare* – latinescul „a socoti" – a dat la noi cumpătarea, a dat valoarea dreptei socotințe, a judecății echilibrate și drepte. Așa! Pe de altă parte computerul acela care, mă rog, nu știu ce viitor va avea – foarte strălucit, până una alta – nu este atât de important precum e virtutea cumpătării. Poporul nostru a trăit în anume virtuți, în anumite rânduieli. Rânduielile sunt o caracteristică românească foarte frumoasă a Ortodoxiei noastre: te integrezi în rânduielile neamului tău. E foarte important, fiindcă ele rămân. Ca copil, primești anumite rânduieli de la părinți, de la mai-mari. Și rămâi cu ele indiferent prin ce dubii filosofice ai trece, indiferent prin ce etape de existență, prin ce scăderi, prin ce înălțări, aceste rânduieli îți rămân. Și asta este foarte important, acestea te țin în spațiul națiunii – ca să nu zic în spațiul neamului.

Și în zona sacrului, și în zona satului.

În zona satului, eu asta spun tot timpul. Comuniștii când au desființat satul știau ce fac. Voiau să mărture tot, pentru că în sat era nucleul credinței, nucleul eticii familiare – familia era în sat foarte importantă – și cinstea săteanului, lozinca lui era: „frica de Dumnezeu și rușinea de oameni". I-a supărat pe ei treaba asta, se loveau în ceva foarte puternic, un nucleu foarte puternic! Și atunci au desființat satul. Iar noi nu facem altceva în momentul de față decât să continuăm într-un anume fel – să mă ierte Dumnezeu – politica lor, fără să ne dăm seama. Libertatea care poate fi înțeleasă, din nenorocire, în mai multe feluri, ajunge în anumite momente astăzi libertinaj și lovește în tineri.

În volumul „Itinerarii prin cultură" din 1982 scriați niște cuvinte care ne mângâie sufletul și astăzi, când se vorbește atât de nepotrivit de spațiul mioritic, de tradiție. Spuneați acolo așa: „și cultura populară românească, nobilă și vastă creație, a crescut prin veacuri ca un flux tăcut și continuu

într-o diversitate neobișnuită a ramurilor, de la o statornicită viziune despre lume, într-o înțelepciune măsurată după criteriile unui ethos de echilibru al puterilor lăuntrice și până la formele frumoase ale creației". În analiza și interpretarea culturii populare în anii care au trecut, a fost dat deoparte elementul creștin. S-a realizat parțial după '90 recuperarea editorială a unor texte esențiale. Să pomenesc doar recenta publicare după aproape un secol a „Legendelor Maicii Domnului" a lui Simion Florea Marian, apărută în 1904, și-abia anul trecut Clujul prin niște tineri cercetători au reușit s-o aducă din nou în față…

Aproape după o sută de ani…

Dar lipsesc sintezele care să închege și să dea sens acestor valori. Avem șanse oare să ne regăsim rădăcinile și sub aspectul acesta al sacrului?

Știți ceva? Au cam dispărut bătrânii care cunoșteau aceste lucruri. Iar tinerii sunt tentați întotdeauna să urmeze módele, nu modélele. Acum ei modéle nu prea mai au căci bătrânii au sfârșit-o, iar módele sunt puțin haotice și îndeobște cam nepotrivite cu ceea ce însemnă tradiția noastră etică și spirituală. Și atunci, din această ciocnire ce poate ieși? Poate ieși o vrajbă între generații, poate ieși o vrajbă între oameni, pentru că sunt tineri foarte legați de valorile tradiționale ale religiei noastre, ale Ortodoxiei noastre, dar sunt și tineri care o contestă… Sunt tineri care – așa cum am văzut – sunt îndrăgostiți de cultura românească veche, de etica noastră cea cuminte, cea înțeleaptă și sunt înspăimântați de ceea ce se petrece în jurul lor: de droguri, de vorbirea despre – Doamne iartă-mă! – ceea ce Freud a pus în cap, cum am zis eu, și de aia se gândește poate uneori cu partea aceea și nu cu capul… Ei bine, de-aici se naște ciocnirea foarte periculoasă pentru viitorul nostru. Și-atunci rog mereu profesorii, rog mereu preoții să se ocupe de sufletele copiilor. Rog părinții în primul rând, fiindcă totul vine de-acolo, de la obârșie, din momentul nașterii; copilul intră într-o anumită atmosferă, copilul trebuie format într-o anumită atmosferă. Dar dacă părinții nu se mai duc la biserică, dacă atâția ani de comunism i-au îndepărtat de Dumnezeu, dacă doctrina *New Age* îi îndepărtează și mai tare – aici suntem într-o oarecare continuitate în ceea ce privește contestarea valorilor absolute – atunci copilul iese în lume fără platoșă, fără apărare. Dacă n-ai pe Dumnezeu în tine, greșești fără știință… Dar dacă ai inculcat în ființa ta,

în obișnuințele astea mărunte – ce mărunte, grandioase, dar pentru copil sunt mărunte – spovedania, împărtășania, dusul la biserică, la denie, sărbătorile… sărbătorite nu cu festinuri și cu tot felul de năzdrăvănii, ci la modul cel mai simplu și mai curat…

Cu sufletul…

Sigur! Omul lăuntric! Mereu pomenește Apostolul Pavel: omul lăuntric trebuie trezit. Acolo este chipul și asemănarea cu Dumnezeu. Omul exterior este omul faptelor moarte, tot Pavel spune. Ceea ce facem noi în exterior este fapt mort, fiindcă este mânat de atracția lumii, lumea fiind un termen cumva peiorativ, în doctrina noastră creștină. Pavel zice: „Chipul acestei lumi trece" (*1 Corinteni* 7, 31) iar Mântuitorul a zis: „Eu am biruit lumea" (*Ioan* 16, 33). Vasăzică lumea este o tentație îngrozitoare, neîncetată, ispititoare. Și zice iarăși Pavel: „lupta noastră nu este împotriva trupului și a sângelui, ci împotriva… duhurilor răutății, care sunt în văzduh" (*Efeseni* 6, 12). Vedeți, totul este împrejur tentație, ispită. Or e foarte ușor să cazi dacă n-ai armele apărării. Și armele apărării nu ți le dă decât Biserica și cultura adevărată, adică cea care te duce către rădăcini, către fântâni, către izvoarele limpezi ale spiritului românesc.

Sunt unele zone neacoperite – cel puțin astăzi – în cunoașterea temeinică a literaturii române, din motive care țin de istorie. Mai cu seamă a fost așezată această latură spiritual-creștină a literaturii doar pentru perioada veche. Să ne amintim de poemele eminesciene încărcate de iubirea de Dumnezeu. Avem o frumoasă și adâncă poezie creștină, dacă e să amintim doar de a lui Vasile Voiculescu, a lui Ioan Alexandru, mai nou *Psalmii* lui Ștefan Augustin Doinaș…

Și Cezar Baltag, pe care l-au uitat toți…

Dar acestea nu sunt aduse la vedere și adăugate în mod firesc celorlalte valori. Nici prin publicare nu le întâlnim, nici în manuale. Este posibilă o așezare a istoriei literare în acest sens, mai ales că sunt aceste voci care cer doar un anumit fel de revizuire, dacă nu cumva răsturnarea canonului?

Eu n-am putere, din nenorocire n-am nicio putere, cuvântul meu nu mai are nicio greutate… Dar așezarea în manuale ar trebui făcută de oameni care să creadă într-adevăr în valorile neamului lor, să creadă în

valorile spiritualității noastre, în valorile creativității noastre. Unora din cei care fac manualele – iertați-mă, și eu am fost împotriva manualelor acestora făcute de niște persoane oarecare – le-am zis la început, la istorie de pildă: „Domnule, de ce nu retipăriți măcar parțial pe Xenopol, pe P. P. Panaitescu, pe Giurescu bătrânul, bunicul lui Dinu, și alți scriitori, alți istorici mari? De ce nu-i puneți pe ei? De ce puneți pe oameni care vorbesc despre Traian și Decebal în oarecare deriziune: despre bretonul lui Traian și buzele senzuale ale lui Decebal… Despre Ștefan cel Mare dau o pagină aproximativ, despre Mihai Viteazul cinci rânduri, iar despre persoane de la televiziune am înțeles că se dau zeci de pagini! Dar ce fel de istorie este asta? Cum acceptăm să intre pe piață astfel de cărți? Ce învățăm pe copii?

Acestea sunt organele de conducere ale ministerelor. Cine sunt acești oameni, ce formație au? Vedeți, problemele sunt foarte grele fiindcă sunt chestiuni de selecție… Ar trebui să fie chestiuni de selecție, dar cine fixează criteriile? Dacă noi umblăm după doctrine ca *New Age*, dacă ascultăm tot felul de năzdrăvănii, dacă umblăm cu grile… N-a avut învățământul românesc în viața lui grile! Ce sunt grilele? Rușii – v-am mai spus – n-au putut să dărâme sistemul de învățământ al lui Spiru Haret care era construit ca o stâncă. N-au putut să-l dea jos. Din clasa I-a primară și până în ultimul an de universitate se învăța rusește. Au adăugat marxism, au adăugat limba rusă, dar nu știe niciun român o vorbă rusească până acum… Asta e o formă de opoziție, cum spuneam eu. Le spuneam unor studenți străini că misiunea României este să dea de rușine extremele, și acesta a fost unul dintre exemple. Nu știe niciun român rusă, recunoașteți? Eu știu rusește că am făcut *Maxim Gorki*, dar am făcut-o din nevoie că nu mai puteam să intru nicăieri cu engleza și cu germana mea. Și ce era să fac cu rușii aici? Așa încât trebuie să găsim împreună criteriile cu care să recompunem o scară a valorilor reale ale intelectualității, ale culturii și ale spiritualității românești. Împreună cu cine? De unde-i adunăm, de unde-i scoatem? Fiecare crede altfel… Modelele – cum v-am spus – umblă de ici până acolo; toată lumea se uită la mode și nu la modele. Suntem prinși în niște menghine ale împrejurărilor și-atunci iar viu la aceeași idee: iar familia, iar preotul, iar profesorul… Profesorii au fost formați – foarte mulți din nefericire – pe vremea comuniștilor și nici ei n-aveau în manuale anumiți autori. De

pildă Brătescu-Voinești nici nu exista, și-atâția alții… Acum îi înlăturăm pe alții! Ioan Alexandru, asistentul meu de atunci – era ca și copilul meu de suflet – mai e Ioan în manuale? Nu știu dacă mai e, Vasile Voiculescu nu știu dacă mai e…

Nu! Nichita Stănescu, ce-a rămas din…

Nichita da, singurul care-i acceptat fiindcă nu se pronunță în nicio problemă de continuitate a tradiției, deși el îl adora pe Eminescu. Eu l-am avut student pe Nichita și mi-a fost foarte apropiat și…

Și ce cuvinte frumoase are despre poezia lui Coșbuc și a lui Topârceanu…

Este adevărat, dar nu sunt cei mai mari, vorba aia…

Vorbea și despre limpezimea limbii române de acolo…

Îl interesa limba! Asta este problema, păstrarea limbii. Ce-am făcut noi cu limba?! Praf am făcut din ea. V-am spus, când i-auzi vorbind pe cei de la televizor… Cum își selecționează prezentatorii? Pe vremuri, la radio, când eram eu copil – se începuse radioul pe-atunci, prin ’28–’29 – făceau concurs pentru alegerea nu numai a vocilor, dar pentru alegerea celor care cunoșteau foarte bine limba. Fiindcă a cunoaște limba română este o chestie foarte grea, cum îmi spun mie străinii care au învățat în România. Avem o gramatică grea și un vocabular foarte bogat și destul de dificil de cuprins. Or ai noștri împrumută tot felul de neologisme, de barbarisme; le folosesc când bine, când de-a-ndoaselea, și suntem într-un fel de pestriță limbă care nu mai este a „sfintelor cazanii” din poezia lui Mateevici, nu?

Da! Există în experiența culturală a României gruparea „Rugul aprins” de la Mănăstirea Antim, care a adunat sub lumina rugăciunii inimii preoți, călugări, scriitori, oameni de știință. La Alba Iulia, prin emisiunile Radioului „Reîntregirea”, prin articolele Înaltpreasfinției Sale Andrei, încercăm să păstrăm în atenție această grupare de spiritualitate și cultură creștin-ortodoxă. În ce măsură un asemenea model de comuniune ar putea fi rodnic pentru limpezirea, pentru îmbunătățirea acestei situații a noastre? Mai este oare posibil un asemenea model de comuniune a oamenilor de credință cu cei de știință, cu cei de cultură?

Ar trebui să ne ostenim, noi cei care credem în Dumnezeu, în patria noastră și în valorile creativității noastre. Ar trebui noi să ne străduim să facem aceste lucruri, și mai cu seamă Biserica să înceapă o campanie de reunire. Eu iubesc „Rugul aprins" nemaipomenit pentru că am cunoscut pe foarte mulți dintre participanții la el, aproape pe toți. Nu știu dacă aveți cartea lui Andrei Scrima. Andrei a scris cartea despre „Rugul aprins" când a fost în România. L-am cunoscut foarte bine, am fost prieteni… Vasile Voiculescu era prieten cu tata. Frecventa casa noastră, eu eram mică atunci. Despre Mironescu am vorbit în timpul comunismului și Ileana – fata lui care e la Geneva și cu care sunt în corespondență – mi-a scris recent: „Doamnă Zoe, îți aduc aminte de faptul că tata te lăuda într-o scrisoare către mine că ai fost singura care a pomenit numele lui, că ai vorbit despre el în vremea comuniștilor". Deci îi cunosc pe Vasile Voiculescu, pe Andrei Scrima, pe părintele Benedict Ghiuș, pe părintele Sofian, care a fost și după mine la Văratec să mă caute de câteva ori. Pentru mine e un lucru viu „Rugul aprins" și aș dori din toată inima să putem reface un astfel de nucleu radiant.

Și când ne gândim că a pornit tocmai de la Cernăuți.

Ei, biata noastră Bucovină… Dintr-un condei albastru al lui Churchill – care era cam gros la vârf – a intrat și Bucovina în partea abandonată a țării noastre. Da, ne-au „iubit" foarte mult aliații… Însă „Rugul aprins" ar trebui refăcut și eu cred că este obligația mănăstirilor să facă acest lucru. Cei mai luminați – și avem câțiva ierarhi luminați, câțiva călugări pătimaș îndrăgostiți de Hristos – să se strângă și să facă aceste lucruri, să atragă pe tinerii teologi. Eu am plâns când am văzut băieții aceia tineri, copii care veneau și mă sărutau… Și la un moment mă întreb: Doamne Dumnezeule, de ce? Și au zis: „Vai, doamnă, să ne mai spuneți despre lucrurile astea, despre Dumnezeu, să ne mai vorbiți despre Mântuitorul. Ne-ați spus niște lucruri!…" Băieți de 15–16 ani, teologi… Am fost atât de mișcată! Și am zis: „Doamne, ei de-abia așteaptă o chemare!" Rafail Noica – am ascultat o bandă a unei predici a lui extraordinare acum câteva zile – a spus *vocatio*, latinescul *vocatio*, este chemarea Mântuitorului către Împărăția cerurilor, către El, către Sus. Ei bine, această vocație din tineri există. Trebuie folosită și înălțată acolo unde trebuie să fie înălțată. Și aceasta nu o pot face

decât călugării luminați și ierarhii luminați, adevărați – pentru că sunt poate și în rândurile clerului oameni nedăruiți integral, să spunem așa eufemistic, valorilor spiritului. Și nădăjduim ca „Rugul aprins" să se poată reaprinde. Nu știu, nădăjduiesc asta, că altfel nu avem… Și să știți că ați atins un lucru pe care nimeni nu l-a atins niciodată. Am dat zeci de interviuri la televiziune, la radio, la ziare nu mai vorbesc… Nu m-a întrebat nimeni de „Rugul aprins". Ei bine, aici ar putea fi – și eu nu puteam să vin de la mine cu ideea – un moment esențial și un nucleu de o forță irezistibilă care ar reface lucrurile. Dar poate, cine știe, s-ar putea improviza în susținători ai „Rugului aprins" oameni care nu au nimic de-a face cu „Rugul aprins"…

Noua elită… Să fie acesta un semn că totuși cultura română mai are motive să se bucure de faptul că, iată, tineretul este vertical în interiorul său?

Eu am fost uluită pur și simplu de ce am găsit în Ardeal. Bine, eu am o încredere în dumneavoastră, o încredere în Ardeal extraordinară, în tineretul acesta, dar nu chiar așa încât să-i văd lăcrimând când vorbești despre Hristos și despre Înviere! Am legături cu ASCOR-ul de la Iași… Acum mă așteaptă ei, în Săptămâna Luminată mă așteaptă cei de la Galați. Tinerii aceștia, ei sunt nădejdea noastră și nădejdea mea ca Domnul să nu-și întoarcă fața de la noi, fiindcă altfel sunt bântuită de spaimă eshatologică. Mă tem că văd semne peste tot ale decăderii noastre și mă tem de mânia Domnului! Planeta este infestată de necredință, este infestată de satanism și de alte feluri de lucruri cumplite. Iar acești tineri au început să-mi dea o nădejde care mă scoate din întunericul durerii mele. Vă spun, întâlnirea cu ei a fost pentru mine o bucurie nemaipomenită, și acum dacă mă duc și la Iași, și la Galați, am să le spun același lucru!

Dumneavoastră ați pus o întrebare esențială. Îmi redați încrederea în mine și în neamul acesta al meu și mă izbăviți de spaima eshatologică, realmente. „Rugul aprins" – cum nu m-am gândit că-l putem reconstitui! E adevărat că mai avem puțini, foarte puțini duhovnici mari, au mai rămas câțiva. S-au dus și Paisie și Cleopa, s-a dus… Arsenie Boca. Umblu și cu fotografia lui în geantă. Ei, acum îi mai avem pe Iustin, pe Arsenie Papacioc, pe Teofil Părăian al nostru drag. Admirabilul! A fost la mine la colocviu la Eminescu și-a vorbit atât de frumos…

A recitat din Eminescu așa de cald, așa de copilărește… Minunat! Mina Dobzeu, starețul de la „Sfinții Arhangheli" de la Huși. Mai sunt puțini duhovnici, vă dați seama? Eu m-am temut și de asta. Înainte țara noastră era plină de duhovnici mari și acum am început să zic: ce se întâmplă? Rămânem și fără ei. Dacă rămânem și fără ei, rămânem fără niciun fel de îndrumător duhovnicesc. Dar sperăm că, iată, din acești copii plini de căldură, plini de însuflețire pentru Hristos, vom izbuti să reconstituim un „Rug aprins". Doamne, cum de nu mi-a venit ideea aseară? De ce nu mi-ați spus, să-mi suflați?

O aveam pregătită pentru astăzi!

Nu voiați să vă stricați efectul! Dar lansați-l mai departe! Lansați ideea mai departe!

Să știți că gândul acesta ne-a venit după conferință când – vă spun cu multă emoție – afară noi nu ne-am putut despărți. S-a-ntâmplat ceva minunat aseară, doamnă profesor…

Un moment de comuniune…

Nu ne puteam despărți. Până acasă am întâlnit grupuri, grupuri de seminariști și de studenți… nu ne puteam despărți. A durat un ceas un drum de 300 de metri. Soția îmi spune: „s-a terminat de o oră conferința!". Zic: „dragă, atâta lume este pe stradă de la conferință care nu se pot despărți unii de ceilalți!". A dat Dumnezeu să se întâmple această minune…

Această minune, această anamneză a Duhului. Poate Maica Domnului, Dumnezeu ne-a dat…

Ne mai dă câte o speranță, câte un fir…

Să dea Dumnezeu! Că eu de la lacrimile Mântuitorului sunt praf. E prima oară pe planetă când Mântuitorul a plâns… Este o chestie îngrozitoare! Adică e înnebunit și El. E exasperat – ca să zicem omenește – de ce se petrece pe planeta noastră. Așa încât sunteți admirabili și dați drumul la ideea „Rugului aprins" cât se poate de mult!

Mai îngăduiți numai două întrebări. În pofida unor greutăți și răutăți de tot felul, înaltul for științific al țării, Academia Română, își onorează

în mod constant menirea de a elabora lucrări fundamentale în domeniul limbii, al istoriei, al literaturii, al științei, al culturii, în general. Dacă din aceste proiecte ale Academiei puteți să ne dezvăluiți ceva, din lucrările fundamentale care sunt în lucru… Mă gândesc la „Dicționarul tezaur”…

Vă spun drept, eu nu știu decât lucrările care se desfășoară în fostul institut pe care l-am dirijat eu, „Călinescu”. Acolo se lucrează la un *Dicționar al scriitorilor români*. Ce a apărut foarte frumos într-o ediție specială este *Viața lui Eminescu* de Călinescu… A apărut într-o foarte elegantă ediție, foarte frumoasă. Mai mult n-aș putea să vă spun, fiindcă, din pricina infirmității mele și a ședерii la Văratec, eu nu prea mai particip la ședințele Academiei. Eram președinte de secție la Filologie și Literatură, acum sunt înlocuitor de președinte și mă ocup mai puțin de ei. Mi-au făcut și reproșuri… Însă cum să vă spun, eu aș vrea niște lucruri poate mai vii… Sigur că ei sunt prezenți, e adevărat. Simion e prezent în toate evenimentele importante. Chiar și la Părintele Stăniloae a fost, când Academia a avut un moment foarte frumos de solemnitate în amintirea lui. Preafericitul este membru și el, și mitropoliții sunt membri ai Academiei… Poate ar trebui să fie ei mai solicitați pentru o susținere. Dar vedeți, tinerii formați în vremea celor 50 de ani nu au această scânteie, nu au această nevoie de spiritualitate, de duhovnicie. Pentru ei știința e mai importantă. Or, cum v-am spus aseară, știința merge pe o cale, credința pe alta; unii savanți, chiar Einstein – care era evreu – a zis că el la sfârșitul carierei lui științifice a descoperit pe Dumnezeu. Dar foarte puțini sunt cei care L-au iubit pe Dumnezeu.

Ce sfaturi ați da tinerilor care intră acum în cultură? Cum se mai poate intra astăzi pe poarta din față a culturii?

A culturii? Dar credeți că mai fac diferența între ușa din dos și ușa din față? Din nenorocire, nu! Eu am dat recent un interviu pentru revista „Saeculum” din Focșani. Reporterul m-a întrebat: „Ce înseamnă viziunea dumneavoastră despre scriitor? Ce calități trebuie să aibă un scriitor”. Și eu am spus: în primul rând să nu se așeze la masă să scrie ce-i trece prin minte… Scriitorul mai întâi trebuie să aibă experiență de viață, ca să aibă ce spune, să aibă ce gândi, o cultură formată frumos. Să știe măcar o limbă străină, ca să știe și el ce înseamnă orizontul altor culturi, să le însușească, să le sintetizeze, să le compare cu a noastră. Să înțelegi

ce înseamnă un curent literar, să știi ce înseamnă antecedentele actualei etape de cultură și de creație din istoria literaturii și istoria culturii. Nu te așezi și spui toate prostiile care-ți trec prin cap! Așa se face acum treabă.

Postmodernismul a dat frâu liber, a dat verde pentru orice sminteală. Eu, care-am citit fără să vreau atâtea cărți – v-am spus că primesc sute de cărți, nu glumesc, maica e exasperată săraca, de la poștaș îi vin în fiecare zi teancuri de cărți – am găsit câteva care sunt ne-postmoderniste, foarte bune, ale unor preoți, ceea ce e foarte interesant… E un protopop de Botoșani, am citit o poezie admirabilă și i-am făcut o prefață, iar la un alt volum am făcut o recenzie. Dar eu am oarecare rezerve în ceea ce privește prea timpuria intrare a unui tânăr în viața scriitoricească. Nu e bine. Trebuie să aștepți! Nu toți suntem Eminescu. Să fim serioși! Nici Blaga n-a început foarte devreme. Alții au început târziu – Ion Barbu. Au fost ca și muzicienii, Brahms a scris – mi se pare – pe la 40 de ani prima lui simfonie. Trebuie să coci în tine datele culturii, să ai ce „rumega" mintal și spiritual. Treci prin sufletul tău, prin experiența ta proprie de viață și după aceea scrii. Și scrii – în ce limbă scrii? Asta este problema.

Limba ta trebuie să fie o limbă – cum zicea Odobescu – „spornică și vârtoasă". Adică o limbă densă, cum e limba noastră română într-adevăr, în străfundurile ei, de la cronicari încoace și de la popor încoace, de la literatura populară și de la literatura bisericească. Eminescu le cunoștea pe amândouă perfect. Cunoașterea și capacitatea lui de traducere l-au forțat să reconstruiască în românește tot ceea ce prelua din alte limbi. Se reconstruia și el reconstruia în spiritul limbii noastre, că esențial e să știi spiritul limbii. Fiecare limbă are spiritul ei. Noi aveam o profesoară de latină foarte bună, Smaranda Eliad Românu. Era admirabilă! Ne spunea în clasa a VIII-a: „Ați descoperit, în sfârșit, spiritul limbii latine!" Și cu asta, într-adevăr, ne dăruia această știință sau acest secret, această cheie. „Ei, ei, cheia!" – cheia limbii. Aici trebuie să umble tinerii, la cheia limbii, și pe urmă să se apuce să scrie. Nu întâi să scrie și pe urmă să învețe românește! Pentru că am impresia că așa se întâmplă cronologic lucrurile. Ei întâi scriu și pe urmă văd dacă au scris bine sau n-au scris bine, sau observă criticul. Și-atunci, vedeți problema: raporturile tinerilor cu cultura mamă sunt în momentul de față slabe. Ele trebuie să capete o trăinicie care nu se zdruncină. Nimeni să nu pună mâna pe o poezie de-a ta, pe o pagină de-a ta, și să-ți găsească trei erori

de limbă. Pornești de la matrice! Matricea spiritului național este limba. Limba este stăpâna noastră, nu? Spuneau așa și Nichita și Eminescu.

Vă mulțumim din suflet pentru această întâlnire deosebită! Vă dorim ca sfintele sărbători ale Intrării în Ierusalim și ale Învierii Domnului să vă aducă pace, bucurie și mângâiere sufletească!

Vă mulțumesc din toată inima! Să dea Domnul să se împlinească toate aceste deziderate ale noastre pentru întreg neamul nostru!

Radio „Reîntregirea", Alba Iulia, 2004

Sunt un om care crede în tradiție, care crede în continuitatea creativității unui neam

Bună dimineața, doamnă academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga și „La mulți ani”!

Vă mulțumesc pentru această urare care vine la o vârstă de patriarh. La 84 de ani e delicat să primești o urare de „la mulți ani”, pentru că, vorba psalmistului în Psalmul 89: vârsta normală a omului este 70, cine este în putere până la 80, iar după aceea numai osteneală și durere… Bine, fiziceşte, psalmistul are dreptate, dar probabil că la cei care și-au fixat viața pe niște direcții care nu țin de lumea materială a trupului, lucrurile stau și puțin altfel. Dincolo de suferințele fizice și de o oarecare inadaptare la mediu, care intervine fatalmente, te simți un pic mai singur… Colegii tăi au pierit, te simți ca un fel de ultim mohican, aspirațiile tale nu se mai potrivesc cu gustul tinerilor ajunși la maturitate și așa mai departe. Dar, în același timp, fiecare an este un prilej de rememorare, un prilej de privire retrospectivă asupra unei distanțe cât de lungi, pe care îmi descopăr o oarecare diversitate dar și unele constante.

Care ar fi aceste constante ale vieții spirituale?

Mai întâi, trebuie să vă spun că la mine s-au legat într-un mod foarte interesant și, aș zice eu, ciudat, firele intelectului de firele spiritului, interesul pentru cultură cu interesul pentru ceea ce însemnă

marele orizont al credinței. Ceea ce le-a îmbinat pe aceste două fire a fost tocmai constanta mea, pe care mai târziu, în repetate rânduri, am mărturisit-o: aceea de cetățean al galaxiei Gutenberg. Lectura a fost constanta principală, a doua a fost muzica, a treia artele plastice. Dar înainte de toate în lectură au intrat lucrurile esențiale ale spiritului și ale intelectului. Am avut șansa ca prin hotărârea proniei să mă îndrept spre acele lucruri spre care n-aș fi vrut să mă îndrept, dar în care mi-am găsit totuși rostul. Aș fi dorit să fiu muzician și nu filolog și comparatist, n-aș fi vrut să fiu profesor. În niciun caz n-am fost profesor, dar, pe direcțiile acestea pe care am fost împinsă dincolo de voința mea, am izbutit să devin ceea ce am devenit.

La început m-am considerat un om ratat pentru că urmăream cariera muzicală, acum socotesc și mulțumesc Domnului că în cariera mea de filolog și comparatist am izbutit să formez suflete, ceea ce socot că e un dar… Am bucuria să primesc scrisori aici, cât stau la Vărateс, sau la București, ori chiar la Academie – cei care nu-mi cunosc adresele îmi trimit acolo. Unii mai drăguți îmi cer să nu le mai răspund – ceea ce pentru mine e o bucurie, căci am început să am dificultăți la scris – și toți îmi mulțumesc pentru ceea ce am făcut pentru ei, spre stupoarea mea, fiindcă de unii îmi aduc aminte, de alții nu-mi aduc aminte. Dar toți îmi spun că eu le-am dăruit orizontul larg al culturii, că eu le-am îndulcit sufletele, că eu i-am învățat să intre în orizontul credinței, ceea ce este pentru mine foarte important. Îmi aduc aminte de o serie întreagă de teologi care stăteau în amfiteatru, seara, în ultimele bănci și ascultau cursurile mele despre poezie – eu ziceam „poezie comparată", de fapt nu e comparată: poezie egipteană, poezie ebraică, poezie indiană și așa mai departe, imnurile cosmogonice, cosmogoniile, toate lucrurile astea.

Ei bine, iată această constantă a lecturii, această constantă a contractului cu cartea – cu cuvântul, cum spun eu –, pentru că, vedeți dumneavoastră, eu sunt împotriva civilizației computerului. Pentru mine cuvântul ca *logos* este fixat și explicitat în carte. Cartea este prietenul nostru, cartea este instrumentul perfecționării noastre. Noi nu ne putem perfecționa în afara cărții. Am spus-o în repetate rânduri, nu m-a crezut nimeni, dar o să mă creadă mai târziu. Pentru moment se vede lipsa de cultură la tineretul care astăzi se ocupă în special de domeniile mediatice, de spectacolele imaginii și așa mai departe.

Entuziasmul general pentru imagine este enorm, al meu este mult mai puțin… Imaginea pentru mine este imaginea din altă parte, imaginea fixată, imaginea luminată de inspirația artistului mare. Sigur că iubesc muzica la fel de mult cum o iubeam odată, trebuie să spun așa, ca o mică mărturisire, că am fost alături de mari spirite ale neamului nostru. Sunt un om care crede în tradiție, care crede în continuitatea creativității unui neam, și nădăjduiesc că ceea ce mi se pare astăzi a fi o criză va fi o chestiune tranzitorie, și că ne vom reîntoarce la valorile care constituie pentru noi marea noastră mândrie.

Mă gândesc la Eminescu – mulți dau din umeri, nu-l cunosc sau au complexe, ori, cine știe, e o modă –, un geniu specific pentru neamul nostru, un geniu de sinteză, un geniu care a umblat prin mai toate colțurile lumii și a scos opera lui magnifică, și totuși e puțin cunoscut în străfunduri. Mă gândesc la Brâncuși, care din satul Hobița s-a dus pe jos la Paris și a răsturnat toată sculptura secolului XX. Mă gândesc câteodată, punând alături de Coloana Infinitului și o altă coloană, Columna lui Traian, că istoria noastră e figurată acolo iar spiritul nostru căutător de absolut, ca Eminescu, este exprimat de Brâncuși în Coloana Infinită. Deci iată, între două coloane se desfășoară viața noastră, istoria noastră și misiunea noastră ca popor. Evident, pe lângă aceste două nume pe care le-am pomenit, Eminescu și Brâncuși, nu poate lipsi Enescu. Enescu în *Oedip* – ca și Eminescu în toată opera lui – a făcut o sinteză a muzicii noastre din sud-estul Europei: a pus folclor românesc, a pus muzică veche grecească, a mai pus și Brahms – cum i s-a imputat mai în toate operele lui –, a pus și Gabriel Fauré, a mai pus și Mahler, dar mai puțin. Suntem într-o triadă genială venită dinspre lumea satului – un lucru foarte frumos și foarte interesant, un adevăr care a știut să fie perpetuu pentru noi –, numai că în momentul de față nu prea mai avem sat. S-ar putea oare reface? Nu știu. Ce i-ar putea lua locul? Nu știu, dar s-ar putea ca într-un reviriment spiritual această grădină a Maicii Domnului să mai primească o dată harul unor astfel de personalități.

Vedeți că biata mea zi de naștere la 84 de ani este plină de amintiri și marcată de trecut, dar nu fără nădejde pentru viitor, chiar dacă prezentul într-o oarecare măsură mă dezamăgește. Nădăjduiesc să refacem limba, nădăjduiesc să refacem frumusețea poeziei, frumusețea muzicii, frumusețea artelor plastice… Și, bineînțeles, toate sunt pe bolta

Ortodoxiei noastre, care – spunea odată Rafail Noica – nu este altceva decât calea către veșnicie.

Mulțumim, doamnnă profesor, și vă urăm încă o dată „La mulți ani!"

Oana Enăchescu
20 august 2004, Mănăstirea Văratec

„Alba Iulia trebuie să rămână o conștiință a unității naționale românești”

Omagiem azi personalitatea unui intelectual de prim rang, a cărui prezență a influențat evoluția criticii și istoriei literare românești timp de o jumătate de veac. Întreaga activitate a doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost călăuzită de convingerea că la baza oricărei creații autentice stă aspirația spre unitate, echilibru și ordine, și mai presus de toate credința neștirbită în valori. Fie că e vorba de studii de literatură română, de eseuri, de filosofia culturii sau de impresii de călătorie, ele demonstrează capacitatea de a traversa fenomenul, de a înălța faptul particular la o semnificație mai largă, de a articula concretul din perspectiva unui sistem coerent de valori clasice.

O etică profundă străbate această operă. Nu demult, într-un interviu, doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga spunea memorabil: „O lume fără rădăcini este o lume fără morală”. Valorile umaniste au reprezentat – mai mult decât un criteriu de apreciere a creației literare – un punct stabil în perceperea lumii. Dincolo de literatură și de interpretarea ei stă de fapt o filozofie de viață, în care cultul creațiilor fundamentale conferă echilibrul necesar existenței înseși.

Nu e prea mult să spunem că modelul umanist proiectat la această scară capătă o semnificație politică, a unei istorii cu ritmurile tulburate, în care stalinismul, comunismul ori lunga perioadă de tranziție pe care o cunoaște poporul român în ultimi 15 ani au răsturnat sistemul de repere. Răsturnându-l și răstălmăcindu-l, falsificându-l ori chiar aneantizându-l, criticul le-a opus modelul culturii clasice, ca un centru stabil și inalterabil

de emanație a valorilor. Este atributul unui mare spirit acela de a rezista vremurilor și de a se ridica deasupra lor, refuzând în fața spectacolului haotic al istoriei să se lase cuprins de scepticism ori copleșit de relativism.

Căutarea neobosită a reperelor existențiale a devenit vizibilă de la primele încercări de istorie literară. Anunțând preocuparea centrală a unei cariere de critic, studiile asupra lui Mihai Eminescu și Ion Creangă, care apăreau în același an, 1963, demonstrau raportul necesar al creației cu o matcă și o matrice culturală. Parafrazând-o pe dna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, putem spune că fără rădăcină nu există literatură mare. Marile motive ale poeziei eminesciene – pădurea, marea, luceafărul sau melancolia – nu sunt înfățișate ca elaborații spontane ale spiritului creator, ci, dimpotrivă, ca rezonanțe adânci ale unei sensibilități populare. Imaginarul poetic este redefinit prin perspectiva unei mitologii autohtone, criticul punând în lumină convergența tipului de inteligență și cultură al artistului cu cel al poporului căruia aparține. În esența sa aceste demers a reprezentat o încercare de integrare organică și sistematică a liricii eminesciene în sânul spiritualității românești.

Începând cu volumul din 1971, „Renașterea, umanismul și dialogul artelor", până la eseul din 1982, „Itinerarii prin cultură", contribuțiile de filosofia culturii demonstrează pe deplin această putere a reînvierii semnelor culturii. Înțelegând Renașterea ca o epocă vie, cu fațete multiple, adesea contradictorii, d-na Zoe Dumitrescu-Bușulenga găsește în complexitatea ei suportul pentru înțelegerea modernității. Efortul cognitiv nu se justifică numai prin clarificarea trecutului, cum observa un comentator avizat al acestor studii de filosofie a culturii, ele reprezintă în cea mai mare măsură încercări de descifrare a viitorului. În sensurile sale ultime, acest demers erudit se dezvăluie ca o tentativă a unui intelectual de a înțelege lumea în care trăiește. Promovând un îndrăznеț concept al umanismului militant, d-an Zoe Dumitrescu-Bușulenga găsește nu numai o cale de a proiecta frământările epocii Renașterii asupra posterității, cât mai ales posibilitatea de a angaja cultura în planul practic. Altfel spus, cultura devine aici o formă de participare plenară la existență.

Era natural ca eruditul să fie dublat de un om al cetății. În acțiunea d-nei Zoe Dumitrescu-Bușulenga aceste două dimensiuni se completează armonios, concepția teoretică sprijinind implicarea efectivă. Profilul intelectual pe care l-am zugrăvit aici vorbește despre unul dintre acei puțini

cărturari capabili să susțină, în același timp, o activitate spirituală bogată și un angajament neobosit în treburile culturii. Mai mult decât un critic, un istoric literar și un eminent comparatist, d-an Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost un profesor cu o carieră didactică remarcabilă, spiritul ei punându-și amprenta asupra formării mai multor generații de intelectuali români. În paralel cu activitatea pedagogică, s-a implicat în îndrumarea activității de cercetare ca director al Institutului de Istorie și Teorie Literară G. Călinescu, dar și a publicației sale celei mai importante, Revista de Istorie și Teorie Literară. Lunga perioadă în care a stat la conducerea acestei prestigioase reviste s-a definit prin deschiderea spre problemele literaturii contemporane, spre unele dintre noile metode ale cercetării literare, precum și prin calitatea colaborărilor. Într-un moment în care studiul literaturii comparate reprezenta metodologia cu cele mai multe consecințe în evoluția istoriei literaturii, d-na Zoe Dumitrescu-Bușulenga a condus Comitetul Național Român de Literatură Comparată și a făcut parte din Biroul Executiv al Asociației Internaționale de Literatură Comparată. Preocuparea pentru promovarea literaturii comparate a fost susținută de asemenea pe plan publicistic, prin implicarea în editarea unei reviste de specialitate Synthesis.

Nu putem decât să enumerăm alte titluri care au confirmat meritele d-nei Zoe Dumitrescu-Bușulenga: vicepreședinta Academiei de Științe Sociale și Politice, membru al Academiei Române, „visiting professor" la Universitatea din Amsterdam, membru al Academiei Europene de Științe și Arte precum și al Academiei Europene de la Londra. În mai multe rânduri, instituții naționale și internaționale au răsplătit prin prestigioase distincții contribuțiile d-nei Zoe Dumitrescu-Bușulenga: Premiul Special al Uniunii Scriitorilor, Premiul Internațional Herder, Comandor al Ordinului de Merit al Republicii Italiene. Încununarea acestor prestigioase activități culturale a reprezentat-o în 1991 încredințarea conducerii Academiei Române.

Dimensiunea activă nu face în fond decât să ne semnaleze că suntem în prezența unui spirit ales, care a decis să își asume condiția intelectuală cu toate fațetele ei, adăugând la pasiunile pentru literatură elanurile pentru cuprinderea tuturor aspectelor culturii, și punându-și definitiv amprenta asupra vieții culturale românești din ultimii 50 de ani.

Universitatea 1 decembrie 1918 din Alba Iulia se consideră profund onorată acordându-i Marii Doamne a Literelor Române, Academicianului Zoe Dumitrescu-Bușulenga, titlul de Doctor Honoris Causa! Vă mulțumesc!

Vă mulțumesc mult, Magnificență! Mulțumesc colegilor din Senatul Universitar care m-au îmbrăcat astăzi cu haina unei cinstiri la care nu m-am așteptat și pe care nu știu în ce măsură o merit… De ce spun asta? Pentru că am trecut prin foarte multe onoruri – mai puține în țară, mai multe în străinătate. Dar pentru mine Alba Iulia a fost și este un teritoriu cu totul aparte. Un teritoriu cu totul special, al intelectului și al duhovniciei. Am învățat acest lucru doar în trei împrejurări. Doar de trei ori am vizitat Alba Iulia și am rămas legată cu o legătură indisolubilă. Nicio clipă nu m-am gândit că astăzi voi deveni membră a acestui admirabil Senat al Universității din Alba Iulia! Nicio clipă n-am visat, dar simțeam în clipa în care intram aici că intru într-un teritoriu absolut – să nu zic puțin obișnuit pentru țara noastră –, dar un teritoriu blagoslovit! Blagoslovit și de intelect și de spirit. Am fost în Alba Iulia de trei ori. Odată – Diana Câmpan știe –. în '87, ca președintă a unei comisii la olimpiadă. A fost primul contact, de o mare căldură, de o mare bucurie, pentru că am înțeles la ce nivel sunt crescuți, educați și formați acești tineri. Sunt informați și formați. Pentru mine contează foarte mult această deosebire, pentru că nu tot învățământul nostru – și nu știu cât din învățământul planetar – poate să și informeze, să și formeze. Copiii de aici mi s-au părut cu totul deosebiți. Serioși, văzând în fața lor niște îndatoriri și intelectuale și cetățenești, gândindu-se la tot ceea ce înseamnă viitorul unei țări ca a noastră care are nevoie, mare nevoie, de prezența tineretului în hotărârile ei pentru istoria de mai departe. Am văzut în acest tineret o mare nădejde! De altfel, o scrisoare a unei tinere de-atunci – nu știu dacă să-i spun numele sau nu, pentru că l-am pomenit deja – mi-a făcut o bucurie atât de adâncă cum greu vă puteți închipui! Mi-a spus ce căi i-au deschis ei cuvintele mele de-atunci, spuse fiecărui student în parte, fiecărui liceean în parte… Era un moment de întâlnire cu un tineret ales.

A doua oară am venit anul trecut, la 1 aprilie, la conferința din Postul Paștelui, din săptămâna Mariei Egipteanca, și am vorbit la Casa de Cultură. Acolo, iarăși, am stabilit un contact excepțional cu publicul din sală, dar mai cu seamă cu tinerii. Ca un profesor bătrân ce sunt, am această obsesie a prezenței tineretului în toate bucuriile noastre culturale. Acolo a fost atât de impresionant ce s-a petrecut!… Mă așteptau pe culoar și mă sărutau după ce am terminat, și plângeau

pentru că spusesem niște adevăruri în legătură cu problemele cu care ne confruntăm astăzi din punct de vedere social, intelectual și – mai cu seamă – duhovnicesc. Am rămas în legătură cu unii dintre ei, cu cei mai buni, și sunt la curent cu ceea ce fac, cu revistele lor, cu progresele lor. Chiar astă-vară, primind eu un grup de francezi care veniseră să discute cu mine despre Uniunea Europeană, le-am arătat revistele lor și au rămas uluiți! Copii aceștia ai noștri de 17–18 ani traduc din franceză și scriu opere originale în franceză. Fără cusur! Au luat revistele, le-au dus în Franța și le-au arătat. Erau și niște prieteni de-ai mei în Franța, au văzut acele reviste și au fost fericiți și foarte mândri. Și am păstrat legătura cu ei. Din când în când unii vin și mă văd oriunde m-aș afla pe glob, pentru că esențială este comuniunea între profesorul bătrân și tineri. Dacă izbutește să-și facă drum spre sufletul lor, atunci misiunea lui este împlinită și poate să-și sfârșească viața fericit.

Astăzi sunt aici, cum am spus, într-o poziție foarte curioasă… Nu m-am așteptat. Sunt plină de emoție și starea din zilele trecute s-a intensificat astăzi profund simțindu-mă aici, într-un senat universitar, nu numai ca acasă la mine, în București, dar și – să nu se supere ai mei de-acasă – mai mult… ca spirit, ca atmosferă. Simt comuniunea aceasta, simt entuziasmul… nu pentru ce se petrece sau pentru mine, ci entuziasmul pentru cultură, pentru ceea ce se păstrează cu sfințenie! Din generație în generație am sentimentul evoluției într-adevăr a înclinației spre cultură și spre promovarea ei în toate domeniile, în toate laturile. Dar prețuirea mea pentru Alba Iulia și – ca să zic așa – iubirea mea foarte curioasă pentru acest centru românesc și transilvan vine mai de departe… Mi-a fost inculcată încă din copilărie.

Am să vă spun un lucru de biografie, de autobiografie, care nu interesează poate pe nimeni, dar pe mine m-a determinat în acest sens: în sensul aprecierii la cote foarte înalte a prezenței Alba Iuliei în toată viața românească, în toată istoria vieții românești din secolul XX; de fapt de mai înainte, mult de mai înainte… Era acasă la noi o fotografie mare făcută în momentul marii solemnități de la Alba Iulia, în momentul Unirii. Erau de față Regele Ferdinand, Regina Maria, Patriarhul Miron Cristea – care nu era încă patriarh, era mitropolit primat –, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș și alți fruntași ai Unirii. Alba Iulia a avut un mare rol, rolul principal poate în acest mare moment al istoriei noastre, în acest

moment hotărâtor al istoriei noastre. Și în fața lor vorbește un tânăr ofițer, în numele invalizilor de război. Era tatăl meu. Tatăl meu, care-și pierduse pe front umărul, care fusese lovit și în cap, dar care era mânat de un mândru atașament față de pământul pe care sângele lui îl luase, pe care îl iubea foarte mult și pentru care se dusese la luptă. A fost rănit la Mărășești în primele zile ale războiului. Tatăl meu ținea acea fotografie ca pe o relicvă sfântă! Era „Alba Iulia" scris pe ea. Ei bine, inima mea era lipită de acea inscripție făcută cu mâna, cu cerneală albă pe fondul gri al ramei fotografiei. Și, din când în când, mă duceam și mai scoteam fotografia și mă uitam puțin… Voiam să-mi reprezint lăuntric scena, momentul acela când visul nostru românesc de-o viață, de milenii se împlinea la Alba Iulia, și-n mare parte datorită Alba-Iuliei și a tot ceea ce o înconjoară. Așa încât e o legătură sentimentală mai întâi, o legătură sentimentală care mi-a marcat copilăria. Fără știință! Aveam o mare slăbiciune pentru acel moment și pentru acel loc. Și iată, locul acela a revenit la sfârșitul vieții mele – fiindcă sunt la sfârșitul vieții mele, la 85 de ani.

Sunt astăzi primitor al unui titlu pe care îl stimez extraordinar, îl socotesc o cinste enormă și nu știu dacă sunt pe măsura acestei strălucite cetăți universitare. Am auzit toate elogiile care mi s-au adus. Îi felicit pe cei care au făcut *Laudatio* și pe ceilalți care au luat cuvântul pentru materialul informativ pe care l-au cules, fiindcă Universitatea din București cred că nici nu-l are. E pentru mine o bucurie deosebită să văd că ce-am făcut eu nu s-a dus chiar în aer, nu s-a risipit… Și iată, mai sunt oameni de mare calitate care mai prețuiesc puțin ceea ce am făcut și eu în biata mea viață. M-am căznit și am făcut cât am putut, ca filolog, ca istoric literar, ca comparatist – așa cum m-a dus capul meu, cel cu rădăcini ardelene. Fiindcă am și o linie ardeleană pe direcția unui străbunic patern. Sunt cu trup și cu suflet – acum mai mult ca oricând – alături de această universitate, de senatul său universitar, de studenții săi. Dacă voi mai trăi – măcar pentru asta și numai pentru asta – sper să mai pot avea contact cu universitatea, să pot face ceea ce se mai poate face din partea mea, care sunt un om terminat – asta e evident. La vârsta asta nimeni nu mai poate pretinde a face carte în lume. Dar eu, cu ajutorul Lui Dumnezeu, vin și astăzi aici. Mă temeam că n-am să pot veni… I-am spus Magnificenței sale că dacă am să pot am să vin, dacă am să

mai trăiesc până… Eu îmi măsor viața cu zilele în momentul de față. Dac-aș putea să mai vin să iau contact cu cei care m-au ridicat la acest rang, cu acest titlu, și să dau și eu un umăr educației – și-așa foarte nobile – pe care universitatea aceasta o hărăzește absolvenților ei! E un lucru într-adevăr de nădăjduit. E un lucru pentru care merită să mai trăiești.

A face tinerilor mai departe instruirea, a-i informa mai departe și a-i forma – mai cu seamă – e un imperativ al momentului de față. Nu știm ce se va-ntâmpla cu tineretul nostru… Ceea ce se petrece pe planetă este un fenomen cu totul ciudat, la care nimeni n-a visat vreodată. Au visat umaniștii Renașterii o unitate, dar între intelectuali, în cadrul Europei, începând cu Erasmus. Dar ceea ce se preconizează astăzi este mai ciudat, este mai puțin conform cu tradițiile noastre, cu identitatea noastră națională. Pentru că tendințele globalizării sunt în general ostile și disprețuitoare față de ceea ce înseamnă identitățile naționale ale culturilor. Mi-ar plăcea să ducem mai departe istoria și tradițiile noastre, să nu le ignorăm, să nu trecem peste ele pentru atracția de vrajă a ceea ce înseamnă tehnologia modernă, sau ceea ce înseamnă confortul modern, sau ceea ce înseamnă libertatea absolută a persoanei fizice. Deci în aceste împrejurări istorice, sociale și politice ale planetei, pentru mine Universitatea din Alba Iulia rămâne un punct alb pe hartă. Alb prin puritate, alb prin ceea ce poate să vină să umple, ca o culoare complementară și constructivă. Este o nădejde pe care mi-o pun și pe care eu – chiar dacă n-am să mai fiu în această lume – sunt convinsă că acești distinși colegi ai mei vor izbuti să o ducă până la capăt. Să realizeze cu acest tineret al lor – și al meu în momentul de față – o generație sau mai multe generații de români conștienți de valoarea locului pe care-l ocupă pe planetă. Tatăl meu spunea adesea și am moștenit de la el această sintagmă: „Alba Iulia este conștiința unității naționale românești". Aici s-a petrecut momentul suprem, aici trebuie să continue să existe, să călătorească și să radieze!

Urându-vă toate cele bune pentru împlinirea aspirațiilor dumneavoastră, stimați colegi din senatul universitar, stimați colegi profesori, stimați studenți, urându-vă să împliniți tot ceea ce aș dori să fac și eu, vă doresc să ajungeți la o înălțime pe care o cere noblețea unei întregi istorii! Alba Iulia trebuie să fie și de-acum înainte aceeași conștiință a unității naționale românești. Acestea fiind spuse, eu vă

mulțumesc încă o dată! Cu emoția mea, bineînțeles că n-am putut să spun cum aș fi vrut și ceea ce aș fi vrut, dar v-am sugerat câteva lucruri despre marea mea stimă și marea mea iubire pentru locul acesta de elecțiune.

Vă mulțumesc!

Cuvânt rostit cu ocazia decernării titlului de Doctor Honoris Causa al Universității „1 Decembrie" din Alba Iulia, 12 mai 2005

Intelectualul și cultura în lumea secularizată

Prin anii '20–'30 ai copilăriei și adolescenței mele se vorbea mult despre o carte a lui Julien Benda, *La Trahison des clercs* – „Trădarea intelectualilor". Se discuta cu aprindere rolul, misiunea intelectualului în societate, și opiniile contradictorii se ciocneau. Unii susțineau cu pasiune retragerea și menținerea în faimosul turn de fildeș – *la tour d'ivoire* –, alții cereau imperios implicarea în viața publică.

Era după Primul Război Mondial și pricina disputei se afla în apariția curentelor moderniste, față de care atitudinile intelectualilor erau diferite. În general, marile conflagrații dau naștere la mentalități noi, provoacă zguduiri în structurile sociale și politice și modificări în *Weltanschauung*-ul intelectualilor. Probabil că ascuțirea instinctului de conservare face să sporească setea de viață materială în dauna celei spirituale. Puțini sunt aceia care, năzuind mai intens spre absolut, se izolează căutând liniștea duhului. Așa s-a întâmplat cu modernismul atunci, așa se întâmplă după cel de-al Doilea Război Mondial cu postmodernismul.

Dar spre deosebire de modernism, care cu precădere se aplică sau se exprimă prin mutații în limbajul artelor – vezi dadaismul, futurismul, lettrismul etc. –, postmodernismul se extinde, ajungând să cuprindă toate aspectele vieții și impunându-se prin mijloacele politice internaționale. Ceea ce predică este o solidaritate nu numai internațională, căci națiunea este supusă desființării, ci planetară. Dar ce fel de solidaritate va fi aceasta? Oare cea a iubirii semenului, poruncită de

Mântuitorul Hristos și pe care Biserica o promovează? Mi se pare a vedea profilându-se mai degrabă o solidaritate în diferențe față de cel pe care Nietzsche îl numea *departele nostru*. Căci proiectul a ceea ce se cheamă *globalizare* se întemeiază nu pe valorile nobile ale culturilor tradiționale, care începeau cu religia și filosofia, ci pe valorile utilitare ale civilizației care sporesc egoismul până la ultimele consecințe, atât în gândire cât și în acțiune. Cultura pe care încearcă să o edifice „făcătorii" globalizării se sprijină tocmai pe aceste valori ale vieții practice și e departe de ceea ce susțin ei a fi – adică o sinteză a culturilor naționale, în realitate ignorate cu totul și menite pieirii. Iar drama, care abia a început, este mai cu seama a popoarelor mici dar cu frumoase identități culturale și care, puse în fața unei așa-zise superculturi globale, încep a pierde treptat prețioasele valori ale istoriei și culturii proprii, și aleargă după mode și modele străine de ființa lor. Masele sunt, firește, atrase de viața de plăceri fără stavilă ce li se oferă în numele unei libertăți absolute – nu departe de libertinaj – și nu mai sunt atente la demolarea scării de valori, care menține omul în calitatea sa de creatură a lui Dumnezeu. Au apărut, de altfel, doctrine care consfințesc sau fundamentează noua „viziune" despre lume și om, ca *New Age*-ul american, de pildă. Abolind trecutul, această „eră nouă" exaltă prezentul ca singura dimensiune a timpului, izgonind pe Dumnezeu din Creație și luând omului demnitatea de făptură a Logosului Divin.

De altfel mi-am permis să spun, în repetate rânduri, că lupta dintre carte și televizor mi se pare a se cristaliza în elemente materiale: cuvântul scris și ziditor al minții și imaginea fugitivă, răvășitoare de minți, sau lupta dintre expresia Logosului și cea a vrăjmașului său. De aceea, mărturisesc întotdeauna apartenența mea la galaxia Gutenberg – adică la lumea Cuvântului – și refuzul de a accepta galaxia televizorului și internetului. Acestea din urmă au devenit de fapt arma numărul unu a globalizării, scoțându-l pe om din starea sa normală de ființă gânditoare și conștientă de originea sa divină. Și cum au cucerit majoritatea minților contemporane și, din nefericire, și pe acelea ale copiilor, au devenit în mare măsură o școală a răului. Filmele care se dau înfățișează cu predilecție crime, scene erotice, scene de groază. Auzim despre copii care ucid „fiindcă așa au văzut la televizor". Viața omului a devenit fără preț, fiindcă nu îi mai învață nimeni despre omul făcut

după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Ba dimpotrivă, Dumnezeu Însuși este defăimat și supus la blasfemii. Nu știu dacă ați văzut, de pildă, un film așa-zis „documentar" difuzat în Vinerea Mare la TV despre viața Mântuitorului Iisus Hristos… Nu pot să rostesc ceea ce se spunea, contestându-se dumnezeirea Lui, adevărul Evangheliilor și al altor lucruri!

Secularizarea sporește și prin astfel de inițiative cumplite pornite din impulsuri luciferice, cum este și traducerea cărții americanului Dan Brown, operând în același sens contestarea divinității Mântuitorului. Și nimeni nu se alarmează. În țara noastră atât de credincioasă în tradiția Ortodoxiei, pe care nu au putut-o desființa nici 45 de ani de ateism, operează astăzi influențe venite dinspre țările care conduc globalizarea. Departe de a ajuta la formarea intelectualilor, mass-media îi deformează inclusiv prin limbă, folosită adesea impropriu, eronat, de către persoane fără pregătire necesară.

Din nefericire și învățământul suferă de pe urma imitării modelelor străine. Dintre materiile de studiu, dispar sau scad cu totul în importanță cele umaniste: limba, literatura, istoria, filosofia etc. Peste tot se cultivă cele legate de interesele societății de consum: finanțele, comerțul, informatica, tehnologiile etc. Metodele de predare și examinare s-au modificat în așa fel încât rezultatele de la faimoasele grile sunt de-a dreptul deprimante. Se pare că, după statistici, la ultimele examene de bacalaureat și capacitate au promovat doar 30% din candidați, ceea ce oferă o imagine dureroasă a viitorilor intelectuali ai acestei țări.

Am fost fericiți noi, profesorii bătrâni, când s-a reintrodus religia în școli, având convingerea că și pe calea aceasta se va perpetua credința străbună. Școala trebuie să devină un adjuvant al Bisericii, restabilind astfel echilibrul în tabla de valori a neamului nostru.

Dar pe de alta parte aflăm cu stupoare despre introducerea unei materii „educative", căreia nu-i rostesc numele, menite, zice-se, să-i ferească pe tineri de primejdiile care îi așteaptă în viața lor fizică… Și de la șapte-opt ani copiii sunt învățați lucruri cu totul nepotrivite vârstei și curăției lor, fiindcă inocența învinsă de curiozitate va intra într-un univers insidios, cu atât mai periculos cu cât e prezentat ca foarte util pentru abordarea „vieții". Au și început să vină ecouri ale unor întâmplări nefaste petrecute între copii de 10, 12 și 14 ani. Și avem

aprehensiunea orientării interesului tinerilor către aceste lucruri care pot duce la preocupări inferioare, nocive în același timp pentru trup, pentru morală, intelect și spirit. Doar o catehеză extraordinar de bine condusă va putea combate efectele acestei erori, ale cărei urmări ar putea ajunge de la desfrâu până la păcatele strigătoare la cer. Acestea au fost pedepsite cu foc din cer la Sodoma și Gomora, dar astăzi sunt considerate ca expresii ale maximei libertăți și civilizații în lumea globalizată. Frica de Dumnezeu și rușinea de oameni, cum se spunea în popor, erau comandamentele sub a căror protecție se desfășura viața noastră, atât în educația primita acasă cât și în cea din anii de școală în prima jumătate a secolului trecut.

După instalarea regimului comunist s-a încercat răsturnarea sistemului nostru de învățământ, dar citadela edificată de Spiru Haret nu a putut fi clintită. S-a scos din școli religia, înlocuită cu materialismul marxist, și s-a adăugat limba rusă – pe care n-a învățat-o și n-o mai știe nimeni –, dar structura n-a putut fi atinsă. Pregătirea viitorilor intelectuali s-a putut realiza în parte, în ciuda demolărilor din scara națională a valorilor făcute prin intermediul nespecialiștilor, instalați în locul marilor profesori pierduți în închisori ca Gheorghe Brătianu, marele istoric, ori Mircea Vulcănescu, strălucitul filosof. Astăzi însă învățământul nu mai modelează minți și suflete, fiindcă tineretul nu urmărește, decât cu rare excepții, o viață de studiu, ci, intrați în cursa unei concepții hedoniste asupra existenței, așteaptă plăcerile pe care i le hărăzește societatea de consum.

Din fericire, tinerii care fac excepție sunt îmbrăcați în platoșa credinței și avem nădejde că ei vor purta mai departe, cu vrednicie, mesajul creștin al Bisericii noastre Ortodoxe; că vor păstra neatins tezaurul de valori al neamului, în ciuda tendințelor contemporane ale promotorilor globalizării. Aceștia implementează planul lor de modificări esențiale în societate – de la individ la familie, la învățământ și viață publică – întemeindu-se pe valorile civilizației, și nu pe acelea ale culturii. Ceea ce interesează este informația și nu formația. Totul se face pentru prezent, dar nu pentru comuniune între oameni în spirit creștin, ci pentru libertatea satisfacerii oricăror plăceri, a oricăror bucurii egoiste. De formația unor modele pentru viitor nu se mai preocupă nimeni: nici educația în familie – pe cale de dispariție odată cu legalizarea căsătoriilor homosexuale, cu

fertilizarea *in vitro* etc. –, nici educația în învățământ. Aici prosperă doar – cum am mai spus – disciplinele de comerț, finanțe, informatică și tehnologii tot mai noi și mai în răspăr cu morala creștină. Elitele tinere, evident mai nonconformiste ca oricând, fascinate de perspectivele oferite de o libertate absolută și de înnoirile spectaculoase aduse de tehnologiile cele mai îndrăznețe, adoptă modul de viață cel nou nelegat de istoria, de tradițiile culturii naționale și promovează cu entuziasm postmodernismul. Sigur că în țările mai demult secularizate fenomenele se petrec cu mai puține comoții, ca în Franța de pildă, unde un întreg secol al XVIII-lea, zis al Luminilor, a pregătit mentalitățile necesare receptării înnoirilor răsturnătoare. În virtutea acestor disponibilități, probabil, președintele Chirac al Franței a șters din Constituția viitoarei Europe Unite – unul dintre primii pași spre globalizare – articolul privitor la creștinism ca religie a continentului european.

Un grup de peste 30 de francezi din *Asociația François Maurise pentru francofonie*, venit în iunie la Vărateс să le vorbesc despre Uniunea Europeană, mi-au spus că nu mai au voie să poarte semnele credinței, adică crucea sau iconițele. Iar o chinezoaică din grup, cetățeană franceză dar – cine știe cum? – de religie islamică, a completat: „Et même la semilune, madame!"[10] Cu toate astea nu erau afectați de fel de radierea creștinismului ca religie a continentului și au rămas foarte mirați când le-am amintit celebra definiție dată de marele lor poet, Paul Valery, spiritului european, enumerând componentele sale: „filosofia greacă, dreptul roman și Biserica Romano-Catolică". Dar cum ne aflam după vizita Papei Ioan Paul al II-lea la București și a Patriarhului Teoctist la Roma – vizite pe care le-am urmărit cu emoție – am înlocuit sintagma „Biserica Romano-Catolică" cu „Biserica creștină nedivizată", ca la începuturile ei. De fapt mizam pe admirabila atitudine a Papei Ioan care gândea atât de drept și de adânc la viitoarea soartă a unei umanități globalizate – adică total secularizate – și avertiza public despre pericolul distrugător al tendințelor actuale care ne despart de Dumnezeu. Și le-am mai vorbit despre o primă tentativă de unire europeană a umaniștilor creștini din Renașterea târzie, făcută de Erasmus, călugărul umanist, la care au aderat alți preoți și călugări germani și englezi. Dar inițiativa nu

[10] Și nici semiluna, doamnă!

a reușit, întemeindu-se pe datele spiritului și intelectului la care prea puțini aveau acces. Astăzi însă apelul globalizanților se adresează părții poftitoare și profitoare din om, care atrage în jos spre mlaștina materiei în care omului lumesc îi place să se scalde, în vreme ce omul lăuntric suferă. Francezii au plecat de la Vărateс uimiți. „Nous avons oublié ça", ziceau ei… „Elle nous a dit des choses épouvantables, elle nous a épouvanté!"[11].

De aceea îi revine intelectualului credincios misiunea de a se înrola în rândurile fiilor Bisericii, ale slujitorilor ei, pentru a lupta împotriva tendințelor despărțitoare de Dumnezeu și ucigătoare de suflet urmărite de susținătorii doctrinei *New Age* și a celorlalte care țintesc spre același scop: îndepărtarea omului de Creatorul, de Tatăl, și de Logosul-Cuvantul, Făcătorul, Mântuitorul și Judecătorul nostru, Domnul Iisus Hristos, fără de Care nimic nu se poate face și Care este cu noi în fiecare clipă până la sfârșitul veacului.

Slăvit și binecuvântat fie numele Lui în veci!

Identitate creștină și dialog în noul context european,
referatele Simpozionului Internațional „Identitate creștină și dialog
în noul context european", Alba Iulia, 5–7 mai 2006

[11] Am uitat aceasta… Ne-a spus niște lucruri zguduitoare, ne-a zguduit!

Iluzia libertății

De ce tinerii refuză să vorbească despre Dumnezeu și biserică? Întrebarea – care mi s-a adresat adeseori – mi se pare prea generală. Eu nu cred sau nu vreau să cred că toți tinerii refuză să vorbească despre Dumnezeu și despre biserică. Să ne gândim că acești tineri au trăit o parte din viața lor sub un regim ateist, în comunism, filosofia care se impunea era materialismul dialectic și istoric, marxismul care făcea abstracție de Dumnezeu. Materia se năștea prin ea însăși, nimic nu se lega de nimic… Biserica a fost într-un fel îndepărtată prin amenințările față de părinți, dacă aceștia aveau o funcție politică. Se temeau să fie văzuți că se duc la biserică sau să afirme că-L cunosc pe Dumnezeu sau că doresc să-L cunoască pe Dumnezeu. Atunci, desigur, copilul nu comunica în acest sens cu părinții. Chiar dacă erau credincioși, părinții se abțineau să vorbească în fața copiilor despre Dumnezeu.

Pentru că, se știe, copilul este cel mai sincer. Și dacă se ducea la școală și spunea: „Tata s-a dus la biserică. Mama mi-a făcut cruce sau și-a făcut rugăciunea", atunci imediat părinții erau sancționați și de aceea se fereau să vorbească despre Dumnezeu în fața copiilor. Copilul este cel mai ușor tras de limbă. Când germanii au invadat o parte din Franța și din Belgia, în '41 și voiau să afle unde sunt ascunși cei din *Maquis*, rezistența, întrebau pe copii și copiii, neștiutori, spuneau: „Tata e în cutare loc…". Copiii n-au avut o educație religioasă din pricina temerii părinților de sancțiunile pe care le putea impune regimul asupra lor.

Pe de altă parte, astăzi este o modă venită din Occident. Suntem un stat secularizat. Biserica e despărțită de stat, statul nu este interesat

de Biserică, Biserica n-are decât să se descurce singură. Franța e demult secularizată. Oricum, romano-catolicii au fost mai duri decât noi și mai represivi, într-un anumit fel… Știți foarte bine că noi n-am avut ruguri în țara noastră. Ortodoxia n-a cunoscut nici rugurile, nici inchiziția. În Occident represaliile erau mai serioase pentru cei care se abăteau de la credință.

La noi, libertatea a fost foarte mare întotdeauna. Moda libertății absolute a trecut acum și la noi, în niște feluri cam triste, după părerea mea. Tinerii cred că sunt liberi, absolut liberi, liberi să umble în pielea goală… Iertați-mă! Eu sunt – cum să vă spun – bolnavă de treaba asta. Trupul omenesc, care este cortul lui Dumnezeu, cum zicea Apostolul Pavel, a început să nu mai fie socotit al lui Dumnezeu… Atâta expunere, Doamne, iartă-mă!

Ați auzit probabil că la Salzburg, când a fost întâlnirea miniștrilor, s-a dat *Răpirea din Serai* de Mozart. Și se deschide cortina și apar doi cântăreți în pielea goală: o doamnă și un domn. Eu aș fi plecat din sală – n-aș fi plecat, încălcam protocolul, mă rog! – dar, oricum, mi-aș fi pus mâna la ochi în semn de protest.

Mai este un fel de manifestare a libertății: libertatea la droguri. Am văzut în ziare statistici care m-au îngrozit: tineretul nostru se droghează. Tineretul nostru e preocupat de sex. Tineri între 15 și 17 ani au declarat că ei sunt mai interesați de problemele sexului decât de învățătură. Și acesta este probabil un efect al libertății absolute, așa cum o înțeleg ei.

Mântuitorul și Apostolii au zis: libertatea o veți avea doar când veți cunoaște adevărul. „Și veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi" (*Ioan* 8, 32). Și adevărul, care este? Dumnezeu! De-abia când vom fi în Dumnezeu, când îl vom fi cunoscut pe Dumnezeu, vom fi într-adevăr liberi. Toată sminteala asta a tineretului este o iluzie a libertății. Iertați-mă că vorbesc așa, dar nu o fac fiindcă sunt un om bătrân. Nu, nu! Așa aș fi vorbit și în tinerețe.

Trăim într-un moment în care presa, televiziunea, tot ceea ce se cheamă mass-media, spune fiecare ce vrea… Noi nu știm ce facem. Ne acoperim rădăcinile. Noi, românii, să ne prostim chiar în halul ăsta încât să ne tăiem creanga de sub picioare?! M-aș mira… Neamul nostru nu este nici prost, nici nevolnic, nici leneș. Când nu mai are ce face, ori își pune ștreangul de gât, ori, pe vremuri, pleca în munți. Suntem un popor

cu valențe foarte bune și foarte solide. Esențial este să ne redescoperim fiindcă cei 50 de ani de comunism nu ne-au acoperit chiar de tot. Ar fi fost culmea! Acum toate sunt o brambureală nemaipomenită!

Au murit mii de oameni în pușcărie și aceasta e o chestie îngrozitoare, dar atunci eram mai solidari, nu ne uram între noi, nu ne învrăjbeam chiar atâta. Nu pierise noțiunea de semenul nostru. Astăzi am sentimentul că nu mai știm ce e mila și nu mai știm ce e aproapele nostru… Te uiți în ochii lui, mai vezi pe chipul lui chipul Mântuitorului? Te interesează doar câți bani are, câți bani îi poți fura. Te interesează – știu eu – ce afaceri poți să faci cu el… Suntem într-un moment foarte periculos. Neamul nostru este amenințat să-și piardă ființa aceea pe care a păstrat-o prin veacuri, din pricina închinării la cei doi idoli: vițelul de aur – banul, și puterea. Banul și puterea au devenit acum țintele fiecărei vieți. Ce vrea fiecare? Bani! Ce vrea fiecare? Putere! Poporul meu este un popor în care am mare încredere și eu cred că-L va regăsi pe Dumnezeu: pentru că ceea ce nu este cu putință la oameni este cu putință la Dumnezeu, și eu nădăjduiesc în Dumnezeu.

Domnul a eliberat pe cel necurat, pe vrăjmaș, i-a dat drumul în lume și atunci înseamnă că se apropie A Doua Venire. În Scripturi se spune că înainte de A Doua Venire a Mântuitorului nostru Iisus Hristos, înainte de luminata zi a Judecății de Apoi, se va da drumul vrăjmașului, adică prințului întunericului – cum îi spune Biblia – și acesta merge ca un leu prin lume, răcnind și căutând pe cine să înghită. Ei bine, ori suntem în epoca aceasta și atunci așteptăm A Doua Venire, ori, dacă nu, poporul nostru își revine și se reface… Eu sper din toată inima să-și reintre în posesia realelor sale calități, morale și mai cu seamă spirituale, pentru că de cele spirituale – adică de credință – depind cele morale. Un om credincios nu umblă după bani. Un om credincios nu dorește puterea cu orice preț.

Am fost foarte tulburată citind într-un ziar că la New York s-a deschis primul liceu pentru adolescenții homosexuali, ca să nu mai aibă alte necazuri în mijlocul celor care sunt normali și care-și băteau joc de ei. Am rămas absolut trăsnită! Sodoma și Gomora era o nimica toată pe lângă aceasta!

Copiii refuză să vorbească despre Dumnezeu și despre biserică pentru că aceasta ar însemna să le pună frâu poftelor lor, instinctelor lor de copii neînfrânați. Ei nu știu ce înseamnă să pui frâu, mental sau

chiar faptic, unor astfel de porniri. Se poate ca fiecare dintre noi să fi avut pornirile acestea. în adolescență simțurile se aprind foarte repede… Dar dacă intră conștiința cuvântului în noi, dacă biserica ni se arată așa cum se cuvine, atunci liceul acela și lucrurile acelea nu se mai pot întâmpla. Copilul începe să simtă altfel lucrurile.

Credința în Dumnezeu este sprijinul vieții, este axa vieții! De ce? Ale cui făpturi suntem noi? Eu așa aș începe lecțiile mele de religie: copii, orice obiect pe lumea aceasta are un făcător, un lucrător care a produs lucrul acela. Ei bine, creația aceasta nu are un lucrător care s-o fi produs? Cine-i produce pe oamenii aceștia? Cine?

Altă năzdrăvănie: clonarea. Tehnica aceasta merge spre pieire, aceasta nu mai e știință. Știința este o descoperire care-ți permite să dăruiești oamenilor o nouă posibilitate de a merge mai departe. Acum știința a devenit tehnologie, adică merge pe acele mecanisme sau modalități care să imite creația. Treaba aceasta este, după părerea mea, luciferică, demonică! Și ce au început să facă? Concepție *in vitro*, să facă, așa, copii în eprubetă. Clonează? Asta este îngrozitor! Știți ce monstruozitate-i clonatul? Clonatul este a face o făptură fără suflet, fiindcă sufletul este Cuvântul, este Dumnezeu, este chipul Mântuitorului nostru. Noi Îl purtăm în noi, dar nu-L știm, pentru că noi suntem om dinafară și om lăuntric. Și noi nu ne descoperim omul lăuntric decât foarte târziu, dacă nu-l descoperim îl bănuim. Și-L căutăm pe Mântuitorul și-L rugăm să vină spre noi, dar nu-L rugăm suficient de insistent, căci El ar veni. El a zis: „Bateți și vi se va deschide! Căutați și veți găsi!"

Așadar clonarea e un lucru monstruos. Mi-a fost dat să văd în *Adevărul* niște figuri virtuale, ființe virtuale… Ce-o fi asta? Nu știam ce-i aia ființă virtuală. Am citit cu atenție articolele. Erau patru portrete de femei făcute la computer. Și noi vrem, cu timpul, să găsim niște modalități de a le aranja, de a le pune prin niște mecanisme în mișcare. Vrem să facem din aceste ființe virtuale niște ființe vii. Erau niște figuri feminine, numai că a patra mi-a atras atenția. Era cam ciudată, avea coarne… Am rămas absolut siderată! Adică una dintre cele patru figuri era demonică!

Vasăzică clonăm… Facem ființe fără suflet, fiindcă nu avem de unde da suflet. Sufletul îl dă numai Cel de Sus. Am ajuns departe. Pe cine provocăm? Cui aruncăm mănușa? Domnului? Tatălui? Sfântului

Duh? Cui din Sfânta Treime? Sfidăm pe Dumnezeu. Și e mai marea rușinea pentru noi, ca oameni. Eu sunt profund îndurerată de lucrurile care se petrec. Credința în Dumnezeu trebuie să ne fie congeneră, să ne naștem cu ea, și ne naștem cu ea.

*

Când eram mici, viața noastră era supusă rânduielilor. Noi creșteam în rânduieli. Bunicul meu după mamă a fost preot timp de 50 de ani la Mărășești. Era uimitor de credincios și a murit ca un sfânt. Când eram de doi ani mă așeza la el pe birou și mă spovedea. Mă întreba dacă am fost cuminte: „Ai ascultat pe mama? Ai ascultat pe tata?" și mă împărtășea. Începusem să mă emoționez, vibra așa în mine o fricuță de ce s-ar putea întâmpla dacă nu aș fi fost cuminte și dacă nu aș asculta pe tata și pe mama!

Viața a început pentru mine cu spovedania și cu împărtășania de mic copil. De ce după botez se duce copilul și se împărtășește? Pentru că așa e rânduiala. După aceea am intrat în custodia – ca să zic așa – a surorii bunicii, care a trăit ca o sfântă. Văduvă la 49 de ani, nu și-a scos doliul de pe ea până la sfârșitul vieții. Nu știa decât de biserică și de casă. Avea un paraclis frumos în dormitorul ei și mă ducea de mână la biserică: înțelegeam, nu-nțelegeam, mie-mi făcea plăcere! Dumnezeu mi-a fost descoperit de foarte devreme, din fericire.

În adolescență au început dubiile. Toți tinerii între 15–17 ani au dubii: există Dumnezeu, nu există Dumnezeu, vorbind așa… Continuam să mă spovedesc și să mă împărtășesc, adică păstram rânduielile. Profesorul nostru de religie, părintele Marian Popescu de la Școala Centrală, era derutat de întrebările grozave pe care i le puneam noi toate, aduse de prin Voltaire. Între timp am fost bolnavă de plămâni. A trebuit să-mi abandonez cariera muzicală pe care o începusem. Am fost disperată atunci! Nu am avut un moment de îndoială ci de durere, în care n-am mai contat pe Dumnezeu, fiindcă mi se părea că mi-a schimbat cursul vieții și mi-a răvășit toată existența. Pe de altă parte familia mea avea o casă la Mănăstirea Țigănești. Acolo am învățat Psalmul 50 „pe vechi", cum ziceau măicuțele, adică scris cu litere chirilice. Eram spre studenție. Mă împăcam cu soarta pentru că terminasem cu muzica și intrasem la Drept și la Filologie.

După ce-am păstrat rânduielile, a început căutarea. Dincolo de dubiile tale, de momentele de revoltă sau de mai știu eu ce, Duhul nu te lasă niciodată. Mântuitorul e în noi iar Duhul nu te lasă niciodată! Tatăl ceresc și Sfântul Duh, Pronia sunt perpetuu cu noi. Viața noastră este marcată de Pronie, este hotărâtă de Pronie. Și la momentul oportun, dacă cel care caută este plin de dorința de a afla, începe să găsească. Treptat, începe să găsească.

Am avut duhovnici admirabili care mi-au arătat calea și m-au ajutat foarte mult. De la ei am învățat ce înseamnă rugăciunea inimii. De la ei am început să știu ce înseamnă să duci imaginea în minte și după aceea să treci imaginea în inimă. Părintele Chiriac, doctor la Strasbourg, era de o venerație extraordinară! Părintele Ghiuș era un mare duhovnic! Am avut norocul acesta. Și de atunci setea mea de cunoaștere a lui Dumnezeu nu a făcut decât să crească. În timpul comunismului Dumnezeu m-a ajutat și m-a apărat. Am cununat 17 perechi și am botezat 11 copii fără să mă jenez, ducându-mă la biserică, și parcă nu mă vedeau. Dumnezeu zice că, dacă vrea, poate să facă pe cineva să vadă și să nu vadă. Sau să audă și să nu audă (cf. *Marcu* 4, 11–12).

La facultate a început misiunea mea de om credincios. Aveam asistent pe Ioan Alexandru. Amândoi făceam Eminescu, eu cursuri, el seminarii, încercam amândoi să introducem elementul de educație religioasă și spirituală. Și cum credeți că făceam? Recurgeam la niște strategii speciale. Începeam literatura de la Antichitate: cosmogonia la indieni, egipteni, asiro-caldeeni, la evrei și, dintr-odată, îi duceam la Geneză. Nu putea să spună nimeni nimic. Și zic, mai e una, mai târzie, este la Ioan din Patmos. Nu i-am zis Apostolul, căci mă descopeream… „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul". Se uitau la mine, apoi plecau acasă și se întrebau și căutau. Era o comunicare perfectă între mine și studenții mei. Veneau la cursuri și studenți de la alte facultăți, chiar de la teologie. Se pare că profesorii lor erau mai reci, mai docți, mai savanți și nu se apropiau de ei. Între timp am publicat cu Ioan Alexandru *Cântarea Cântărilor*, el traducerea, iar eu prefața. Pe urmă am prezentat *Biblia lui Șerban*, în 1988. Vă dați seama, ce târziu?! Cu un an înainte de sfârșitul regimului din decembrie '89. Am fost prima femeie care a vorbit în Sinod. Și dădurăm drumul și *Bibliei lui Șerban*.

*

Iată, deci, cum L-am descoperit și cum am încercat să-L transmit pe Dumnezeu. Acum, la bătrânețe, probabil că mă voi dărui Lui cu totul înțelegând că aceasta este singura cale adevărată a vieții. Mântuitorul spune: „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața". Și pentru că în lume e mult mai greu, în cele din urmă m-am retras aici la Văratec, pentru un timp. Dar va veni vremea când voi rămâne definitiv la Văratec, pentru că într-adevăr am găsit calea cea adevărată.

Să vedem cât am să fiu de vrednică… Să vedem ce vrednicie o să am ca să pot să ajung să-L privesc pe Domnul față către față. Se vorbește despre post și rugăciune. Postul este foarte important. Unii spun că este o dietă, te abții de la niște lucruri care îți fac rău. Postul este modalitatea de a-ți slăbi patimile, instinctele acestea așa de violente. Ele nu se pot supune decât printr-o pază a minții, adică să nu te mai gândești la tot felul de năzdrăvănii, să-ți ții mintea în frâu, nevorbind lucruri necuviincioase, mâncând puțin, ca să nu hrănim patimile noastre. Esențial în viață nu este plăcerea trupului, esențialul este plăcerea spiritului pe care o obții prin rugăciune, iar rugăciunea trebuie să fie permanentă. Pentru tineri, măcar dimineața și seara. Pe stradă când mergem să spunem: „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiule al lui Dumnezeu, miluiește-mă!" Sau: „Maica Domnului, fii cu mine, Măicuța Domnului, ajută-mă, Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, miluiește-mă!" Spuneți din când în când aceste lucruri și treptat au să ajungă să se unească cu toatele. În ele vă veți găsi ușurința, consolarea, vă veți găsi cumva și împlinirea… După ce te rogi ai o senzație de ușurare extraordinară!

A fost o vreme când mă rugam pe stradă, la modul foarte subiectiv. Ani de zile, când mă duceam la facultate pe jos, de acasă de la mine, de pe Grivița până pe Edgar Quinet, spuneam: „Dă, Doamne, un gând de dragoste și de pace pentru toți oamenii lumii!" Și spuneam asta continuu. Nu știți cât bine mi-a făcut – și lăuntric dar și pentru semenii mei – fiindcă, fatalmente, rugându-te lui Dumnezeu, capeți conștiința alterității. Există și celălalt.

Treimea este modelul, exemplul a trei entități într-una legate prin dragoste. Dumnezeu iubește pe Fiul, Fiul îl iubește pe Dumnezeu. Amândoi iubesc pe Sfântul Duh. Sfântul Irineu din Lyon spunea că Tatăl lucrează cu cele două brațe iubitoare ale Lui: dreapta – Mântuitorul,

stânga – Sfântul Duh. Dacă stai și meditezi puțin capeți niște lumini interioare, treci prin suferință mai ușor. Și cel mai important lucru e când descoperi pe aproapele. Asta este esențial. Aceasta este legea iubirii. Așa descoperim pe Dumnezeu, prin Legea iubirii, prin celălalt. În ce constă superioritatea absolută a creștinismului asupra tuturor celorlalte religii? Adică a islamului, a budismului, care – mă rog – nu-i o religie… De ce? Pentru că este o religie întemeiată pe jertfa din iubire.

Legea Mântuitorului este Legea iubirii. El din iubire S-a întrupat, din iubire a suferit pentru noi. Noi, adică zidirea Lui cea căzută pradă păcatului și morții. Ei bine, Mântuitorul întrupându-Se și luând asupra Lui moartea, ne-a izbăvit de păcat și de moarte dăruindu-ne perspectiva vieții veșnice.

Gândiți-vă că până la apariția creștinismului moartea era moarte, gata! Și la evrei, care era poporul ales și care avusese făgăduințe, pe Avraam, Isaac, Iacob, ziceau toți ca David: „Socotit am fost cu cei ce se coboară în groapă; ajuns-am ca un om neajutorat, între cei morți slobod!" (*Psalmi* 87, 4). Toți credeau în Șeol, că acolo este sfârșitul vieții.

*

Prin iubire Mântuitorul ne aduce perspectiva vieții veșnice. Un lucru de o mare frumusețe, un splendid concept și care e în desfășurare… Această superioritate a creștinismului este astăzi întunecată, din nenorocire, de secte. Sectele sunt un pericol foarte mare pentru Ortodoxie, și nu numai pentru Ortodoxie ci și pentru romano-catolici. Sectele contestă pe Maica Domnului, contestă sfinții, nu au nimic de-a face cu credința adevărată! Bibliile lor sunt cu traduceri voit imperfecte și ei sunt făcătorii unui prozelitism extrem de periculos și care prinde, din nenorocire, într-o epocă așa de încercată de sărăcie cum este vremea noastră. Profită și se duc la sate cu mașini încărcate cu cadouri – cu fleacuri, de fapt. Am văzut la Mitocul Dragomirnei cum lăsau la casele țăranilor cadourile: blugi, gumă de mestecat etc. Și țăranii erau fericiți. Asta se întâmplă când credința nu este puternică, foarte adâncă, pentru că țăranul român avea o credință foarte puternică, însă condițiile precare de existență îl slăbesc și atunci nu mai are tăria de a crede. Și ce facem? Greu de știut…

Li se cere preoților o activitate misionară, socială, pe care înainte nu era nevoie să o desfășori. Părintele Bria se plimba odată pe culoarul

Facultății de Teologie cu mâinile la spate, supărat și zicea: „Dacă o să continuăm așa, ortodoxia noastră o să ajungă iar o sectă".

Acum citesc mai cu seamă cărțile savanților catolici care au trecut la Ortodoxie. Olivier Clément, mare istoric francez, a trecut la Ortodoxie. A venit aici și s-a întâlnit cu Părintele Cleopa. Era într-o admirație nemaipomenită! Un pastor american mi-a spus: „Doamnă Bușulenga, dacă nu aș fi avut nevastă și copii, rămâneam la Sihăstria", iar într-o scrisoare îmi preciza că tradusese în engleza americană expresia: „Mânca-v-ar raiul!" Îmi face o plăcere nemaipomenită să-i citesc pe acești oameni. Și pe ruși, cei care fuseseră în emigrație: Evdokimov, Florenski, Berdiaev, care sunt niște teologi de mâna întâi. Firește, și grecii. Însă aceștia care au trecut la Ortodoxie sunt impresionanți, simți temperatura înaltă din scrierile lor. Probabil este căldura neofitului. Sunt atât de ahtiați de căutarea noastră, îl citează pe Maxim Mărturisitorul și pe toți Părinții Bisericii (Evagrie Ponticul, Marcu Ascetul), îi citează pe toți cu o voluptate aproape extraordinară! Din punctul acesta de vedere e un reviriment spiritual, venit dinspre Apus de data aceasta.

După '89 am participat la un Congres al Ortodoxiei. Biserica era atacată. Atunci m-am ridicat și am spus: Biserica noastră nu a fost niciodată o biserică triumfătoare sau o biserică militantă, o *ecclesia triumphans*, biserica noastră a fost o biserică rugătoare, o *ecclesia orans*. Mănăstirile noastre au fost până acum focare de rugăciune: *Ora et labora* era deviza călugărului. Muncește și te roagă!

*

Se face adeseori o legătură între globalizare și viitoarea noastră intrare în Uniunea Europeană. Globalizarea e una, iar intrarea noastră în UE e o chestiune de oportunitate, de conjunctură politică.

România, între cele două războaie, a dat cea mai strălucită dovadă a capacității sale creatoare. Gândiți-vă că România a fost întreagă doar 22 de ani, între 1918 și 1940. Nicio țară din jur nu a dat ce am dat noi! Știți foarte bine că în România a fost „Le petit Paris". Paul Morand, care a fost și ambasador în România, a scris două cărți: *Bucharest* și *La flèche d'Orient*. Eram țara cea mai francofonă din lume, după Belgia și Canada, iar acum nu mai suntem europeni, suntem balcanici.

Pe drept ar fi fost ca România să fi intrat în UE în primul val. Eram

cei mai francofoni, cei mai francofili. Noi i-am salvat pe francezi în 1917. Armatele române, cu eroismul lor, au salvat armatele franceze ale lui Berthelot. Pe de altă parte, noi nu i-am trădat niciodată pe francezi și nici ei pe noi. Ne-au trădat alții.

Așadar, între cele două războaie, România întreagă a fost într-o etapă de creativitate absolut excepțională, în istoria ei și în istoria Europei. România a fost sincronizată perfect cu Europa. Brâncuși a revoluționat toată sculptura franceză. Enescu a fost unul dintre cei mai mari compozitori. Enescu este, după părerea mea, un compozitor al mileniului al III-lea. *Oedip*-ul lui nu a fost încă înțeles și nici Simfoniile. Aveam o școală de medicină extraordinară: Lupu, Hațieganu, Bruckner… Nu mai vorbim de Bagdasar, care a fost primul neurochirurg european. Nimeni nu se ducea să se opereze în Bulgaria ori în Polonia. Toți se operau la noi. Dar Coandă, fenomenul Coandă? Erau valori pe toate căile. Nu mai vorbește nimeni despre ei.

*

Ce se întâmplă azi e de o mare tristețe… E vorba de modă, de imitație, de postmodernism. Optzeciștii o porniseră bine. Mircea Cărtărescu mi-a fost student și i-am condus teza de licență care era despre Eminescu. Teza era frumoasă, deși la antipodul viziunii mele. Eu am acceptat întotdeauna punctele de vedere ale discipolilor mei, ale studenților mei, dacă erau coerente, inteligente și dacă aveau o viziune apropiată de adevăr. Spre marea mea durere, Mircea Cărtărescu este, în momentul de față, unul dintre detractorii cei mai notorii ai lui Eminescu, pentru că nu există lucru mai lipsit de delicatețe și de sensibilitate decât să faci portretul unui muribund aflat pe un pat de spital… Oribil! M-a durut îngrozitor! Ce se întâmplă? Are complexe față de Eminescu? Dacă ar fi un om de mare cultură nu l-ar disprețui, măcar pentru o parte din operă. Am stat 30 de ani cu opera lui Eminescu. Sunt 17 volume mari și încă nu am intrat în el. Au intrat străinii și au găsit acolo pe Părinții Bisericii, pe gnostici, iar noi trebuie să-l călcăm în picioare, în condițiile și în starea aceasta a culturii române în care se disprețuiesc valorile și sunt trecute sub tăcere…

Ei bine, când nu se mai știe istorie, când nu se mai știe nimic despre cultura românească, ce-așteptăm de la tineri? Vedeți? Ne tăiem singuri

creanga de sub picioare. Dacă nu se revine la lectură, dacă se rămâne pe virtual, dacă se rămâne pe dischete și pe nu știu ce… adio cultură!

Cartea-i cuvântul! Ce frumos spune Maxim Mărturisitorul: „Cuvântul este rouă, este apă, este izvor și este râu!" O splendoare! Mă refer la cuvântul scris, cuvântul cel curat și care-i rouă, și izvor, și lacrimă. Lectura este ceea ce face pe om. Cititul este cultură, iar ce auzim la aparatele de care vorbesc, radio, TV, este aproape zero. În raportul dintre cuvânt și imagine, cuvântul fixează, cuvântul precizează, clarifică, revii asupra lui, se-ncheagă, se leagă, în perioade, în fraze, în sentințe… Imaginea îți năucește mintea. Nu rămâne nimic.

Nu mai vorbesc de limbaj, fiindcă post-modernismul este înțeles la noi – ca și pe toată fața pământului, probabil – ca o reprezentare a vieții și a artei în cioburi. Și aceasta nu mai este artă, nu mai este nimic. Iar dacă se renunță la cultură, dragii mei, vom sfârși rău de tot!

Alex. Ștefănescu
„România literară", nr. 32, an XXXIX, 11 august 2006.
„Limba română", nr. 7–9, an XVI, Chișinău, 2006

Splendida aromă spirituală a Vărătecului

Ce s-a întâmplat cu mine și cu Vărătecul este un lucru absolut admirabil! Eu eram foarte prietenă cu Valeria Sadoveanu, cu soția maestrului. Și după ce maestrul a murit și casa lor de la Vânători a devenit casa memorială de la Neamț, ea și-a ales ca reședință de vară această casă. Cunoștea pe maica Benedicta și s-a simțit foarte bine aici, aici își invita rudele, prietenii, printre care mă invita și pe mine.

Deci am vechimea în Vărătec, ca să zic așa, cam un sfert de secol, 25 de ani. Bineînțeles, veneau vara aici și alți scriitori, cum ar fi Lili Teodoreanu – Ștefana Velisar, soția lui Ionel Teodoreanu, iar eu stăteam cu Valeria. Venea Profira Sadoveanu, părintele Anania stătea la palatul episcopal și venea și el aici în fiecare seară. Aveam un fel de ședințe ale noastre, își citeau operele. Mie-mi cereau să le judec, să-mi spun părerea, eu care nu m-am socotit niciodată critic literar. Mă jenam, mă sfiam să le fac lor judecăți de valoare, ei care erau scriitori, iar eu cea mai tânără dintre ei. Și ne-am unit foarte mult, și spiritualmente, și din punct de vedere religios, mai cu seamă cu părintele Anania am avut relații; ceilalți erau mai puțin – ca să zic așa – practicanți. Poate or fi avut credință, dar erau mai puțin practicanți. Noi ne-am apropiat mai mult și, după ce Valeria a murit în '85, am rămas eu aici în locul ei, în casă cu măicuțele, și, bineînțeles, am grijă de măicuțe, de casă, proprietarii rămânând aceeași.

Și o chestie foarte interesantă – un detaliu, să zicem așa, cărturăresc –, părintele Anania, după moartea Valeriei, începuse traducerea Noului Testament. Și aproape în fiecare seară mergeam la dânsul, la palat, în

altă seară venea dânsul la noi. De ce? Fiindcă se consulta cu noi în ceea ce privește valoarea și exactitatea textului tradus. Pe soțul meu, care era român din Macedonia și știa perfect grecește, îl consulta la traducere, iar pe mine la stil. Ei, avea uneori mici flexiuni stilistice, în vreme ce eu optam pentru formule – ce să fac, sunt bătrână și tradiționalistă. Și părintele e mai în vârstă dar e mai modern. Ei, depinde de mentalitate. Eu îi reproșam modernizarea textului iar părintele îmi demonstra că, totuși, un text mai modern penetrează mai degrabă și are un impact mai puternic asupra publicului de o calitate intelectuală mijlocie.

Aveam niște seri splendide, mai ascultam muzică, noi trei, părintele, soțul meu și cu mine. Am făcut și o cununie acolo, am cununat în biroul părintelui, că știți că nu era voie să faci cununii în mănăstiri. Deci așa s-au desfășurat lucrurile, la mine mai vin scriitori din când în când, prieteni, dar mai rar. Mai am amintiri de la ei, tabloul de acolo e al lui Marin Sorescu, altul de Alecu Ivan Ghilia, mă rog, avem amintiri de tot soiul.

Văzând într-o retrospectivă, să zic așa, mănăstirile prin care ați trecut și comparându-le cu Văratec, care ar fi aroma deosebită a mănăstirii Văratec? De ce v-a atras?

Eu trebuie să vă spun că atunci când am ajuns aici nu cunoșteam foarte bine județul Neamț, cunoșteam Piatra Neamț foarte bine, adică orașul ca atare, Agapia o văzusem, Neamțul, evident, mănăstirile, dar Văratecul… Când am intrat pe drumul de la Piatra Neamț încoace – nu știu dacă ați avut aceeași senzație pe care am avut-o eu – am intrat într-o stare foarte ciudată, mi se părea că sunt într-un decor, într-o scenă turnantă, fiindcă nu realizam bine unde sunt. Erau colinele alea superbe, erau tăpșanele acelea splendide acoperite cu iarbă verde. Uneori norii erau vineții, alteori albi *cumulus*, alții încărcați de ploaie mergeau pe cer… Aveam senzația că decorul se schimbă într-un fel straniu și deodată am început să mă întreb ce se petrece, adică eram neliniștită, dar era o neliniște metafizică.

Iar când am ajuns aici aveam senzația că nu se mai termină drumul, am intrat întâi în incinta mănăstirii, după aceea am venit aici. Mi s-a părut totul mai altfel decât la alte mănăstiri. Eu, în copilăria și tinerețea mea, am petrecut multă vreme la mănăstirea Țigănești, unde familia

mea avea de mai bine de 100 de ani o casă. Erau ctitori acolo, iar eu eram mai puțin obișnuită cu atmosfera mănăstirilor moldovenești. Bineînțeles, am cunoscut-o imediat și pe maica stareță de atunci, maica Nazaria Niță – actuala proinstareță, cum i se spune –, acum e stareță maica Onufria. Și am început să mă mișc în cadrul acesta.

Uitați-vă la liniile pe care le văd în fiecare dimineață. Mi s-au imprimat în memorie în așa măsură, încât în anumite momente de tulburare sufletească, oriunde-aș fi, în străinătate, acasă la București, oriunde… închid ochii și mă gândesc la ele. Și o liniște extraordinară mă cuprinde. Dacă intrați în curtea palatului episcopal o să vedeți pădurea aceea ca o Engadină. Spuneam: domnule, ce Elveția? Engadina noastră este mai strălucitoare decât cea elvețiană, e mai profundă, mai cuprinzătoare de suflete.

Peisajul m-a fascinat întâi. Simțeam că în peisajul ăsta stăpânesc niște forțe… Profesorul Negoiță, un mare profesor de la Facultatea de Medicină din Iași, șeful Catedrei de cardiologie, îmi spunea: „Doamnă Bușulenga, nu știu ce se petrece aici, aici sunt niște puteri, cum să le zic… – el nu îndrăznea să spună radioactive – vreau să vă spun… niște fenomene foarte ciudate care se petrec, cardiace în ultimul grad, care se simt splendid". Oameni care n-au avut nimic cu inima în viața lor, sau mai știu eu ce, dintr-odată capătă niște fenomene ciudate. Vreme de 25 de ani am înțeles că aici, la Văratec, a fost ceea ce am numit un *topos* sacru, cum zice grecul, loc sfânt. Neamțul, tot județul Neamț, și tot județul Suceava, aș spune eu, au această sacralitate a temeiului spațial.

Nu știu dacă știți cum s-a înființat Văratecul. În primul rând, Văratecul depinde, ca radiație spirituală, de Neamț. Mănăstirea Neamț știți că este pentru județul Neamț – și aș zice nu numai pentru județul Neamț, ci pentru cea mai mare parte a spiritualității românești – focarul radiant. Văratecul este din vremea lui Paisie Velicikovski, și Agapia, adică toate mănăstirile din jur, sunt ale sihaștrilor lui. El își trimitea ucenicii – și nu pe cei mai tineri sau nepricepuți, ci pe cei care erau cei mai încărcați de capacități spirituale, de divinațiune. Și-a trimis pe unul din discipolii lui, pe cuviosul Iosif. Suntem, deci, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mănăstirea a fost întemeiată la 1785. Înainte de asta, Iosif a venit să caute un loc pentru o mănăstire de maici. A început să caute și a găsit aici. În fundul acestei văi, Iosif, cu antenele lui spirituale, a

descoperit apele nevăzute ale radiațiilor vii, ca să zic așa, și-a spus: aici facem. Și a ridicat o bisericuță de lemn. După aceea avea să se ridice prima mănăstire, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, cea mare, din mijloc. Apoi a urmat Sfântul Ioan, prima de la intrare, și mult mai târziu Schimbarea la Față, cea de sus. Acestea sunt cele trei mănăstiri care constituie mănăstirea Văratec, cea din mijloc fiind cea propriu-zisă. Și, dacă ați băgat de seamă, mormântul lui Iosif este în dreapta, cum intrați în pridvoraș. E acolo o cănduță care marchează mormântul bătrânului ieromonah.

Deci așa a fost fixat – cu aceste instrumente de descoperire ale spiritului – locul Vărateculuí. De aici începutul aromei specifice.

Cristian Curte
„Lumea monahilor", nr. 11 (17), anul II, noiembrie 2008

„Mă gândesc la Mircea Vulcănescu, care a murit ca un martir!”

Drumul unei culturi, identificarea unei continuități într-o cultură nu se poate face decât pe două planuri: pe planul istoriei și pe planul spiritului. Socot că acestea sunt cele două constante. Ceea ce adăugăm, ceea ce extragem ar fi variantele, dar constantele pe care ar trebui să rămânem continuu ca să ne putem orienta fără rătăciri prea grave, sunt acestea pe care le-am menționat: istoria și spiritul. Sunt două tărâmuri aparent opuse, în realitate întrepătrunse și care dau răspunsuri destul de greu de citit. Acest amestec de istorie și spirit poate induce foarte des în eroare. Putem lua un fapt de istorie drept unul de spirit, putem confunda un fapt de spirit cu un eveniment istoric, așa încât trebuie să fim extrem de prudenți în dozarea acesta, nu cantitativă, ci calitativă a faptelor, care însumate pot fi denumite o continuitate de cultură.

Eu cred că trei factori ar fi de urmărit, cei care ar sta și ei ca niște piloni pe drumul acesta foarte larg și – tocmai fiindcă e foarte larg – foarte incert. Mă gândesc mai întâi că instrumentul și pilonul prim al unei culturi este limba. În al doilea rând, un factor iarăși foarte important de luat în considerație – după părerea mea cel mai important – este credința. Al treilea ar fi, *grosso-modo*, cultura populară, tipologia în care se poate scrie cultura populară. Acestea trei cred eu că ar fi cele trei puncte de sprijin în căutarea în care pornim, în momentul de față. În cultura populară avem de căutat elementele de mare autenticitate, elementele arhetipale, pentru că în drumul istoric s-au pierdut unele elemente, s-au adăugat altele, alterând puritatea originară a fenomenelor culturii populare.

Drumul culturii populare este poate cel mai complicat, așa cum ne spuneați dumneavoastră într-o discuție prealabilă, și el comportă o abordare specială. Vă propun să vorbim mai întâi despre limbă ca fenomen de continuitate.

Originile limbii sunt acelea în care ne cufundăm, mergem *ad fontes* și facem botezul, începem din acel punct în care s-a constituit ceea ce se numește astăzi limba română. Rămânem la clasica și vechea definiție a limbii române ca limbă de sinteză între dacă și latină, latina devenind elementul predominant până la a înghiți aproape elementul tracic. Au rămas foarte puține urme din elementul tracic. Suntem o limbă romanică neo-latină, puternică, incontestabilă, pentru că analogiile cu celelalte limbi romanice sunt atât de frapante, încât nimeni nu poate avea niciun fel de dubiu în privința asta. Suntem o țară extrem-răsăriteană, România, suntem la fel de conservativi în limbă ca și extrema apuseană, adică Portugalia.

Se pare că noi suntem cei mai autentici păstrători ai latinității limbii. După aceea, sigur, au intervenit influențele, intrăm în istorie… Ne-am apropiat de celelalte seminții care ne-au înconjurat sau care au trecut peste noi, altele au mai rămas, dar aici aș folosi termenul lui Vulcănescu care mi-a plăcut foarte mult, *ispitele*: ispita tracă, ispita latină, ispita bizantină, ispita slavă, și, făcând salt mare, ispita franceză și ispita germană. Acestea au fost ispitele care – dacă am respecta limba monahicească – ar însemna acele ispite care te smintesc, adică te scot din calea cea dreaptă. Dar dacă am socoti că aceste „ispite" ne-au scos din calea dreaptă ne-am înșela. În fond, pe noi „ispitele" ne-au îmbogățit. Limba românească, după părerea mea, este una dintre cele mai bogate limbi romanice și toate aceste influențe n-au izbutit în niciun fel să o deformeze, ci i-au dat bogăția sinonimică. Suntem una dintre limbile care pentru același obiect cunoaște trei sau patru vocabule. Am uitat să vorbesc despre ispita turcă, se găsesc termeni turcești mai cu seamă – foarte curios – în civilizația casnică și în civilizația culinară. De altfel, toate popoarele balcanice sunt tributare acestei ispite turcești, strecurate în vocabularul și nu numai în vocabularul lor, ci și în bucătăriile lor și în civilizațiile interiorului.

În această foarte scurtă înșiruire am marcat și niște etape de dezvoltare istorică a țărilor românești, am marcat influențele care s-au

exercitat asupra culturii, pentru că nu se poate ca o influență istorică să nu lase urme asupra unei culturi. Firește, influența slavonă a lăsat urme puternice în Biserică, deși noi suntem născuți latini, pentru că Apostolul Andrei ne-a creștinat. În ce sens noi ne-am născut creștini? N-am fost creștinați ca ungurii, ca rușii sau ca bulgarii la o anumită dată, la noi s-a infiltrat treptat creștinismul prin elementul latin și prin apostolatele care se exercitau în ținuturile noastre. Deci terminologia noastră primă religioasă a fost latină, *angelus* – înger, *basilica* – biserică etc.; lucrurile s-au schimbat în clipa în care slavii au adus limba lor în Biserică și asta a durat până prin secolul al XVII-lea, când mișcările protestante au început să înlăture limbile străine din cult.

Influența turcă a fost o influență continuă, dar cu mai puține înrâuriri asupra culturii. În afară de civilizația casnică, influența în cultură n-a prea existat. Dimpotrivă, noi, Cantemir și alți știutori de carte au scris pentru turci și le-au dat sintezele de care aveau nevoie, începând – aș zice eu – cu acel prim tratat de muzică cu notație specifică dăruit de Cantemir turcilor, care nu aveau încă așa ceva.

Greaca este foarte importantă pentru că influența ei s-a exercitat de fapt cu multă vreme înainte de începutul perioadei fanariote. Noi aveam încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare școala de muzică de la Putna, care la vremea ei era celebră, era un fel de mică academie de muzică psaltică și nu numai. Am avut dieci latini, dar aveam și greci, pentru că acolo la Școala de la Putna se făceau și studii de greacă. Ei bine, influența bizantină la noi a direcționat cumva privirile unora dintre domnitori – ai celor mai importanți poate – către imaginea voievodală rămasă de la Bizanț. Mă gândesc la Alexandru cel Bun, dar mai cu seamă la Ștefan cel Mare, care în toată alura lui, în tot comportamentul lui voievodal, s-a desfășurat ca un *basileus* bizantin. Numai faptul că s-a căsătorit cu Maria de Mangop, care era de la Bizanț, sugerează dorința de a reface o imagine voievodală de tip imperial bizantin.

Iată aici intrăm într-o zodie foarte interesantă care se încurcă puțin – elementele se suprapun, se amestecă fără să se excludă, deși se contestă elementul slav și elementul grec – pentru că biserica noastră ortodoxă trăia în concertul bisericii ortodoxe înconjurătoare, având deci în același timp legături adânci cu biserica slavă și cu biserica greacă. Noi eram legați de Athos, știm foarte bine care erau marile noastre danii făcute

de domnii noștri, câte închinări către marile chinovii atonite se făceau de către acești domnitori și câte schimburi de monahi s-au făcut – era o mândrie a voievozilor români. Să ne gândim numai la cei ce vin în munte la icoana dăruită, după tradiție, de către Paleologi la Neamț, icoana Maicii Domnului făcătoare de minuni; sau la Bistrița, tot așa, icoana Sfintei Ana făcătoare de minuni. O mulțime de obiecte de cult, o mulțime de cărți cu caracter religios, schimburi de cărți între teologi, de scrieri – erau așa de numeroase încât influența slavă se întrepătrundea și era aproape îngropată sub cea grecească.

Mai departe urmează influența grecească exacerbată din timpul fanarioților, dar se pare că și aici sunt două ramuri. Este o ramură de politică economică exploatatoare la sânge, și de aceea epoca fanariotă a rămas ca un fel de plagă în istoria noastră, iar pe de altă parte au fost câțiva domni fanarioți care au însemnat în istoria noastră momente de a propulsa cultura, în timpul cărora s-au alcătuit biblioteci celebre în epocă, aici la noi. Frații Mavrocordat care au domnit și în Moldova și în Muntenia, Nicolae și Constantin, au fost niște domni de înaltă ținută culturală și fiecare a dorit să dăruiască și țărilor peste care domneau o înălțare de ștachetă culturală, așa cum se cuvenea.

Este foarte interesant într-adevăr fenomenul acesta și pentru limbă și pentru cultura română veche.

Eu cred că fără o cunoaștere foarte bună a acelei epoci așa de complicate, așa de nuanțate în amănunte, fără cunoașterea acestei epoci, nu poți înțelege cultura română.

Necunoașterea și neînțelegerea fenomenului lingvistic și cultural din veacurile XIV–XVII au generat, după cum știm, doamnă profesor, confuzii în perspectiva străinilor asupra noastră. Ne spuneați cu alt prilej că la Universitatea din Londra, de pildă, suntem plasați la Institutul pentru studierea limbilor slave, or la Napoli suntem la Institutul de limbi orientale…

Deși ei recunosc că limba noastră e ultra-latină, căci nimeni nu o poate contesta. Papa Pius al II-lea, marele umanist, Enea Silvio Piccolomini, o spunea înainte de Ștefan cel Mare, el vorbea despre limba neo-latină, care seamănă extraordinar cu italiana. El zicea că e o italiană

stricată și că dacă italianul vorbește mai rar, românul înțelege tot ce spune italianul. Nici nu încape deci vorbă de latinitate, recunoașterea a fost făcută de umaniștii din secolul al XV-lea. Dar sunt mulți care vor să caute noduri în papură mai mici sau mai mari, pentru niște contestări de altă natură, istorică, politică…

Dar să ne întoarcem, stimată doamnă profesor, la firul discuției noastre asupra influențelor exercitate de alte limbi și culturi asupra noastră.

Ceea ce s-a întâmplat după ispita greacă, după fanarioți, a fost momentul francez foarte important, pentru că a însemnat o ieșire din spațiul Mării Negre, „lacul turcesc", cum era numită. Ei bine, după Adrianopol, după 1829, noi am intrat în Europa în sensul că ne-am deschis maritim, ne-am deschis naval către Europa și ca atare respirația noastră a dobândit alt ritm și altă extensie. Și cum după 1830 era epoca revoluțiilor, răsunetul revoluțiilor a ajuns la noi și știm foarte bine ce au însemnat – la 1848 mai cu seamă. Cunoaștem foarte bine istoria de atunci încoace ca să ne dăm seama că într-adevăr influența franceză a fost o forță, până acum este prima forță după cea latină. Este o forță pentru că a lucrat pe plan nu numai economic, financiar, ci a lucrat pe plan politic, dându-ne elanul pentru luptă, pentru dobândirea latinității. Francofonia n-a însemnat numai adoptarea unor forme fără fond, nu, francofonia era o modalitate de a-ți afirma și prin limbă această înrudită latinitate a ta. Avem prieteniile lui Alecsandri, Bălcescu, Ion Ghica, C. A. Rosetti cu toți cărturarii francezi, cu Napoleon al III-lea, cu contele Valevschi; nu mai vorbesc de legăturile scriitorilor între ei, de Alecsandri și prietenia cu Prospere Mérimée, de Alecsandri și Ghica vizitând pe Heinrich Heine, sunt tot felul de lucruri foarte interesante… Deci s-a ieșit în Europa. Francofonia nu era pur și simplu o modă sau un snobism, ci o modalitate de întărire a calității noastre latine.

Dar iată că germanii pătrund mai devreme de cum s-a spus la noi. Să ne gândim numai la faptul că Edgar Quinet îl tradusese pe Herder, tradusese acea celebră *Stimmen der völker in liedern* – „Glasurile popoarelor în cântece". Era deci începutul romantismului care dădea pentru prima oară o deschidere europeană culturii noastre, a tuturor și ei nu țineau seama de țări mici, țări mari, ca astăzi, ci doreau ca toate culturile, toate glasurile popoarelor să se audă în aceeași măsură.

În felul acesta trebuie să ne schimbăm puțin imaginea peiorativă care s-a creat cumva față de momentul 1838–1848. Să ne gândim că în același moment deveneam colaboratori și protejați ai Franței și ai Italiei, că eram legați de Mazzini și de toată mișcarea carbonarilor – care era mână în mână cu a noastră, cu mișcarea revoluționară pașoptistă –, că Bălcescu a murit în Italia, Ghica a fost ambasador în Anglia, Alecsandri era în Franța… Gândiți-vă ce risipă de valori, ce câmp de valori s-a putut desfășura în vremea aceea! A, că ei vorbeau franțuzește, că făceau studii în Franța era foarte bine, era de dorit! Din fericire, erau atât de patrioți încât nici nu se gândea niciunul din ei vreodată să rămână în străinătate. Pentru Bălcescu a fost o durere cumplită moartea între străini, dar formele fără fond au venit ulterior, în clipa când a intervenit politicul, adică politicianismul – să nu facem confuzia între politic și politicianism. Politicul a fost un factor extraordinar, foarte important pentru noi, fiindcă ne-a adus marile principii ale libertății, ale democrației – că de acolo au venit, să nu ne mai ascundem după deget – dar în clipa în care politicienii și-au început jocurile lor, ca peste tot în toate epocile istoriei umanității, firește că lucrurile s-au deformat, s-au degradat.

Și instituțiile pe care le-am împrumutat din Occident și-au schimbat și ele conținutul sau nu l-au alcătuit cum trebuie.

Fără îndoială, s-a întâmplat ceea ce Maiorescu a acuzat după aceea – formele fără fond. Și pe bună dreptate, pentru că el nu acuza faptul de a se fi tradus Codul Civil după cel francez, sau Codul Comercial după cel belgian, ci vorbea despre aplicarea formală, stupidă, absurdă. Caragiale a văzut lucrurile în momentul în care politicianismul deformase îngrozitor imaginea '48-ului. Să nu uităm că Eminescu a avut pentru 1848 o stimă imensă, nu numai în *Epigonii*, dar pretutindeni în articolele lui politice. Vă aduceți aminte de articolul *Urmașii lui Bălcescu*? Cu ce stimă vorbește de Bălcescu și cum îi batjocorește pe urmașii lui, pe acei liberali care au stricat tot echilibrul dobândit de ei o clipă, în marele lor vis de libertate și unitate. După aceea și-a dat seama ce se petrecuse cu politicianismul, și a rămas împotriva politicianismului și pe vremea celeilalte „ispite" care a venit după, sub înrâurirea Junimii – cea germanică.

Influența germană nu a fost cumva generată, printre altele, și de o anumită reacție a junimiștilor lui Titu Maiorescu la influența franceză?

Firește, față de ceea ce credeau ei că este ușurătatea franceză – și poate era –, ceea ce fusese la un moment dat și la francezi deformarea marilor principii. Sigur că văzând lucrurile așa, aveau dreptate junimiștii să se îndrepte către altă sursă de inspirație necesară momentului istoric, momentul germanic. După 1863 Junimea începe, încă nu are puternice rădăcini, dar oricum face o tentativă de repunere în drepturi a instituțiilor românești pe care le doreau nu rearhaizate, ci le doreau cu rădăcini în viață.

Maiorescu spune repunere pe adevăr, deci nu pe fals. Adevărul reprezenta rădăcinile.

Pentru asta a militat Eminescu o viață. Viața lui de ziarist, viața lui de om a închinat-o acestei regăsiri a adevărului, a adevărului etnic, a adevărului rădăcinilor, pentru a putea reface o etnie care li se părea că începe să alunece într-o degradare tristă.

Eminescu cred că a înțeles poate cel mai bine în epocă ideea de continuitate în cultură.

Și știți de ce? Pentru că în primul rând avea geniu și ca atare avea ceea ce ne caracterizează sub raport spiritual – capacitatea spiritului de sinteză. Avea această viziune de sinteză care este unul dintre caracterele spirituale ale continuității în cultură. Eminescu avea câteva calități determinante pentru cel care înțelege deplin sensul evoluției și continuității culturii. Spiritul acela de sinteză de fapt a venit la sfârșit, dar a început prin cunoașterea limbii. A cunoscut limba cum n-a cunoscut-o niciun alt român, probă era că Gaster, marele specialist, îl consulta pe Eminescu în descifrarea manuscriselor. Cunoștea limba bisericească extraordinar, cunoștea acele scrieri în care înaintașii fixaseră niște premise care conduceau la concluziile pe care el le cânta. El cunoștea foarte bine cronicarii, cunoștea foarte bine pe Dosoftei, pe Varlaam, toate scrierile marilor teologi. Pe de altă parte, în prima parte a vieții lui – cum spune Ibrăileanu în *Spiritul critic în cultura românească* – Eminescu a fost francofil, Victor Hugo era acela pe care îl adora.

Când era la Viena, în 1870, în timpul războiului franco-german, el

aștepta rezultatul cu sufletul la gură și i-a spus lui Iacob Negruzzi: „Fă ce vrei cu manuscrisul meu pentru că în momentul de față nu pot să intervin cu nimic, sunt prea preocupat de mersul războiului". După aceea a fost foarte mare dezamăgirea, a început să caute prin intermediul culturii germane, prin Herder și prin întoarcerea germanilor romantici către Evul lor Mediu, a început și el să caute întoarcerea înapoi, *ad fontes*, la izvor. Deci asta a învățat el acolo, nu i-a imitat – este o prostie imensă! –, el a învățat de la ei cum se caută, cum se sapă în trecut ca să poți dezgropa adevărurile, ca să ajungi la rădăcină. Într-adevăr, a cunoscut perfect și a și studiat prima școală germană de la Viena, apoi cea de la Heidelberg, pe urmă cea de la Berlin, a studiat toate mijloacele posibile pentru desțelenirea acestui pământ sub care simțea că clocotesc niște puteri care trebuie date la suprafață, pentru ca să poți trece mai departe.

Așa a simțit și așa a lucrat, în acest sens. Pe de altă parte, când a citit pe cei care se ocupau de folclor și de *völker-psychologie* – Clemens Brentano, Joseph Görres, Jakob și Wilhelm Grimm – a fost atât de pasionat de cărțile romanticilor care-și căutau ei ale lor tradiții! Învățase de la ei metoda, asta-l interesa. Aceasta îl ducea către neamul lui, către psihologia neamului și toate articolele lui despre psihologia neamului românesc, despre istoria neamului – toate lucrurile astea erau făcute după metodele școlii germane și nu imitate după germani, nicio clipă. De fapt mie mi-e rușine s-o spun, dar el nu a avut o prea mare admirație pentru așa ceva… Cunoaștem și versurile în care vorbea despre prusaci, știm cum o spunea… Dar prin el și prin Maiorescu această influență germanică a devenit un bun al culturii românești cum a fost la 1848 cel francez, care ne-a adus conștiința europenității, ne-a adus Unirea de la 1859. Ei, aici a venit unirea cu germanii, a venit regele Carol I, apoi programarea regatului și toată istoria care a urmat.

Cred că ideea de continuitate în cultură înseamnă manifestarea spiritului creator pornind de la rădăcini, de la fontes-urile unei culturi.

Sigur că fiecare din marii creatori merg la străfunduri. Eminescu, Enescu, Brâncuși, toți au ieșit din străfunduri, palpită în ei încă pământul dacic mai mult poate decât cultura latină. Dar în afară de această capacitate, mai cu seamă a geniilor, a inovatorilor, de a descoperi tot ceea ce s-a făcut până la ei, printr-o fantastică capacitate de sinteză

merg mai departe, impulsionează cultura împingând-o cu un secol înainte. Enescu, după părerea mea, va fi un compozitor al mileniului trei, după cum nici Brâncuși nu este apreciat la adevărata lui valoare, după cum văd că nici Eminescu nu mai este apreciat la adevărata lui valoare. Aceștia vor reveni în glorie când oamenii se vor mai dezmetici și vor înțelege ce înseamnă valori. Geniile au capacitatea sintezelor, strâng laolaltă tot ce s-a produs și duc cultura cu o sută sau câteva sute de ani mai departe – cine știe cu cât?

Dar mai este un fenomen care nu se poate contesta în ceea ce privește continuitatea culturii, știm foarte bine că în artă nu se moștenește…

E o creație individuală.

Nu, îmi pare foarte rău că trebuie să te contrazic aici, pentru că – și iar mă întorc la Eminescu – a ce sună Eminescu în prima parte a creației lui? A Alecsandri, a Bolintineanu, a Eliade Rădulescu. Și scrie *Epigonii*. Avea pentru ei o mare stimă, o mare dragoste, evident, pentru eforturile lor imense de a da României o cultură nouă. Dar, pe de altă parte, acest *mimesis* al unui stil al predecesorilor nu este o întâmplare și nicio chestie urâtă, e o lucrare care iese dinăuntru. Este organică, îl imit pe cel care a fost înaintea mea. Așa cum copilul în casă învață și limba și comportamentul de la părinți, așa și artistul care începe sau omul de cultură, începe de la înaintași. Mi se pare o chestie apodictică, o evidență, și se ignoră asta… Nu există *ex nihilo*, nu se poate face din nimic, nu există generație spontanee în artă, ci venim de undeva și toți vin de undeva. Nu se poate contesta legătura dintre verigile unei culturi.

Continuitatea în cultură se așează și pe școlile de gândire, pe școlile de creație.

Tocmai asta voiam să spun, faptul că se leagă între ele verigile înseamnă că există niște elemente care se constituie în nuclee și care se transmit mai departe – mai mult sau mai puțin evident – către alții. Adesea un nucleu de acesta este contrazis cu violență de contestatari, dar asta nu înseamnă că respectivii contestatarii nu au pornit de la acel nucleu.

Tocmai de acolo au pornit.

Iată, s-ar fi putut întâlni un romantism așa de strălucit ca cel

franțuzesc, dacă n-ar fi fost strălucitul clasicism franțuzesc? E adevărat că ei l-au combătut îngrozitor și că *Hernani* al lui Hugo și bătăliile pentru romantism au fost extraordinare, dar ei de fapt de acolo porniseră, trebuie să recunoaștem că se pornește din mantaua lui Gogol, nu? Curentele cele care urmează sunt contestatare. De obicei, orice curent apare ca un curent contestatar față de ceea ce a fost anterior. Fatalmente nu-mi mai place ce a fost înainte și mă apuc de altceva. Dacă am geniu pot să creez un nou curent, dacă nu, fac o mică avangardă ori un postmodernism, oarece seamănă a ceva foarte trecător și care nu mai are șanse de remanență…

Nu are forță…

Nu are forță dacă nu e slujit de o mare cunoaștere a lucrurilor anterioare, nu se poate face fără păstrarea filonului. Și să ne gândim ce zice Gide despre Victor Hugo. „Cine e cel mai mare poet?" zice întrebător și răspunde Gide: „Hugo", adică recunoaște – deși era la antipodul lui Hugo și era unul dintre marii contestatari și răsturnători ai valorilor literaturii –, recunoaște că, totuși, cel mai mare poet francez este Hugo.

Ei, nu putem trece cu buretele peste aceste lucruri, sunt organice. Poate să fie factor, intervenție întâmplătoare sau influență care vine neașteptat sau mai știu eu ce… Dar continuitatea este un fenomen cu o coerență interioară pe care noi n-o percepem. Continuitatea este o desfășurare inegală în salturi, de intensități tot așa inegale, dar ea este și nu se poate în niciun fel înlătura, oricât am dori. Vorbim aceeași limbă doar, avem aceeași antecesori, avem aceleași influențe pe care le-am suferit… Că mergem mai departe, că schimbăm, că întoarcem pe dos – asta nu înseamnă mare lucru, esențial este o nouă sinteză, dacă se poate face. S-au instituit noi criterii de valoare autentică.

Care, de fapt, identifică din cultura respectivă.

Fără îndoială, și încearcă să potrivească pe măsura mentalității și gustului unei epoci pentru că *zeitgeist*-ul își spune cuvântul, nu? Spiritul timpului este un dat foarte important, care marchează cu un sigiliu puternic tot ceea ce se petrece în raport cultural într-o epocă, dar care nu se poate dispensa de etapele anterioare ale acelei culturi. *Zeitgeist*-ul e *zeitgeist*, dar vine din alt *zeitgeist* care l-a precedat.

Fără tradiție nu se poate.

Nu se poate. Nu poți contesta o tradiție în niciun fel, cu toată bunăvoința. Deci, unul dintre elemente categoric e limba, după aceea creația.

Ați vorbit despre spiritualitate. Luăm spiritualitatea în sens de credință?

Da, m-am gândit la asta, pentru că adevărurile acelea despre care vorbeam adineauri, adevărul acela pe care se căznesc toți cei foarte conștienți, misiunea lor creatoare, îl caută în rădăcini – toți aceia au înțeles ce valoare are pentru un popor credința lui. Aș vrea să spun că fenomenul mi-e cunoscut, m-am ocupat foarte mult de romantismul german în legătură cu Eminescu.

Romantismul german a însemnat din punct de vedere al spiritualității o reîntoarcere a protestanților la catolicism. Iată un fenomen foarte interesant și foarte expresiv, pentru că Clemens Brentano, Ludwig Spiess și atâția alții s-au întors la catolicism, se duceau la Roma, se converteau considerând că vechimea lor medievală era catolică și că marea lor noblețe creatoare se datora acelei credințe primordiale. Ei bine, eu cred că și la noi la fel, când mă gândesc la un singur exemplu: Eminescu teoretic era de aceeași părere, considera că Biserica este prima instituție a statului, Biserica este o valoare imuabilă. *Rugăciunile* lui, cele finale, îndurerate sună exact ca unele rugăciuni liturgice pe care el le cunoștea foarte bine. Dar mă gândesc la un singur mare poet și prozator, la Vasile Voiculescu, cum a reușit Vasile Voiculescu să ajungă, după părerea mea, unul din cei mai mari scriitori români? Cum a izbutit acest om? Mergând la rădăcinile sufletului lui cu mijloacele isihasmului, considerând Ortodoxia ca instrument al descoperirii adevărului suprem, ca instrument de descoperire a absolutului. Și atunci în toată opera lui a cântat-o, și mai cu seamă în acea mică broșură pe care am scos-o în 1993 cu copiii lui, cu Radu și cu Gabi Voiculescu – *Călătorie spre centrul inimii*. Acea cărticică cuprinde toată lupta pentru găsirea centrului inimii, adică mișcarea isihastului spre centrul inimii.

Sandu Tudor a lăsat și el pagini admirabile… Deci ei au încercat să le găsească. Să nu uităm de Alexandru Mironescu, deși era fizician și om de știință, și el a scris literatură influențată de Rugul Aprins. Sandu Tudor nu mai vorbesc, are niște acatiste splendide, dacă ar fi trăit…

a murit în închisoare, știm bine în ce chinuri îngrozitoare, devenise monah. Despre Rugul Aprins nu se știe mare lucru, în general știm noi cei care ne-am ocupat de lucrurile astea, dar marele public are amintiri vagi și se dau și date eronate… Am citit într-un articol din *Flacăra* anul trecut – am fost indignată – nume care n-aveau absolut nimic de-a face cu Rugul Aprins trecute ca și cum ar fi fost participante active, dacă nu fondatoare a Rugului aprins.

E nevoie din când în când de această răbufnire a conștiinței spirituale de sine, e nevoie de regăsirea lui Dumnezeu, a căii către Dumnezeu, către omul lăuntric. E nevoie de această regăsire ca să te poți refixa în cosmos, în univers, să-ți regăsești locul pierdut. Dacă umblăm după fiecare pală de vânt, dacă ne luăm după fiecare curent de aer suntem purtați ca niște frunze, ca niște gunoaie pe apă, umblăm după tot felul de fleacuri, după tot felul de modernisme – *post*, *pro*, *ante*… Ce rămâne din aceste lucruri, unde e adevărul lor? O să mi se spună probabil că adevărul nu mai există în calitate de categorie spirituală.

Pentru că se relativizează totul astăzi și probabil că ideea de statornicie este repudiată.

Fără îndoială, suntem într-o dinamică a insului, o dinamică a minții asupra viziunii, vedem la televizor imagini nebunești fără nicio legătură între ele, care te fac să-ți pierzi centrul, centrul inimii.

Și centrul inimi este credința, revenim la credință.

Centrul inimii e credința, or noi suntem în acest balamuc contemporan, suntem amenințați de pierderea centrului. Această pierdere de centru începem s-o ignorăm, să orbim ignorând fântânile adevărului spiritual.

Ignorând relația cu Dumnezeu, noi, creștinii.

Ceea ce pentru noi românii este mortal, pentru că asta e ceea ce ne-a ținut. De asta am vorbit despre factorul credință la început, care nu poate lipsi din ideea continuității unei culturi, fiindcă ceea ce ne-a ținut laolaltă atâta vreme a fost credința și – mă gândesc și eu ca germanii – Evul Mediu. Epoca lui Ștefan, de pildă, a fost o vreme extraordinară de lupte pentru apărarea creștinătății. Mă gândesc la Brâncoveanu zilele

acestea, a fost comemorarea morții cumplite a lui și a copiilor. Martirul Brâncoveanu, să mori tu voievod și să-ți ucizi tot neamul voievodal, unde s-a mai văzut acest sacrificiu fără nume? El și-a ucis toată spița bărbătească, pentru ce? Pentru credință. Deci să facem și noi ca cei care au căutat din nou în Evul Mediu forță pentru a ajunge pe scările, pe treptele lui Ioan Scărarul către Dumnezeu. Continuitatea adâncă nu se poate lipsi de acest factor, fără el nu suntem – nu numai că nu este continuitate, dar nu suntem ca ființă.

Cei din perioada interbelică au meditat mult asupra acestui lucru.

Ei bine, a fost mișcarea de dreapta care a trezit acest sentiment în ei, sunt toate numele celor care au murit în necazuri… Mă gândesc la Mircea Vulcănescu, care a murit ca un martir – acest mare filozof și gânditor, puțin cunoscut din nefericire, o personalitate de mâna întâi a culturii românești. Pe urmă Eliade, cum s-a dăruit istoriei religiilor, tot așa, căutând, apoi Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Dinu Noica… La el cumva religia se confunda cu metafizica, se suprapunea metafizicii. Spiritualitatea lui era de mâna întâi, o ilustra cu strălucire. Printre acești mari căutători de Dumnezeu și de adevăr românesc nu pot să nu numesc pe Dan Botta, a cărui operă regret că nu se reproduce din nou în toată splendoarea ei: poet, eseist, prozator admirabil! Și pe urmă toți ceilalți, și Blaga la urma urmei… Indiferent că a avut micile lui conflicte cu părintele Stăniloae, dar asta nu înseamnă că nu era credincios. Faptul că el a folosit pentru Dumnezeu sintagma de *Mare Anonim*, asta a fost prilejul sau începutul micii dispute dintre ei.

Toți ceilalți au meditat îndelung, și cei din exil, care erau foarte credincioși – Horia Vintilă și Horia Stamate, unul prozator mare, celălalt poet mare – nu se vorbește de ei decât foarte puțin… Horia Vintilă, gândiți-vă la romanul lui, *Dumnezeu s-a născut în exil*. Genial, „în exil", nu? Un imn înălțat Domnului.

Ne aflăm într-un ținut în care există o adevărată salbă de mănăstiri, de sihăstrii. Cum vă explicați acest fenomen aici?

S-ar putea spune că o persoană a fost cea care a generat aici mișcarea isihastă – Paisie Velicicovschi, căci el este cel care a patronat toată această cunună de mănăstiri, deși ele existau cu cel puțin 300 de ani înainte de

venirea lui Paisie. Paisie în Ucraina a aflat de noi, având o înainte-vedere, și a simțit, a știut, a primit de la Dumnezeu misiunea să vină aici. Dar dascălul lui a fost Vasile de la Poiana Mărului, s-o spunem pe cea dreaptă. El avea ucenici dintre cei mai smeriți, cum era bătrânul călugăr Iosif care a descoperit locul unde trebuia construit Vărատecul – adică acești sihaștri aveau o vedere înainte și descopereau *topos*-urile sacre. Părerea mea este că aici era un ținut al sacrului, și așa se explică și cununa de mănăstiri și sihăstriile… Gândiți-vă că Teodora de la Sihla a fost aici, Paisie – nu mai vorbim – cu toată școala lui, și acum, recent, marele Paisie Olaru, apoi părintele Cleopa și atâția alții… Părintele Iustin Pârvu de la Petru Vodă este aici la doi pași de noi, a suferit închisori, chinuri și așa mai departe, și câți neștiuți! Fiindcă eu am o teorie, am mai spus-o și altădată, că ortodoxia română strălucește prin anonimat. La noi se zice așa: „Pădurea pustnicului", „Cărarea pustnicului", „Stânca sfintei", „Izvorul pustnicului", la noi anonimatul este darul pe care îl face schivnicul Domnului Dumnezeu, aici este poate secretul supraviețuirii noastre.

Teodora Stanciu
„Cum vă place", Radio România Actualități

Vasile Voiculescu și părintele Dumitru Stăniloae

Vasile Voiculescu a fost un foarte mare poet, după părerea mea nu se vorbește despre el cum ar trebui: prozator, dramaturg, poet… Lumea zice că exagerez, dar mai știu și eu câte ceva despre el. Eu spun că sonetele lui, sub raport al adâncimii, sunt extraordinare, pentru că – acum s-o spunem pe cea dreaptă – sonetul după Petrarca, în Renaștere, ajunsese o modă. Se făceau niște chestii: el și ea, ea și el, el și el, nu mai știai bine ce, și Michelangelo făcea sonete, toți făceau sonete… Adâncimea cu care scoate din el durerile ontice e drama ontică a duhului, fiindcă în ultima lui carte pe care am prefațat-o vorbește despre această tentativă a lui de a atinge isihasmul, adică ceea ce constituie miezul Ortodoxiei, cu rugăciunea aceea care duce către Iisus în inimi. „Scoica inimii", spune el. Impresionantă evoluția lui, ar trebui o mână de mare critic să izbutească să sintetizeze viziunea operei lui, începând de la proza puternică, realistă, până la aceste lucrări, sonetele, calea către isihasm… Încă n-a venit momentul.

E necesar un critic care să aibă și dimensiunea religioasă?

Sigur, el a fost la Rugul aprins, a murit și el ca un martir. A fost, alături de Alexandru Mironescu, unul dintre puținii laici care au suferit martiriul călugărilor și preoților Rugului aprins – mai cu seamă călugări. E tulburătoare intervenția lui Alexandru Mironescu. Odată, în instanța de judecată erau acolo toți cei de la Rugul aprins, și Alexandru Codin Mironescu, care era profesor universitar de fizică-chimie, împreună

cu fiul lui, Șerban, bibliotecar la Biblioteca Academiei, când au auzit verdictul pronunțat împotriva lui Voiculescu, au strigat amândoi: „Nu se poate! Condamnați-ne pe noi la oricât, dar pe acest om atât de amărât nu-l condamnați, e o crimă ce faceți!" Ce noblețe au avut acești oameni care au cerut să fie ei pedepsiți pentru a salva viața acestui mare scriitor! Nu s-a descoperit încă acel critic și istoric literar care să izbutească să strângă laolaltă, să sintetizeze viziunea operei voiculesciene.

Părintele Stăniloae, la rândul lui, este unul dintre teologii cei mai marcanți ai Ortodoxiei, nu numai românești, dar a secolului al XX-lea. Heiddeger obișnuia să spună – fiindcă Heiddeger l-a cunoscut la Freiburg – că e cel mai mare teolog creștin al secolului. Părintele Stăniloae era de o modestie, de o smerenie rară! Când am intrat în casa lui cu Ioan Alexandru credeam că o să găsesc o casă de intelectual, și am găsit o căsuță, ca o căsuță de țară, cu mobilă veche și necăjită, cu niște scoarțe tocite pe jos… Preoteasa – maica Maria, cum îi spunea el și îi spuneam și noi –, o bătrânică delicată și blândă ca și el, un rai de liniște. Simțeai în jurul lui ca o aură de liniște, avea părul alb de tot, o liniște și o lumină în ochi extraordinare! O bucurie când te vedea, indiferent cine erai, o bucurie extraordinară ca Sfântul Serafim din Sarov… Vedeți, în oamenii ăștia, în toți cei despre care am vorbit era prezentă bucuria întâlnirii cu omul! Mă gândesc câteodată la bătrânețea la care am ajuns și la impasurile psihologice în care ne aflăm, unii dintre noi foarte bătrâni. De ce oare nu se mai poate uita un om cu dragoste astăzi? Punem etichete, nu facem decât să împroșcăm, să mințim, să infectăm oamenii aceștia, ceea ce este și mai grav. Părintele, vă spun, era de o blândețe nemaipomenită! Ce operă imensă, o bibliotecă întreagă umpli cu ea! A tradus singur *Filocalia* în douăsprezece volume, e uluitoare treaba aceasta – căci *Filocalia* pe care Nicodim a făcut-o la Veneția pe la sfârșitul secolului XVIII era cam însăilată, iar părintelui sărăcuțul i se întorseseră pleoapele, avea niște dureri îngrozitoare… Ne uitam la el cu atâta drag, cu atâta admirație! El așa smerit, umilit, ne povestea tot felul de lucruri, suferea de lipsa fetei lui, a Lidiei, și mai cu seamă de a nepoțelului lui, a lui Dumitraș, care erau în Germania.

A trecut puțin timp după ce ne-am cunoscut, ne-am mai văzut, am mai stat de vorbă, ne-am mai luminat mințile, ne mai spuneam unele lucruri, dar cu o modestie și cu o lipsă de ostentație, cu o lipsă

de îngâmfare totală. De obicei, fiecare, când își rostește teoriile, are așa un aer de superioritate absolută… Ei bine, părintele era atât de blând și de sfios când spunea lucrurile astea! Și la un moment dat maica Maria – sau sora Maria, cum îi spuneam uneori – se îmbolnăvește foarte grav și el îi spunea: „Soră Marie, maică Marie, nu mă părăsi, mai stai puțin până termin cartea asta, ca să plecăm amândoi!" Niște lucruri de mare frumusețe! Dar s-a dus și el – i-au rămas opera, fără îndoială, și ucenicii. Părintele Stăniloae a făcut ucenici. Între călugări și preoți sunt foarte mulți ucenici ai lui. *Dogmatica* lui e o carte fundamentală, iar *Filocalia*, nu mai vorbim, este o operă națională. N-a mai apărut și probabil nici n-o să mai fie curând altă *Filocalie*, într-o traducere atât de frumoasă și de neaoșă, de proaspătă, fiindcă el, ardelean de prin părțile Sibiului, avea o vorbire frumoasă, cum au ardelenii din acele părți ale Făgărașului. Acolo e un nucleu de forță a expresiei românești curate, parcă e apă de izvor… Când mergi la Sâmbăta îți aduci aminte de el. Acolo stătea ucenicul lui care l-a ajutat și chiar l-a împins la traducerea *Filocaliei*, Arsenie Boca, un mare duhovnic, a fost închis, chinuit… Părintele Stăniloae îi mulțumește chiar în primele trei volume ale Filocaliei lui Arsenie, fără de care n-ar fi avut curajul să înceapă și nici să editeze, fiindcă el se zbătea cu treburile administrative. Era un om de mare omenitate, adică mai mult decât omenie și umanitate, de o cuprindere a dragostei ființei umane! Avem de învățat de la acești bătrâni.

Teodora Stanciu

Exegeze spirituale

Estetica Fericitului Augustin

Ca în estetica clasică – cu oarecare deosebire de unii esteticieni clasici – pentru Fericitul Augustin frumosul este o calitate și nu o atitudine. Deci nu atitudinea subiectului cunoscător, ci o calitate a obiectului, obiectul este frumos. Este una dintre primele aserțiuni care fac să difere estetica lui de celelalte viitoare. În al doilea rând, foarte influențat de Platon, de estetica clasică și chiar de pitagoreici, el folosește formula pentru definirea frumosului, *formula modus*, *forma et species* sau *ordo modus*; deci *modus* – măsura, *species* – forma, *ordo* – ordinea, armonia, pentru că, în acord cu estetica de descendență platonizantă, frumusețea constă pentru Sfântul Augustin în armonia corpurilor, în armonia operelor, în raporturile armonioase și ordonate între părțile întregi. E foarte interesant că el e influențat de pitagoreici – în măsura în care această proporție a părților față de întreg este supusă numărului – deci numărul pitagoreic este esențial în gândirea Sfântului Augustin. În această perioadă în care s-a zis că estetica lui ar fi o estetică de nuanță, mai mult matematică, el acordă numărului o foarte mare importanță: „Cercetând pământul și cerul, rațiunea a simțit că nu-i place altceva decât frumusețea, și în frumusețe formele, și în forme proporțiile, și în proporții numerele".

Deci totul pornește de la număr și de aceea considera că muzica și arhitectura sunt artele superioare, pentru că în ele numărul se revelează cu cea mai mare forță, pe când sculptura și pictura îi păreau cumva inferioare față de muzică și arhitectură. Și în legătură pe de-o parte cu numărul, pe de altă parte cu ordinea, cu proporțiile formelor, introduce și conceptul

de ritm, ceea ce este foarte interesant, fiindcă el distinge vreo cinci feluri de ritmuri. Ritmul îmi pare a fi un fel de ordonare a întregii creații, și a operelor de artă, și a sufletului, și a lumii întregi. Ritmul intervine în gândirea lui estetică în momentul în care se suprapune creștinismul în viața lui, pentru că el zice că există un ritm al lumii sensibile, un ritm al corpului, un ritm al vieții interioare a sufletului și un ritm al creației, care a fost imprimat evident de Creator. Iată așadar apărând cel de-al doilea strat, al absolutului, al transcendentului. Și la Platon, la Plotin frumosul absolut avea o doză serioasă de transcendental, dar pentru Sfântul Augustin frumosul este Dumnezeu Însuși Care comunică frumusețea Sa creației și în care sufletul, el însuși rupt din ritmul inițial, poate crea. Dar interesant este că el face loc și unui soi de dialectică în teoria ritmului, în sensul că el vede ritmuri armonioase dar și ritmuri contrastante. De pildă, în istorie, frumusețea constă în contrastul dintre ritmuri, în desfășurarea istoriei seculare. Ritmurile creației sunt perfecte, dar ritmurile secolului, adică ale lumii, ale contingentului sunt contrastante și frumusețea lor derivă tocmai din aceste contraste. Pe mine m-a impresionat extraordinar felul în care încearcă să cumuleze, să facă să fuzioneze vechile teorii estetice, cu o nouă estetică pe care el o inaugurează, în care introduce pe Dumnezeu ca frumos absolut.

„Nu mă refer la acea frumusețe din actul înțelepciunii, și nici măcar la aceea din mintea omului, din memorie, din simțuri și din viața care ne însuflețește; nici așa cum sunt stelele frumoase și pline de podoabă în locurile lor, și pământul și marea cea plină de viețuitoare, care născându-se, succedă celor care mor… Nici măcar așa cum există o frumusețe oarecare, nedesăvârșită și aparentă în viciile care ne înșală, însă Tu ești unul, singurul Dumnezeu înălțat peste toate".

Și interesant e că pentru el figurile demne, frumoase, nu mai sunt acelea ale oamenilor, ci ale sfinților, în primul rând imaginea Mântuitorului este suprema frumusețe! Evoluează atât de interesant Augustin pe măsură ce creștinismul prosperă, se lărgește în inima lui, și în aceeași măsură estetica lui primește infuziile acestea ale gândirii creștine… Treptat gândirea lui estetică devine o adevărată teodicee, cum s-a spus, o estetică pe două planuri: în planul divin frumosul care este Dumnezeu, în planul creației domină încă elementele, noțiunile și conceptele din estetica maeștrilor lui din literatura clasică.

Fuziunea aceasta și această stratificare fac împreună originalitatea operei de gândire estetică a lui Augustin.

Și tot din această dualitate sau din această pendulare între estetica clasică și estetica necesităților creștine, mi se pare mie că s-a structurat și *De Civitate Dei*, conformă cumva cu cetatea pământească. Iată găsim cele două straturi în raport cu gândirea estetică și în raport cu viziunea lui teologică, zona frumosului absolut și zona frumosului secular, să zicem așa, se răsfrâng și aici în cetatea lui Dumnezeu și cetatea oamenilor, cetatea secolului, a istoriei, a contingentului. Deci opoziție, complementaritate sau convergență – lucrurile sunt foarte complicate, se cer puțin disecate. Peste tot e sfâșiat de cele două direcții ale istoriei, cea trecută și cea care se deschide, viitoare. Pentru el Babilonul este, am zice, cetatea reprezentativă pentru pământ, pentru ceea ce a însemnat nu haosul, ci poate tărâmul imperfecțiunii, iar cetatea lui Dumnezeu ar fi evident Ierusalimul ceresc, deci contrastul este extrem de puternic și îi este sugerat din scrierile părinților bisericii care l-au precedat. Aici este o contrapunere, dincolo cumva în eternul esteticii, frumusețea lui Dumnezeu, frumusețea creației – în creație se realiza frumusețea. Dar între Babilon și Ierusalim contrastul este foarte puternic, chestiunea e chiar adversativă, și atunci întrebarea este cum s-ar putea ajunge la o implantare a cetății lui Dumnezeu în cetatea seculară, în istoria contingentului. Răspunsul a fost greu de dat și îmi închipui prin ce dificultăți a trecut el, care era atât de plin de filozofie păgână, ca să instaleze gândirea creștină în această mare a culturii lui clasice păgâne. Și aici, în raportul între cetatea lui Dumnezeu și cetatea seculară, între Ierusalim și Babilon, sigur că eforturile lui au fost foarte mari pentru a rezolva această gravă problemă a inadecvării.

Suntem într-un moment în care deja se spune că Vasile cel Mare a încercat și el, ca și sfinții părinți în Filocalia lor, un traseu estetic. Toată școala din Alexandria a încercat introducerea acestui traseu pentru a permea – să spunem așa – întreaga creație de frumusețe. Acest concept de frumos trebuia obligatoriu să fie o expresie a frumuseții dumnezeirii, și de aceea el este o răscruce între estetica antică și estetica Evului Mediu care va prelua din plin din gândirea lui estetică, din gândirea lui teoretică. Interesant e că în realitate el era un estet, un estetician. Avea o foarte acută percepție a frumuseții, de altfel a și scris înainte de a deveni creștin

din cartea despre frumusețe. După aceea, firește, încercând să-și lărgească câmpul judecăților estetice, începe să se refere la operele de artă, începe să distingă între valorile operei, valori în sensul intrinsec al calității operei. Se referă la colorit – de altfel și Plotin se referă la colorit – vorbea despre suavitatea culorii, a scris o carte despre muzică… Iată că s-a ocupat de arte ca un amator și ca un estetician, el însuși estet, iubind frumusețea și în natură pentru că era creația mare a lui Dumnezeu, avea splendoarea aceea de înșiruiri la capătul cărora vedea numărul ordonator al întregului sistem al creației. El reușește să-și depășească calitatea lui de estet, devenind un estetician care sintetizează, dar nu ecliptic, pentru că el nu-și mai pune laolaltă concepte dintr-un loc în celălalt, ci începe să fuzioneze într-o viziune nouă – și de aceea așa de importantă la sfârșitul antichității și începutul Evului Mediu – o viziune nouă, estetică. Estetul izbutește să devină estetician, din păgân, slujitor al lui Hristos! E o paradigmă extrem de interesantă și de originală, mi se pare, în întreg câmpul gândirii filozofice europene. E un punct de întâlnire și un exemplu de coeziune organică între epoci. El leagă de fapt antichitatea clasică de Evul Mediu creștin în chipul cel mai interesant și convingător!

*

Aș vrea să punctez importanța unei mari cărți a lui Augustin, care cel puțin pentru mine a fost fundamentală: *De Civitate Dei*. A fost o mare operă, o operă de entuziasm interior care a delimitat cetățile, deși a pornit pe niște temeiuri literare polemice. Această *De Civitate Dei*, „Despre cetatea lui Dumnezeu", a întemeiat în viziunea augustiniană nu opusul, ci complementul cetății omenești. Foarte important moment în gândirea și creația lui Augustin, care știm că a avut o evoluție extrem de sinuoasă. Știm că a început acolo la el în Africa, ca un școlar silitor al literaturii antice, latine evident, îndrăgostit aproape de Cicero și de opera lui. A avut un profesor de mare anvergură, un retor care l-a învățat conform statutelor timpului artele literare, printre care retorica era la locul cel mai de frunte – avea un teritoriu foarte larg. Retorica de fapt, ca și dialectica, arta oratoricii, cuprindea și teritoriul artelor în general.

Deci el era îmbibat de cultură latină, stoică, chiar dacă uneori a combătut-o… El a avut aceste fluctuații din punct de vedere religios, îi cunoaște pe maniheiști, e susținător al maniheiștilor, deși uneori

întrebările pe care și le punea dovedeau o depășire, o neîncredere, niște dubii în legătură cu adevărurile proferate de ei. După aceea un mare izvor pentru el a fost Platon, a cărui operă a frecventat-o ani și ani și și-a însușit-o foarte temeinic. De la el, din gândirea platonică s-a inspirat în parte și pentru gândirea lui politică, dar mai cu seamă pentru filozofia cunoașterii și pentru estetică. Fiindcă și la Platon cumva estetica – așa cum era în antichitatea aceasta strălucită – făcea parte din tărâmul general al cunoașterii, tărâmul epistemologiei, și în ceea ce privește latura estetică de care avem a ne ocupa. De la Platon a reținut mai cu seamă conceptul de frumos absolut, care avea să-l ajute, după părerea mea, să treacă de la o estetică alexandrină păgână, estetică antică târzie, la estetica lui pe care trebuia s-o dezvolte.

Deci după ce se îmbibă de cultură clasică – nu-l uităm nici pe Plotin firește, neoplatonicul – el se descoperă după lungi și lungi întrebări interioare, convorbiri cu sine… În *Confesiuni* e absolut dramatic, își spune cinstit, cu sinceritate absolută toate ezitările, toate îndoielile, se mustră, se pedepsește pentru tot ce-a fost înainte de întâlnirea lui cu creștinismul. A durat mult perioada lui de contact cu creștinismul prin mama lui, Sfânta Monica. Plângea și lacrimile ei se spune că au contribuit mult la convertirea lui, până la întâlnirea cu Ambrozie, episcopul Milanului. El zăbovește și într-un târziu de-abia ia botezul împreună cu bietul lui copil, care avea să se și prăpădească foarte curând… E foarte interesant felul în care i se răsfrânge biografia în opera lui. Și mai interesant mi se pare felul în care i se răsfrânge biografia în gândirea lui estetică, pentru că trece prin treptele iubirii pentru cultura clasică – pentru Cicero, Platon, Plotin și ceilalți – la iubirea lui pentru creștinism. Aceste două straturi se suprapun într-o estetică proprie și deosebit de interesantă, tocmai din pricina asta.

Teodora Stanciu
„Mediateca. Etică-Estetică”, Radio România Cultural

Legile morale și Fericirile Mântuitorului

Moise fixează legile morale ca porunci, iar Mântuitorul le dă această aură a fericirii celor care îndeplinesc legile morale, insistând asupra smereniei, asupra milosteniei, asupra curăției inimii, asupra dreptății – toate dominate de iubire. Aici aș vrea să amintesc de un răspuns pe care Mântuitorul îl dă tânărului bogat. Vine la Mântuitorul un tânăr foarte bogat care Îl întreabă cum să ajungă el la împărăția lui Dumnezeu, Îi pune problema atingerii mântuirii, a cunoașterii lui Dumnezeu. Și Mântuitorul îi spune ușor ironic: „de vrei să intri în viață, păzește poruncile". El zice: „Toate acestea le-am păzit din copilăria mea. Ce-mi mai lipsește?". Da? – zice Mântuitorul – atunci uite, „du-te, vinde averea ta, dă-o săracilor și vei avea comoară în cer; după aceea vino și urmează-Mi" (cf. *Matei* 19, 17–21). Aici mi se pare mie că se găsește momentul de cumpănă, de deosebire esențială între ceea ce însemna vechea lege morală și ceea ce înseamnă noua lege morală a Mântuitorului. La lepădarea de sine îl lasă pe el să hotărască și tânărul pleacă, fiindcă, zice Mântuitorul, mai greu intră un bogat în împărăția cerului decât o cămilă prin urechile acului. Adică greu se poate despărți ființa omenească de bunurile pământului. Mântuitorul nu-i spusese cu tonul unei impuneri exterioare, deci nu dădea un caracter normativ acestei incursiuni în viața sa, ci Mântuitorul îi dă un sfat – dacă vrei, vii cu Mine. Deci îi lasă opțiunea, asta-i foarte interesant… Zice: „dacă vrei, ia-ți crucea ta și vino după Mine". A-ți lua crucea înseamnă ceea ce era esențial în învățătura Mântuitorului: a te pregăti prin jertfă să-i urmezi Lui, jertfa de sine, lepădarea de ființa ta, în sensul dezbrăcării tale de obiectele de care ești atașat.

Și ca exterioritate de fapt, pentru că apostolul Pavel vorbește despre omul tainic, despre omul ascuns al inimii.

Da, când Mântuitorul vorbește în general despre Împărăția lui Dumnezeu, El spune lucruri extrem de subtile pe care adesea nici apostolii nu le înțeleg. La un moment dat vin cei doi fii ai lui Zevedei și zic: „Dă-ne nouă să ședem unul de-a dreapta Ta, și altul de-a stânga Ta, întru slava Ta" (*Marcu* 10, 37). El se uită la ei ca la niște copii pentru că ei nu puteau pricepe, mintea lor nu era încă deschisă… Abia după ce Duhul Sfânt coboară asupra lor la Cincizecime, la Rusalii, abia atunci vor înțelege ei cuvintele Mântuitorului, dar atâta vreme cât au stat lângă El încă n-au înțeles. Trebuia să vină marea Lui jertfă prin iubire, pentru că El a fost Cel Care ne-a răscumpărat de păcat prin jertfa Lui de dragoste față de om! Asta este toată explicația, a mecanismului acestuia de trecere de la o viziune a lumii la alta, jertfa lui de sânge prin iubirea de oameni ca să ne spele de păcat.

Deci prin iubire vine până la urmă iertarea păcatelor.

El ne iartă păcatele, dar drumul către mântuire nu este suficient de deschis celor care practică virtutea moralei obișnuite, ca să zic așa… Mă gândeam de pildă adineauri la ceea ce unii filozofi au propus ca lege morală, mă gândeam la imperativul categoric al lui Kant, nu?

Asta înseamnă că religia creștină nu are o morală de tip kantian?

Ei, tocmai asta-i foarte interesant, la Kant legea imperativului categoric ține de rațiune. Este o lege morală, cum zice el așa de frumos: „două lucruri minunate cunosc, cerul înstelat deasupra mea și legea morală din mine". Deci există legea morală în el, dar nu cu un scop oarecare, superior, ci în sine. Virtutea, chiar la Platon, și la Kant, este o valoare în sine, în vreme ce la Mântuitorul virtutea este o lucrare dinamică.

E un suiș.

Da, un suiș în ființa umană, adică virtutea predicată de Mântuitorul – în Fericiri, în special – te duce către mântuire, către cunoașterea lui Dumnezeu, către împărăția lui Dumnezeu. El zice: voi trebuie să știți că o aveți în voi, împărăția lui Dumnezeu este în voi! De ce spunea aceasta Mântuitorul? Pentru că toate virtuțile pe care Fericirile le produc – fără

să ne fixeze ca atare niște norme rigide cum erau în legea cea veche – toate acestea duc spre cunoașterea lui Dumnezeu. El nu spune cum se leagă între ele virtuțile, dar dacă ai citit în Părinții bisericii și cunoști legile desfășurării vieții ascetice a monahilor și a oamenilor sfințiți, îți dai seama că există acolo o ascunsă trimitere către inimă, adică de la minte, rațiunea care trebuie curățită de gânduri, trece către inimă. „Fericiți cei curați cu inima – trebuie după minte să curățim inima – că aceia vor vedea pe Dumnezeu" (*Matei* 5, 8).

Deci numai atunci ne deschidem către căutare, nu?

Atunci este momentul esențial și atunci intrăm, draga mea, în isihasm, în doctrina isihiei fondată de Sfântul Grigore Palama. Ce înseamnă asta? Înseamnă răspândirea liniștei absolute, dobândirea păcii dumnezeiești, dobândirea vederii lui Dumnezeu, fiindcă cel care și-a liniștit mintea și a izbutit să treacă gândul în inimă și rugăciunea în inimă, acela va vedea pe Dumnezeu. El și-a curățit inima și poate intra în ea Duhul lui Dumnezeu, atunci ea s-a întâlnit cu Dumnezeu la capătul practicării tuturor virtuților cumulate. Drumul este splendid și Părinții ne-au lăsat mărturiile lor extraordinare despre experiențele practicării isihiei, adică a liniștii, a păcii absolute – fiindcă numai în pace, în liniștea absolută a dumnezeirii poți să-L vezi pe Dumnezeu. În tulburarea noastră, în nebunia noastră zilnică, în lumea de grijă în care ne învârtim nu putem să-L vedem pe Dumnezeu. Numai stând în tăcere, în rugăciune deplină, în rugăciunea minții și în rugăciunea inimii ne putem întâlni cu El.

De fapt noi orbecăim între idei, principii, nu ajungem într-adevăr la comuniunea cu Dumnezeu.

Asta este, vezi, Dora mea dragă, virtutea în sine nu înseamnă nimic. Eu sunt om virtuos, e foarte bine, așa cum am spus la Kant, dar asta nu-ți deschide calea către Dumnezeu. Or, esențială este această întâlnire, reîntâlnire a omului cu Dumnezeu, pentru că Mântuitorul restabilește prin jertfa Lui care șterge păcatul originar legătura între om și Dumnezeu. Astfel, omul poate regăsi raiul din care a fost alungat.

Teodora Stanciu
„Mari cărți, mari civilizații", Radio România Cultural, 1994

Iubirea și erosul în antichitate, în creștinism și în Renaștere

Este a doua ediție din această săptămână a „Invitatului special" cu temă sugerată printr-un vers din Dante Alighieri: „Iubirea mișcă soarele și alte stele". Iată deci, iubirea este ceea ce poate mișca și ceea ce poate crea, iubirea este întotdeauna creație. Creația nu se poate face fără iubire. Și la nivelul pământesc și, cu atât mai mult, la nivelul divin, la nivelul celest.

Fără îndoială, dragă Dora, pentru că o iubire redusă la *erosul* bărbat-femeie ar însemna o diminuare nedemnă a acestui sentiment uriaș, care poartă lumile într-o splendidă călătorie în timp și în spațiu, sau mai degrabă zis în absolut. De altfel spuneam că orice creație înseamnă iubire, orice creație izvorăște din iubire, fie că este creație divină, fie că este creație umană. Pe de altă parte, dacă ne gândim la ceea ce s-a petrecut esențial săptămâna trecută, adică Învierea, trebuie să spunem că nicio jertfă nu este posibilă fără iubire. Mântuitorul Hristos nu s-ar fi jertfit dacă iubirea Lui dumnezeiască n-ar fi fost deplin dăruită nouă oamenilor, și universului întreg. Deci creație, jertfă, iubire – lucrurile acestea se îmbină și nu se pot despărți niciodată.

Dar de două secole încoace, doamnă profesor, s-a observat că se vorbește mult despre iubiri și puțin despre iubire. În timp ce toate epocile, începând din vremea de glorie a Greciei, au avut câte o mare teorie despre iubire, ultimele două sute de ani practic par a fi lipsite de ea.

Aici a fost influența nefericită a secolului luminilor, după părerea mea, adică a dorit să submineze grandoarea iubirii reducând-o la simpla

iubire între indivizi. Secolul luminilor și-a arătat de fapt fața pentru prima oară – sau a început să-și arate rădăcinile – în Renaștere, din nefericire. Pentru că Evul Mediu a fost plin de pietate și plin de iubire, a fost permeat de spiritul evanghelic. Învățătura Mântuitorului și a ucenicilor Lui, a evangheliștilor, a părinților Bisericii a fost extrem de puternică în tot Evul Mediu, pentru că era foarte aproape încă de originile marii, magnificei jertfe a Mântuitorului, și ale învățăturii Sale evanghelice.

Deja Renașterea era un început – nu de respingere, dar de afirmare cu exces, cu ostentație a individualismului. Și un individualism excesiv, fără îndoială, este întotdeauna opus acelei iubiri smerite pe care trebuie s-o avem către Dumnezeu. Și Sfântul Augustin și Dante vorbesc smerit despre iubirea către Dumnezeu, or în Renaștere smerenia aceasta începe să dispară. Fiecare artist se consideră el însuși un demiurg și, într-un anume fel, se vede puțin de sine stătător, o mică sferă nelegată, în opoziție cu oamenii Evului Mediu legați de Dumnezeu printr-un fir – numit de călugărul franciscan Bonaventura *iter mentis in Deum*, adică drumul minții spre sau în Dumnezeu. Era o expresie a acestei legături de drum între inima noastră și iubirea dumnezeiască. Dumnezeu era centrul iar umanitatea întreagă se lega de El, prin firele iubirii înnăscute în noi, tocmai prin chipul dumnezeiesc pe care-l purtăm în noi. Noi ca făpturi ale lui Dumnezeu purtăm în mod știut sau neștiut o parte din iubirea Lui. Ca atare îi suntem datori acea iubire iar Evul Mediu o făcea cu infinită conștiință și dragoste! În vreme ce după Renaștere, individualismul a început să îndepărteze pe om de Creator dându-i putere de sine stătătoare, dându-i orgolii enorme care evident îndepărtează pe om de Creatorul său.

De altfel, doamnă profesor, reținem foarte bine de la cursurile dumneavoastră ceea ce ne spuneați despre acest „Iter mentis in Deum", că însuși Dante l-a refăcut, coborând mai întâi in Infern, după modelul sacrificiului cristic aproape – sigur, într-un alt mod – începând după această purificare ascensiunea, drumul acesta spre cunoaștere și spre iubirea de Dumnezeu.

Da, uite, ți-ai adus aminte într-adevăr povestea… Vă spuneam despre preluarea suferințelor tuturor ființelor din infern, acea cumplită încărcare a lui cu priveliștea durerilor teribile ale damnaților, ca după aceea prin ascensiune să recapete purificarea și să poată ajunge până în preajma lăcașului lui Dumnezeu Însuși.

Promiteam la început că vom face, doamnă profesor, un excurs prin lumea antică ce s-a orientat mai mult după teoria lui Platon, nu-i așa?

Întâi să ne oprim la Platon, care în dialogurile sale, în *Banchetul*, consemnează voci diverse ale prietenilor săi în legătură cu iubirea. Fiecare din ei își dă o părere despre iubire, conform gradului său de evoluție spirituală. Între aceste opinii este aceea a lui Pausanias, care vorbește despre Afrodita – Erosul pământesc, și Afrodita – Erosul ceresc. Pe urmă Aristofan, de pildă, vorbește despre oamenii care erau structurați la început câte doi, adică în forma unei sfere care a fost tăiată în două de Zeus, într-o clipă de mânie. Oamenii au fost separați, și de atunci a început un fel de goană a jumătăților ca să se poată reîntâlni. Eriximah medicul, la rândul lui, are o viziune oarecum mai măruntă, dar poate mai apropiată de adevăr, într-un fel. El vorbește despre contrariile de aici pe pământ, și despre capacitatea iubirii de a restabili un oarecare contact sau conciliere între contrarii, la un nivel mărunt.

Dar ceea ce este extrem de interesant este totuși cuvântul lui Socrate, care nu-și exprimă propria lui părere ci face pe intermediarul pentru marea Diotima din Mantinea. Această preoteasă nu se știe nici acum cine e, e adevărat că și Hölderlin a vorbit despre Diotima, a dat iubitei sale supranumele de Diotima, nu se știe cine a fost această Diotima din Mantinea. Era un fel de sibilă din Cumae, o înaltă inițiată care, pare-se, l-a inițiat și pe Socrate.

Diotima spune: prin dragoste ceea ce este muritor participă la nemurire. Este un lucru cu totul deosebit în contextul gândirii grecești, în contextul gândirii de până atunci. Ea spune: se poate participa la nemurire prin trup, prin procreere simplă, sau prin nume, prin glorie – de aceea gloria era în așa mare demnitate ținută la greci. Își dădeau sufletul pentru ea, toți eroii căutau glorie: Achile căuta gloria, Nestor, Hector, toți marii războinici, până și gânditorii căutau această nemurire în posteritate… Dar mai cu seamă, zice ea, prin iubire, prin iubirea pură – vorbește despre iubirea celestă, nu despre iubirea trupească – se descoperă Frumosul Absolut, Frumosul în sine. Adică ceea ce era cerul suprem al gândirii superioare grecești.

Empedocle a constituit chiar o cosmogonie din elemente, un lucru extrem de interesant! Știți foarte bine că toți presocraticii își întemeiau în special gândirea lor pe elemente: Thales pe apă, celălalt

pe foc, celălalt punea aerul și așa mai departe. Ei bine, Empedocle vorbește în cosmogonia lui despre cele patru elemente reunite fie de Eros, fie despărțite, divizate de Polemos. Polemos în grecește înseamnă război, dar aici e sensul de luptă. Deci în clipa în care vrajba, dezbinarea intervine, Polemos intervine, atunci elementele se disociază, tot ceea ce este armonie dispare, lumea se încrâncenează și apare haosul.

Mie întotdeauna mi-a plăcut să fac un fel de apropiere între filosofia lui Empedocle și *Scrisoarea a IV-a* a lui Eminescu. În prima parte a *Scrisorii* Erosul e stăpân pe natură și totul e primăvăratic, totul e parfum, culoare și iubire nemaipomenită. Cei doi sunt fericiți. La sfârșit, când iubirea s-a sfârșit, el e singur disperat iar haosul se instalează chiar în mintea lui. E un moment – mi se pare mie – de luat în seamă, e o expresie ilustrată a ceea ce înseamnă valoarea unificatoare a iubirii, și valoarea haotică a pierderii iubirii.

*

Din nefericire epoca noastră nu este o epocă fertilă pentru cultură, și nu numai pentru noi. Am impresia că întreaga planetă este cuprinsă de acest – să zic așa – delir anticultural. În sensul că imaginea televizorului, imaginea, vizualul înlocuiesc cuvântul, și atâta vreme cât vizualul va înlocui cuvântul, primejdia dispariției culturii va fi mereu în fața noastră ca un spectru. Nu mă refer numai la faptul că unii refuză să sponsorizeze sau mai știu eu ce… Este dureros că modul în care se face bruma de cultură de astăzi este un mod care contrazice esența culturii. Adică cuvântul.

Iubirea de cultură fără îndoială ne permează pe toți care am trecut de o anume vârstă, noi am fost îmbăiați în cultură, noi am trăit în cultură… Ce se va întâmpla mai târziu, din nenorocire, nu știu și nici nu vreau să mă gândesc. Poate cine știe, vom fi salvați dacă Dumnezeu ne va apăra marile iubiri. Una din marile iubiri.

*

Sfântul Ioan și Sfântul Pavel, Apostolii Mântuitorului, sunt cei mai vrednici reprezentanți ai teoriei despre iubire. Iată, capitolul 13 de la *1 Corinteni*, splendoarea aceea… Nu cunosc pagină mai plină de poezie și de emoție ca aceea în care definește dragostea! Dragostea evident superioară – căci unii înțeleg dragostea unuia față de celălalt – e vorba

despre dragoste ca virtute creștină, alături de nădejde și de credință. Și pe urmă vine Ioan care spune: „Dumnezeu este iubire, și cel ce rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu și Dumnezeu rămâne întru el" (*1 Ioan* 4, 16). Dintr-odată iată semnul de egalitate pus între Dumnezeu și iubire, ca la Dante.

Și vreau să vă mai spun ceva. Eu am avut imensul noroc să ajung în insula Patmos, am fost acolo în grota în care Ioan Evanghelistul a primit și a scris revelația Apocalipsei. Ni se spunea că sfârșitul vieții lui, care s-a produs acolo, a fost atât de îmbibat de iubirea pentru Mântuitorul încât nu mai spunea decât atât: „Iubiți-vă, copii mei!". Adică ăsta era ultimul lui testament – al iubirii în numele Mântuitorului. Mi se pare de o frumusețe absolut uluitoare!

Așadar locul din insula Patmos era impresionant, am ajuns într-o zi de Rusalii, se împrăștiaseră pe jos tot felul de frunze minunate, toată biserica era pavoazată admirabil!… Biserica este închinată Evanghelistului Ioan, e pe locul unde a predicat el, dar el a trăit acolo ascuns pentru că era exilat. Am descins în grota aceea cu dificultăți uriașe pentru că erau coborâșuri printre stânci, salturi – iar eu am picioarele așa de neputincioase – dar am dorit teribil să ajung acolo! Și știți ce impresionant e? Ei îți arată imediat chiar zidul lângă care era culcat sfântul, fiindcă a primit viziunea întins pe pat sau pe jos, Apocalipsa este scrisă bineînțeles ca rezultat al acelei viziuni. Și chiar pe peretele acela ni s-a arătat cum s-au scurs cuvintele pe care el le-a înregistrat. Cam atât e de spus. Firește locul este… se simte imediat locul sacru. Eu am o teorie, că imediat simți locul sacru. Se simte de departe că a trecut pe acolo o făptură de altă natură decât a noastră.

Este foarte impresionant de câte ori dăm peste aceste citate din spusele Mântuitorului, pentru că toate aceste citate au o rezonanță dramatică în noi. Când El vorbește avem sentimentul nimicniciei noastre, nu știu cum să vă spun… „Să iubești pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău, din tot cugetul tău și din toată puterea ta" (*Marcu* 12, 30). Cât iubim noi pe Dumnezeu? Cât îi dăruim noi lui Dumnezeu din 24 de ore? Noi ne rugăm poate 10 minute, un sfert de oră, jumătate de oră – nu vorbim despre călugării care ei sunt dăruiți cu totul, dar noi oamenii obișnuiți.

Și cât despre iubirea de aproapele, vai de mine, epoca noastră este poate una dintre cele mai întristătoare ca aspect! Pentru că Mântuitorul

spune: iubește și pe dușmanul tău! Iar în altă parte vorbește despre cine îți este aproapele: aproapele nu-ți este nici fratele, nici mama, nici tata, aproapele este oricare dintre oameni. Chiar dușmanul tău cel mai înverșunat. Acestea sunt cuvinte dumnezeiești de dragoste infinită, pentru că El a știut ce este dăruirea pentru oameni, dăruirea pentru păcătoșii care suntem noi, iar El S-a dăruit pentru a răscumpăra păcatele noastre. Toată ticăloșia noastră a umanității întregi a luat-o pe umerii Lui și a spălat-o cu sângele Lui! Ei bine, ar trebui să ne simțim atât de umiliți, atât de smeriți citind aceste cuvinte încât să dăm poate un alt curs vieții noastre. Ar trebui să ne gândim mai des la asta, fiindcă le citim, ne impresionează, suntem cinci-zece minute, un sfert de oră, o zi prinși de ele iar după aceea iureșul vieții ne ia mai departe…

Să iubim pe aproapele nostru… Cum îl iubim pe aproapele nostru în zilele noastre? Eu nu vreau să fac niciun fel de referire la prezent, dar nu cred că suntem în spiritul cuvintelor consemnate de Matei din gura Mântuitorului. Departe suntem de iubirea aproapelui. Noi nu numai că nu iertăm, dar încărcăm pe aproapele nostru cu tot felul de lucruri negative. Nu avem toleranță. Toată lumea vorbește despre asta și asta lipsește. Dar tot așa, tot ceea ce nu este cu putință la oameni, la Dumnezeu este cu putință, și nădejdea noastră este veșnic trează. Dacă El va hotărî ca inimile noastre să se schimbe, se vor schimba, dar de la noi, numai cu puterile noastre, greu de crezut…

Doamnă profesor, cred că ar trebui să ne reîntoarcem la Epistola I către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel, care este admirabilă. V-am ruga chiar să o citiți, dacă o aveți lângă dumneavoastră.

„De aș grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare și chimval răsunător.

Și de aș avea darul proorociei și tainele toate le-aș cunoaște și orice știință, și de aș avea atâta credință încât să mut și munții, iar dragoste nu am, nimic nu sunt.

Și de aș împărți toată avuția mea și de aș da trupul meu ca să fie ars, iar dragoste nu am, nimic nu-mi folosește.

Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuiește, nu se laudă, nu se trufește.

Dragostea nu se poartă cu necuviință, nu caută ale sale, nu se

aprinde de mânie, nu gândește răul.

Nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr.

Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduiește, toate le rabdă.

Dragostea nu cade niciodată. Cât despre prorocii – se vor desființa; darul limbilor va înceta; știința se va sfârși;

Pentru că în parte cunoaștem și în parte prorocim.

Dar când va veni ceea ce e desăvârșit, atunci ceea ce este în parte se va desființa.

Și acum rămân acestea trei: credința, nădejdea și dragostea. Iar mai mare dintre acestea este dragostea." (*1 Corinteni* 13, 1–13)

Dacă am rămâne măcar cu ultimele cuvinte… Cea mai mare dintre ele este dragostea, este iubirea. Sigur că da.

Dincolo chiar de credință, asta este uluitor! Mi-aș da trupul să fie ars pentru credință și dacă dragoste n-am, tot nimic n-am. Este uluitor! Mi se pare că este imnul cel mai întreg care se poate închina iubirii dumnezeiești! Ăsta este un țel pe care ar trebui să ni-l impunem, ca să dovedim nouă, nu altora – că asta ar fi trufie – iubirea noastră pentru Dumnezeu și pentru aproapele.

Poate la final, doamnă profesor, am putea face o trecere către Eminescu, către Eminescu al nostru. Pentru că iubirea la Eminescu merită multă atenție din partea noastră, a celor de astăzi, chiar în interpretările ei cele mai profunde pe care mulți dintre noi nu le mai percepem.

Le ignorăm, căci se percepe în Eminescu astăzi – și foarte multă vreme s-a perceput în el – numai ceea ce este dragostea pentru femeie. Mi se pare absolut eronat punctul acesta de vedere, pentru că Eminescu în universul lui magnific vorbește ca un filosof despre Eros, despre marele Eros. Pentru el iubirea, Erosul era o modalitate de a depăși timpul și spațiul, de a depăși condiția umană, de a ieși din ea. În *Sărmanul Dionis*, să ne gândim puțin… El pleacă cu iubita lui într-un zbor, o sărutare le dă aripile pentru a aluniza, pentru a ajunge direct în lună. Iubirea este pentru el, cum să spun… o modalitate de a atinge absolutul – Rosa del Conte o spune. Rosa del Conte este după părerea mea cel mai mare eminescolog actual, este unul dintre cei care a pătruns cel mai bine în setea de absolut a lui Eminescu.

Dar eu aș fi vrut să vorbesc despre ceea ce zicea și Dante, aș vrea să mă refer la cosmogonia eminesciană, pentru că el a stabilit un model cosmologic – să fim drepți, într-asta stă unul dintre elementele grandorii lui. Cosmogonia din *Scrisoarea I* este o capodoperă, este o sinteză între filosofia vedică, teoria Kant-Laplace, și apoi Biblia. Să citim pasajul:

Dar deodat-un punct se mișcă … cel întâi și singur. Iată-l
Cum din chaos face mumă, iară el devine Tatăl!
Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca boaba spumii,
E stăpânul fără margini peste marginile lumii…
De-atunci negura eternă se desface în fâșii,
De atunci răsare lumea, lună, soare și stihii…
De atunci și până astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute
Și în roiuri luminoase izvorând din infinit,
Sunt atrase în viață de un dor nemărginit.

Creația continuă, iată ceea ce este o chestie extraordinară la Eminescu. Eu n-am văzut încă un poet care să vorbească despre creație care continuă, iar din haos – infinitul este acel haos – creația continuă, dragostea dumnezeiască atrage permanent în cosmos particulele… Ea este principiul: „Sunt atrase în viață de un dor nemărginit". Or, noi știm că la Eminescu *dor* are sensul adânc de dragoste, așa cum *locul* are sens de soartă. Deci dragostea nemărginită a lui Dumnezeu atrage din haos particulele și le introduce în cosmos, le cosmicizează. Haosul este doar o stare, principiul este iubirea. Cuiva care citește superficial, e un mărunțiș… Este grandioasă viziunea.

Mai trebuie să menționăm – și numai atât am să pomenesc – de *Luceafăr*. Și acolo la fel, când zbura zice: „Vedea, ca-n ziua cea dentâi,/ Cum izvorau lumine". Iarăși, creația continuă și din haos Dumnezeu cosmicizează continuu atrăgând acele particule din infinit. Iată că avem și noi – păstrând proporțiile – micul nostru Dante, care dă lui Dumnezeu această dragoste infinită, această capacitate infinită de iubire care creează cosmosul.

Teodora Stanciu
„Invitatul special", Radio România Cultural, 22 aprilie 1998

Dreptul și Profetul în Vechiul Testament

Unul dintre idealurile umane pe care ni le propun vechii iudei în Cartea cărților este cel despre care dumneavoastră ne veți vorbi în minutele următoare. Care este în fond acest ideal, doamnă profesor?

Dacă îți amintești, Dora dragă, de cursurile mele de acum 20–25 de ani, îți revin în minte probabil lecțiile pe care le țineam despre cele două idealuri umane, cele două mari modele ale iudeilor propuse în Vechiul Testament: modelul Dreptului și modelul Profetului. Să ne oprim astăzi la modelul dreptului, care este poate cel mai caracteristic pentru vechea Iudee, pentru Israel în general.

Mă gândesc că această fixare a unei tipologii umane atât de ferme, care a durat aproape peste 1000 de ani, această stabilire a modelului uman este expresia unui suflet anume, a unei spiritualități anume, foarte deosebite de celelalte ale timpului, și care s-a impus – într-un anumit fel – și a durat dincolo de venirea Mântuitorului, chiar până în Noul Testament. Recent descoperisem în Apocalipsă, chiar în ultimele versete: „Cine este drept, să facă dreptate mai departe. Cine este sfânt, să se sfințească încă" (*Apocalipsa* 22, 11). Dreptul este legat de întreaga mentalitate a poporului evreu înainte și după Mântuitorul, dar cealaltă, a profetului, se schimbă.

Această categorie a drepților începe să se manifeste în mod plenar cu Avraam. Firește, și Noe a avut oarecare arătări, epifanii, și lui i S-a arătat Dumnezeu, i-a trimis soli, îngeri, dar dialogul propriu-zis începe cu Avraam. Abram, care va deveni Abraham după ce va primi suflul divin – acea silabă *ha* care este expresia suflului divin. Avraam

este cel dintâi cu care Dumnezeu încheie legământul, adică legătura foarte strânsă dintre divinitate și om. Avraam acceptă ca un drept ce era – așa cum se definește dreptul, ca unul care venera pe Dumnezeu și rânduielile Lui, aducea jertfele cerute –, toate poruncile Domnului Dumnezeu, ale lui Yahweh.

Până la sacrificiul propriului fiu…

Ceea ce este un lucru cu totul extraordinar! Dumnezeu l-a pus la acea încercare, i-a cerut sacrificiul primului născut. El, îndurerat, pleacă, scena este absolut superbă – e o pagină de narație extraordinară, foarte concisă și teribil de dramatică! În momentul în care el pleacă dis-de-dimineață cu copilul și catârul încărcat cu lemne pentru rugul pe care avea să-l facă, parcă textul însuși arde prin concentrarea lui extraordinară! Într-adevăr, e de o frumusețe arzătoare acest text narativ! Ei, știm că la sfârșit îngerul Domnului îi spune: „Să nu-ți ridici mâna asupra copilului", și se întoarce să vadă berbecul în spatele lui și sacrifică berbecul în locul copilului.

De atunci Domnul Dumnezeu i S-a arătat necontenit lui Avraam. Aș vrea să menționez o superbă scenă care a rămas de altfel în istoria artelor, mă gândesc la frumoasa pânză a lui Rubliov cu Sfânta Treime sub stejarul din Mamvri. Avraam primește – fără să știe cine sunt – trei îngeri la Mamvri, Care de fapt sunt întruchiparea Sfintei Treimi. Și el îi primește sub stejarul curții lui, al grădinii lui, îi omenește, îi cinstește și Ei îi vorbesc despre faptul că Sarra va avea un copil la bătrânețe.

Semn că Avraam este un ales al lui Dumnezeu.

Este un ales, e foarte interesant, dreptul este ales în acea etapă. După aceea vine fiul lui, Isaac, care și el va fi un ales, și el e un drept, și lui i Se va arăta Domnul. La fel copiilor lui Isaac, lui Iacov mai cu seamă, care va deveni Israel. Lui Isav nu i se va arăta, pentru că Isav își vinde dreptul de întâietate pe blidul de linte. Dintre fiii lui Iacov, Iosif va moșteni și el calitatea de drept în fața lui Dumnezeu, dar va cumula și calitatea de proroc, de înainte-văzător. Aduceți-vă aminte că și Iacov, adică Israel, prorocește înainte de moarte lucrurile care se vor întâmpla mai târziu cu neamul lor, cu cele 12 seminții care vor descinde din el. Așa încât, iată, drepții se succed într-o filiație.

De-a lungul istoriei alcătuiesc un raport cu Dumnezeu al comunității, pentru că prin ei se salvează la un moment dat alți oameni.

E adevărat. Și este surprinzător, de pildă mă gândesc la regele David… Chiar când păcătuiește, pentru că se căiește cu mare căință și plânge către Dumnezeu prin acel superb Psalm 50 al pocăinței: „Miluiește-mă, Dumnezeule, după mare mila Ta, și după mulțimea îndurărilor Tale șterge fărădelegea mea", când strigă cu durere acest psalm de pocăință, Dumnezeu îl iartă. Și fiul lui, Solomon, va deveni și el un înțelept și un drept, în ciuda unor păcate pe care le săvârșește către maturitate, către bătrânețe. De altfel Solomon, marele Solomon, este și întemeietorul templului, superbului templu din Ierusalim. Așa încât drepții sunt o adevărată linie care se succede, care se continuă prin secole, atinge aproape un mileniu în istoria poporului evreu.

Linie prin care se obține iertarea din partea lui Dumnezeu.

Cei care greșesc au iertare, capătă iertarea. Iar cei care nu greșesc sunt și mai iubiți și mai dragi în ochii Domnului Dumnezeu, în ochii lui Yahweh. Sigur, între ei, între cei binecuvântați, regii drepți și iubiți de Domnul, sunt și alții mai puțin vrednici care sunt pedepsiți. Sunt anume cei care calcă poruncile, pentru că ceea ce este esențial în această relație foarte strânsă dintre Domnul Dumnezeu și drept este respectarea poruncilor.

Aș vrea să mai fac un adaos. Pentru mine adevăratul drept este Iov. Cartea lui Iov este o carte cu totul specială în Vechiul Testament, și în jurul ei s-au țesut o serie întreagă de interpretări care mai de care mai interesante, mai deosebite, mai ermetice, mai esoterice. Din această carte s-a inspirat și Goethe în Faust. Iov este, să zicem așa, victima unui pariu, unei prinsori făcute între Dumnezeu și Satan care crede că-l va câștiga de partea lui pe Iov, spunând lui Dumnezeu: „Oare degeaba se teme Iov de Dumnezeu? N-ai făcut Tu gard în jurul lui și în jurul casei lui? Dar ia întinde mâna Ta și atinge-Te de tot ce este al lui, să vedem dacă nu Te va blestema în față!" Și atunci Domnul Dumnezeu îi spune: „Iată, tot ce are el este în puterea ta; numai asupra lui să nu întinzi mâna ta" (*Iov* 1, 9–12).

Și încep încercările lui Iov, încercări la care îl supune Satan ca să-i încerce tăria dreptății, adică tăria menținerii lui în cadrul poruncilor lui

Dumnezeu și în cadrul iubirii față de Dumnezeu. La sfârșit, după ce-și pierde copiii, după ce-și pierde toată averea, îl atinge chiar în trupul lui, fiindcă Satan zice: „ia întinde-ți mâna și atinge-Te de osul și de carnea lui! Să vedem dacă nu Te va blestema în față!" Iar Dumnezeu răspunde: „îl dau în puterea ta! Numai nu te atinge de viața lui". Și îi dă lepră, boală de piele îngrozitoare, se scărpina cu cioburile… Nici atunci Iov nu cârtește împotriva lui Dumnezeu, deși chiar soția lui striga către el și îl întărâta: „Te ții mereu în statornicia ta? Blesteamă pe Dumnezeu și mori!" (cf. *Iov* 2, 5–9).

Și de la Iov a rămas acea foarte frumoasă zicere, care este a noastră până astăzi: „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvântat!" Aici mi se pare că suntem în fața unui drept dintre cei mai puternici, avem o structură a dreptului. Nu este o întâmplare sau doar un har al lui Dumnezeu aruncat peste el. Aici el e încercat prin suferințe cumplite și rămâne ca o stâncă în calea furtunilor suferinței, este cu mintea sus și cu inima sus, rugându-se mereu Domnului Dumnezeu. Mi se pare că vedem deja o structură clasică, închisă a dreptului, care depășește pe cei anteriori. Sigur că primii drepți au avut niște misiuni în ceea ce privește dezvoltarea neamului Israel, dar el, Iov, este dreptul în plină tipologie, în plină împlinire! El este cel mai ilustrativ dintre toți, cel mai reprezentativ, fiindcă el nu mai are niciun fel de punct de sprijin, el este în mijlocul durerii. Și totuși credința lui, păzirea poruncilor Domnului, păzirea dragostei de Dumnezeu sunt neatinse, intacte în acest erou al dreptății.

Teodora Stanciu

„Mediateca. Etică-Estetică", Radio România Cultural, 16 decembrie 1998

Setea și a înseta

Eu o să mă refer puțin la extensia sensului – atât a substantivului, cât și a verbului, evident – o extensie care dă cuvintelor o nuanță de noblețe, o nuanță de abstracție, de năzuință… Intrăm evident, cu setea de cunoaștere, cu setea de absolut, în filozofie. Ne întâlnim și în poezie cu acest cuvânt, tot cu sens interesant și destul de abstract, plin de conotații. La noi cuvântul cel mai simplu se împlinește cu conotații. Mă gândesc la setea de absolut a lui Eminescu, la setea lui de cunoaștere – în poezie a și fixat în câteva rânduri cuvântul în semnificații diverse, dar cam cu aceeași potențialitate. Aș cita acea celebră strofă din *Luceafărul*, în care el, îndurerat, obosit de atâta trăire în absolut, cere lui Dumnezeu în celebra lor conversație scoaterea din această stare, o cere cu fervoare. Obosit de enorma lui chinuire întru idee, el aspiră acum spre odihnă. Iată acea strofă:

Din haos Doamne-am apărut
Și m-aș întoarce-n haos.
Și din repaos m-am născut,
Mi-e sete de repaos.

Setea, așa cum e cerută de obicei când apare în opera lui, setea aceasta de repaus are o adâncime, o conotație de un dramatism existențial extraordinar! Ea nu mai înseamnă sete fiziologică ci înseamnă setea spiritului, a spiritului excesiv îndreptat către cunoaștere, care după ce a epuizat cunoașterea dorește întoarcerea în repaus. Însă cea mai

înaltă și nobilă sete dorită de om este aceea de Dumnezeu. Vedeți, ar fi un proces firesc setea de Dumnezeu, este imanentă de fapt, dar noi nu percepem, n-o conștientizăm pentru că din ce în ce e mai slabă credința în oameni. Suntem creați după chipul și asemănarea Lui și aspirația cea mai puternică a vieții noastre creștine ar trebui să fie întoarcerea către El, în El, adică aspirația către mântuire. Aceasta este setea de Dumnezeu, pentru că întâlnirea cu Dumnezeu înseamnă mântuirea noastră, a sufletelor noastre.

Deci iată, setea este enormă în sufletul omului și este esențială, pentru că exprimă aici realitatea sau fundamentul acestei dorințe de a vedea pe Dumnezeu. Setea către Dumnezeu este inerentă și este imanentă, este în noi. „Când voi veni și mă voi arăta feței lui Dumnezeu" (*Psalmi* 41, 2) – întâlnirea cu Dumnezeu, a înseta după El înseamnă a dori să te întâlnești cu El, întâlnirea aceea care se cheamă mântuire în limbajul admirabil al creștinismului.

Înseamnă că trebuie să facem distincția între setea de cunoaștere din școlile din urmă, când scientismul și-a spus cuvântul, și setea de Dumnezeu, de credință, de absolut.

Setea de cunoaștere nu are nimic de-a face cu setea de apă, sau cu setea de alte lichide, setea de cunoaștere este aspirație spre transcendent. Setea cealaltă ne ține în contingent, setea normală, setea firească e o expresie a organismului care are nevoie de hidratare. De data aceasta însă suntem înălțați în altă sferă, în sfera realității spirituale. A ajunge, a vedea pe Dumnezeu înseamnă a fi trăit conform poruncilor Lui, conform tuturor poruncilor hristice. Setea de Dumnezeu se realizează cu împlinirea tuturor poruncilor pe care Dumnezeu ni le-a lăsat prin Evanghelii, prin propovăduirea Mântuitorului. Iată cum setea se transformă dintr-o necesitate firească a organismului într-o necesitate constrângătoare a spiritului, ceea ce este evident o trecere pe alt nivel, un nivel care ne întoarce spre originile noastre, care sunt acelea ale asemănării și chipului lui Dumnezeu din noi.

Suntem într-o perspectivă dintre cele mai nobile. Setea aceasta este setea supremă, și uite cât de repede a trecut acest vocabul în domeniul spiritual, atât substantivul cât și verbul – a înseta după Dumnezeu. E cea mai nobilă aspirație și e cea care ne mântuie, ne izbăvește. Este aici una

din frumusețile limbii române, trecerea de la concret la abstract, de la imanent la transcendent, această capacitate de depășire a limitelor imanenței și a trecerii către transcendent. Este în orice caz încă un atu al frumuseții acestei limbi și al semnificațiilor ei. Dinu Noica avea atâta dreptate când vorbea despre valorile necunoscute și încă nepercepute ale limbii române!

Oana Enăchescu
„Viața cărților", Radio România Cultural, 2003

Gânduri despre lumea de sus

Duhul Sărbătorii.
Timpul sacru și timpul profan

Duhul sărbătorii este tema „Invitatului special" din această seară, a trecerii dintr-un an în altul, trecere pe care dorim s-o trăim în comuniune cu semenii și apropiații noștri. Lumina sărbătorii coboară în timpul existenței noastre cotidiene, aducând în prezență semne ale sacrului. De aceea am putea spune temei noastre „Duhul Sărbătorii" sau „Timpul sacru și timpul profan". Aceasta este și relația pe care o veți putea desprinde din dialogul cu oaspetele acestei deosebite seri, respectiv Doamna Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Harul gândului și rostirii Domniei Sale va fi un bun prilej, sperăm, pentru noi toți, în descifrarea duhului sărbătorii. Stimată Doamnă Academician, am începe conversația noastră prin câteva fraze desprinse dintr-o carte intitulată chiar „Cartea de Crăciun", apărută la editura Humanitas în urmă cu două luni. „În Betleem începe destinul divin al Celui care va deveni modelul împlinirii în lumea aceasta. Și începând de atunci pulsează neîntrerupt timpul sacru al mitului, în credința și ritualul care dau tărie lăuntrică oricărui creștin". V-am ruga mai întâi să vorbiți puțin despre relația dintre timpul sacru și timpul profan.

Fără îndoială, deosebirea dintre aceste două categorii este una fundamentală. Timpul profan este timpul nostru, timpul linear, timpul vieții în contingent – timpul umanului, ca să spunem așa. În vreme ce timpul sacru este acel timp în sine, acel timp – am zice – nu numai circular, dar acel timp care nu curge, în care toate sunt egale și „toate sunt supt raza ochiului etern", cum zicea Eminescu. Totul există în raza ochiului dumnezeiesc simultan și etern. Deci timpul sacru poartă

peceţile divinităţii, poartă atributele divinităţii. Timpul profan este timpul uman iar timpul sacru este timpul divin. Între timpul sacru şi timpul profan sunt totuşi posibile punţi. Timpul sacru poate invada – şi am dori să invadeze cât se poate de des – timpul profan, spaţiul timpului profan. În vreme ce timpul profan nu poate invada timpul sacru.

Deci timpul profan este acesta al nostru, al diviziunilor, al liniarităţii secţionate, conform necesităţilor noastre imediate.

Pentru că suntem în perioada sărbătorilor, timpul sacru despre care vorbeam pulsează în această perioadă. În ce măsură omul de astăzi care trăieşte într-un veac individualist, am spune, se mai poate pătrunde de acest timp sacru?

Lucrurile pe care le spun ţin de opiniile mele, de părerile mele personale. În lumea asta care e grav degradată, în sensul implicării oarbe în materie – deci în contingent, în timpul profan – irupţiile sacrului sunt destul de puţine. Adică faţa noastră nu este întoarsă către timpul sacru, faţa noastră din nefericire este întoarsă către timpul profan. Faptul că se poate spune „time is money", dacă putem face această echivalare absurdă şi indemnă de spiritul omenesc – noi purtăm chipul dumnezeiesc, pentru noi „timpul înseamnă bani" este, firește, o blasfemie – arată că suntem în desfăşurarea plenară a potenţelor timpului profan. Suntem cu totul întorşi dinspre timpul sacru, pe care unii l-au şi uitat.

De altfel aş vrea să atrag atenţia asupra unui lucru: în sărbători din ce în ce mai mult prevalează – priveam şi la mass-media – plăcerea profană, bucuria profană, din ce în ce mai puţin sacralitatea se implică în viaţa noastră zilnică, ceea ce este o pierdere imensă… Nădăjduim să fie recuperabil timpul sacru în vremea noastră, dacă nu – cu tristeţe trebuie să o spunem – înseamnă că ciclul, să zicem blând, se apropie de final. Cine ştie… În clipa în care se produce o ruptură totală între timpul profan şi timpul sacru, când nu mai sunt inserţii, când nu mai sunt pătrunderi în timpul profan ale timpului sacru, atunci sigur că lumea nu mai are ce aştepta. Suntem deveniţi într-un penibil fel de sine stătător, adică în animalitatea noastră. Asta înseamnă că am uitat punctul nostru de pornire, am uitat că purtăm în noi pecetea chipului dumnezeiesc.

Cred că în opoziţie cu o societate precum cea în care trăim noi, societatea

patriarhală – atât cât știm noi despre această societatea patriarhală – rămâne un model de echilibru vital, poate nu ca realizări despre care vorbim în cazul societății noastre. Faza patriarhală, spunea la un moment dat Vasile Băncilă într-un studiu care se intitulează chiar „Duhul sărbătorii", are multe să ne învețe și una dintre aceste învățături ar fi taina sărbătorii.

Ați vorbit despre valorile societății patriarhale, pe care Băncilă le-a pus așa de frumos și așa de adevărat în evidență în eseul lui. Aș vrea să spun puțin și cum funcționa această legătură între timpul sacru și timpul profan, în societatea patriarhală. Timpul lor nu era reglat numai de minutele, secundele orniculuiui etc. Timpul lumii patriarhale și al gândirii tradiționale era punctat de sărbători, adică exista un calendar al sărbătorilor. Viața lumii patriarhale se desfășura între sărbători, conform sărbătorilor. Și se respectau aceste sărbători. Finalul de săptămână era o sărbătoare fiindcă era ziua care corespundea zilei de odihnă a Domnului, după Creație. Tot așa, Buna Vestire, Nașterea, Intrarea în Biserică – totul se desfăcea conform marelui adevăr fundamental al Creștinismului.

Eu nu-l numesc mit, pentru mine nu este mit Creștinismul, pentru mine Creștinismul este viu și se trăiește. De altfel spunea Mircea Eliade undeva că poporul român are șansele unei supraviețuiri în această lume degradată, sub raport al sacrului, pentru că la români miturile sunt încă vii. Creștinismul nu este mit pentru mine, ci este trăire a unei realități fundamentale a creației. E o stare ontică aceea creștină pentru mine. Dar în general la noi afirmația lui se verifică și este validată, adică era validată în special în lumea țărănească. Acolo duhul sărbătorii era resimțit cu putere. Și modelul nostru sub acest raport era viața țărănească. Când mergeam la țară intram ca într-un alt univers. De ce? Pentru foarte mulți din noi care ne-am petrecut copilăria la bunici, la țară, de ce lucrurile astea au rămas ca un mic paradis? Pentru că acolo într-adevăr totul se desfășura conform acelui calendar sacru, calendar al sărbătorilor…

Și înseamnă că în intervalul dintre sărbători receptivitatea omului de la țară era maximă. Receptivitatea pentru următoarea sărbătoare…

Pentru omul lumii patriarhale sărbătoarea era veșnic în orizontul așteptării. El trăia cu această deschidere, și nu puteai să afli atunci un om la țară care să nu știe despre ce sărbătoare e vorba, despre ce sfânt sau, nu mai vorbim, despre ce praznic împărătesc: Crăciunul, Paștele,

Adormirea Maicii Domnului, Nașterea Maicii Domnului, tot ceea ce era legat de Mântuitorul și de Măicuța Domnului. Dar chiar în general, știau foarte bine când vin sfinții, cum sunt sfinții, ce posturi sunt, trăiau bucuria în acest timp sacru.

Așa că nu putem vorbi despre mit, era un tic, era în ei, era o chestie de ființă pe care o aveau. Noi am sentimentul că suntem pe cale să pierdem ceva din ființa noastră, adică să pierdem din *ontosul* nostru, ceea ce ar fi de-o gravitate extremă. Asta ar însemna să pierim.

Poate că noi astăzi conștientizăm trecerea timpului, dar nu mai știm s-o punctăm cu sărbători așa cum făcea țăranul nostru în societatea patriarhală.

Cred că numai în felul acesta – întorcându-ne la acea pioasă stare, plină de evlavie, de frică și de iubire de Dumnezeu – ne putem păstra în contact cu timpul sacru care ne menține spiritul, duhul nostru este întreținut de duhul sărbătorii. Duhul nostru, spiritul, puterile spiritului nostru se întemeiază pe spiritul marilor sărbători, care reprezintă momente de inserție ale sacrului în timpul profan. Or cu cât erau mai numeroase și mai conștientizate aceste inserții, cu atât mai mult oamenii trăiau în plenitudinea ființei lor, fără mutilările contemporane care ne duc, după părerea mea, spre o supunere oarbă și luciferică materiei.

Înseamnă că Sfântul Duh devine sfințitorul lumii, este sfințitorul lumii.

Este. De altfel e superbă rugăciunea care I se aduce: „Împărate Ceresc, Mângâietorule, Duhul Adevărului, Care pretutindenea ești și pe toate le împlinești, Vistierul Bunătăților…". El este peste tot și El împlinește tot, acesta este rolul lui în Treime, al împlinirii.

Prezența în sărbători a acestui Duh cred că ne creează și nouă starea despre care ne-ați vorbit, doamnă profesor. E o stare de taină, până la urmă. O stare de bucurie și nostalgie în același timp.

De bucurie interioară și de nostalgie a paradisului, cum ar fi zis Nichifor Crainic. Suntem atunci plini de o tainică emoție, pe care și omul simplu o simte la fel cu intelectualul. Și poate mai mult decât intelectualul, mai autentic decât intelectualul, pentru că săracul cu

duhul este acela care nu are îndoieli, nu este capabil de blasfemie, el e deschis către timpul sacru. Mi-aduc aminte, aveam odată duhovnic un mare preot și învățat – părintele Chiriac, care a fost mulți ani în pușcărie – care îmi povestea cum părinții lui, țărani, veneau de la biserică duminica și de sărbători cu mirul strălucind pe frunte, fericiți, luminați, străluminați! Se vedea, zice el, că stătuseră sub prezența Duhului Sfânt, și purtau cu ei toată săptămâna această bucurie a mirului sfânt, această bucurie a contactului cu un semn fizic al prezenței Duhului.

Dar aș vrea să adaug și altceva, că-n această bucurie a sărbătorii mai participa sau mai participă – nu trebuie să vorbim chiar numai la trecut – creația întreagă. Pentru că în momentul sărbătorii natura se transfigurează ea însăși. Natura însăși cântă imnurile ei de adorație, ca niște psalmi către divinitate…

Avem sentimentul comuniunii depline cu cosmosul, cu natura…

Sigur, atunci se trezește, sau trebuie să trezească în noi sentimentul plenitudinii trăirii integrale, intrăm în ceea ce este creația totală, creația în totalitatea ei. Ea se bucură ca în psalmi, stâncile, apele cântă lauda Domnului, puii păsărilor așteaptă hrana de la Domnul…

E ca o împărtășire din același sens a noastră, a tuturora.

Absolut, din același potir, unicul potir al Duhului. Astea sunt atributele sau o parte din atributele pe care o sărbătoare trebuie întotdeauna să le păstreze.

Și să se păstreze spiritualizarea lor, pentru că, așa cum spuneați dumneavoastră la început, multe dintre ele se despiritualizează astăzi.

Din nefericire asta ar putea fi o moștenire dacică, păgână cumva… Această exaltare a plăcerilor senzoriale în momentele sărbătorii, când lumea se gândește în special la ghiftuire, se gândește la mesele bogate, la plăcerile simțurilor… Or acesta este deja un semn de degradare a valorilor timpului sacru. E ca și cum ni S-ar trimite de sus Duhul iar noi nu L-am primi, I-am întoarce spatele, neștiutori, poate neconștienți de cele mai multe ori – sunt convinsă. Că-i vedem pe unii tot timpul în jurul nostru cum de sărbători încep să se agite, pleacă cu mașinile după porci, după miei, după anotimpul sărbătorii… Ei, or nu asta este

esențial. De pildă, puțini știu că în noaptea de Revelion, când toată lumea petrece, în biserică e slujbă. Și a doua zi de dimineață, de Sfântul Vasile, se citesc marile molifte ale Sfântului, cu un fast special – o dată pe an. Este marea rugăciune de exorcizare a duhurilor întunericului, care din nefericire ne apasă – dacă nu cumva ne acoperă…

Iar lumea evident se odihnește după Revelion, sau petrece în continuare, în timp ce în biserici câțiva bătrâni – mai sunt, nu mai sunt – dar spre bucuria mea sunt acum tineri admirabili. În special strânși în ASCOR, care trăiesc într-adevăr – sau încearcă să trăiască, dragii de ei! – într-o lume refăcută, pe care ei încearcă s-o readucă din amintirile nu ale copilăriei, că sunt prea tineri ca să fi avut aceste bucurii, dar din timpul anterior. Cred că încearcă să readucă, să reactiveze – dacă putem spune – potența maximă a omeniei. Măcar în timpul sărbătorii. Buna-cuviință, omenia, dragostea de aproapele…

Trebuie să vă spun că am fost la Iași chemată de ASCOR. Înaltpreasfințitul Daniel, mitropolitul Moldovei, a inițiat o serie de conferințe în Postul Crăciunului, și au vorbit în primul rând Înaltpreasfinția Sa, pe urmă părintele Galeriu, părintele Coman, rectorul, și am avut și eu cinstea să fiu chemată să vorbesc despre Măicuța Domnului. Era vorba de o problemă teologică, dar care se lega și cu una socială. Se chema *Măicuța milelor – Icoana vie a Bisericii*. Deci era clară implicația socială a iubirii Maicii Domnului către noi.

Ei bine, a fost o întâlnire care a durat vreo cinci ore cu studenții ASCOR-ului. A fost admirabil, nu pot să vă spun câte emoții am simțit în clipele acelea și cât au fost de legați toți cei prezenți într-o comuniune extraordinară! Am vorbit despre dragoste, despre milă, fiindcă Mântuitorul a zis: „Milă voiesc, iar nu jertfă!". Ei bine, Înaltpreasfințitul Daniel a făcut acest șir de conferințe ca să pregătească pentru Crăciun sufletele oamenilor, să deschidă sufletele noastre pentru Nașterea Copilului divin. Știți, se spunea de către unii specialiști ai gândirii tradiționale că, de fapt, peștera în care S-a născut Mântuitorul este peștera de piatră a inimii noastre, care trebuie să se deschidă ca să primească lumina Pruncului nou-născut. Adică să ne desfacem tocmai către ceea ce ne dăruiește Duhul, către iubire. Fiindcă Dumnezeu, zice Ioan, „este iubire, cel ce rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu, și Dumnezeu rămâne întru el" (*1 Ioan* 4, 16). Or, în felul acesta Crăciunul

devine o sărbătoare a iubirii de semeni, a bunei-cuviințe, a îngăduinței – mai cu seamă a îngăduinței, a iertării.

Este foarte util să ne aducem aminte des de semnificațiile mai adânci ale acestor sărbători. Pruncul divin, care ne deschide inima, vine ca o rază de soare trimisă de sus spre făgăduința mântuirii. Asta este ceea ce a însemnat Nașterea Mântuitorului. Vine tocmai ca să insereze timpul sacru în acest nefericit timp profan. Are Ioan Hrisostom o splendidă pagină pentru noaptea de Paște când spune: „Unde-ți este, moarte, boldul?" Luați aminte. E cutremurătoare! Venirea Mântuitorului a însemnat moartea morții și izbânda Învierii.

Ei, lucrurile astea sunt izbânda timpului sacru asupra celui profan. Or noi – am sentimentul acesta – zicem că suntem creștini, dar suntem departe de aceste adevăruri…

Doamnă profesor, eu v-aș pune acum câteva întrebări legate de timpul sărbătorilor pe care l-ați trăit dumneavoastră, începând cu 25 decembrie, ziua Nașterii Domnului, parcurgând perioada de 12 zile până la Bobotează și Sfântul Ioan.

Din nefericire n-am să pot vorbi pentru anul acesta pentru că am fost grav bolnavă. Am fost foarte nenorocită, nu m-am putut duce nici la biserică, nici împărtăși… sper să mă pot împărtăși în a 12-a zi, la Bobotează!

Aceste 12 zile a căror semnificație nu se cunoaște la noi au expresie și-ntr-o comedie shakespeareană, *The Twelfth Night* – „A douăsprezecea noapte". Au și spaniolii cele 12 boabe de struguri pe care le consumă în noaptea de Anul Nou. Sunt foarte multe lucruri legate de asta, și multă lume nu știe ce înseamnă. Vedeți, pierzând contactul cu timpul sacru și cu lucrurile sacralității maxime, pierdem și semnificația, sensurile… Atunci simbolurile se sting, devin obiecte simple și nu mai au niciun fel de reverberație spirituală.

Dar pentru mine în special Crăciunul era, încă din copilărie, o tainică bucurie amestecată cu o curiozitate… nu cu o curiozitate omenească, ca acelor copii care doresc să conteste. Așteptam, mi-aduc aminte, mă sculam noaptea și priveam în ajun de Crăciun pomul, și mi se părea că văd în jurul lui îngeri. Mi se părea că aud clopoței, că aud glasuri nemaipomenite, și stăteam așa lipită de perete – parcă văd! – și așteptam, așteptam… nu știam.

Sau de pildă în noaptea de Sânziene, care este iarăși o mare sărbătoare. Sigur că o au și păgânii, dar e vorba despre Ioan Botezătorul, de nașterea lui, de solstițiul de vară. Ei, în noaptea de Sânziene stăteam trează – am avut norocul să am o dădacă de la țară care știa enorm de mult folclor, și care avea în ea acest duh al trăirii sărbătorii. Și-mi spunea: „Mamă, să stai noaptea asta trează!" Aveam patru-cinci ani, de atunci începusem, și stăteam noaptea trează: „Se deschid cerurile. Și ai să vezi cerul deschis". Și eu așa cu o spaimă sacră – fiindcă există o spaimă sacră – așteptam să văd deschizându-se cerurile. Uneori mi se părea că le văd, alteori adormeam. Dar… era un sentiment al măreției, cred, pentru o clipă cel puțin… O străfulgerare în mintea mea și în sufletul meu de copil se producea. Sunt lucruri de care niciodată nu te poți desprinde. Sunt amintiri care rămân adânc înrădăcinate. Este paradisul copilăriei. Atunci crezi, atunci n-ai dubii, îndoielile încep târziu în adolescență. Îndoielile sunt cam între 14–15–17 ani, aici. În copilărie nu știi ce-i îndoiala, în copilărie aștepți, și este exact atitudinea pe care trebuie s-o aibă cel care este în preajma sărbătorii și așteaptă mesajul divin. Adică inserția timpului sacru în timpul nostru profan.

După Crăciun urmează Boboteaza, care este de o mare importanță, profund purificatoare. E purificatoare în mod esențial pentru că se face sfințirea apelor, cu invocarea Sfântului Duh. Și atunci se face agheasma mare, sunt momente, iarăși, de neuitat. Aș vrea să spun că împărtășirea de Bobotează este teribil de eficientă pentru trezirea spiritului, fiindcă spiritul nostru uneori doarme… Și trebuie trezit. Dacă suntem conștienți de faptul că e pe punctul de a adormi sau a adormit, trebuie să-l biciuim, să-l scuturăm ca să revină la ceea ce este viața autentică.

Ca să spunem, precum Fericitul Augustin, că trebuie să dăm crezare învățătorului din noi, care este Iisus.

Este Hristos. Hristos este în noi, Îl purtăm în noi, dar trebuie să știm să-L căutăm. El ne-a spus să-L căutăm, că El… răspunde.

Pentru că-L vom găsi.

El ne răspunde oricând. Vom bate și El ne va deschide. Ei bine, atunci la Bobotează după ce se coboară Sfântul Duh și te împărtășești, atunci e un sentiment de plenitudine pe care nu l-am avut niciodată

în cursul anului. E cu totul personală impresia, dar e o stare care ar semăna cu cea pe care mi-au povestit-o călugării când sunt tunși întru monahism. Sunt cinci zile asemenea îngerilor! Nu au nevoie de nimic pământesc, trăiesc, și când revin a șasea zi și își pun pe ei veșmintele și celelalte, este ca și cum ar fi coborât într-o temniță! Ei, temnița timpului profan… Timpul trupului nostru, timpul contingentului.

La Bobotează, așadar, dar și în cazul altor sărbători se produce această comuniune, această comunicare între sacru și profan. Sau la Rusalii, la Coborârea Sfântului Duh, și atunci e puternică. Vedeți pogorârea Sfântului Duh este extraordinară, ne umple de forță! Ai sentimentul că respiri un aer de înălțimi în care te-ai purificat. Simți lucrarea Sfântului Duh în tine.

Mi-aduc aminte că am fost odată undeva în Italia, și m-a rugat parohul bisericii române din Milano, părintele Traian Vatman, să vorbesc despre intelectuali și Sfântul Duh. Și asta era mult, mult înainte, acum vreo 15 ani, nu mai țin minte când… Și am vorbit despre asta zicând că noi nu suntem decât niște canale ale Duhului Sfânt și – dacă suntem autentici, dacă suntem egali cu noi înșine, credincioși, deschiși către Sus – nu suntem decât niște transmițători. Fiindcă de sus primim mesajele. Eu am spus la un moment dat: mă simt impostor, pentru că e Cineva care îmi vorbește și eu scriu. Atunci acțiunea Duhului în intelectual e mai puternic vizibilă în calitatea operei.

Este acest dar al harului…

Harul Sfântului Duh, că El este cel cu har. Dar tot din dragostea Mântuitorului.

Revenind la perioada aceasta a timpului sacru al sărbătorilor, în copilăria dumneavoastră cum receptați reacția celorlalți din jur? Până acum ne-ați vorbit despre propriile trăiri…

Reacțiile erau diverse. În majoritatea cazurilor erau reacții profane: era o bucurie deosebită, era o stare sărbătorească, dar nu știu dacă de natură spirituală. Era o bucurie de a fi împreună, poate o urmă din această iubire, solidaritate care se naște în momentul sărbătorii în mod obligatoriu – iubirea aceea divină care coboară peste noi și care ne obligă la iubire către semeni. Poate deci o urmă, o undă din acea iubire să

se fi răsfrânt în această solidaritate de-o clipă, în această plăcere de a fi împreună. Foarte mulți spun: „am să fac Revelionul singur…" Ce tristețe! E un moment în care simți că trebuie să-ți fie aproape semenul, trebuie să ai alături pe cei care te completează, pe cei care te întregesc…

Este și un sprijin psihic, sufletesc, pentru a trăi aceste momente de taină.

Da, fiindcă există un sentiment al absenței. Din sentimentul acesta al absenței tale ai nevoie de prezența altuia care să te umple, să te complementarizeze. Și de asta vă spun, Anul Nou era sărbătoarea fără de care nu puteam închipui, ca copil, sărbătorile. Crăciunul era bucuria, așteptam Nașterea Copilului, îngerii, se deschidea cerul… Aici era o sărbătoare a familiei cumva, a familiilor legate, și făceam o observație – eram foarte mică și întrebam pe tata: „Dar trenurile merg în noaptea de Anul Nou?" „Da." „Dar de ce?" Săracii oamenii aceia, ziceam, bieții mecanici, ei nu sunt acasă cu familiile lor să sărbătorească Anul Nou? E posibil?

Ceea ce spuneți acum, doamnă profesor, ne trimite cu gândul la ideea că din moștenirea creștină avem această preferință pentru cei umili, și ne gândim la ei la un moment dat.

Da, fără să-mi dau seama de asta… la vârsta mea, la patru ani.

Stimată doamnă profesor, ne spuneați cu alte ocazii că în această perioadă de sărbători colindele românești reprezintă un lucru cu totul special în aria noastră europeană. Raportat chiar la tradiția grecilor, la tradiția popoarelor din jur, prin ce anume se disting colindele noastre?

În primul rând prin multitudine. Avem cea mai mare cantitate de colinde față de vecinii noștri, suntem plini de o bogăție pe care poate nici nu știm s-o prețuim. E adevărat că foarte multă vreme n-am mai auzit decât niște deformări… Probabil tinerii nici nu mai știu, și îi aud câteodată cu cuvinte schimbate din colindă – sărăcuții!, le-au moștenit de la cei 50 de ani de excludere a acestor admirabile expresii ale sentimentului sacrului, ale legăturii sufletului copilului cu Nașterea Domnului.

Ei bine, noi în cantitatea aceasta imensă de colinde spunem foarte multe lucruri, și foarte tainice… Sunt cuprinse în colinde elemente

care ar putea părea uneori fantastice, alteori foarte familiare. Uneori ai impresia că Măicuța Domnului este o țărancă tânără care-și alăptează pruncul, pe care-L leagănă și îi cântă: „Sus la poarta raiului/ șade Maica Domnului,/ cu-n pruncuț micuț în brațe,/ taci, puiule nu mai plânge…". Sunt și colinde care vestesc, *O, ce veste minunată!* Este după părerea mea clasică, pentru noi și pentru mesaj. Se vestește la Betleem, cum se zice, la Maramureș, la Viflaim.

Da, voiam să vă întreb despre această pronunție…
Da, bine, deformări fonetice sunt de la o regiune la alta.

Dar are un fonetism extraordinar cuvântul Viflaim.
Și mie îmi place mult mai mult decât Betleem. Deci mesajul prim e cuprins aci, și de acum încolo totul se desfășoară pe un imens registru al momentelor, și principale și laterale ale Nașterii Domnului. În unele chiar transpare viitorul Mântuitorului, Patimile Lui sunt sugerate… La un moment dat Măicuța Domnului plânge fiindcă știe ce se va petrece cu Pruncul ei. În afară de bucuria momentului sunt și niște note de tristețe, de melancolie pentru mai târziu. Dar firește, bucuria mesajului depășește în acel moment tristețea. Toate aceste colinde au un parfum de veselie, de bucurie, de generozitate, de dorință de comuniune: „Bună dimineața la Moș Ajun… Am venit și noi o dată,/ La mulți ani cu sănătate!" Copiii care vin să colinde la poarta vecinului, vecinul care deschide ușa și dă copiilor colăcei – cum era pe vremuri… Mere, nuci și covrigi. Se mai dădeau și roșcove. Erau fermecătoare momentele acestea!

Colinda românească are calitatea de a trăi pe planul familiar, al vieții patriarhale țărănești, dar și de a comunica mesajul sublim al Duhului Sfânt. E o calitate care ține – sper să ție, nu vreau să vorbesc la trecut – de ființa noastră. Noi întotdeauna am echilibrat în istoria noastră duhul cu ființa pământească. Materia cu duhul s-au echilibrat, așa încât totul se putea desfășura în armonie cu creațiunea întreagă, cu cosmosul. De altfel sunt și referințe foarte frecvente la creațiune în colindele noastre, sunt atâtea momente fixate. Pe de altă parte s-au introdus mai târziu unele elemente despre Moș Ajun și Moș Crăciun, sunt discuții între folcloriști și în legătură cu câteva refrene… Ne întrebam toți de unde vin *Florile dalbe*, *Lerui-ler*, sunt câteva… Un preot călugăr care-i paroh

acum la Roma, părintele Iuvenalie Ionașcu, mi-a spus că dânsu-i din Făgăraș, iar acolo la ei floarea de măr era esențială pentru români la Crăciun, și nu bradul, care-i tardiv.

E de secol XX bradul.

E import germanic. La noi floarea de măr era cea cu care se întâmpina. Păstrau o mlădiță de măr sau puneau să înflorească cu prilejul Crăciunului. Părintele-mi spunea că ei făceau să apară mlădițe punând o creangă de măr înghețat în apă călduță. Și era atât de sacră floarea de măr, că atunci când flăcăul se ducea să pețească pe draga inimii lui, se ducea și o atingea cu ramura de floare de măr! Asta echivala cu cererea în căsătorie. Așadar floarea de măr are o vechime, pare-se, verificată în special pe pământul transilvan, firește cel mai vechi păstrător de tradiții de felul acesta.

Să știți că acest obicei al atingerii cu o ramură este unul pe care l-am întâlnit de Paște în Slovacia, la Bratislava cred. Au venit dimineața să ne bată cu un fel de trestie, și aruncau și apă parfumată. Am regăsit obiceiul în Ardealul de nord și în Maramureș. Dar floarea de măr la noi era specifică, ei dădeau cu o ramură oarecare, uscată sau neuscată, dar la noi era de măr.

Și diafanul florii de măr poate că are importanță.

Aici era mesajul sacralității: în puritatea, în transparența, în grația și gingășia florii de măr. Colindele păstrează așa ceva, și alte colinde atât de frumoase și venite din cer, cele mai cunoscute: *Linu-i lin, și iarăși lin*, *Frunză verde rozmarin* – sunt nenumărate colecțiile de colinde făcute de marii noștri folcloriști.

De la Simion Florea-Marian până la Tudor Pamfile.

Ele ar trebui firește redate circulației, ar trebui să se reia tot ceea ce este tradițional… Varietatea și mai cu seamă melodiile, care sunt atât de frumoase și atât de deosebite și ele! Ele variază firește de la regiune la regiune, au un colorit și o savoare, o aromă a momentului absolut extraordinară, care sporește bucuria clipei!

Ne spuneați că la greci practic nu există decât o singură sărbătoare de acest fel…

Hagios Vasile, Sfântul Vasile. La greci și, în general, în sud, Învierea este sărbătoarea maximă. Pentru greci Învierea este sărbătoare și este inițiere, pentru că taina cea mai adâncă pe care Mântuitorul ne-a revelat-o a fost Învierea. Este taina fundamentală cum spunea Pavel: „dacă Hristos n-a înviat, zadarnică este atunci propovăduirea noastră, zadarnică este și credința voastră" (*1 Corinteni* 15, 14).

Este la temelia creștinismului.

Sigur. Învierea este sensul nostru, asta ne-a descoperit Mântuitorul. Restul era moarte. El a țâșnit ca o flacără din mormânt, dându-ne bucuria vieții eterne, descoperindu-ne taina aceasta extraordinară a vieții eterne! De asta spun, la greci Învierea este sărbătoarea prin excelență! La popoarele nordice Nașterea este mai importantă. Or la noi amândouă sărbătorile au aceeași greutate și aceeași valoare. Mie mi se pare că și aici împlinim un rol de sinteză. Vă aduceți aminte că asta a fost una din obsesiile mele, sinteza. Noi suntem un popor de sinteză. Noi am fost așezați aici, Dumnezeu ne-a așezat aici ca să facem sinteza între nord și sud, între răsărit și apus. Această echilibrare a celor două mari sărbători, Nașterea pruncului divin și Învierea, înseamnă iarăși o capacitate de sinteză spirituală extraordinară!

Dacă am fi în stare să păstrăm tradițiile pe care ni le-au lăsat înaintașii ar fi un lucru admirabil! Dacă tinerii aceștia care-mi dau atâta nădejde se vor adăpa de la izvoarele la care se adapă, am văzut, cu atâta sete, vor repune neamul acesta în plenitudinea puterilor lui duhovnicești. Este o promisiune de viitor nu prea îndepărtat, pentru că ei sunt deja între 18–20 de ani, deci își vor crește copiii în acest spirit, refăcând peste jumătate de secol tot ceea ce era frumusețea și esența vieții noastre patriarhale.

Apropo de creșterea copiilor, tot Vasile Băncilă vorbea despre o pedagogie a sărbătorii. Într-adevăr, copiii pot să fie crescuți în duhul acesta al sărbătorii și să vină din nou cu grația, cu pitorescul lor, chiar în timpul colindatului. Ei pot aduce acest lucru frumos.

Ei aduc după părerea mea imaginea Pruncului divin, adică în fiecare dintre ei vezi imaginea resacralizată a copilului. Prezența lui Hristos este atunci o clipă vizibilă în ei, în bucuria aceea din ochii lor, în strălucirea

feței când cântă fericiți și când umblă cu Steaua Nașterii… Acum se umblă mai puțin cu steaua, e adevărat, fiindcă acest obicei a fost abandonat. Chiar dacă colindele au continuat subteran – cum toate au continuat în cultură subteran în răstimpul acela – cu steaua trebuia să umbli și era vizibil, iar atunci acest obicei aproape dispăruse. Trebuie să reintroducem obiceiul mersului cu steaua pentru că aceasta este vestirea magilor, steaua ne introduce în timpul sacru, în plenitudine. Și copiii într-adevăr trebuiesc educați în spiritul sărbătorii, trebuie să li se explice despre ce e vorba. Eu nu știu acestea dacă li s-au dat numai daruri, și au zis că Moș Crăciun vine de 25 decembrie și ne aduce cadouri… Dar care este semnificația venirii lui Moș Crăciun, care e semnificația darurilor? De ce copiilor? Și așa mai departe. Lucrurile acestea trebuie predate și părinților, părinții care au trăit 50 de ani fără să știe sau fără să vrea să știe – bunicii mai sunt, nu mai sunt, poate au trecut și ei de pragul de dincolo… Dar trebuie să facem prin biserica noastră catehizare serioasă pe lângă familii. Sigur, cu dulceață și cu știință a mânuirii cuvântului sacru, cu blândețea aceea care să aducă ființa copilului în prezența Mântuitorului.

Sigur, pentru că fără transmiterea acestui mesaj divin practic mergem către declinul sărbătorii, ca să-l citez din nou pe Vasile Băncilă. Or, de la vârsta copilăriei trebuie să începem.

Trebuie să începem, și mai cu seamă să nu le dărâmăm iluziile. Să nu le dărâmăm iluziile! Eu am suferit îngrozitor când am aflat că Sfântul Nicolae nu e… Sfântul Nicolae. Eu de fapt bănuiam că nu e, dar am aflat târziu, pe la vreo nouă ani, când soră-mea mai mică a zis: „Dar tu nu vezi că mama ne pune darurile?" Am fost atât de nenorocită cum nu se poate imagina! Fiindcă îmi plăcea să trăiesc așa cum spuneam și repet întruna – copilul trăiește într-un paradis al lui care amintește de lumea de sus, el nu este deplin intrat în materie, aș zice, până la șapte ani. El are încă atașele lui la lumea de sus, are deschiderea aceea pe care nu trebuie să i-o retezăm. Esențial este să păstrăm această capacitate de așteptare a sărbătorii. Cu ei, cu generațiile care vor veni, această așteptare trebuie să redevină așteptarea comunității întregi.

Ei, sigur că degradarea lumii contemporane atinge pe acești copii cum ne-a atins pe toți, cum atinge pe oricine… Suntem din ce în ce mai supuși materiei. Am avut doar două zile la televizoare fără striptease,

fără… nu vreau să mai spun! Noi suntem un popor cuviincios și decent. Niciodată la noi n-ai fi putut visa striptease sau mai știu eu ce năzdrăvănii, prezentate în fața tuturor ochilor, de toate vârstele. În sfârșit…

Încă un lucru. Ați și vorbit puțin de altfel despre această uniformizare a sărbătorii aproape pe toate continentele, datorită mijloacelor de transmisiune. Or specificul fiecărei tradiții se pierde în felul acesta. Cineva vorbea despre Santa Klaus, despre faptul că Moș Crăciun nu mai arată la noi așa cum arăta altădată, un bătrânel cu spatele adus…

Venind în sanie…

Cu sacul singur abia ducându-l în spate… Acum Moș Crăciun cel plantat în Piața Romană din București este înalt, drept, planturos, nu seamănă cu Moș Crăciun al nostru.

Ei bine, din ce în ce mai puține lucruri seamănă cu cele vechi, pentru că tendința de uniformizare, tendința de imitare a unor așa-zise modele este din ce în ce mai puternică. Și în conversațiile mele cu reprezentanții mass-mediei de diverse niveluri am descoperit această dorință de imitație a „modelelor": „De ce să nu facem și noi așa cum fac…?" Dar eu întreb: „De ce să nu facem așa cum făceam noi?" Și atunci mi s-a spus că sunt o tradiționalistă conservatoare. Nu mă supără defel, dimpotrivă. Socot că a-ți reevalua rădăcinile și a-ți recântări valorile proprii ale neamului nu e deloc greșit.

Înseamnă a păstra corpul viu al culturii.

Trăim din corpul viu și ne îngrijorăm de clipa în care ar muri – să zicem ca Mircea Eliade – mitul și la noi ca la ei. La ei a murit „mitul", în ghilimele mitul, fiindcă pentru mine, v-am spus, nu este mit, dar în clipa în care mitul ar muri la noi atunci poporul nostru s-ar duce…

Ar deveni populație, cum spune cineva.

Exact, ar deveni populație.

Și acum, în finalul emisiunii noastre, doamnă profesor, chiar dacă pe tot parcursul dialogului nostru dumneavoastră ați transmis mesaje către generația tânără, v-am ruga în câteva fraze să o mai faceți o dată.

Trebuie să vă mărturisesc că am fost în ultimii ani păscută de mari tristeți în ceea ce privește viitorul tineretului nostru. Dar acum, de câtăva vreme, sunt atât de plină de nădejdi pentru că m-am întâlnit cu acei studenți creștin-ortodocși! Stau de vorbă cu ei, sunt atât de dăruiți, se străduiesc să facă o asceză frumoasă, sunt delicați, sunt neinteresați de bunurile materiale – ceea ce este esențial! Și mai cu seamă unii se vor face preoți. Acolo este mai ales esențialul.

Am o nădejde imensă în acești tineri care îmi sunt atât de dragi! Am în fața ochilor câteva figuri, știu ei la care mă refer… Ei bine, acești tineri nădăjduiesc că vor reface – și poate chiar la un nivel mai înalt – toate tradițiile noastre, vor respiritualiza ființa noastră! Le doresc să izbândească, iar atunci când vom ști că ei sunt din nou în căutarea adâncilor taine pe care le-ascunde spiritualitatea noastră, atunci vom putea noi, cei bătrâni, trece dincolo liniștiți.

Teodora Stanciu
„Invitatul special”, Radio România Cultural, 31 decembrie 1997

Dar și har la Nașterea Domnului

Stimată doamnă academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în limba română cuvântul „dar" își împarte sensurile între: ofrandă, prinos, cadou – ultimul în limbaj actual – și vocație, talent, har. Cât privește primul sens, putem vorbi despre sfintele daruri, despre pâine și vin sfințite pentru Cuminecătură. Cum s-ar exprima legătura dintre cele două sensuri, acela de ofrandă și acela de vocație?

Adevărul e că s-a ajuns până la un fel de sinonimie în cel mai important loc, în slujba liturgică. Acolo lucrurile sunt aproape identice: darul și harul. Se vorbește în rugăciuni despre har și dar suprapunându-se sau păstrând între ele o sinonimie aproape perfectă.

Eu aș vrea să fac niște distingeri: dar față de cadou, față de ofranda simplă între mireni, între laici, de unde a intervenit sacralitatea aceasta a darului care-l transformă treptat în har. M-am gândit că nașterea Mântuitorului a fost un moment care a determinat pe cei trei savanți ai antichității orientale să se îndrepte către Betleem, conduși de faimoasa, splendida stea în cinci colțuri – care de fapt e pentagrama magică, având niște substraturi foarte adânci de sacralitate. Ei, mari astrologi – Gașpar, Melchior și Baltazar – au plecat din țările lor și au ajuns la Betleem conduși de stea, care s-a oprit deasupra staulului în care Mântuitorul nostru S-a născut. Acolo ei au scos din sipeturile lor orientale minunate darurile cele mai prețioase ale lumii de atunci: aurul, smirna și tămâia, adică ceea ce slujea la cinstirea supremelor figuri ale lumii. Ei au simțit cei dintâi dumnezeirea Lui și aceste daruri fiind făcute cu acest scop, de a confirma harul divin al făpturii Mântuitorului, au dat acestui

cuvânt puterea de a evolua în sensul haric! Adică de la ofrandă devine calitate supremă, nu numai morală ci și spirituală, pentru că harul este de la Dumnezeu, în special prin persoana treimică a Duhului Sfânt care revarsă harul: purcede de la Tatăl, este trecut prin Fiul și se revarsă asupra ființei omenești.

Această trecere se observă și în slujba liturgică, iar mie îmi place foarte mult rugăciunea pe care i-o adresăm Maicii Domnului: „Bucură-te, ceea ce ești plină de dar, Marie, Domnul este cu tine!" – ca *Ave Maria* latinesc. La noi este „dar", deci a fi născut pe Mântuitorul este în primul rând un dar, e cea mai înaltă onoare, perfecțiunea pe care o poate atinge o făptură în realizarea unei acțiuni sau în deschiderea către lumea de sus. În celelalte limbi rugăciunea a păstrat „har", „Ave Maria gratia plena", *gratia* fiind har. Și la francezi *gratia* e tot har, la noi e dar. La noi sinonimia s-a făcut perfect și într-altă parte are și dar și har, amândouă sunt prezente ca o necesitate explicativă, probabil, a darului. Adăugăm și harul ca nu cumva să se creadă că aici e numai o ofrandă, așa încât această noțiune de „dar" are implicații de la cele simple, lumești, privitoare la materie, până la a ajunge o metamorfoză spirituală. Din darul-ofrandă se transformă în harul divin, direct de la sursele divine.

Această sinonimie, așa de subtilă totuși, e încă o dovadă a caracterului tainic al limbajului Bisericii și al slujbelor, adică în vocabulele folosite sunt valențe pe care noi nu întotdeauna le sesizăm, sunt subtilități de semnificații pe care nu le percepem mereu. Numai atunci când suntem foarte familiarizați cu termenii respectivi începem să înțelegem legăturile dintre fenomenele care au dus la această identitate între vocabulul de „dar" și vocabulul de „har". În orice caz, este poate prima oară în staulul de la Betleem când darurile sunt făcute în intenția confirmării tacite a harului venirii Mântuitorului. Darurile veneau să afirme plenitudinea după har pe care El o aducea lumii întregi, un argument pentru harul pe care Mântuitorul l-a revărsat în lume cu venirea Lui, pentru că această sărbătoare a Nașterii este poate cea mai strălucitoare dintre toate minunile pe care Dumnezeu ni le-a dăruit. Iată și verbele a „dărui", a „hărăzi", se leagă și aici darul cu harul: dăruim, hărăzim, adică îi dă ofranda sau îl umple de har. Această venire a Mântuitorului a fost atât de plină de har încât a schimbat lumea, dăruindu-i altă vedere asupra izvorului și sensului vieții, și izbăvindu-ne de păcatul strămoșesc.

Iată că fiecare cuvânt trebuie cercetat și analizat în fiecare din valențele lui, în cele mai tainice, pentru că ele relevă ceea ce se ascunde dedalic în aceste lucruri sacre. Sacrul se referă doar celor care știu să-l descifreze, care au câștigat în fața lui Dumnezeu această bucurie de a înțelege, a luminării ochilor minții, a luminării ochilor inimii – așa cum se spune în rugăciune – care ne face să vedem ceea ce este și rămâne nevăzut. Toate sunt într-o legătură indisolubilă și de aceea lectura textelor sacre trebuie făcută cu o mare atenție. Lucrurile tainice se ascund cu o mare frumusețe, descoperirea lor înseamnă o mare bucurie pentru noi, pentru că încă o dată, mansuetudinea, bunătatea infinită a lui Dumnezeu, milostivirea Sa fără margini ni se arată din nou când noi descoperim aceste sensuri ascunse.

O mare frumusețe, o mare bucurie ne așteaptă cu Sărbătorile Nașterii! Fiindcă Sărbătorile durează la noi până la Botez și ne confruntă și cu alte fenomene extrem de nobile și de înalte, ne face să ne întâlnim pentru prima oară în istorie cu deschiderea cerurilor! Aici iarăși Scriptura și Biserica noastră – bineînțeles prin predania ei de două milenii – ne vorbește cu entuziasm despre momentul acesta de reluare a relațiilor între lume și între cer, între lumea văzută a materiei și lumea nevăzută a îngerilor. Nașterea Mântuitorului vine ca o descoperire a puterii Lui, a dragostei mai cu seamă pentru oameni, pentru că nașterea Lui este făcută din voia Tatălui, dar cu acceptul Lui de a Se sacrifica pentru binele nostru, ca să ne salveze, ca să ne mântuiască. Or această primire pe care a făcut-o El dorinței Tatălui a fost marca cea mai nobilă care s-a pomenit vreodată în istoria spiritului.

Creștinismul a adus această noblețe a sacrificiului acceptat cu mare bunăvoință, cu mare dragoste și cu un scop atât de benefic pentru umanitate. Păcatul strămoșului Adam se ștergea prin moartea lui Hristos și învierea Lui, iar noi, viața aceasta ticăloasă se purifica prin sângele Lui, prin Trupul Lui, prin Sfintele Sale Taine. Această extraordinară bogăție interioară a Trupului, a Sângelui Lui, sunt nu simbolizate ci transpuse chiar în realitate în clipa în care Euharistia se săvârșește. În clipa aceea Mântuitorul Se înjunghie și Carnea Lui ne este dată, Sângele Lui este cel din Potir.

Mi-aduc aminte că mi-a spus un călugăr care avea înainte-vedere – un sfânt în devenire – că odată slujea la Euharistie și a auzit un geamăt

ca de miel înjunghiat. Știm că Mântuitorului i se spune *Mielul* care duce păcatele lumii, prin felul în care S-a dus cu brațele deschise la înjunghiere, și că aceste taine sunt numite și *daruri*, cele mai înalte taine ale lumii, căci zice Mântuitorul: „Cel ce mănâncă trupul Meu și bea sângele Meu rămâne întru Mine și Eu întru el" (*Ioan* 6, 56). Această coabitare, această identificare între noi, păcătoșii, și dumnezeiescul nostru Mântuitor este un dar făcut nouă, iar Sfântul lui Trup și Sfântul lui Sânge devin daruri către noi, care ne înalță prin har. Oricum e foarte greu să intri în această adâncime a înțelegerii, suntem nevrednici încă, numai câțiva sfinți duhovnici mari mai trăiesc în felul acesta, atât de plenar, primirea darurilor Mântuitorului. Rugăciunile de Împărtășanie pe care le-au făcut extraordinarii părinți ai Bisericii – Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Simeon Metafrastul, Ioan Damaschin și toți ceilalți – toate arată valoarea spirituală imensă, de transformare totală a ființei omenești care s-a împărtășit cu aceste sfinte daruri.

*

Suntem în plin Crăciun, adică în momentul Nașterii Domnului Iisus Hristos, ceea ce pentru noi toți, pentru toată umanitatea înseamnă începutul unei noi ere. De ce zic asta? Troparul Nașterii Domnului spune: „Nașterea Ta, Hristoase, Dumnezeul nostru, răsărit-a lumii lumina cunoștinței". Deci, iată, Nașterea Mântuitorului este socotită ca o geneză a unei epistemologii, o nouă viziune despre tot ceea ce înseamnă om, raportul între om și Dumnezeu. Iar această teorie a cunoașterii, vastul acestei filozofii, o spune într-o formă mai simplă, pentru tot omul, pentru toate nivelurile intelectuale, Scriptura. Ceea ce e important e că în acest sistem filozofic nou, în această viziune nouă, morala intră legată de întruparea Cuvântului, a Fiului lui Dumnezeu în chip de om.

Din această primă minune a viitoarei societăți creștine, a viitorului om care tinde către desăvârșire, se constituie o morală nouă. Ei bine, această morală este întemeiată în primul rând pe cele trei virtuți teologice – credința, nădejdea și dragostea – reprezentate fiecare în chip simbolic: credința prin cruce, nădejdea prin ancoră și dragostea prin inimă. Dintre toate trei, în splendida Epistolă I către Corinteni, în capitolul 13, Pavel vorbește dumnezeiește despre dragoste. Ceea ce aduce Mântuitorul

Iisus în lume este Evanghelia iubirii și pe această iubire se întemeiază și morala. Tot ceea ce va predica Mântuitorul, tot ceea ce va fixa ca lege morală, totul se va întemeia pe iubire. De aceea înălțimea doctrinei creștine este peste a oricărei doctrine religioase din lume.

Oana Enăchescu
„Essentialia. Identitatea spirituală românească
prin cuvintele ei fundamentale", Radio România Cultural

A naște, a da naștere...

În acest tărâm al sacrului – nașterea care îmbracă aspecte uneori total miraculoase – Nașterea supremă a fost Întruparea Mântuitorului Iisus Hristos din Preasfânta Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioară Maria. Nașterea Fecioarei Maria este considerată prima minune a Mântuitorului Hristos, pentru că nașterea ei a fost hotărâtă de iconomia divină, de planul divin pentru mântuirea noastră care s-a realizat prin întruparea Mântuitorului. Sigur că cel mai strălucit moment al Nașterii este sărbătoarea Nașterii Mântuitorului, sărbătoarea bucuriei absolute, generale, pentru că Mântuitorul Se întrupase pentru izbăvirea noastră, pentru mântuirea noastră. Maica Lui a fost tot o minune, prima Lui minune! Această făptură aleasă, delimitată de puterile divine din totalitatea personajelor feminine ale vremii, a fost rodul făgăduinței făcute bătrânilor Ioachim și Ana, care n-aveau copii. La evrei știm că această lipsă a urmașilor era o mare rușine, astfel încât istoria familiei Măicuței Domnului a avut un început teribil de greu și de dureros. Ioachim la un moment dat părăsește casa, pleacă în munte și intră în stâna unor păstori. El încearcă să-și ușureze durerea lucrând acolo, stând între oamenii aceia simpli, pe lângă turmele lor, și acolo vine îngerul și-l anunță – și în același timp o anunță și pe Ana acasă – că vor avea mila lui Dumnezeu făcută vizibilă față de ei prin nașterea unei fetițe. Iar ei, o să vedem, ca și ceilalți care vor urma, au îndoieli, dar fenomenul se petrece, sunt fericiți și merg pe urmă să înfățișeze fetița la templu.

Și aici este o imagine pe care n-am s-o uit niciodată, am și scris

despre ea, un tablou al lui Tiziano de la Veneția care înfățișează prezentarea Măicuței Domnului la templu. Ea are în jur de trei ani iar scara templului foarte elegantă, foarte solemnă. În capul scării o așteaptă pe fetiță marele preot Zaharia, viitorul tată al lui Ioan Botezătorul. Jos la picioarele scării stau bătrânii cei doi plângând, și ea suie ca un fluture, ca o floare, ca o pasăre superbă… fetița mititică suie pe scări ca și cum s-ar înălța spre cer! Este de o frumusețe uluitoare tabloul și de altfel este singurul cu acest subiect care depășește comunul, are niște raze de soare pe care le-a înfășurat în jurul ei, făcând deja un fel de nimb de mare frumusețe și de mare finețe. Zaharia o introduce în spațiul Sfintei Sfintelor care era la ei altarul suprem în templu, și rămâne acolo până la vârsta de 15 ani. Atunci, părinții ei murind, ea este încredințată bătrânului înțelept Iosif, și după aceea ea va avea bucuria Bunei Vestiri, când arhanghelul Gavriil vine și-i anunță și ei nașterea iminentă.

Ea apare acum foarte emoționată și intimidată, pentru că era de o extraordinară puritate, nu-și dădea seama cum poate să fie o fecioară curată și în același timp să poată naște. Asta a fost întrebarea ei, dar la insistențele arhanghelului a spus: „Iată roaba Domnului", și din smerenie a acceptat această imensă sarcină a întrupării Fiului lui Dumnezeu, a întrupării Logosului.

Spuneam adineauri că mai este o naștere foarte interesantă – la fel ținând de miracol, de minune – este nașterea lui Ioan Botezătorul. Ioan Botezătorul a fost tot așa anunțat de îngeri, pe când tatăl său, mare preot, slujea în Sfânta Sfintelor. Evanghelia lui Luca povestește scena pe larg: dubiile preotului, dubiile soției, erau bătrâni și așa mai departe… Ioan se naște și devine ceea ce trebuia să fie: vestitorul venirii Mântuitorului, marele botezător și marele pustnic care avea să deschidă căile Domnului cele noi. Aș vrea să amintesc aici de icoana în triptic foarte frumos numită *Deisis*, circulă destul de mult în bisericile noastre. *Deisisul* îl are pe Mântuitor la mijloc, de-a dreapta Maica Domnului și în stânga Ioan Botezătorul. Să ne gândim că nașterea acestor trei Persoane ține de domeniul miracolului, de domeniul minunii, vestite prin arhanghel și hotărâte de voința divină în planul mântuirii noastre. Mi se pare că această înaltă înnobilare a nașterii prin cele trei făpturi dumnezeiești dă de fapt nașterii un caracter sacru, adică nașterea este un fenomen cu un fundament de sacralitate. A aduce pe lume o făptură

este a dărui un nou rob al lui Dumnezeu, un nou fiu al lui Dumnezeu pentru lumina învățăturii Mântuitorului pe tărâmul minunilor.

De fapt și la Ioan funcționează puțin această dublă sacralitate, pentru că la un moment dat Ioan spune despre Mântuitorul: „Cel care vine după mine a fost înaintea mea, pentru că mai înainte de mine era" (*Ioan* 1, 15). Ioan era de tagma îngerilor, dar Mântuitorul a fost înaintea lui. Deci și Ioan are această misiune și această dublă calitate ca și Maica Domnului. Au sfințenia altei lumi cumva, poartă pecetea hotărârii divine pentru a intra în planul de mântuire al lumii, și în același timp ei înșiși lucrează pe pământ – să zicem ca misionari ai puterii divine. Maica Domnului naște pe Mântuitorul și Ioan Îl botează, ceea ce echivalează cumva cu o naștere spirituală. Se pare că se poate extinde această ipoteză. Botezul, știm, era scăldarea în Duh, pentru că de-abia la botez se produce epifania Mântuitorului: când Îi atinge creștetul cu mâna tremurândă Ioan, deasupra capului Mântuitorului apare porumbelul închipuind pe Duhul Sfânt. Suntem în plină manifestare a sacrului pe cele două direcții, dar, firește, Maica Domnului este unică și prezența ei delicată pretutindeni, prezența ei plină de dragoste pentru Fiul ei și pentru umanitate, spiritul ei ales – totul o înconjoară ca un nimb etern de frumusețe și de iubire! Interesant este că mâine sărbătorim pe Sfânta Ana, pe mama Maicii Domnului, asta-i foarte frumos pus în succesiune.

Doamnă profesor, e foarte interesant că vorbim despre Fecioara Maria, a cărei zi de naștere este 8 septembrie, e vorba în cazul ei de o naștere vestită și apoi de un proces de a da naștere miraculos. Ea se naște prin vestire, din părinții Ioachim și Ana și apoi se produce miracolul de a da naștere, ea dă naștere lui Iisus. Fecioara Maria cuprinde aceste două mari dimensiuni ale sacrului, vestirea sacră și nașterea sacră.

Față de umanitate, dacă vorbim și de Fiul ei, durerea ei a fost una dintre cele mai mari dureri ale lumii, durerea a-și vedea Fiul răstignit – e Madona îndurerată, este una dintre imaginile cele mai frecvente ale Măicuței Domnului. E un caz unic această naștere a sa, a dat naștere în chip miraculos, a întrupat pe Dumnezeu, a întrupat Logosul și după aceea a suferit. S-a bucurat și a suferit împreună cu Cel pe Care L-a născut, pentru că ea până la Cruce L-a însoțit pe Mântuitorul, și

se va afla printre cei care L-au văzut după înviere. Naşterea ei are o aură de dulceaţă, de blândeţe, de sacralitate îngerească! Amândoi sunt de fapt personaje angelice, şi Măicuţa Domnului şi Ioan, care ştiţi că e reprezentat adesea cu aripi de înger în iconografie. Am spus şi că Ioan recunoştea anterioritatea Mântuitorului, şi că el aparţinea cumva ierarhiei îngereşti pe care a creat-o Logosul împreună cu Tatăl. De aceea eu l-am alăturat de Maica Domnului, pentru că icoana respectivă este foarte expresivă pentru mine şi pentru calitatea celor două personajelor. Sigur că Măicuţa Domnului este mai sus decât Ioan, dar într-un fel amândoi sunt veniţi cu acelaşi rol în lume.

Eu mă gândeam că dăruirea întru-totul pentru maternitate a Fecioarei Maria, naşterea sacră repetă într-un fel în naşterea biologică. E un act al repetiţiei, se spune, ce mai păstrează puţin din bucuria divină a aducerii pe lume.

Da, e adevărat, la asta m-am gândit mai puţin… Ai dreptate, ea nu intră în naşterea fiziologică ci intră în naşterea sacră, acea naştere de care vorbeşte Acatistul Bunei Vestiri, „ceea ce n-ai învăţat pe nimeni în ce chip s-a petrecut". Naşterea este deci neştiută, adică modalitatea în care ea a adus pe lume pe Mântuitorul este necunoscută, a ştiut să păstreze Taina… Toată iconomia proniei impunea anumite atitudini, anumite gesturi şi o anumită participare la taine, fiindcă toate aceste naşteri petrecute pe tărâmul sacrului aveau caracter de taină, foarte puţini ştiau despre ele sau cunoşteau originea lor.

Naşterea pe de o parte e naştere, pe de altă parte e facere, geneză, creaţie şi aşa mai departe… Fenomenul la origine este un fenomen biologic şi fiziologic, normal şi esenţial pentru viaţa şi continuitatea regnului uman. Interesant e să vedem puţin verbul „a naşte", pentru că orice fiinţă se naşte dar nu toate nasc. Genul feminin are acest privilegiu, dacă putem să-i spunem privilegiu, pentru că Dumnezeu, în clipa în care Eva comite păcatul teribil care ne-a apăsat toată istoria umanităţii, la izgonirea din Rai i-a spus: „În dureri vei naşte copii" (*Facerea* 3, 16). Dar este o mare bucurie şi trebuia să fie mare bucuria de a da viaţă, nu? Că a naşte înseamnă a da viaţă, dar în zilele noastre băgăm de seamă că această mare bucurie nu prea o împărtăşesc tinerele femei, care doresc mai mult frumuseţea corpului decât bucuria maternităţii.

Mai demult în popor naşterii i se spunea *facere*. „A avut o facere grea" însemna a avut o naştere grea, şi să ne gândim că prima carte din Biblie poartă încă titulatura *Cartea Facerii*. Când vorbim despre opera lui Dumnezeu-Tatăl, vorbim despre Creaţie, dar tradiţional s-a numit *Facerea*, *Cartea facerii*. Alt termen echivalent, sinonim este *geneza* – un termen ştiinţific şi neologistic, venit din greacă, se foloseşte mai degrabă în texte ştiinţifice şi în discuţiile ştiinţifice. Dar creaţia este şi ea naştere, însă o naştere mai degrabă pe tărâm intelectual şi spiritual – creaţie artistică, creaţie filozofică – noi astăzi vedem mai mult în acest sens creaţia, în vreme ce la începuturi *facerea* şi *creaţia* erau absolut echivalente, sinonime perfecte. Dumnezeu era autorul creaţiei şi asta se numea şi *facere*. Deci e foarte importantă noţiunea fiindcă vorbeşte despre ceea ce apare, despre ceea ce se iveşte, şi interesant e că pe tărâmul sacrului naşterea dobândeşte înfăţişări şi semnificaţii superioare. De pildă, naşterea lumii se numeşte şi *creaţie*, genericul de *creaţie* acoperă naşterea lumii cu cele şapte zile ştiute deja datorită lui Dumnezeu Tatăl, autorul acestei creaţii magnifice. Interesant de văzut că El este şi Tatăl Logosului şi izvorul Sfântului Duh, adică Sfântul Duh purcede de la Tatăl. Deci cele două ipostaze ale Treimii îi aparţin deja în momentul creaţiei, şi Îşi manifestă prezenţa alături de Tatăl, colaborând la creaţie.

Teodora Stanciu
„Essentialia. Identitatea spirituală românească
prin cuvintele ei fundamentale", Radio România Cultural

Despre cer și despre îngeri

Ce aș putea să spun mai întâi despre populația cerului? Se spune uneori că cerul reprezintă creația întâia, adică creația îngerilor, creația făpturilor fără trup. Este o lume admirabilă, făpturi fermecătoare care participă la iubirea și lumina Creatorului lor, care slăvesc necontenit pe Dumnezeu Cel în trei ipostasuri, pe Tatăl, pe Fiul, pe Sfântul Duh, și pe Măicuța Domnului. Ei încontinuu cântă slava lor, trisaghionul „Sfânt, Sfânt, Sfânt!" iar Măicuței îi cântă Axionul. E deci un loc al bucuriei, al frumuseții, al iubirii, îngerii participă la această viață foarte activ!

Ni s-a lăsat de către părinții văzători numărul categoriilor îngerești, care cumva corespund celor trei diviziuni ale cerului. Apostolul Pavel relatează într-una din epistole teribila lui experiență pe care aproape că se teme să și-o aducă aminte, pentru că este zdrobitoare, extraordinară! El zice: „Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani – fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe – a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer… a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască" (*2 Corinteni* 12, 2–4). Și el este cutremurat de aceste întâlniri ale lui cu îngerii, de aceea el – mi se pare mie, este o părere personală – nu pomenește decât trei din categoriile angelice, el a cunoscut trei ceruri doar. Cele nouă ceruri corespund celor nouă categorii angelice. Cel care a fixat acest număr a fost Sfântul Dionisie Areopagitul, începând de la îngeri, care e cea mai mică diviziune. Îngerul e cel mai apropiat de om și interesant e că în Psalmul 102 îngerii sunt socotiți purtătorii cuvintelor Domnului:

„Binecuvântați pe Domnul toți îngerii Lui, cei tari la vârtute, care faceți cuvântul Lui și auziți glasul cuvintelor Lui", adică ei sunt cei care duc poruncile, veștile, gândurile, căci fiecare din noi avem un înger. Se pare că avem unul bun și mai vine câte unul și de dincolo, pentru că vreau să vorbesc îndată despre ceea ce s-a petrecut în acest spațiu al iubirii și al luminii.

Așadar avem cele nouă categorii angelice: îngeri, arhangheli, începătorii, puteri, domnii, stăpâniri, tronuri, heruvimi și serafimi – ultimele sunt ale heruvimilor și serafimilor. Măicuța Domnului este mai slăvită decât heruvimii și serafimii, adică chiar decât ultimele cete îngerești; ființele cerești de pe aceste trepte mari au, se pare, alte misiuni decât cei de pe treptele mici, care fac legăturile. De altfel am citit în unele cărți, se pare că îngerașii cei care împlinesc poruncile, cei mititei, răspund și de regnul animal, răspund și de regnul vegetal, de cel mineral și dacă greșesc sunt certați de Dumnezeu. Sunt niște lucruri fermecătoare în legătură cu ei… Cei mari sunt cei care cântă slava și care participă la tainele cele mari ale acelei lumi, ale acelui spațiu.

Dar în acel spațiu angelic, tot în cer s-a petrecut un fenomen la începuturi. Era un înger dintre cei mai străluciți, Lucifer, era cel mai frumos și la un moment dat acesta a avut un acces de nebunie orgolioasă, ca noi oamenii, și a zis: „Dar de ce eu, care sunt așa de frumos, de ce n-aș fi eu ca Dumnezeu, de ce n-aș putea eu să-I iau locul?" (cf. *Isaia* 14, 13–14). Și atunci a început o luptă teribilă între oștile îngerești conduse de arhanghelul Mihail și Gavriil – dar mai cu seamă de Mihail, căruia i se spune căpetenia oștilor îngerești – și oștile lui Lucifer, și au fost înfrânți cei negri și aruncați în fundul pământului. În această rebeliune, căderea îngerilor a însemnat o mare zdruncinare pentru acea lume minunată, de aceea arhanghelul Mihail i-a îndemnat pe ceilalți îngeri: „Să stăm bine, să stăm cu frică" iar Mântuitorul a spus: „Am văzut pe satana ca un fulger căzând din cer" (*Luca* 10, 18). El a vegheat bătălia dintre cetele îngerești. Ei, și de atunci noi suntem cuprinși între spațiul ceresc și spațiul subpământean și ne zbatem, poate fără să ne dăm seama, între aceste două lumi…

*

Emisiunea de astăzi se constituie în al doilea episod al temei noastre despre îngeri. Cum se comportă îngerii în preajma Nașterii Mântuitorului?

Aș vorbi de o mare bucurie, o frenezie, o fericire și în același timp o mare uimire – că se spune că păzitorii noștri îngerești nu-și dădeau seama cum Dumnezeu Se poate întrupa?! Ce taină este aceasta: nesfârșitul, infinitul Dumnezeu, Atotcuprinzătorul, Atotțiitorul, Făcătorul nostru, cum poate intra într-un trup omenesc?! Pentru ei era o uimire teribilă, unii se și înspăimântau pentru că la libertatea lor și la uriașa putere a Logosului, a-L vedea, a intra într-un trup era pentru ei un spectacol cu totul neașteptat… În același timp era și o mare bucurie pentru că ei își dădeau seama că se va mântui lumea prin această venire a Lui, că se vor schimba niște lucruri în raporturile dintre om și Dumnezeu, între cer și pământ, între cer și lume, între lumea nevăzută și lumea văzută. Fiindcă de la Adam lumea a trăit în păcat, de la prima cădere în păcat s-a trăit în păcat și am pierdut raiul, am pierdut viața veșnică, am pierdut Împărăția Cerului.

Ei bine, Mântuitorul trebuia să ne readucă această demnitate a noastră de cetățeni ai raiului și atunci îngerii se bucurau, dar era un amestec de uimire și de așteptare bucuroasă, fericită! Ceea ce e foarte frumos este momentul în care păstorilor apropiați de staulul cu pricina – spune în capitolul al doilea din Evanghelia după Luca –, care-și pășteau turmele peste noapte pe șesul acela, lângă Betleem, întâi un înger al Domnului vine și le spune: „vi S-a născut azi Mântuitor, Care este Hristos Domnul, în cetatea lui David. Și acesta va fi semnul: Veți găsi un prunc înfășat, culcat în iesle" (*Luca* 2, 11–12). Și după ce a terminat acest cuvânt au venit grămadă de îngeri, s-au deschis cerurile și îngerii au început să cânte deasupra păstorilor: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bunăvoire!" (*Luca* 2, 14).

Pot să spun un lucru pe care nu l-am spus nimănui niciodată. În tinerețile mele am scris și eu versuri, ca tot tânărul, și am încercat odată într-un poem, *Crăciun la Nürenberg*, să traduc în limba poeziei un tablou al lui Dürer cu Nașterea Domnului din biserica Saint-Florence de la Nürenberg. Am vorbit acolo despre acest moment, când îngerii vin la păstori. Păstorii foarte uimiți și încurcați, dar fericiți, se grăbesc să se ducă, sunt stângaci și nu știu ce să facă în preajma Mântuitorului, ce să-I aducă și se gândesc: „dar mielele noastre sunt puține și să îi

dăm Lui mieii?" Și atunci își iau oboaiele și cântă Mântuitorului, iar în același timp îngerii cântau și ei, cum se spune în condacul Nașterii: „Fecioara astăzi pre Cel mai presus de ființă naște, iar pământul peștera Celui neapropiat aduce. Îngerii cu păstorii slavoslovesc iar magii cu steaua călătoresc. Că pentru noi S-a născut Prunc tânăr, Dumnezeu Cel mai înainte de veci!". Aici e prezentă unirea aceea, prima întâlnire între îngeri și oameni în momentul Nașterii, îngerii în număr mare și bucuroși. Coșbuc are versuri așa frumoase – *În seara de Crăciun*:

Afară ninge liniștit
Și-n casă arde focul,
Iar noi pe lângă mama stând,
De mult uitarăm jocul.

E noapte, patul e făcut
Dar cine să se culce,
Când mama spune de Iisus
Cu glasu-i rar și dulce?

Cum S-a născut Iisus în frig
În ieslea cea săracă,
Cum boul peste El sufla
Căldură ca să-I facă.

Cum au venit la ieslea Lui
Păstorii de la stână
Și îngerii cântând din cer
Cu flori de măr în mână.

Mi se pare teribil de frumoasă în simplitatea ei această poezie, pentru copii, de fapt, dar de o mare frumusețe și de un mare adevăr! Acei îngeri cu păstorii slavosloveau, adică slăveau pe Dumnezeu și reuneau cerul cu pământul, asta era extraordinar! Ei bine, această venire a îngerilor este de o mare expresivitate și cu o mare semnificație – s-a împăcat cerul cu pământul! Îngerii au apărut oamenilor, au stat cu ei, au cântat împreună cu ei, și cui? Păstorilor, păstorilor celor simpli, fiindcă Mântuitorul a zis:

„Eu sunt păstorul cel bun", El va fi Păstorul, deci El S-a lăsat păstorilor mai întâi. Sunt atât de frumoase lucrurile acestea și avem în iconografie enorm de multe imagini ale Nașterii Domnului: Pruncul Iisus în iesle, Măicuța Domnului, privindu-L, îngerii într-o parte cu păstorii și regii magi venind pe partea cealaltă, cu cămilele lor și cu craii lor, într-un chip extrem de impresionat… Adică, vedeți, într-o imagine s-au strâns toate lucrurile esențiale, toate țelurile, toate scopurile Întrupării sunt acolo în jurul Copilului sfânt, în jurul Pruncului sfânt.

Nimeni nu înțelegea dacă nu ar fi fost îngerii să le spună Taina păstorilor și înțelepților din Orient, iar stelele astrologilor, ca elemente cosmice, vesteau și ele că Mântuitorul este Sfântul, Împăratul veacurilor. Îmi place foarte mult sintagma Împăratul veacurilor, parcă odată cu El începe timpul… El este stăpânul istoriei și într-o viziune providențială, proniatoare, El este și Împăratul îngerilor, așa I se spune. Știm foarte bine că El la botez ne dăruiește fiecăruia îngerul nostru păzitor. În Rugăciunea de seară către îngerul păzitor se spune: „Îngerul lui Hristos, păzitorul meu cel sfânt și acoperitorul sufletului și trupului meu", iar asta este esențial. Toate acestea se leagă într-un chip așa de nobil, de frumos, de coerent, totu-i atât de adevărat! În esență, tot ceea ce Mântuitorul a spus, tot ceea ce a făcut de la Naștere și până la Înviere este desăvârșirea, El ne-a dat harta desăvârșirii! Astfel se leagă darul și harul și îngerul, toate se leagă într-o splendidă viziune a mântuirii pe care Mântuitorul Iisus Hristos ne-a dat-o prin întruparea Lui.

Mi-aduc aminte de copilăria mea, era o bucurie imensă, aveam sentimentul tot timpul că văd numai îngeri noaptea! În nopțile de Crăciun, dacă tremura un glob în pom eram sigură că l-a atins îngerul și aveam o fericire interioară extraordinară… Ei bine, această bucurie de a vedea îngeri ar trebui să fie a noastră în fiecare Crăciun, pentru că prin ei, prin vederea îngerilor, ajungem undeva mai aproape de Mântuitorul și putem să luăm cunoștință de slava Lui. Este o rugăciune superbă de dimineață care se termină așa: „Înconjoară-ne pe noi cu sfinții Tăi îngeri, ca prin mijlocirea lor fiind păziți și povățuiți, să ajungem la unirea credinței și la cunoștința slavei Tale cele neapropiate, că binecuvântat ești în vecii vecilor. Amin." Mi se pare atât de frumos acest final îngeresc, care este ca o invitație a noastră la mântuire, indirect, prin îngerii Lui… E un lucru minunat și nu trebuie să-l uităm niciodată! Avem în dreapta

noastră pe ostașul Lui care ne e dat pentru mântuire, să așteptăm cu bucurie Nașterea Domnului, lumina și bucuria pe care le dorim și pe care poate le-am uitat! Într-o lume secularizată ca a noastră esențial este să putem ieși din această secularizare amarnică, să redescoperim pe Mântuitorul și să-I împlinim poruncile, dintre care cea mai importantă este – după iubirea față de El, bineînțeles, și de Împărăția cerurilor care trebuie s-o dorim – iubirea de aproapele.

Oana Georgiana Enăchescu
„Essentialia. Identitatea spirituală românească
prin cuvintele ei fundamentale", Radio România Cultural

Cugetări
în ajunul Patimilor Mântuitorului

Aș vrea să spun mai întâi câteva cuvinte despre momentul propriu-zis al Învierii și ceea ce a precedat Învierea, ca să înțelegem mai bine care e semnificația ei adâncă. Dacă vom cunoaștem premisele, atunci concluzia, care este Învierea, se prezintă într-o lumină mai clară și mai convingătoare, mai puternică. Astăzi suntem în Sfânta și Marea Joi, în Marele și Sfânt Post al Paștelui, după ce am trecut prin cele șase săptămâni, care pentru noi ortodocșii sunt un fel de răstimp de reculegere și de pocăință. Biserica noastră a fixat o succesiune a săptămânilor și a duminicilor într-un anume fel, special, așa încât succesiunea să aibă semnificații duhovnicești pregătitoare pentru momentul Învierii, pentru Sfintele Patimi în primul rând. Învierea nu se poate despărți de patimi, de suferințele Mântuitorului. Ne găsim în Joia Mare, care înseamnă pregătirea momentului suprem al jertfei Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Dragostea Lui cu care a venit, cu care S-a întrupat, dragostea Lui și a Tatălui au făcut să Se întrupeze ca să sufere pentru păcatele noastre, să sufere pentru noi răstignirea și moartea.

Ei bine, în Vinerea Mare El a fost ucis după ce a fost lovit, insultat și batjocorit ca ultimul criminal! Aș aminti aici – pentru că nu se știu niște lucruri, nu-și mai aduc aminte oamenii, sunt prea tineri – că a circulat foarte multă vreme un portret extraordinar… Olga Greceanu, o mare pictoriță dintre cele două războaie, mai cu seamă de scene religioase, a fost la Torino și a fotografiat imaginea capului Mântuitorului de pe

giulgiu. Ei bine, această imagine, care a fost mereu a copilăriei mele eu nu o pot uita, este cumplită! Urmele capului Mântuitorului sunt pline de sânge, căci cununa de spini nu I-a fost pusă pe cap, I-a fost bătută în țeastă, și râurile de sânge de pe fața lui sunt cumplite! El arăta aproximativ, cât se poate vedea de pe o urmă de pe giulgiu, o figură de om îndurerat și vârstnic…

Ei bine, în această fotografie a Olgăi Greceanu ce vedeai? Toată răutatea omenească revărsată asupra iubirii absolute, asupra Creatorului. Era un moment teribil care pentru mine se reeditează în fiecare Joi, când preotul iese din altar cu crucea în spate și spune: „Astăzi S-a spânzurat pe lemn Cel ce a spânzurat pământul pe ape. Cu cunună de spini S-a încununat Împăratul Îngerilor, cu porfiră mincinoasă S-a îmbrăcat Cel ce îmbracă cerul cu nori…". Este cea mai cumplită și dureroasă cântare din câte cunosc din toată poezia lumii! Suferința Lui, a Cuvântului, este aproape de necrezut… Însă Învierea, Învierea lui a treia zi este evenimentul biblic suprem din istoria umanității, din istoria Creației chiar! Cuvântul întrupat a înviat schimbând prin jertfa Lui viața oamenilor, zdrobind moartea și puterea iadului. Așa cum spun și Sfinții Părinți într-o rugăciune care se rostește în noaptea Învierii: „Unde-ți este, moarte, boldul tău? Unde-ți este, iadule, biruința ta?".

Vedeți, Învierea Mântuitorului a adus, a întemeiat de fapt noua religie. Această religie a noastră creștină – și mai cu seamă cea ortodoxă, întemeiată pe iubire, pe jertfă și pe iertare – această înviere a reamintit creaturilor rătăcite și ucise de păcatele lor, sensul și vocația vieții omului. Așa cum se spunea în latina medievală, *homo viator*, omul a reînvățat că este călător pe acest pământ, că el nu este de aici, că el a venit din altă parte și într-acolo trebuie să se ducă. El trebuie să se reîntâlnească cu Dumnezeu prin învățătura legii celei noi pe care Mântuitorul a dat-o prin răstignirea și învierea Lui, legea cea nouă a iubirii. Această lege a iubirii este de fapt legea fundamentală a Creației. Creația a ieșit din iubire! Mântuitorul Însuși S-a născut din iubirea Tatălui, Cuvântul a ieșit din sânul Tatălui, cum se spune, mai înainte de timp, din iubire! Din iubire S-a întrupat, din iubire Mântuitorul S-a dăruit, S-a răstignit, a suferit îngrozitor pentru noi… E o superioritate în religia creștină, și mai cu seamă cea ortodoxă, o superioritate atât de absolută – dacă se poate spune așa – asupra celorlalte religii și confesiuni, încât nici nu se

putea pune problema vreunei comparații. Avem aici absolutul iubirii și al jertfei și al iertării: iertarea de pe cruce, să nu uităm asta!

Nu există durere mai mare și mai cumplită suferință, iar Mântuitorul a zis: „Părinte, iartă-le lor că nu știu ce fac!" (*Luca* 23, 34). Iertarea, iată, însoțește iubirea aceasta atât de profundă până și în uciderea de cel mai cumplit dușman, care era omul. Închipuiți-vă față în față Creatorul și creatura, creatura care ucide urându-L pe Creator, Creatorul iubindu-l pe cel care-L ucide. E aici un joc, o dialectică grozavă a raportului între Creator și creatură, dar acest raport dialectic este depășit de Mântuitorul Care a trezit sufletele noastre prin învierea Lui, a trezit amintirea originii noastre. El a făcut această anamneză. El, stând acum de-a dreapta Tatălui, se uită cu aceeași dragoste la noi, ne îndrumă și ne îndreaptă, iar legea Lui ar trebui să fie scrisă în continuare în inimile noastre. Timp de două milenii martirii și sfinții i-au urmat învățătura. El a spus: „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața" și ei au urmat calea Adevărului și, firește, și-au dat viața pentru viața Lui, și-au dat viața lor vremelnică pentru Viața cea Adevărată, Eternă. Iubind pe Dumnezeu și pe aproapele au căpătat mântuirea. Și drepții la fel. Dacă vom respecta legea iubirii lui Dumnezeu și a aproapelui, vom învia și noi. Sufletele noastre înviază, adică revin la starea lor inițială din sânul dumnezeirii. Coborâți în trup, noi învățăm iubirea de Dumnezeu și de aproapele, reînvățăm să ne întoarcem către împărăția lui Dumnezeu cea veșnică, înțelegem că viața de aici nu este decât o viață trecătoare. Prin iertare, sfinții și martirii au putut să vadă în dușmanul lor, în semenul lor care-i chinuia, chipul Mântuitorului.

Aș cita în acest sens pe un sfânt destul de cunoscut al Ortodoxiei. Sfântul Serafim din Sarov zicea fiecărui om pe care îl întâlnea, hoț, tâlhar, în loc de „bună ziua" îi spunea „bucuria mea!" – iată o înțelegere adâncă a învățăturii lui Dumnezeu! De ce spunea acest lucru Sfântul Serafim? Pentru că pentru el învierea era perpetuă. El spunea „Hristos a înviat, bucuria mea!", deci vedea în fiecare ins, în fiecare creatură o bucurie a Creatorului dată oamenilor și îi vestea vestea cea mare. Pentru creștini, Învierea este vestea supremă. Când spunem „Hristos a înviat!", spunem tot pentru noi. Pentru noi învierea lui Hristos trebuie să fie îndreptarul vieții, ea înseamnă învierea noastră! Să încercăm să facem loc în inimă bucuriei Învierii și dragostei Mântuitorului, ca să ne recâștigăm

dragostea pentru aproapele. Să ne fie învierea un far mult strălucitor în inimă și în minte, așa încât să putem spune și noi ca Sfântul Serafim, fiecăruia pe care îl întâlnim – fie că-i dușmanul nostru, fie că e prietenul nostru: „Bucuria mea, să știi că Hristos a înviat!" În fiecare clipă aceasta ar fi o mărturie a întoarcerii noastre către Domnul, către scopul pentru care am fost creați, mărturie a redescoperirii sensului adevărat al existenței noastre. Creatura s-ar întoarce din nou către Creator cu dragoste infinită, răspunzând dragostei infinite a Creatorului. Așa mi se pare că ar trebui să înțelegem și să primim Învierea, cu acest răspuns al dragostei infinite la dragostea lui Dumnezeu Celui unic în trei ipostasuri, a Sfintei Treimi.

„Actualitatea credinței", Radio România Actualități

Doamnei cerului, Împărătesei pământului

Prin Preacurata s-au împreunat cele pământești cu cele cerești, Maica mult iubită a Împăratului Cerului și Pământului devenind puternica mijlocitoare între El și oameni, prin rugăciunile sale fierbinți pentru miluirea noastră, a păcătoșilor.

În fiece ceas de rugă, ridicăm gândul nostru spre aceea în care „inima omului a bătut, ca niciodată, împreună cu inima Domnului". Celei mai alese dintre toate neamurile Îi încredințăm în taină bucuriile, nădejdile și mai ales mâhnirile noastre, cunoscând puterea ei de Preamilostivă Mijlocitoare între noi, păcătoșii, și Mântuitorul Iisus Hristos, Fiul Ei și Dumnezeul nostru. Căci în istoria mântuirii, în acel arc în care s-a manifestat taina cea mai dinainte de veac ascunsă, de la Nașterea Domnului și până la slăvita Lui Înviere, Sfânta Fecioară a marcat începutul. Alegerea ei, vădită prin Buna Vestire, a constituit prima minune a Mântuitorului în timpul pământesc. Fiică a Făgăduinței, dăruită prin voința Proniei drepților Ioachim și Ana, cei bătrâni și sterpi, binecuvântata copilă Maria a fost dusă la Templu și încredințată marelui preot Zaharia la vârsta de trei ani. A rămas în Sfânta Sfintelor până la 15 ani, când au chemat-o și a fost încredințată spre ocrotire bătrânului și dreptului Iosif din Nazaret. Și acolo s-a petrecut cel mai minunat fapt din istoria pământească a Creației: Întruparea Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu Tatăl în ființa neprihănită, de floare, de crin pururi nevestejit a Sfintei Fecioare Maria.

Cred că nu e suflet de creștin adevărat care să nu vibreze înfiorat în fața miracolului divin al Bunei Vestiri. Cuvintele Arhanghelului Gavriil

din Acatistul zilei celei mari au răsunat în auzul Celei umbrite de Duhul Sfânt cu o putere neasemuită, căci Îngerul însuși era cutremurat de taina ce se petrecea. Cuvântul cel Neîncăput pogora – căci pogorământ a fost, iar nu mutare din loc – în pântecele cel feciorelnic, pentru răscumpărarea neamului omenesc, căzut rob morții și păcatului.

Prin caracterul său extraordinar, momentul a inspirat numeroși artiști, călugări și mireni deopotrivă, și în aria ortodoxă și în cea romano-catolică, în amândouă cultul mariologic bucurându-se de o mare evlavie. În biserici imaginile au un hieratism solemn, mai ales în cele ortodoxe. Dar la unii artiști, chiar călugări, ca la celebrul florentin Fra Angelico din vremea Renașterii italiene, căldura emoției a dat penelului și mișcare și culoare sporită. Îngerul îngenunchiat în fața Fecioarei pline de sfială, aterizat din zborul său cosmic, poartă parcă pe aripile încă vibrânde culori de o armonie delicată, concurând cu cele ale naturii.

Dar Nașterea! Sărbătoarea bucuriei întregii Creații, a cerului și a pământului, a tuturor văzutelor și nevăzutelor! Aducând în lume pe Fiul lui Dumnezeu întrupat, Fecioara Maria s-a făcut instrumentul mântuirii noastre, a zidirii celei văzute, pradă păcatului și morții. Uimită de toate cele ce se întâmplau în jurul ei în noaptea aceea sfântă din Betleem, Sfânta Născătoare de Dumnezeu a primit nimbul, cununa de împărătească a îngerilor. Oștile cerești înălțând imnuri de slavă au vestit Nașterea Pruncului divin păstorilor din apropiere, care au venit și s-au închinat Lui, cântând și ei din instrumentele lor modeste, rudimentare. Va fi înțeles oare Preacurata că împreună-slavoslovirea îngerilor și păstorilor însemna un moment dintre acelea hotărâtoare în iconomia Mântuirii, în care Cerurile se deschid comunicând cu pământul? Și că ea era scara aleasă pe care Se pogorâse Cuvântul în lume? Sau a gândit că cei trei Magi din Orient care au adus Pruncului daruri scumpe erau singurii cunoscători ai minunii vestite de steaua călăuzitoare?

Oricum, o dragoste nesfârșită pentru Cel pe Care Îl purta în brațe Îi cuprinsese toată ființa. Poate de aceea imaginea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu cu Pruncul a devenit cea mai răspândită din lume – și mai ales în aria ortodoxă – ca simbol suprem al iubirii materne.

Curând însă, au prins să I se arate griji mari și chiar temeri ascunse… Fuga în Egipt, pricinuită de nebunia lui Irod Tetrarhul

– care, speriat de perspectiva pierderii tronului, a ucis mii de prunci de vârsta lui Iisus – a fost o mare primejdie! Dar Îngerul Domnului veghea, Pruncul era ocrotit. Amară a fost, însă, o împrejurare care ar fi trebuit să constituie pricină de bucurie: aceea a înfățișării Pruncului la Templu, la 40 de zile de la naștere. Dreptul Simeon, luându-L în brațe, a simțit dumnezeirea Lui și I-a prorocit măreția, dar Măicuței i-a spus o vorbă grea: „Prin sufletul tău va trece sabie, ca să se descopere gândurile din multe inimi" (*Luca* 2, 35), pe care Ea a păstrat-o în suflet toată viața, într-o așteptare dureroasă. Înțelegea tot mai adânc adevărul puterii Lui și una din mărturiile în acest sens este prima minune a Mântuitorului, la nunta din Cana Galileii, unde a preschimbat apa în vin. Când la început Mântuitorul a refuzat să săvârșească mutația, Maica Lui le-a spus slugilor să asculte tot ce le va cere. Într-adevăr, prin porunca Lui minunea s-a împlinit. Și în alte împrejurări Ea a fost de față sau în umbră. Cu dragostea-I neasemuită, Îl va fi urmat de departe în răstimpul celor trei ani ai misiunii Lui mântuitoare, încercând uneori, împreună și cu alte rude, să-L întâlnească, după cum relatează Evangheliștii.

Ca Născătoare a Luminii celei veșnice, cu intuiția marilor iubiri materne și, mai ales, cu amintirea cuvintelor Dreptului Simeon, trăia cu premoniția apăsătoare a celor ce aveau să urmeze. Pe deasupra putem crede că, spre deosebire de ucenici – care nu erau încă în stare să înțeleagă cele spuse de Mântuitorul despre Patimile, Moartea și Învierea Sa, deoarece nu coborâse Duhul asupra lor – Maica cea sfântă știa chiar sorocul durerilor. Iar când acestea au venit, spinii, cuiele și sulița Pătimirii Fiului au fost într-adevăr sabia trecută prin inima ei! Zdrobită de durere, la picioarele Crucii, ea privea împlinirea Jertfei Cuvântului, a Celuia Căruia Îi dăduse trup din trupul Ei și sânge din sângele Ei. Mântuitorul Iisus, cu toate suferințele supraomenești pe care le îndura, a mai găsit puterea de a o încredința pe Maica Sa iubită ucenicului celui mai iubit, lui Ioan. „Din ceasul acela ucenicul a luat-o la sine", scrie Ioan în Evanghelia sa (*Ioan* 19, 27).

Bucuria Învierii și a arătărilor Domnului de după aceea au mângâiat-o, dezvăluindu-i adevărata Lui măreție dumnezeiască. După Cincizecime sau Pogorârea Sfântului Duh, deci după întemeierea Bisericii, apostolii s-au împrăștiat în lume pentru propovăduirea

Evangheliei, a învățăturii Mântuitorului Iisus Hristos. Ioan a ajuns până la Efes, în Asia Mică, însoțit de Maica Preacurată. Casa în care au locuit se vede până azi, purtând firește urmele anilor. Clima locului se pare că este de o rară blândețe, așa încât și ploaia cade ca o burniță fină, delicată, binecuvântarea prezenței Sfintei Maici dăinuind de-a pururi.

Câțiva ani mai târziu, Maica Domnului se află din nou la Ierusalim, pentru o a doua vestire a Îngerului. Căci dumnezeiescul Său Fiu a trimis din nou pe solul Său, cel întâi-stătător între îngeri, arhanghelul Gavriil, spre o a nouă Bună Vestire. O armonioasă simetrie leagă cele două arătări ale Îngerului: prima vestea coborârea Cerului pe pământ prin întruparea Cuvântului, a Fiului lui Dumnezeu, cea de-a doua vestea luarea la Cer cu trupul a Sfintei Născătoare de Dumnezeu. Căci la Adormirea ei s-a petrecut o a doua deschidere a Cerurilor, mărturisind bunăvoirea lui Dumnezeu către pământeni. Dacă Fecioara fusese scara coborârii Cuvântului în trup, Fiul a luat-o cu trupul la Cer în Împărăția cea veșnică, purtată de cetele îngerești.

Apostolii, aduși din voia Proniei pe nori la înmormântarea ei, au dus-o pe Preacurata la Mormânt cu dragoste și durere. Dar Toma, care întârziase – tot din voia Domnului –, venind și el pe nor, a văzut-o cu uimire pe Sfânta Născătoare de Dumnezeu în văzduh, suind către cer. Și pentru ca el să creadă, i-a aruncat Omoforul Său. Ajuns pe pământ și cerând să i se deschidă mormântul Celei sfinte – el, mereu căutătorul de dovezi întăritoare ale adevărului minunilor – Toma a găsit mormântul gol și a crezut în suirea la Cer cu trupul a Maicii Luminii. De altfel, aflându-se după aceea la masa comună, Apostolii frângând pâinea au văzut deodată sus pe Maica lui Dumnezeu înconjurată de îngeri, și au auzit-o hărăzindu-le lor pace de la Fiul Său.

Prin Preacurata s-au împreunat cele pământești cu cele cerești, Maica mult iubită a Împăratului Cerului și Pământului devenind puternica mijlocitoare între El și oameni, prin rugăciunile Sale fierbinți pentru miluirea noastră, a păcătoșilor. De acum și până în veac „Frumusețea cea din dreapta Domnului", Care a făcut cu putință împărtășirea noastră cu Sfintele Taine, cu Preacuratul Trup și Scump Sângele Fiului Său, Îi înfățișează rugăciunile noastre, cerând Dreptului Judecător iertarea păcatelor săvârșite de noi, nevrednicii, în această viață și trecerea de-a dreapta Lui la Înfricoșata Judecată.

Să-I strigăm dar, din adâncul iubirii noastre: „Bucură-te, Ceea ce ești plină de har, Care întru Adormirea Ta nu ne lași pe noi!".

„Actualitatea credinței" , Radio România Actualități.
„Candela Moldovei", nr. 7–8 / 2003, pp. 32–33

Cuprins

Purtătoarea de mir a cuvântului / Arhimandrit Melchisedec Velnic / 7

Chemări, drumuri și vocații

„Aveam o grădină splendidă în spatele casei. Acolo am trăit până la 29 de ani” / 12
Despre anii copilăriei / 28
„Am transmis tineretului tot ceea ce știam eu” / 34
„Un om credincios poate sa facă lumină într-un loc întunecat” / 37
„Eu, în meseria mea, nu am mințit niciodată” / 50

Cultura duhului

Sfântul, poet al Creației și poezia Sfântului Duh / 62
„Tineretul credincios – lumină și nădejde pentru popor” / 94
Valoarea minunii pentru omul modern / 111
Eminescu, între credință și cunoaștere / 132
„Noi avem încă o deschidere pe verticală, o deschidere către sacru” / 143
Lumina crucificată / 156
„Sunt pe calea unei nădejdi” / 158
„Această religie a iubirii a dăinuit 2000 de ani și poate să dăinuie” / 163
„Tinerii aceștia sunt nădejdea noastră și nădejdea mea” / 187

Sunt un om care crede în tradiție, care crede în continuitatea creativității unui neam / 204
„Alba Iulia trebuie să rămână o conștiință a unității naționale românești" / 208
Intelectualul și cultura în lumea secularizată / 216
Iluzia libertății / 222
Splendida aromă spirituală a Vărătecului / 233
„Mă gândesc la Mircea Vulcănescu, care a murit ca un martir!" / 237
Vasile Voiculescu și părintele Dumitru Stăniloae / 251

Exegeze spirituale

Estetica Fericitului Augustin / 256
Legile morale și Fericirile Mântuitorului / 261
Iubirea și erosul în antichitate, în creștinism și în Renaștere / 264
Dreptul și Profetul în Vechiul Testament / 272
Setea și a înseta / 276

Gânduri despre lumea de sus

Duhul Sărbătorii. Timpul sacru și timpul profan / 280
Dar și har la Nașterea Domnului / 296
A naște, a da naștere… / 301
Despre cer și despre îngeri / 306
Cugetări în ajunul Patimilor Mântuitorului / 312
Doamnei cerului, Împărătesei pământului / 316
Cuprins / 320